

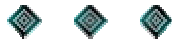
National Academy of Sciences of Georgia
Iv. Javakhishvili Tbilisi State University
Arn. Chikobava Institute of Linguistics
Fund of Caucasus

III INTERNATIONAL SYMPOSIUM

IBERO-CAUCASIAN LANGUAGES: STRUCTURE, HISTORY, FUNCTIONING

Dedicated to the 100th anniversary
of Academician **Ketevan Lomtadze**

M a t e r i a l s

Национальная Академия наук Грузии
Тбилисский государственный университет
имени Ив. Джавахишвили
Институт языкознания имени Арн. Чикобава
Фонд Кавказа

III МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ

Иберийско-кавказские языки: структура, история, функционирование

Посвящается 100-летию со дня рождения академика
Кетеван Ломтатидзе

М а т е р и а л ы

Tbilisi 2011 Тбилиси

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
კავკასიის ფონდი

III საერთაშორისო სიმპოზიუმი

იბერიულ-კავკასიური ენები:

სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება

ედღვნება აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის
დაბადების 100 წლისთავს

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

თბილისი
2011

სარედაქციო კოლეგია: ლ. აზმაიფარაშვილი (სწავლული მდივანი),
ა. არაბული, ნ. არდოტელი, ც. ბარამიძე, გ. გოგოლაშვილი,
ლ. ეზუგბაია, მ. თეთრაძე, გ. კვარაცხელია, მ. მანჯგალაძე,
თ. მარგალიტაძე, ნ. მაჭავარიანი, გ. მელაძე, ლ. სანიკიძე,
მ. სუხიშვილი, თ. უთურგაიძე, რ. ფარეულიძე, მ. ღლონტი,
ვ. შენგელია (მთავარი რედაქტორი), ი. ჩანტლაძე, მ. ჩუხუა,
რ. ჯანაშია

Editorial Board: A. Arabuli, N. Ardoteli, L. Azmaiparashvili
(Secretary), Ts. Baramidze, I. Chantladze, M. Chukhua, L. Ezungbaia,
M. Glonti, G. Gogolashvili, R. Janashia, G. Kvaratskhelia,
N. Machavariani, M. Manjgaladze, T. Margalitzadze, G. Meladze,
R. Pareulidze, L. Sanikidze, V. Shengelia (Editor-in-chief),
M. Sukhishvili, M. Tetrade, T. Uturgaidze

Редакционная коллегия: Л. Азмайпарашвили (ученый секретарь),
А. Арабули, Н. Ардотели, Ц. Барамидзе, М. Глонти, Г. Гоголаш-
вили, Р. Джанашиа, Г. Кварацхелиа, М. Манджгаладзе, Т. Марга-
литадзе, Н. Мачавариани, Г. Меладзе, Р. Пареулидзе, Л. Саникидзе,
М. Сухишвили, М. Тетрадзе, Т. Утургаидзе, И. Чантладзе, М. Чухуа,
В. Шенгелиа (главный редактор), Л. Эзугбаиа

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ISBN

რ. ა ბ ა შ ი ა (თბილისი)

**ერთგვაროვანი ფონეტიკური პროცესებისათვის
აფხაზურ-ადიღურ და ქართველურ ენებში**

იბერიულ-კავკასიურ ენებში ფონემატური სისტემის გართულე-
ბა და სპონტანური ბგერითი ცვლილებები ძირითადად სიბილანტურ
ფონემებს უკავშირდება. ეს გასაგებიცაა, ვინაიდან სიბილანტური
სპირანტებისა და აფრიკატების რაოდენობა ამ ენებში მერყეობს
10-დან (ქართველურ ენებში) 30-მდე (აფხაზურ -ადიღურ ენებში).

ბუნებრივია, ამ ფონემათა შორის შესატყვისობა. შესაბამისად
რთულ სურათს გვიჩვენებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა სტრუქტურის
შესწავლის როგორც სინქრონიულ, ისე დიაქრონიულ დონეზე.

აფხაზურ-ადიღურ ენებში სიბილანტურ ფონემათა ჩამოყალიბე-
ბისა და განაწილების თვალსაზრისით არსებულ რთულ მიმართებე-
ბებში ფონოტაქტიკური წესების გამოვლენა მნიშვნელოვან მასალას
გვაწვდის ქართველურ და სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიაქრო-
ნიული ვითარების სარეკონსტრუქციოდ.

ამ მხრივ ფასეულ ჩვენებებს იძლევა აბაზური ენის ტაპანტურ
დიალექტში სიბილანტთა სისინა და შიშინა სახეობების ერთდროუ-
ლად, ფუნქციურად განუსხვავებელი გამოყენება. ამ დიალექტზე მე-
ტყველი ერთი ოჯახის ცალკეული წევრის დონეზეც კი გამოიყენება
ეს ფონემები: თუ ოჯახის ერთი წევრი რომელიმე სიტყვაში წარმო-
თქვამს სისინა სიბილანტს, მეორე წევრი იმავე სიტყვაში შეიძლება
წარმოთქვამდეს შიშინა სიბილანტს ფუნქციური სხვაობის გარეშე.

ამ საკითხს საგანგებო ყურადღება მიექცა აკად.ქ.ლომთათიძის
სამეცნიერო ნაშრომებში. მისი აზრით, სიბილანტურ ფონემათა ასეთი
აღრევა ძირითადად აბაზური და ადიღური ენების სხვადასხვა ენობ-
რივ ერთეულზე მეტყველთა ერთმანეთში შერევის შედეგია. ამას-
თანავე, ქ. ლომთათიძემ დაადგინა, რომ „მარტივ სისინ-შიშინა ბზი-
ფურ სიბილანტებს ყველა სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტში ჩვეუ-

ლებრივ შეესაბამება სისინა სიბილანტები – ძ ც წ ზ ს“ (ქ. ლომთათიძე).

ასევე დადგენილია, რომ ყაბარდოულ ენაში პირველადი შიშინა ქ და შ სპირანტების გადასვლა სათანადო ზ´ და ს´ სისინ-შიშინა სპირანტებში შედარებით ძველი პროცესი უნდა იყოს“ (გ. როგავა).

აფხაზურ-ადიღურ ენათა ფონოლოგიური სისტემისათვის დამახასიათებელი ეს წესები შესაძლებელია გამოვიყენოთ სხვა იბერიულ-კავკასიურ, მათ შორის, ქართველურ ენათა ფონოლოგიურ სისტემაში ძველი ვითარების სარეკონსტრუქციოდ.

კერძოდ, ქართული ენის სისინა და ზანურ-სვანური შიშინა სიბილანტების ამოსავლად ფუძე-ენაში სისინ-შიშინა სიბილანტების რეკონსტრუქცია (გ. მაჭავარიანი) ამ მხრივაც დაბრკოლებებს ხვდება, მიუხედავად იმისა, რომ სისინ-შიშინა სიბილანტები აფხაზურ-ადიღურ ენებში დღესაც ცოცხალი ფონემებია. ამაზე მეტყველებს ასევე ქართული დიალექტური და დიალექტების მეშვეობით სამწერლობო ქართულში დამკვიდრებული ლექსიკის ერთი ნაწილი, სადაც აბაზური ენის ტაპანთური დიალექტის მსგავსად, ფუნქციური სხვაობის გარეშე ერთდროულად დასტურდება სიბილანტთა სისინა და შიშინა სახეობები: *ხიწვი/ხიჭვი, წნესა/ჭნესა, ზეპა/ყეპა, ზრობა/ყრობა, რცხალი/რჩხალი, ფრცხილი/ფრჩხილი, ღრძუ/ღრჯუ, ძახველა/ჯახველა, ძმერხლი/ჯმერხლი, ძირკი/ჯირკი და სხვა*. ასეთ ფუძეებში სიბილანტების სისინა და შიშინა სახეობებისათვის ამოსავლად ოდენ ერთი, კერძოდ, სისინა ან შიშინა (და არა – სისინ-შიშინა) სახეობა უნდა მივიჩნიოთ, ვინაიდან შესატყვის ზანურ-სვანურ ფუძეებში სწორედ ქართველური ფუძე-ენის სისინა ან შიშინა სიბილანტების ეკვივალენტები დასტურდება.

ვფიქრობთ, რომ ქართველურ ენებსა და დიალექტებში საერთო-ქართველური ფუძე-ენის ოდენ ერთი რიგის – სისინასიბილანტური წინა რიგის – სიბილანტთა შესატყვისად როგორც სისინასიბილანტური, ისე შიშინასიბილანტური რიგის ფონემების არსებობის ერთ-ერთი მიზეზი, აფხაზურ-ადიღურ ენებში დადგენილი ფონეტიკური პროცესების მსგავსად, სწორედ ქართველურ ენა-დიალექტთა, თქმათა

და სხვა ენობრივ ერთეულთა სხვადასხვა ქრონოლოგიურ ეტაპზე ერთმანეთში მეტ-ნაკლები შერევისა და ურთიერთგავლენის შედეგია.

R. A b a s h i a (Tbilisi)

Towards Similar Processes in Abkhaz-Adyghe and Kartvelian Languages

In the Iberian-Caucasian languages, the complication of phonetic system and spontaneous sound alteration is mainly connected with sibilant phonemes. It is understandable, since the number of sibilant spirants and affricates in these languages varies from 10 (in Kartvelian languages) to 30 (in Abkhaz-Adyghe languages). It is only natural that the issue of correspondences among these phonemes presents a relevantly complex picture with respect to the study of Iberian-Caucasian languages both on the synchronic and diachronic levels.

Identification of phonotactical rules in complicated interrelations existing in Abkhaz-Adyghe languages with respect to the formation and distribution of sibilant phonemes provides ample material for the reconstruction of the diachronic situation in Kartvelian and other Iberian-Caucasian languages with the view to tracing similar rules.

In this respect, simultaneous, functionally identical use of whistling and hushing versions of sibilants in the Tapant dialect of Abaza language provides interesting evidential material. Within the dialect concerned, these phonemes are used even at the level of individual members of a family: if one member of a family utters a whistling sibilant in a particular word, another family member may utter in the same word a hushing sibilant without any functional difference.

This issue received special attention in Acad. Ketevan Lomtadze's scientific works. She studied the subject on the spot and dedicated to it numerous researches along with other issues of Abkhaz-Adyghe comparative linguistics.

In K. Lomtadze's opinion, such mingle of sibilant phonemes is mainly due to the intermixture of speakers of different idioms of Abaza and Adyghe

languages. At the same time, K. Lomtadze established that “simple whistling-hushing sibilants of the Bzyb dialect usually correspond to whistling sibilants **ʒ**, **ç**, **z**, **s** in all other Abkhaz-Abaza dialects” (Lomtadze, 1976, 228).

It is also established that “the transformation of initial hushing spirants **ʒ** and **ʃ** into relevant whistling-hushing spirants in the Kabardian language must be a relatively early process” (Rogava 1973, 309).

These rules characteristic of the phonological system of Abkhaz-Adyghe languages may be used in the phonological system of other Iberian-Caucasian languages including Kartvelian with the view to reconstructing the earlier situation.

ლ. ა ბ უ ლ ა ძ ე , ა. ლ უ დ ე ნ ი (მიუნსტერი)

წოდებითი ბრუნვა და ბრძანებითი კილო

წოდებითი ბრუნვისა და ბრძანებითი კილოს ურთიერთმიმართების საკითხი ბევრჯერ ყოფილა ენათმეცნიერთა მსჯელობის საგანი. რ. იაკობსონი, მაგალითად, გახაზავდა ისეთ მსგავსებებს სახელის წოდებით ბრუნვასა და ზმნის ბრძანებით კილოს შორის, როგორცაა ე.წ. bare stem tendency (შიშველი ძირისაკენ მიდრეკილება) და თვითკმარი სრული გამონათქვამის აგების უნარი. იგი აღნიშნავდა, რომ ორივესათვის საერთოა აპელატიური ფუნქცია, რომელიც რეპრეზენტატიულ ფუნქციას უპირისპირდება. მისი თქმით: „ენათმეცნიერება აღიარებს, რომ წოდებითი ბრუნვა არ დგას სხვა ბრუნვათა რიგში, და რომ მიმართვა წოდებითში გრამატიკული წინადადების გარეთ იმყოფება. ასევეა ნამდვილი ბრძანებითი კილოც სხვა ზმნური კატეგორიების მიმართ, რადგან იგი იმავე ფუნქციით ხასიათდება, როგორც წოდებითი. (სქოლიოში: ჯერ კიდევ აქსაკოვმა აღიარა, რომ „იმპერატივი არის შეძახება და შეესატყვისება ვოკატივს“). მათი ინტონაცია (გამოთქმაც) მსგავსია. პირის ნაცვალსახელი ბრძანებითში თავისი ფუნქციით უფრო მიმართვაა ვიდრე სუბიექტი” (რ. იაკობსონი).

წოდებითი ბრუნვისა და ბრძანებითი კილოს მსგავსებაზე სხვებიც საუბრობენ, მათ შორის, მაგ., ვ. ვინტერი და ქ. ლომთათიძე. ისინი ამტკიცებენ, რომ ბრძანებითი წინადადების ქვემდებარე არის მეორე პირი, რადგან ბრძანებითი კილო შეიძლება გამოყენებული იქნას მხოლოდ ვინმეს *მისამართით*, ამდენად ბრძანებითი წინადადების ქვემდებარე მხოლოდ მოსაუბრე ანუ მეორე პირი შეიძლება იყოს.

ქ. ლომთათიძე წერს, რომ “ბრძანებითი კილო არის მხოლოდ მეორე სუბიექტური პირის კატეგორია” და რომ “ამ პრობლემაში მთავარი ის არის, რომ ბრძანებით კილოში მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ქრება... მაგ., ქართულში: *წადი!* (შდრ. თხრობითი კილო *წახვედი*. (ქ. ლომთათიძე). კითხვაზე, თუ რატომ დაიკარგა ბრძანებით კილოში მეორე სუბიექტური პირის მარკერი, იგი პასუხობს: “რადგან ბრძანებითი კილო ვარაუდობს მხოლოდ და მხოლოდ მეორე პირს, მოსაუბრეს, რომელიც აქვეა (სამეტყველო სიტუაციაში) წარმოდგენილი, ამიტომ იგი არ საჭიროებს მარკერს” (ქ. ლომთათიძე).

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მეორე პირის ნაცვალსახელი (მხ. თუ მრ. რიცხვში – ეს სულ ერთია) არის ყოველი ბრძანებითი წინადადების ქვემდებარე, ამიტომ არ არის საჭირო ბრძანებითის სტრუქტურაში მეორე პირის ნაცვალსახელის ან მისი მარკერის ღიად წარმოდგენა.

წოდებითი ბრუნვაც მხოლოდ მეორე პირს აღნიშნავს. შ. აფრიდონიძე წერს, რომ წოდებითი ბრუნვა უკავშირდება ბრძანებით კილოს, რომელიც მეორე პირს ვარაუდობს, “მაგრამ სინამდვილეში სახელის წოდებით ბრუნვას ჩაენაცვლება მესამე პირის ნაცვალსახელი” (შ. აფრიდონიძე); ჩვენ ეს აზრი გაუმართლებელი გვეჩვენება, რადგან როდესაც მოსაუბრე რომელიმე სახელს წოდებით ბრუნვაში ხმარობს, ის აქცევს ამ სახელს (სუღერთია, ეს პიროვნებაა, თუ სულიერი ან უსულო საგანი) მიმართვის ობიექტად ანუ მოსაუბრედ (მსმენელად), რომელიც შეიძლება მხოლოდ მეორე პირი იყოს და ამიტომ მას შეიძლება ჩაენაცვლოს მხოლოდ *შენ* ან *თქვენ* ანუ მეორე პირის ნაცვალსახელი. ამდენად ორივე ფორმა

– როგორც წოდებითი ბრუნვა, ასევე ბრძანებითი კილოც – მხოლოდ მეორე პირს მიემართება.

ბოლოდროინდელმა შრომებმა გვიჩვენა, რომ გვაქვს გამონაკლისებიც: ზოგ ენაში მოიძებნება მესამე პირის იმპერატივებიც.

ქართულშიაც გვაქვს მსგავსი შემთხვევები, რომლებსაც ჩვენ მოხსენებაში განვიხილავთ.

L. A b u l a d z e, A. L u d d e n (Muenster)

Vocative and Imperative

The problem of connection of Vocative with Imperative is much discussed in linguistics. Jakobson underlines similarities between Vocative and imperative¹. He particularizes such similarities as bare stem tendency, a capability to constitute a complete utterance on its own and says that both share appellative function (Auslösungsfunktion), as opposed to representative function (Darstellungsfunktion).

About similarities between Vocative and Imperative speak other linguists too, among them Werner Winter, Ketevan Lomtadze. Their works argue exclusively for a second person imperative subject, while the imperative can be used only in addressing someone, so the subject of an imperative sentence must be 2nd person.

As Ketevan Lomtadze writes, “the imperative mood is a category of the 2nd subjective person only” and “the main point of this problem is that the 2nd subjective personal marker disappears in the imperative mood... e.g. Georgian *c’adi!* “go!” (cf. indicative *c’axvedi* “you have gone”). On the question “What is

---

¹ „Die Sprachwissenschaft hat eingesehen, dass der Vokativ sich nicht auf derselben Ebene befindet, wie die übrigen Kasus, und dass die vokativische Anrede ausserhalb des grammatischen Satzes steht; ebenso ist der echte Imperativ von der übrigen verbalen Kategorien abzusondern, da er durch dieselbe Funktion wie der Vokativ gekennzeichnet ist. (In footnote: „Schon Aksakov hat erkannt: „der Imperativ ist ein Ausruf; er entspricht dem Vokativ“). ... auch ihre Intonation ist ähnlich. Das Personalpronomen beim Imperativ ist seiner Funktion nach eher Anrede als Subjekt“ (Jakobson 1931/1971: 10-11).

the cause of the loss of the 2nd subjective personal marker in the imperative mood?” she answers, that “since the imperative mood implies only the 2nd person, the interlocutor – who is present and visible – needs no general indicator”. In other words, the second personal pronoun (Sing. or Pl.) is the implied subject of any imperative sentence. Hence overt 2nd person pronoun or personal marker need not to be presented within the structure of imperative.

Vocative also marks only the second person. Sh. Apridonidze writes that the Vocative corresponds to imperatives, which presumes 2nd person, “but really the form of Vocative of noun is substituted with pronoun of the 3rd person” (Sh. Apridonidze); it seems to be wrong, while when the speaker uses any noun in Vocative case, then (s)he converts (transforms) this noun (person or animal or inanimate noun is the same) in addressee and the addressee can be only second person, so it can be substituted only with *you* - pronoun of the 2nd person. So both forms – Vocative case as well as Imperative mood – turn themselves to 2nd person.

Recent works show that there are exceptions too; some languages have 3rd person imperatives. It seems that Georgian has too and we will discuss such cases in our talk.

თ. აგაღიანი (ბათუმი)

ზოგადლინგვისტური მიმართულება სამსაფეხურიანი უმაღლესი განათლების სისტემაში (პრობლემები და პერსპექტივები)

პოლიტიკური პარადიგმის რადიკალური ცვლილებისა და გეოპოლიტიკური კატაკლიზმების ეპოქაში მნიშვნელოვნად შეიცვალა ლინგვისტური კვლევების მიმართულებები და მიდგომები. განსაკუთრებით გააქტიურდა ანთროპოცენტრული ლინგვისტიკის მიმართულებები, თუმცა კვლავინდებურად აქტუალური რჩება ენობრივ სისტემათა და ქვესისტემათა აღწერის პრობლემატიკაც.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ახალი რეალობის წინაშე

დადგა უმაღლესი განათლების სისტემაც, ვინაიდან იგი ერთსაფეხურიანი სისტემიდან სამსაფეხურიანზე გადავიდა. ამ ფონზე სრულიად ნათელი ხდება, რომ დღის წესრიგში დგება *ზოგადლინგვისტური საუნივერსიტეტო მიმართულების სწავლების ორგანიზაციაში* მნიშვნელოვანი კორექტივების შეტანის საკითხი.

საუბარია იმაზე, რომ ერთსაფეხურიანი უმაღლესი განათლების პირობებში *მომავალი ფილოლოგი ზოგადლინგვისტურ პრობლემატიკას ეცნობოდა სწავლების ერთადერთი საფეხურის ფარგლებში. შესაძლებელია თუ არა იმავე მიდგომებით ვისარგებლოთ უმაღლესი განათლების სამსაფეხურიანი სისტემის პირობებში?*

ცხადია, არა იმიტომ რომ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ზოგადლინგვისტური დისციპლინის „ზოგადი ენათმეცნიერების“ შემადგენელი სამი ნაწილი, რომლებიც ტრადიციულად ერთიანად მოიაზრებოდა და სტუდენტებს მიეწოდებოდა სწავლების ერთადერთი საფეხურის ფარგლებში, დღეს ფაქტობრივად დაიშალა და დღის წესრიგში დაისვა მათი სამ საფეხურზე გადანაწილების პრობლემა.

ამრიგად, პრობლემის არსი არის ის, რომ სამსაფეხურიანი უმაღლესი განათლების სისტემის პირობებში „ზოგადი ენათმეცნიერების“ საბაკალავრო კურსის პრობლემატიკა აღარ ემთხვევა „ზოგადი ენათმეცნიერების“ როგორც ლინგვისტური დარგის პრობლემატიკას. ის მისი უკვე ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია, დანარჩენი ნაწილები კი მაგისტრატურისა და დოქტორანტურის საფეხურებზეა ატანილი.

როგორც საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში დღეს მოქმედ საგანმანათლებლო პროგრამათა გარკვეული ნაწილის ჩვენული ანალიზიდან ჩანს, ამ მიმართულებით პრობლემები აშკარად დაგროვდა. აუცილებელი ხდება მათი კომპლექსური, სისტემური გააზრება ისე, რომ არც უმაღლესი განათლების ყველაზე მასობრივი საფეხური – ბაკალავრიატი დაზარალებულ და არც მაგისტრატურის საფეხურზე შეიქმნას დუბლირების პრობლემა.

შესამუშავებელია ზოგადლინგვისტური მიმართულების სწავლების ერთიანი კონცეფციაც, რომელიც სისტემურად, კომპლექსურად იქნება გააზრებული უმაღლესი განათლების სამივე საფეხურზე.

რისათვის. მსგავსი კონცეფციის გარეშე „ზოგადი ენათმეცნიერების“ საბაკალავრო კურსის ნებისმიერი სახელმძღვანელო თუ სალექციო კურსი იქნება მხოლოდ მისი ავტორის შეხედულებებისა და თვალსაზრისის მატარებელი და იგი ვერ დააკმაყოფილებს ზოგად მოთხოვნებს (სტანდარტს), რომელიც, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ასევე არ არსებობს.

T. A v a l i a n i (Batumi)

General Linguistic Direction within the Three-step System of Higher Education (Problems and Prospects)

The transfer from the one-step educational system onto the three-step system made the question of making significant amendments in the organization of general linguistic university teaching at the philological specialties pressingly urgent.

We are speaking about the fact that under the conditions of one-step higher education the future philologist only studied general linguistic problems within the limits of one-step teaching. Is it possible to use the same attitudes under the conditions of three-step higher education system?

Of course not! Why? Because the three parts of one of the most important linguistic disciplines –“General Linguistics” which was traditionally regarded as monopartite and was supplied to the students within the framework of one-step education, has at present disintegrated into three component parts and the problem of its possible redistribution onto three educational steps is becoming more and more urgent.

Thus, the issue is that under the conditions of three-step higher education system, the problems of undergraduate course of “General Linguistics” no longer coincide with those of “General Linguistics” as a branch of linguistic science. It has become one of its components and the remaining parts are transferred to the upper postgraduate and doctoral stages.

In this respect, there are numerous problems. Complex and systematic

thinking is necessary in order to avoid damaging the interests either of undergraduate or postgraduate studies.

We have worked out a unified concept of general linguistic teaching, which is designed systematically and complexly for all steps of higher education. Without such a concept, any guidebooks or lecture courses of undergraduate studies of “General Linguistics” would only reflect the author’s views and attitudes and would fail to meet general requirements (standards) which, most unfortunately, are not developed as yet.

The author of the present paper expresses his views with respect to the aforesaid.

ლ. ა ვ ი ძ ბ ა (თბილისი)

აფხაზური ენის თანამედროვე ვითარება

კავკასიაში რუსეთის (ცარისტული, საბჭოთა) მიერ განხორციელებული კოლონიალური პოლიტიკა გულისხმობდა როგორც შედარებით მრავალრიცხოვანი (მაგ., ქართველების), ასევე მცირერიცხოვანი ერების (მაგ., აფხაზების) დენაციონალიზაციას.

ამ პოლიტიკის გატარებაში მნიშვნელოვანი როლი ენობრივ ფაქტორს ენიჭებოდა. რუსეთის მოხელეები და მეცნიერები (პ. უსლარი, ე. ვეიდენბაუმი, ნ. ტრუბეცკოი...) შეშფოთებით აღნიშნავენ, რომ აფხაზეთში ქართული ენის პოზიცია მყარია და არსებული ენობრივი სიტუაციის შესაცვლელად აუცილებელია საგანგებო ზომების მიღება.

მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ვითარება რადიკალურად რუსული ენის სასარგებლოდ შეიცვალა. საბჭოთა კავშირის მთელ ტერიტორიაზე მას სახელმწიფო ენის ფუნქცია დაეკისრა. საქართველოსთან მიმართებით შექმნილია ანტიკონსტიტუციური ენობრივი ვითარება, ვინაიდან საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუციის მიხედვით ქვეყანაში ორი (ქართული და აფხაზური) სახელმწიფო ენაა.

რუსული ენის კანონსაწინააღმდეგო მდგომარეობის ლეგალიზაციას ხელი შეუწყო აფხაზეთის თვითგამოცხადებული რესპუბლიკის პარლამენტის მიერ 1994 წლის 26 ნოემბერს მიღებულმა კონსტიტუციამ (რომელშიც აფხაზეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად გამოცხადებულია აფხაზური ენა, რუსული ენა აღიარებულია როგორც სახელმწიფო და სხვა დაწესებულებების ენა) და 2007 წლის 14 ნოემბერს მიღებულმა გადაწყვეტილებამ, რომლის მიხედვით ამჟამად აფხაზეთში ორი (რუსული და აფხაზური) სახელმწიფო ენაა (ამ ფაქტმა გაათანაბრა რუსული ენის იურიდიული და ფაქტობრივი სტატუსი, რასაც, სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით აფხაზური ენის შესახებ). ადრე სტატუსის არმქონე რუსულმა ქართული ენა აფხაზეთიდან განდევნა.

დღევანდელ ენობრივ სიტუაციაში (იგულისხმება რუსეთის სახელმწიფო ენის სტატუსი) მოსალოდნელია, რომ აფხაზური რუსულს "კონკურენციას" ვერ გაუწევს.

L. A v i d z b a (Tbilisi)

Contemporary Status of Abkhaz Language

Russian (tsarist and Soviet) colonial policy aimed at the denationalization of both comparatively bigger (e.g. Georgians) and smaller nations (such as Abkhazians).

Linguistic factor was one of the main tools of the implementation of abovementioned policy. Russian officials and scientists (P. Uslar, E. Weidenbaum, N. Trubetskoi) concernedly noted that the position of the Georgian language in Abkhazia was strong and that special measures were needed to change existing linguistic situation.

From the second half of the 20th century, the situation changed dramatically in favour of the Russian language. Russian became the State Language in the USSR. As for Georgia, the linguistic situation is totally anti-constitutional, as far as, in accordance with the constitution of the Republic of

Georgia, there are two State languages (Georgian and Abkhazian) in the country.

The legalization of the illegitimate status of the Russian language was facilitated by the adoption of the Abkhaz constitution by the Parliament of self-declared Republic of Abkhazia on November 26, 1994. According to this constitution, the Abkhaz language was the State language of the self-declared republic, whereas Russian was said to function as the State language and that of government institutions. In 2007, there was adopted a new law in accordance to which there are currently two State languages (Russian and Abkhaz) in Abkhazia. This fact equalized legal and factual statuses of the Russian language (Unfortunately, the same cannot be said about the Abkhaz language). In fact, Russian, which had previously no official status in Abkhazia, has supplanted the Georgian language.

In current linguistic situation (the status of Russian as State language is meant), it looks rather unlikely that the Abkhaz language can successfully compete with Russian in Abkhazia.

ლ. აზმაიფარაშვილი (თბილისი)

სემანტიკური გადაწყვეტების საკითხისათვის ხუნძური ენის დიალექტურ ლექსიკაში

ენის ცვლა-განვითარების, მისი ისტორიის ღრმად შეცნობისათვის, ფონეტიკური პროცესების კვლევასთან ერთად, არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება სემანტიკური პროცესების შესწავლას, რაც დღეისათვის აქტუალურია როგორც თეორიული ენათმეცნიერების, ისე კომპარატივისტიკის თვალსაზრისით; ბევრი ენისა და დიალექტის ლექსიკური მასალა კი საგანგებო კვლევა-ძიების საგანი ამ მხრივ ჯერ არ გამხდარა.

ხუნძური ენის დიალექტური მასალის ჩვენებით მოხსენებაში განიხილება ისეთი მოვლენა, როგორცაა სემანტიკური გადაწყვეტილების იგულისხმება შემთხვევები, როცა ერთი და იმავე ფუძის შემცველ

სიტყვას ამა თუ იმ დიალექტში შეიძლება სხვაგვარი მნიშვნელობა განუვითარდეს, ზოგჯერ – საგრძნობლად განსხვავებულიც. ამ მოვლენას ხუნძური ენის დიალექტებში თავდაპირველად ყურადღება მიაქცია შ. მიქაილოვმა. ამჟამად მოპოვებულია უფრო მეტი ლექსიკური მასალა ამ ენის მრავალრიცხოვან დიალექტებსა და კილოკავ-თქმებში (ფ. საიდოვა), რაც შესაძლებელს ხდის წარმოჩენდეს აქამდე უცნობი არაერთი საყურადღებო ფაქტი. დიალექტური მასალის დაწვრილებითმა სისტემურმა ანალიზმა ხელი უნდა შეუწყოს იმის გარკვევას, თუ რა დიაპაზონი შეიძლება ჰქონდეს სემანტიკურ ცვლილებას ლექსიკაში როგორც რაოდენობრივად, ისე თვისობრივად; რა და რა სახის მნიშვნელობები შეიძლება მიიღებოდეს ამოსავალი მნიშვნელობის დიფერენციაციის შედეგად; შესაძლებელია თუ არა, რომ სიტყვამ დროთა განმავლობაში და გარკვეულ პირობებში შეიძინოს ამოსავალი მნიშვნელობისაგან მკვეთრად განსხვავებული, ან სულაც საპირისპირო მნიშვნელობა და რა მიზეზებით; რომელი ლექსიკური ჯგუფებისთვისაა უფრო მეტად დამახასიათებელი ამგვარი სემანტიკური გადახრები და სხვა.

ხუნძური ენის დიალექტებში ყურადღებას იქცევს, მაგალითად, სემანტიკურ გადაწევათა შემდეგი ფაქტები:

ლიტ. ხუნძ. **ვიზან** “ოჯახი” – ანწუხურსა და ჭარულში “ბავშვი” (ჭარ. **ხიზან** “ბავშვი”); ლიტ. **ჰადან** “ადამიანი” – სოფ. თივის (კახეთი, ყვარლის რ-ნი) მკვიდრ ანწუხელთა ტოხურ-ჭადაქოლოურ მეტყველებასა და ბაწადურ ნარეგ კილოში **ჰადამ** “ქალი”; ლიტ. **ბიწინჩი** “მამაკაცი” – სოფ. თივის ანწუხელთა თქმაში “ქმარი”; ლიტ. **ბეტერჰანჩი** “ბატონი, პატრონი” – პიდურ დიალექტში, ქვემო ყარახულში, ანწუხური დიალექტის ტომურულ და ბოჰნოდურ კილოკავებში “ქმარი”; ლიტ. **რუჩაბი** “ქალები” (მრავლობითის ფორმა) – ანწუხური დიალექტის ტოხურსა და ჭადაქოლოურ კილოკავებში **რუჩაბა** // **რუტაბა** “ცოლი”; ანწუხური დიალექტის ანწროსუნჰადურ კილოკავში **ნანა** “დედა, მამიდა” – ანწუხურისავე ბოჰნოდურ კილოკავში (ტლანადურ მეტყველებაში) **ნანა უფროსი დისადმი** მიმართვის ფორმაა; მსგავსადვე, ყარახულ დიალექტში **მამა** წარმოადგენს უფროსი დისადმი მიმართვის ფორმას, მაგრამ

ქვემო ყარახულში მისი მნიშვნელობაა “*დეიდა, მამიდა*”; ლიტ. **უნყანო** “*დეიდა, მამიდა*” – უნყრატლის მეტყველებაში **უნყან** “*ბიძა*”...

ლიტ. ხუნდ. **ჩან** “*ნადირი*” – სოფ. თივის ანწუხელთა ტოხურ-ჭადაქოლოურ მეტყველებაში “*ირემი*”; ლიტ. **ტინჯ** “*ნაშიერი*” – ანწუხური დიალექტის ტოხურ კილოკავში **ტენჯ** “*ახლად ნაშობი თიკანი*”, იმავე დიალექტის ანწროს-უნჯადურ კილოკავში **ტენჯ** “*id.*”; ლიტ. **ჰადგანად** “*ცხოველები*” – სოფ. თივის ანწუხელთა თქმაში “*მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, ნახირი*”; ლიტ. **ჰანხვარა** “*ზაზუნა*”, “*თრითინა*” – ჰიდურსა და ბათლუხურ დიალექტებში “*ვირთხა*”; ყაჰიბურ ნარევე კილოში **ლალაკან** “*პეკელა*” – სალიტერატურო ხუნძურში (resp. ჩრდილოურ ხუნძურში) **ყონ-ლალაკან** “*ღამურა*”, სოფ. თივის ანწუხელთა მეტყველებაში **თელკან** “*მერცხალი*”; ლიტ. **ჰუტ** “*ჭია*”, “*მწერი*” – ანდალალური დიალექტის რუღჟულსა და ჭოხურ კილოკავებში “*ლოკოკინა*”; ლიტ. **წადალჰამა** “*ლოკოკინა*”, ზედმიწ. “*წვიმის ვირი*” – ყელებურ ნარევე კილოში “*ლოკოკინის ნიჟარა*” (თვითონ ლოკოკინის სახელწოდება ამ კილოში არის **ჰამაჰუტ**, ზედმიწ. “*ვირი ჭია*”); ყარახული დიალექტის მუყრატლის კილოკავში **მადამრო** “*თავკომბალა*” (შდრ. **მად** “*კული*”) – შუღანიბის ნარევე კილოში “*ნეხვის ჭია*”; ლიტ. **აზალი** “*აბრეშუმის ჭიის პარკი*” – ყარახული დიალექტის მუყრატლის კილოკავში “*ბაყაყის წვრილი ნაშიერი*”, “*პატარა თავკომბალა*”; ანდალალური დიალექტის რუღჟულ კილოკავში **ქანარქუ** “*ციცინათელა*” (შდრ. **ქან** “*კვარი*”, **ქან-ღი** “*შუქი, სინათლე*”) – სალიტერატურო ხუნძურში **ქანარქუ** “*ჭია-მაია*”; ლიტ. **ჯანჯრა** “*ობობის ქსელი, აბლაბუდა*” – ანდალალურ და ბათლუხურ დიალექტებში “*ობობა*”; ანწუხური დიალექტის ბოჰნოდურ კილოკავში **მუჩაქ** “*კოდო*” – ანდალალური დიალექტის ჰოტოჰ-ხინდასურ კილოკავში “*მამალი ფუტკარი*”...

ლიტ. ხუნდ. **ჰომერ** “*სახე*” – ყელებურ ნარევე კილოში “*ცხვირი*” (შდრ. ქართ. *ცხვირ-პირი* “*სახის*” მნიშვნელობით), ხოლო ანდალალური დიალექტის ქუდალიბის მეტყველებაში “*ცინგლი*”, ამავე დიალექტის რუღჟულ მეტყველებაში **ჰუმერ** “*ცინგლი*”; ლიტ. **მეჰერ** “*ცხვირი*” – ყაჰიბურ ნარევე კილოში “*ფრინველის ბიბილო*”;

ჰიდურ დიალექტში **წუმას** “სახე” – ანწუხურ დიალექტში **წუმუს** “ცხვირი”, სალიტერატურო ხუნძურში (ჩრდილოურ ხუნძურში) **წვენეს** “ღინგი”; ლიტ. **მეგეჟ** “წვერი” – ანდალალური დიალექტის სულრათლურ კილოკავში, ბაწადურ და შულანიბურ ნარეგ კილოებში “ნიკაპი”, ასეგე ყარახული დიალექტის მუყრატლურ კილოკავსა და ქვემოყარახულში **მიგეჟ** “ნიკაპი”; ლიტ. **მუყულუყ** “სახა”, “ყელი” – ანდალალური დიალექტის ბუხტიბურ და პოტოტ-ხინდახურ კილოკავებში “ფრინველის კუჭი”, ანდალალურისაგე კილოკავ-თქმებში **მუყლაყ** // **მუყულუყ** “ჩიყვი”, ასეგე ყელებურ და ბაწადურ ნარეგ კილოებში **მუყლუყ** // **მუყლაყ** “ჩიყვი”, ქვემოყარახულში **მუყულუყ** “ჩიყვი”; ლიტ. **როხთი** “ხის ტანი, ზრო” – ანდალალური დიალექტის ბუხტიბურ კილოკავში “წელი”, ანწუხური დიალექტის ტომურულ კილოკავში **როხთ-ილ** “მენჯი” და ყელებურ ნარეგ კილოში **როხთ-ელ** “მენჯი”; ჩრდ. ხუნდ. **როტუ** “უკანალი”, “თოფის კონდახი”– სოფ. თივის ანწუხელთა ტოხურ-ჭადაქოლოურ თქმაში “vulva”; ლიტ. **რატა** “ცხოველის წინა კიდური” – ანწუხური დიალექტის ტოხურ და ჭადაქოლოურ კილოკავებში “ბეჭი”; ანწუხური დიალექტის კილოკავებში (ტოხური, ჭადაქოლოური, ბოჰნოდური...) **როტობ** “ფრთა” – ანდალალურ, ჰიდურ, ბათლუხურ დიალექტებსა და ყელებურ, ყაჰიბურ ნარეგ კილოებში “მტკაველი”; ლიტ. **რაჭა** “კული” – ანდალალური დიალექტის ჭოხურ კილოკავში **ლაჭა** “უხეში ბეწვი”, “ცხენის ძუა”, ხოლო ანწუხური დიალექტის ბოჰნოდურ კილოკავში **რაჭ** “თხის ბეწვი”...

ლიტ. ხუნდ. **მიწიირ** “ნაპირი, კიდე” – ყარახული დიალექტის რისიბულ კილოკავში “კენწერო, წვერი”, ხოლო ანდალალური დიალექტის კილოკავ-თქმებში (ჭოხური, სალტური, ხინდახური...) “**მთის მწვერვალი**”; ლიტ. **ჰეწ** “ჯირკი, კუნძი (მოჭრილი ხისგან დარჩენილი)” – ჰიდურსა და ანდალალურ დიალექტებში “**ფულურო**”; ლიტ. **ნუწა** “კარი” – სოფ. თივის ანწუხელთა ტოხურ-ჭადაქოლოურ თქმაში “**ეზო**”; ლიტ. **რაჰუ** “კარები”, ჭარულსა და ანწუხურში **რაჰ-ინ** “ხვრელი”, ბათლუხურ დიალექტსა და ყაჰიბურ ნარეგ კილოში **რაჰ-ელ** “პატარა ხარკმელი დახურულ სათივეში” –

შულანიბურ ნარევე კილოში რაჰ *“ეზო”* (შდრ. ქართ. *ეზო-კარი*); ლიტ. რაჟიხო *“ნივრის სანაყი, როდინი”* (შდრ. რაჟი // რაჟი-ფერ *“ნიორი”*), ანწუხური დიალექტის ანწროს-უნჰადურ კილოკავში ნი-ჟიჰურ და ამავე დიალექტის ტოხურ კილოკავში ნიჟიჰუ *“ნივრის სანაყი”* (შდრ. ანწ. ნიჟი-ფერ *“ნიორი”*) – ზემო ყარახულში ნიჟიჰუ *“ქვაში ამოკვეთილი გობი ძაღლებისათვის”*...

ლიტ. ხუნდ. ჭაჰიჰიჰაბ *“მსხვილი”* – სოფ. თივის ანწუხელთა მეტყველებაში ჭეჰეჰეჰაბ *“მაღალი”*, ანწუხური დიალექტის ანწროს-უნჰადურ კილოკავში ჭაჰაბ *“მაღალი”*; ლიტ. წაჰიჰილაბ *“რუხი, ნაცრისფერი, ლევა”* – ანწუხური დიალექტის კილოკავებში (ანწროს-უნჰადური, ტოხური, ჭადაქოლოური...) წაჰიჰილაბ // წიჰიჰილაბ *“მწვანე”* (შდრ. ჭად. წაჰიჰილხერ *“მწვანე ბალახი”*); ლიტ. ვაჰიჰილაბ *“ლურჯი”* – ანწუხური დიალექტის ბოჰნოდურსა და ტომურულ კილოკავებში, აგრეთვე ყარახული დიალექტის ტლესერუხის კილოკავში *“მწვანე”*, ჭარულ დიალექტში ქიჰიჰილაბ *“მწვანე”*...

ლიტ. ხუნდ. ბორთ-ანჯ-ი-ზე *“მივარდნა, დაძვრება”* – ჰიდურ დიალექტსა და შულანიბურ ნარევე კილოში ბორთ-ლე *“ყეფა”*, ხოლო ანწუხური დიალექტის ტომურულ კილოკავში ბორთ-აკ-ზი *“თამაში”*; ლიტ. რეჰერ-ი-ზე *“რბენა”* – ანდალალური დიალექტის კუიადურ კილოკავში რეჰერ-დ-ა-ზე *“თამაში”*, ამავე დიალექტის სალტურ კილოკავში რეჰერ-დე *“თამაში”*, ჰიდურ დიალექტში რეჰერ-დ-ა-ლე *“თამაში”*, ანწუხური დიალექტის ტოხურ კილოკავში რეჰერ-აკ-დ-ი-ზი *“თამაში”*; ლიტ. კანწ-ი-ზე *“ხტუნაობა, ხტომა”* – ანდალალური დიალექტის რუღულ კილოკავში კანწე-დე *“თამაში”*, *“გართობა”*; ლიტ. მალ-ი-ზე *“სწავლება”* – ყელეებურ ნარევე კილოში ამ ზმნის ფუძეა წარმოდგენილი სიტყვაში მალ-უ-რ-აჰ *“დანიშნული ქალი, საცოლე”*, ხოლო სალიტერატურო ხუნძურში (resp. ჩრდილოურ ხუნძურში) იმავე მნიშვნელობის სიტყვა შეიცავს აბ-ი-ზე *“თქმა”*) ზმნის ფუძეს:

აბ-უ-რ-აჰ *“დანიშნული ქალი, საცოლე”* (ანალოგიისათვის შდრ. ქართ. *ს-წ-აე-ებ-ა*, ზან. *უ-წ-უ “უთხრა”*)...

მოსხენებაში გაანალიზებულია ხუნძური ენის დიალექტთა

ლექსიკური მასალა, წარმოდგენილია ზოგიერთ სიტყვაში მომხდარ სემანტიკურ გადაწვეათა გამომწვევი მიზეზების გამოვლენისა და ახსნის ცდები.

L. A z m a i p a r a s h v i l i (Tbilisi)

Towards the Issue of Semantic Shifts in Avar Dialectal Vocabulary

In order to thoroughly comprehend changes and development of language, its history, the study of semantic processes is no less important than that of phonetic phenomena. This is very urgent nowadays from the point of view of both theoretical linguistics and comparative studies. Unfortunately, lexical material of many languages and dialects has not so far become the subject of any special study or examination.

By demonstrating dialectal material of the Avar language, the paper examines the phenomenon of semantic shift (or semantic transformation). By semantic shift the paper means the cases when a word containing the same stem may develop various (sometimes very different) meanings in different dialects.

Detailed systematic analysis of dialectal material must enable us to identify the range of both quantitative and qualitative semantic changes in vocabulary, and to establish what types of meanings may evolve as a result of differentiation of the initial meaning. Such analysis should also demonstrate whether, in the course of time, a word may develop a new meaning which would be very different from or even diametrically opposite to its initial meaning and why this may be happening; which semantic groups are more liable to such semantic divergences, and so on.

The paper analyses the lexical data of different dialects of the Avar language and contains attempts to identify and interpret possible causes of semantic shifts, which have occurred in certain words.

ფ. ა ნ თ ა ძ ე – მ ა ლ ა შ ხ ი ა (თბილისი)

ოსურ ნასესხობათა სემანტიკისათვის ქართულში

მრავალსაუკუნოვანი ქართულ-ოსური ენობრივი ურთიერთობები ორმხრივი და ურთიერთგამჭობლი ხასიათისაა. ოსური ის ირანული ენაა, სადაც ყველაზე ნათლად ჩანს კავკასიურ, განსაკუთრებით კი, ქართველურ ენათა გავლენა როგორც ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიურ, ასევე ფონოლოგიურ დონეზე. ამავდროულად თავად ოსურმა მნიშვნელოვანი კვალი დაამჩნია კავკასიურ ენებს, მათ შორის ქართველურს.

ოსური ფაქტორი დიდწილად აისახა ქართველურ ონომასტიკონსა და ზოგად ლექსიკაზე. ნასესხობები ძირითადად ოსურთან კონტაქტირებად ქართულ დიალექტებში (რაჭული, მოხევეური...) დაილექა. ეს კვალი ჩანს მეგრულსა და სვანურშიც. რიგი ოსური ნასესხობებისა ასევე შემოვიდა სალიტერატურო ქართულში. მათი ნაწილი ლექსიკურ არქივს ჩაბარდა, ნაწილი კი, დღემდე ფუნქციონირებს.

ოსურ-ქართული ბგერათშესატყვისობები აკად. მ. ანდრონიკაშვილის მიერაა დადგენილი, სემანტიკური შეთვისების მხრივ კი, სურათი შემდეგნაირია – რიგ შემთხვევებში დასტურდება ეტიმონისა და ნასესხობის სრული შინაარსობლივი იგივეობა. ამ ტენდენციას ემორჩილება ყველა ზედსართავული ნასესხობა, თუ ის ქართულში არ იცვლის მორფოლოგიურ კატეგორიას, მაგალითად: ქართ. “შავ”-ი < ოს. **saw** “შავი” (შდრ. ავესტური **syava** “შავი”); ქართ. “მკაცრ”-ი < ოს. **karz** “მაგარი, მკაცრი, სასტიკი” (შდრ. ავესტ. **karas** “ავი”); ქართ. “კნინ”-ი “მცირე” < ოს. ***kun-in** (შედარ. ოს. **konæg** “მცირე”, ავესტ. და ძვ. სპარს. **kamna** “მცირე”).

რიგ შემთხვევებში ეტიმონისა და ნასესხობის სრული სემანტიკური დამთხვევა წარმოდგენილია არსებით სახელებშიც, მაგალითად: ქართ. კუთხური “აბრაგი” “ყაჩაღი” < ოს. **abræg**. (შდრ. საშ. სპარს. **āpar** “ძარცვა, ტაცება, ქურდობა”); ქართ. “რანგი” – “თაფლუჭი, თაფლისგან დამზადებული მაგარი სასმელი” < ოს. **rong** “თაფლუჭი, თაფლისგან დამზადებული მაგარი სასმელი”.

ქართულში სემანტიკურად ცვლილი ოსური ნასესხობა არ სცდება ეტიმონის თემატური ჯგუფის ფარგლებს. ამის მიუხედავად, შედარებით იშვიათია გვარობრივ-სახეობრივი (ჰიპერონიმულ-ჰიპონიმური) მიმართება ოსურ ეტიმონსა და ქართულში შემოსულ ნასესხობას შორის. ასე მაგალითად, არ მოიძიება სემანტიკური გაფართოების ვერც ერთი მაგალითი, სემანტიკური შევიწროებაც კანტი-კუნტადაა წარმოდგენილი, იხ. ქართ. „ლაპ“-ი ”ხოხბის, კაკბის, ან როჭოს ბარტყი“ < ოს. **lappin** „მართვე, ბარტყი;“ ქართ. „ქაშაყ“-ი „თევზის სახეობა“ < ოს. **kæsæg** „თევზი“.

ოსური ეტიმონისა და მისი სემანტიკურად ცვლილი ქართული შესატყვისის მიმართება მეტწილად ეკონომურია, მათ შორის არ შეინიშნება იერარქიული დამოკიდებულება, ერთის მნიშვნელობა არ ფარავს მეორისას. ჰიპერსემის შენარჩუნების ფონზე ხდება სემანტიკური გადაწვევა. იხ. ქართ. არქაიზმი „ბრანგე“-ი „დათვი“ < ოს. **færänk** „ჯიქი“ (შდრ. სპარს. **päläng-** „ჯიქი“); ქართ. „არვე“ „თხის ჯოგი“ < ოს. **ærwæz** „ირმის ჯოგი“ (შდრ. ძვ. ირან ***vraza**, ინდური **vraja** „ჯოგი“).

ყველა თემატურ-სემანტიკური ცვლილება იმპლიკაციითაა განპირობებული. ერთ-ორ შემთხვევაში სემანტიკურად ცვლილი ნასესხობა სცდება ოსური ეტიმონის თემატური ჯგუფის ფარგლებს, რასაც საფუძვლად სიმილაციურ-ასოციაციური მიმართება უდევს, იხ. ქართ. „ამინდ“-ი < ოს. **amond** „ბედი, ბედნიერება“.

დასტურდება მორფოსემანტიკური ცვლილებებიც, კერძოდ, ოსური ზედსართავის გაარსებითება ქართულში, იხ. ქართ. არქ. „არნ“-ი „გარეული ცხვარი“ < ოს. **ærnæg** ”ველური, გაველურებული (ცხოველი, მცენარე)“; ქართ. „ეწერი“ ”უნაყოფო მიწა“ < ოს. **æzar** „უდაბური, უკაცრიელი“. ასეთი მაგალითები დეტერმინატულ (ზედსართავი + არსებითი) სტრუქტურათა ელიფსურ ფორმებს წარმოადგენენ.

ქართულში შემოსული სახელური ოსური ნასესხობები უმეტესად მონოსემიურია, ისინი ნაკლებად არიან პოლისემიზაციისკენ მიდრეკილი.

P. Antadze - Malashkhia (Tbilisi)

Towards Semantic Absorption of Ossetian Borrowings in Georgian

The centuries-old Georgian-Ossetian linguistic relations have been of mutual and interpenetrative nature. Ossetian is an Iranian language where the influence of Caucasian, especially Kartvelian, languages is clearly seen on both lexico-phraseological and phonological levels. At the same time, Ossetian itself has had a profound influence on Caucasian languages, including Georgian.

Ossetian influence is largely felt in Kartvelian *onomasticon* and vocabulary in general. Borrowings are mainly reflected in the Georgian dialects in direct contact with Ossetian (Rachian, Mokhevian, Khevsurian). Ossetian borrowings may be traced in Megrelian and Svan as well. Some Ossetian loanwords have entered the literary Georgian language. Some of them have become the part of lexical history, while others are still in active use.

As it has been established by Acad. M. Andronikashvili, Ossetian borrowings in the Georgian language follow certain patterns of phonetic correspondence which fact is demonstrated by numerous examples cited in the paper.

The author of the paper comes to the conclusion that nominal borrowings from Ossetian, adopted by the Georgian language are mostly monosemantic and are less inclined to polysemanticization.

ა. არაბული, ვ. შენგელია (თბილისი)

აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის დგაწლი აფხაზურ-ჩერქეზულ და ქართველურ ენათა შესწავლის საქმეში

აკადემიკოსი ქეთევან ლომთათიძე (1911-2007) იმ მკვლევართა რიცხვს ეკუთვნის, ვინც შორს გაუთქვა სახელი ქართულ მეცნიერებას. მრავალი სიახლით გამორჩეული მისი ნაშრომები ქართველოლოგიური და კავკასიოლოგიური ლიტერატურის ოქროს ფონდშია შესული.

განსაკუთრებულია ქ. ლომთათიძის დამსახურება აფხაზურ-აბაზურ ენათა აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით შესწავლის საქმეში. მისმა პირველმა მონოგრაფიულმა გამოკვლევამ „ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში“, რომელიც 1938 წელს დაიბეჭდა „ენიმკის მოამბეში“, ნათელი გახადა, რომ აფხაზურ ენას გამორჩეული ნიჭისა და ერუდიციის მკვლევარი შეეძინა.

ფუნდამენტურმა მონოგრაფიებმა – „აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი“ (1944) და „შხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის“ (1954) – დიდი და დამსახურებული სამეცნიერო ავტორიტეტი მოუტანა ავტორს, მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მკვლევარს; ამ მონოგრაფიებში წარმოდგენილია აფხაზურის ახლომონათესავე აბაზური ენის ორი დიალექტის ფონოლოგიური სისტემისა და მორფოლოგიურ თავისებურებათა დრმა ანალიზი, ამასთან, თითოეული საკითხი განხილულია აფხაზურ ენასთან შედარებით და ამოსავალი ვითარების გათვალისწინებით. მეტად ფასეულია მონოგრაფიებს დართული ვრცელი დიალექტური ტექსტები. ამ რაოდენობითა და ასეთი სიზუსტით ჩაწერილი დიალექტური მასალა მანამდე არავის მოუპოვებია და გამოუქვეყნებია. მკვლევარმა შეძლო დაეფიქსირებინა არა მხოლოდ სხვაობა, რაც აბაზური ენის კილო-კილოკავებსა და თქმებში გვაქვს, არამედ ის რყევებიც, რაც სხვადასხვა თაობის პირთა მეტყველებაში დასტურდება; ამ მასალამ ძვირფასი ისტორიული დოკუმენტაციის მნიშვნელობა შეიძინა.

აღნიშნული მონოგრაფიებითა და იმავე წლებში შექმნილი სხვა ცალკეული გამოკვლევებით ქ. ლომთათიძემ მტკიცე მეცნიერული საფუძველი ჩაუყარა აფხაზურ-აბაზურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის საქმეს.

შემაჯამებელი ხასიათისაა ქ. ლომთათიძის მონოგრაფია „აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები“ (1976); ესაა ისტორიულ-შედარებითი ხასიათის ვრცელი გამოკვლევა, რომელშიც აფხაზურ-აბაზურ სალიტერატურო ენათა და დიალექტთა მონაცემების გათვალისწინებით განხილულია ამ ენათა ფონეტიკის

ყველა ძირითადი საკითხი. ნაშრომი გამოიჩინა როგორც ისტორიულ-შედარებითი ანალიზის მეთოდოლოგიური პრინციპების თანმიმდევრული გამოყენებითა და საანალიზო ენობრივი მასალის სიუხვით, ისე მეტად მნიშვნელოვანი ორიგინალური დასკვნებით. შეიძლება ითქვას, რომ არცერთი სხვა მთის იბერიულ-კავკასიური ენის ფონეტიკა ასეთი ღრმა და სრული მეცნიერული ანალიზის საგანი არ ყოფილა.

ქ. ლომთათიძის მონოგრაფიაში „ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობები და მათი გაფორმება აფხაზურსა და აბაზურში“ (1982) კვლევის საგანი გახდა აფხაზურ-აბაზურ ზმნისწინთა რთული სისტემა; გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე წარმოჩნდა ის ფუნქციურ-სემანტიკური დატვირთვა, რაც პრევერბებს ამ ენებში გააჩნია.

ქ. ლომთათიძის მონოგრაფია „აბაზური ენა“ (1984) მოკლე შეჯამებაა იმ კვლევისა, რაც ავტორს წლების განმავლობაში უწარმოებია.

აღნიშნული მონოგრაფიების გარდა, ქ. ლომთათიძეს ეკუთვნის 100-ზე მეტი ცალკეული გამოკვლევა აფხაზურ-აბაზურ ენათა სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხებზე. მეტად მნიშვნელოვანია ქ. ლომთათიძის ძიებანი ჩერქეზულ და უბიხურ ენათა ფონეტიკის, მორფოლოგიისა თუ ლექსიკის სფეროში და აფხაზურ-ჩერქეზულ ენათა შედარებითი გრამატიკის პრობლემებზე.

ქ. ლომთათიძე წარმატებით იკვლევდა აფხაზურ-ჩერქეზულ ენათა გენეზისური ურთიერთობის საკითხებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა სხვა ჯგუფებთან, კერძოდ, ქართველურ ენებთან.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქ. ლომთათიძეს აფხაზური და აბაზური ენების სპეციალისტთა აღზრდის საქმეში. სამოც წელზე მეტი ხნის განმავლობაში კითხულობდა იგი აფხაზური ენის კურსს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. ქ. ლომთათიძის ხელმძღვანელობითა და კონსულტაციით მომზადდა 20-ზე მეტი მეცნიერებათა დოქტორი და კანდიდატი, რომლებიც წარმატებით მუშაობდნენ და ბევრი მათგანი ამჟამადც მუშაობს აფხაზეთსა თუ ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკებში.

დიდია აკად. ქ. ლომთათიძის წვლილი ქართველურ ენათა

სტრუქტურისა და ისტორიის კვლევაში. შეიძლება ითქვას, მისი, როგორც მეცნიერის, ბიოგრაფია ქართული ენის საკითხების შესწავლით დაიწყო; ეს იყო კვლევა ნინოშვილის „პარტახის“ დედნისა და ენობრივი თავისებურებებისა (1935) და დაკვირვება მესამე სუბიექტური პირის ნიშანთა ნაშთებზე გურულსა და აჭარულში (1937-38). მაგრამ შემდგომ, რაკი მეცნიერმა მთელი ძალები გადართო აფხაზურ-ადიღურ ენათა შესწავლაზე, მისი ყურადღება გარკვეული დროით ჩამოსცილდა დასახული საკითხების კვლევას. თუმცა მთის იბერიულ-კავკასიური ენების ბუნების ღრმად წვდომამ მას საშუალება მისცა უფრო ფართოდ დაენახა ის პრობლემები, რომელიც ქართველურ ენათა აგებულებასა და ისტორიასთან არის დაკავშირებული.

მეტად ღირებულია ქ. ლომთათიძის მეცნიერული დაკვირვებანი ისტორიული ფონეტიკა-ფონოლოგიის სფეროში. იგი სიღრმისეულად სწვდებოდა ურთულეს ფონოლოგიურ პრობლემებს და ცოცხალი ენობრივი მონაცემების ფაქიზი ფონეტიკური ანალიზით აღადგენდა ჩვენი ენების ბგერითი სისტემის ოდინდელ სურათს. ასეთი ღრმამეცნიერული შინაარსის შემცველია მისი სტატიები წინაენისმიერ სპირანტთა თუ ლაბიალიზაციის ისტორიის შესახებ ქართველურ ენებში (1962, 1968); ქ. ლომთათიძემ დაამკვიდრა ზოგი ფონეტიკური წესი ისტორიულ ფონეტიკაში, კერძოდ, წყვილბაგისმიერ ფონემათა მეორეული მიღება უკანაენისმიერთა და ბაგისმიერ ბგერათა შერწყმის გზით (გვ → ბ, კვ → პ...) (1964, 1984); ასევე პოზიციური (კომბინატორული) ფონეტიკური ცვლილების საგულისხმო კანონი დგინდება ქართველური ენების ხშულთა ცვლილებით (გამკვეთრებით თუ დაყრუებით) სონანტთა მეზობლობაში, რაც არაერთი სიტყვის წარმომავლობის სრულად ახლებურად დანახვის შესაძლებლობას იძლევა (ნაშრომი ცალკე გამოვიდა 1986 წელს).

აკად. ქ. ლომთათიძე ერთ-ერთი პირველია, ვინც შესატყვისობათა საკითხი ფაქტობრივ განიხილა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფებს შორის (1955...).

ასევე ფასეულია ქ. ლომთათიძის ღრმამეცნიერული ძიებანი ქართველურ ენათა მორფოლოგიის სფეროში. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ისეთი ცნობილი სტატიები, როგორიცაა „ქ

სუფიქსისათვის მეგრულ ზმნებში" (1946) და „თბება“ ტიპის ზმნების ისტორიისათვის ქართულში“ (1952), რომლებიც ქართული ლინგვისტური აზრის კლასიკურ მემკვიდრეობას ეკუთვნის.

ქ. ლომთათიძე მუდმივად შეისწავლიდა ქართველურ ენათა ლექსიკას, ერთი მხრივ, ისტორიულ-ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით და არაერთი საგულისხმო დაკვირვება დაგვიტოვა ამ სფეროში; მეორე მხრივ, ზრუნავდა ქართული სალიტერატურო ენის ლექსიკური სიმდიდრის გამოვლენასა და აქტივიზაციაზე. იგი იყო „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რეაგომეულის მე-7 ტომის რედაქტორი, არაერთი სხვა ლექსიკონის რედაქტორი და სარედაქციო კოლეგიის წევრი და მას უშუალო წვლილი აქვს შეტანილი მრავალი სიტყვის მნიშვნელობის დადგენა-დაზუსტებაში, ახალ ტერმინოლოგიურ ერთეულთა მოძიებაში და მისთ.

განსაკუთრებულად ზრუნავდა ქ. ლომთათიძე ქართული ენის სიწმინდის დაცვაზე. ამას იგი აკეთებდა როგორც უმაღლესი პასუხისმგებელი პირი ამ სფეროში – ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორი და სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე, ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი, წლების განმავლობაში ქართული ენის მუდმივი სახელმწიფო კომისიის ფაქტობრივი ხელმძღვანელი... რაც მთავარია, იგი ამას აკეთებდა როგორც მოქალაქე, ვისაც სრულად აქვს შეგნებული ენობრივი გარემოს მნიშვნელობა ნამდვილი სახელმწიფოებრივი ფუნქციების რეალიზაციის პროცესში.

ქ. ლომთათიძის ნაშრომები მიეკუთვნება იმ სანიმუშო გამოკვლევათა რიგს, რომლებიც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ ქართული ენათმეცნიერების მაღალ დონეს, ხოლო მისი პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა ქვეყნის ინტერესებისათვის გამუდმებული ზრუნვის მაგალითად რჩება.

A. Arabuli, V. Shengelia (Tbilisi)

Academician Ketevan Lomtadze's contribution to studying the Abkhaz-Circassian and Kartvelian languages

Academician Ketevan Lomtadze belongs to those researchers who has made Georgian science famous. Her works which are distinguished by lots of novelties are entered in the "Gold reserves" of Kartvelological and Caucasiologic literature.

K. Lomtadze's contribution to studying the Abkhaz-Abaza languages from descriptive and historical-comparative standpoint should be emphasized. Her first fundamental research "**Formation of basic tenses in Abkhaz**", that was published in 1938 in "Bulletin of LHMC" made clear, that Abkhaz language had gained talented and erudite researcher.

Fundamental monographs – "**Tapant dialect of Abkhaz**" (1944) and "**Ashkhar dialect and its role among other Abkhaz-Abaza dialects**" (1954), gained great and honored scientific authority to the young scholar. These monographs represent a deep analysis of a phonological system and morphological peculiarities of two Abaza dialects – a close-kindred language of Abkhaz. Each issue is discussed in comparing with Abkhaz and in consideration of initial condition. Many dialectal texts which are added to monographs are too valuable. Recorded dialectal material of this number and exact has not been obtained and published before by anyone. The scholar could fix not only that difference in sub-dialects and sayings of Abaza, but fluctuations which are attested in the speech of different generation. This material gained a valuable historical documentary significance.

By the mentioned monographs and other works created at those times, K. Lomtadze founded historical-comparative studying of the Abkhaz-Abaza languages.

K. Lomtadze's monograph "**Historical-comparative analysis of the Abkhaz-Abaza languages. I. Phonological system and phonetic processes**" (1976) is of summarizing character. This is a deep research of historical-comparative character in which in consideration of the data of the Abkhaz-Abaza languages and dialects all basic phonetic issues of these languages are

discussed. The work is distinguished by sequential usage of methodological principles of historical-comparative analysis and by abundance of analytical language material as well as noteworthy original conclusions. It can be said, that phonetics of neither other mountainian Iberian-Caucasian language was an object of such deep and complete scientific analysis.

In K. Lomtadze's monograph "**Main types of local preverbs and their forming in Abkhaz and Abaza**" (1982) a research object was a complex system of Abkhaz-Abaza adverbs. That functional-semantic feature, which is characteristic of these preverbs in these languages is demonstrated on the basis of scrupulous analysis.

K. Lomtadze's monograph "**The Abaza language**" (1984) is a short summarizing work of that research, that has been carried out by the author during the years.

Apart from these monograph, K. Lomtadze researched more than 100 other researches on the issues of the Abkhaz-Abaza languages' structure and history. K. Lomtadze's researches on phonetics, morphology and vocabulary of the Circassian and Ubykh languages and the problems of a comparative grammar of the Ahkhaz-Circassian languages are noteworthy.

K. Lomtadze successfully researched the issues of genetic relation of the Abkhaz-Circassian languages with other groups of the Iberian-Caucasian languages, in particular with the Kartvelian languages.

K. Lomtadze made a tremendous contribution to growing up the specialists of the Abkhaz and Abaza languages. During more than 60 years she read an Abkhaz course at the Tbilisi State University. Under K. Lomtadze's supervisor and consultation more than 20 specialists defended doctoral and candidate degree. They successfully worked and are still working in Abkhazia and in the North Caucasus republics.

K. Lomtadze contributed greatly to researching the structure and history of the Kartvelian languages. It can be said, that her biography as a scholar began with studying the issues of Georgian. This was a research on original and language peculiarities of Ninoshvili's "Partakhi" (1935) and observation on traces of 3rd personal markers in Gurian and Atcharian (1937-38). But afterwards when the scholar transferred her powers to studying the Abkhaz-Adyghe languages, she did not research outlined issues for a certain time. Though a deep knowledge of the Iberian-Caucasian languages' nature gave her possibility to

see widely that problems which are connected with the Kartvelian languages' structure and history.

K. Lomtadze's scholarly observation in historical phonetics-phonology is valuable. She deeply researched complex phonological problems and through refined phonetic analysis of living language data she reconstructed old picture of sound system of our languages. From this viewpoint her articles on the history of velar spirants and labialization in the Kartvelian languages (1962, 1968) are noteworthy. K. Lomtadze established some phonetic rules in historical phonetics, in particular, secondary formation of bilabial phonemes through fusing of back-lingual and labial sounds (**gv** → **b**, **kv** → **p**...) (1964, 1984). Also a rule of positive (combinative) phonetic changes is established by changing of plosives of the Kartvelian languages (through glottalizing or unvoicing) in neighbor of sonants, that gave possibility to research newly etymology origin of many words (The work was published in 1986).

Acad. K. Lomtadze is one of the very first, who discussed an issue of correspondences among the groups of the Iberian-Caucasian languages (1955...).

K. Lomtadze's deep-scholarly researches in morphologic sphere of the Kartvelian languages are valuable, as well. For instance such well-known articles as "**Towards a -k suffix in Megrelian verbs**" (1946) and "**History of the verbs of *tbeba* type in Georgian**" (1952). They belong to classical legacy of Georgian linguistic thinking.

K. Lomtadze constantly researched the vocabulary of the Kartvelian languages on one hand from historical-etymological standpoint and many noteworthy researches are inherited and, on the other hand she took care for manifesting and activating a vocabulary richness of the Georgian literary language. She was an editor of the 7th volume of eight-volume "Georgian Explanatory dictionary", an editor and a member of editorial staff to many other dictionaries. She directly contributed to establishing and specifying many words' meaning, to obtaining new terminological entries, etc.

K. Lomtadze especially took care for defending the purity of Georgian. She did it as a high responsible person in this sphere – a director of the institute of linguistics and a head of scientific board, Academician of National Academy, a head of a constant state commission of Georgian... She did it as a citizen, who

understood completely the importance of a language in realizing process of state function.

K. Lomtadze's works belong to those noteworthy researches, which greatly define a high level of Georgian linguistics. Her pedagogical and public activity is a clear example of constant caring for the interests of a country.

ნ. ა რ დ ო ტ ე ლ ი (თბილისი)

საუღვლებელი ზმნის ფუძის სტრუქტურა ხუნძურ-ანდიურ ენებში

1. ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე მყარ სეგმენტს, რომელსაც პარადიგმის ფარგლებში ეყრდნობა ფორმათა მთელი სისტემა და ჩამოშორებული აქვს კლასის (resp. რიცხვის), დროისა და თემის ნიშნები, ფუძე ეწოდება. ამასთანავე, ამგვარი მარტივი ფუძისაგან განსხვავებით, ცალკეული სისტემის (სერიის) ან ქვე-სისტემისათვის გამოიყოფა რთული (resp. ნაწარმოები) ფუძე, რომელიც პერმანენტულად ცვლადი მონაცემია და წარმოების ორგვარი (ა. ხაზოვანი, ბ. ჩანაცვლებითი) პრინციპით ხასიათდება (ბ. ჯორბენაძე).

საკვლევ ენებში ფუძეთქმნადობის პრინციპი ძირითადად სწორხაზოვანია.

2. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენათა სინამდვილეში გვხვდება კლასნიშნიანი და უკლასნიშნო ზმნები. უკლასნიშნო ზმნათა ფუძის გამოყოფის საკითხი მარტივია: ზმნურ ფუძეს უშუალოდ დაერთვის თემის, კილოსა და დროის ნიშნები, მაგ.: ხუნძ. *ხის-ი-ზე* „გაცვლა“, *ყოტ-უ-ლა* „ჭრის“...; ანდ. *ჰაყ-ო-რ* „ხედავს“, *ჭუარდ-ი* „დაწერა“ და მისთ.

რაც შეეხება კლასნიშნიან ზმნებს, სპეციალისტები კლასიფიკატორს ფუძის კუთვნილებად თვლიან (ნ. ტრუბეცკოი, არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ტ. გუდავა...). ჩვენი აზრით, კლასიფიკატორი,

პირის ნიშანთა ანალოგიურად, ფუძის სტრუქტურიდან უნდა გამოირიცხოს, რადგანაც იგი ცვალებად ფლექსიურ ოდენობას წარმოადგენს და გრამატიკული მარკერის სტატუსი აქვს. ფუძის სტრუქტურას ქმნიან ძირი (resp. მარტივი ფუძე) და დეტერმინანტი, როგორც ფუძის საწარმოებელი აფიქსი, მაგ.: ხუნძ. *თ-ურ-* : *თურ-ი-ზე* „ღაპობა“, ახვ. *ღ-იბ-* : *ღ'იბ-ე* „შეშინება“...

3. ხშირად ფუძეს (resp. ძირს) მიაკუთვნებენ თემატურ ხმოვანსაც (ნ. ტრუბეცკოი; ტ. გუდავა...; შდრ. ზ. მალაევა).

ჩვენი თვალსაზრისით, თემატური ხმოვანი მარტივი ფუძის ორგანული ნაწილი ვერ იქნება, რადგანაც მთლიანი პარადიგმის ფარგლებში თვალსაზრისით ცვლილებებს განიცდის. რაც შეეხება რთულ ფუძეს, ცალკეულ დრო-კილოთა წარმოებისას შეიძლება იგი ფუძის ფორმანტადაც მივიჩნიოთ.

4. ცალკე ჯგუფში უნდა გაერთიანდეს მცირერიცხოვან ზმნათა ის წყება, რომელთაც ძირეული მორფემა დაკარგული აქვთ და მის ფუნქციას სათანადო აფიქსები ასრულებენ, მაგ.: ხუნძ. *ინ-ე* (< **-ინ-ე* < **ბა-* *-ინ-ე*, შდრ. კარ. *ბო-* *-ა* *-ღ'ა* „id.“) „წასვლა“, „გამგზავრება“, ანდ. *იდ-უ* (<*ღაღ*. *ჯ-ღ-უ* < *გ-ღ-უ, შდრ. ახვ. *გ-ურ-ულ'ა* „id.“) „კეთება“ და სხვ.

N. Ardote li (Tbilisi)

Structure of the Stem of Conjugable Verb in Avar-Andic Languages

A stable segment with lexical meaning of verb, whereupon the whole system of forms is based within the paradigm, and which has no markers of class/number, tense and theme, is called **root**. At the same time, unlike such simple stem, a complex/derived stem is singled out for particular systems/series or sub-systems, constituting a permanently changing datum and characterized by two different principles of formation (a. lineal, b. substitutive) (Jorbenadze 1980, 123-124).

In the languages under research the principle of stem formation is mainly rectilinear.

The paper examines in further detail the structure of verb stem in Avar-Andic-Didoic languages basing on the ample material illustrating different patterns of conjugation in the languages concerned.

შ. ა ფ რ ი დ ო ნ ი ძ ე (თბილისი)

ანტონიმთა ტიპოლოგიისათვის

1. ანტონიმები, სინონიმების მსგავსად, ლექსიკური პარადიგმატიკის ერთ-ერთ ძირითად სემანტიკურ ჯგუფს ქმნის.

მეტყველების ნაწილებს შორის ანტონიმთა შექმნაში მონაწილეობას იღებს პრაქტიკულად ყველა სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა მეტ-ნაკლები ინტენსივობით.

2. ა) ანტონიმთა უმრავლესობას წარმოადგენს ზედსართავი სახელები (**მაღალი – დაბალი** ტიპისა) და მათგან ნაწარმოები განყენებული სახელები (**სიმაღლე – სიდაბლე**) ან ზმნისართები (**მაღლა – დაბლა...**); ბ) სხვადასხვა საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით ანტონიმებში ეგულებათ ასაკის, სქესის თუ სხვა ნიშნების მიხედვით დაპირისპირებული საზოგადო სახელებიც (**კაცი – ქალი, გოგო – ბიჭი, და – ძმა... ძუ – ხვადი, ფური – ხარი...**); გ) ანტონიმებს ქმნის ზმნებიც (**ღვიძავს – სძინავს, ადებს – ხურავს**) და მათგან ნაწარმოები სახელზმნები (**გადვიძება – დაძინება, მღვიძარე – მიძინარე...**), ნაცვალსახელები (**ეს – ის, ასე-თი – ისეთი, ვინ(მე) – რა(მე), ყველა – არავინ, ყველაფერი – არაფერი**), ნაკლებ – რიცხვითი სახელებიც, უფრო – ტიპობრივი კონტექსტების მიხედვით (**ერთი – ათასი**); დ) დასასრულ, ანტონიმებს ქმნის ისეთი ნაწილაკებიც, რომლებიც წინადადების ეკვივალენტად გამოიყენება (**კი / ჰო – არა**).

3. ანტონიმები ორი სახისაა: *კონტრარული* და *კონტრადიქტო-*

რული (ბ. ფონხუა). კონტრარული გულისხმობს სრულ დაპირისპირებას ლექსემების დონეზე, რის გამოც მათ “პოლარულიც” შეიძლება ეწოდოს (**კარგი – ცუდი, დიდი – პატარა**), კონტრადიქტორული კი (სხვაგვარად – “რელატიური”) – საერთო ფუძისაგან უარყოფითი აფიქსით ან უარყოფითი ნაწილაკით ნაწარმოებ სიტყვებს (**ლამაზი – უ-ლამაზ-ო, სრული – არა-სრული**).

4. ანტონიმთა კვლევისას დგება მათი უზუალური თუ ოკაზიონალური ხმარების გამიჯვნის საკითხი. მხატვრულ ნაწარმოებში შემთხვევით დაპირისპირებული საგნებისა თუ მოვლენების აღმნიშვნელი სიტყვები ლექსიკური პარადიგმატიკის წევრებად არ ჩაითვლება (მაგ., “მგზავრის წერილებში” ავტორისეული დაპირისპირება თერგისა და მყინვარისა, გოეთესი და ბაირონისა მხოლოდ ოკაზიონალური კონტრასტირების ნიმუშებია და ანტონიმებად ვერ მიიჩნევა).

ამავე დროს, ზოგ შემთხვევაში სრულიად რეალური (ფიზიკურად გაზომვადი) დაპირისპირება ენაში უზუალური ხმარების ანტონიმებს არ იძლევა (ამის ცნობილ ნიმუშად ლიტერატურაში დასახელებულია ინფრაწითელისა და ულტრაიისფერის დაპირისპირება).

5. საგანგებო ინტერესს იწვევს ანტონიმების სტრუქტურა. შეინიშნება, რომ ანტონიმები, შესაძლოა, იმის გამოც, რომ ერთმანეთთან დაკავშირებულია ერთი (თუნდაც დამაპირისპირებელი) საკლასიფიკაციო ნიშნით, ერთმანეთს ერთმებთან (მაგ., **მაღალი – დაბალი, მსხვილი – წვრილი, სქელი – თხელი**). და ეს არ არის მხოლოდ ქართულისათვის დამახასიათებელი მოვლენა. იგი ენობრივ უნი-ვერსალიებს განეკუთვნება (შდრ. რუს. **толстый – тонкий**, ინგლ. **thick – thin...**).

6. მეორე მხრივ, ყურადღებას იქცევს ყველა ენაში უხშირესი სემანტიკის მქონე ანტონიმების სტრუქტურული დაპირისპირება. ეს, პირველ ყოვლისა, ეხება თანხმობისა და უარყოფის აღმნიშვნელ სიტყვებს მათი მარცვალთრადენობის, ხმოვანთა თუ თანხმოვანთა შედგენილობისა და რაგვარობის მიხედვით.

ამ თვალსაზრისით განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ენიჭება ანტონიმების ხმოვანთა წინა და უკანა რიგების, მაღალი და დაბა-

ლი აწეულობის ფაქტორს, ისევე როგორც განსხვავებულ მარცვალთრაოდენობას და ამ ნიშნით დაპირისპირებას. აქ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დასახელდეს **ჰო** და **არა**-ს აღმნიშვნელი სიტყვები ქართულში, ისევე როგორც მათი ეკვივალენტები ქართულსა მონათესავე (ზანური, სვანური), ისე არამონათესავე ენებში (რუსულში, ინგლისურსა და სხვა ინდოევროპულ ენებში).

S h. A p r i d o n i d z e (Tbilisi)

On the Typology of Antonyms

1. Like synonyms, antonyms form one of the basic semantic groups of lexical paradigms. Nearly all notional parts of speech (nouns, adjectives, verbs, adverbs) can form antonyms with more or less intensity. Most of them are adjectives (**mayali** ‘tall’ / ‘high’ – **dabali** ‘low’) and abstract nouns derived from them (**simayle** ‘height’ – **sidable** ‘lowness’), or adverbs (**mayla** ‘highly’ – **dabla** ‘lowly’), less frequently, nouns (**gogo** ‘girl’ – **bich’i** ‘boy’, **da** ‘sister’ – **dzma** ‘brother’), pronouns (**es** ‘this’ – **is** ‘that’, **vin** ‘who’ – **ra** ‘what’, **qvela** ‘everyone’ – **aravin** ‘no-body’), verbs (**ayebs** ‘opens’ – **khuravs** ‘closes’), and, finally, the particles expressing agreement and negation (**ho** / **k’i** ‘yes’ – **ara** ‘no’).

2. Antonyms are typically divided into two principal groups, known as *contrary*, formed of different stems, also called “polar” (**k’argi** ‘good’ – **tsudi** ‘bad’), **didi** ‘large’ – **p’at’ara** ‘small’), and *contradictory*, containing a pair of words with identical stems, one of which adds the negative particle **ar(a)**, or derivational affix (**u** – **o**) in the same function (**sruli** ‘complete’ – **arasruli** ‘incomplete’).

3. In process of juxtaposition of these two types, the lexical opposition does not coincide with its logical counterpart, nor is coincidence obligatory. One should speak of genuine antonymy only when opposition is regular in a particular language. Occasionally, the author opposes images purposefully, as is the case, e.g. in the “Traveller’s Notes” of Ilia Chavchavadze with the geographical names Tergi (hydronym) and Mqinvari (oronym), or Byron and

Goethe, embodying respectively, seething, stormy life, and indifference and inaccessibility. But such antonymy is individual and it should be assigned to occasionalisms.

4. On the other hand, we have objectively, i.e. physically measurable extreme members of the colour spectrum – *infrared* and *ultraviolet*, in linguistic usage are by no means antonyms in any of the more or less widespread languages.

5. As for the structure of antonyms, a considerable part of adjectival antonyms are characterized by identical vowels, occasionally serving as rhymes, and this is universal for quite different languages, e.g.:

Georgian: **skeli** – **tkheli**, **mskhvili** – **ts'vrili** 'thick' – 'thin', **tbili** – **grili** 'warm' – 'cool', **mayali** – **dabali** 'tall'/'high' – 'low'; cf.: Russian: **толстый** – **тонкий**, and English: **thick** – **thin**.

Georgian antonyms show considerable difference in the number of syllables: **did**i 'large' (2) – **p'at'ara** 'small' (3), **dzveli** 'old'(2) – **akhali** 'new'(3), **rbili** 'soft' (2) – **magari** 'hard' (3), **met'i** 'more' – **nak'lebi** 'less'.

6. A special analysis of the notions of agreement and negation has shown that in the compared languages the structure of words with the meanings of *yes* and *no* differ according to several parameters, the composition of syllables, place of articulation and character of vowels and consonants. And these differences are evident not only in the diverse families of languages, but even in the related Kartvelian languages.

ნ. ბ ე პ ი ე ვ ი (თბილისი)

ხარისხის ფორმები ქართულსა და ოსურ ენებში

ხარისხის ფორმების მეტობა ან ნაკლებობა ვლინდება ძირეულისა და წარმოქმნილის შედარების დროს. ძირეული მიხნეულია დადებით ხარისხად, მასზე აღმატებული არის უფროობითი, ნაკლები კი – ოდნაობითი. შესაბამისად, უფროობითსა და ოდნაობითს ქართულ ენაში თავიანთი მაწარმოებლები აქვთ: უ – ეს და მთ – თ.

ზედსართავ სახელს ქართულში მოეპოვება მხოლოდ ერთი ფორმა, რომელიც საგნის ნიშანს უფრო აღმატებულს გამოხატავს, ვიდრე დადებითი, ეს არის **უფროლობითი (ელატიური)** ფორმა (შესაძლებელია უფროლობით ხარისხს კიდევ დაერთოს მეორე უ (უუძლიერესი, უუმშენიერესი), მაგრამ ქართულში ეს ხელოვნური ფორმაა. ქართულს არა აქვს ასევე თანაბრობითი (ეკვატიური) ფორმები (ა. შანიძე).

განსხვავებულადაა წარმოებული ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები ოსურ ენაში. ოსურ ენაში დადებითის საპირისპიროდ მოიპოვება ორ-ორი ფორმა: **შედარებითი (კომპარატივი)** და **აღმატებითი (სუპერლატივი)**.

ხარისხის საწარმოებლად ოსურ ენაში გამოიყენება შესაბამისი ფორმანტები და დამხმარე სიტყვები: შედარებითი ხარისხი იწარმოება სახელის დადებითი ფორმის ფუძეზე **-дәр** სუფიქსის დართვით.

ქართულ ენაში ოდნობითი ხარისხი დადებითზე უფრო ნაკლებს გამოხატავს (**წითელი – მოწითალო**). ოსურში კი ოდნობითი დადებითზე უფრო აღმატებული ფორმაა (**წითელი – უფრო წითელი**).

უნდა აღინიშნოს, რომ ხარისხის ფორმა ოსურში მხოლოდ ზედსართავის კუთვნილება არ არის, ანუ შედარებითი ხარისხი არ არის მხოლოდ ზედსართავისათვის დამახასიათებელი. ამ ხარისხს აწარმოებს არსებითი სახელიც (ләр - კაცი; ләрдәр უფრო კაცი).

ზოგადად ინტენსივობის გამოსახატავად ქართულში სახელის ფუძის გაორკეცვა გამოიყენება; ქართულში ზოგადი ინტენსივობაა გამოხატული: წითელ-წითელი, მსხვილ-მსხვილი ცივ-ცივი. ასეთი რამ ოსურშიც აღინიშნება (сырх-сырхытә, сав-савытә), თუმცა ეს არ არის ზოგადი წესი და ყველა ზედსართავზე (რომელიც ქართულში ამ ფორმას იძენს) არ ვრცელდება: ცივ-ცივი, ცხელ-ცხელი, გრძელ-გრძელი, ლამაზ-ლამაზი (უფრო მეტად ფერების აღმნიშვნელი ზედსართავებისათვისაა დამახასიათებელი). რაც შეეხება ამ სუფიქსის (**-дәрдәр**) განმეორებით ხმარებას (**стырдәрдәр, хуыздәрдәр, фылдәрдәр**), ეს ფორმები მხოლოდ სასაუბრო მეტყველებაში გვხვდებოდა და ამჯერად ის არ იხმარება, ჩანს ეს იყო ხელოვნური ფორმა და ამიტომ მას ენა აღარ იყენებს.

N. B e p p i e v a (Tbilisi)

Degrees of Comparison in Georgian and Ossetian Languages

The relational value of degrees of comparison is revealed by means of comparing the basic and derived forms of adjective. In Georgian, the basic form of adjective is considered to be positive degree; the derived adjectival form expressing the quality superior to that of the basic form is termed as elative degree, while the form expressing the quality inferior to that of the basic adjectival form is called diminished degree. Accordingly, elative and diminished degrees of comparison have in Georgian their respective formative markers *ჟ – ებ* and *ძო – ე*.

Adjective in Georgian has only one form expressing the quality superior to that expressed by positive degree. This form is called **elative** (actually, it is possible to add a second *-ჟ* to an adjective in elative degree [*უუძლიერესი*, *უუძვენიერესი*]), in Georgian however such forms are considered artificial. Georgian also lacks equative forms (A. Shanidze).

Degrees of comparison of adjectives have different derivation In the Ossetian language. Here, positive degree is in opposition with two degrees of comparison, *viz.* **comparative** and **superlative** degrees.

In Ossetian, degrees of comparison are derived by means of relevant formants and auxiliary words: comparative degree is formed by the addition of suffix *-ძəp* to the stem of the positive degree of an adjective

In Georgian, diminished degree of comparison expresses the quality inferior to that of the adjective in positive degree (*წითელი-მოწითალო* ["red" - "reddish"]), whereas in Ossetian comparative degree expresses the quality superior to that of an adjective in the positive degree of comparison ["red" - "more red"].

It should be noted that in Ossetian degrees of comparison are not an exclusively adjectival feature, *i.e.* comparative degree is characteristic of the parts of speech other than adjectives. Noun in Ossetian can also derive this degree of comparison (*лæг* - "man"; *лæгдæр* "more man").

To express intensity in general, the Georgian language uses reduplication of the stem of an adjective: *წითელ-წითელი*, *მსხვილ-მსხვილი ცივ-ცივი*.

Such language universal is present in Ossetian as well (*сырх-сырхытæ, сав-савумæ*). This is not however a general rule and does not extend to all adjectives (which can assume such form in Georgian). Forms like *ცივ-ცივი, ცხელ-ცხელი, გრძელ-გრძელი, ლამაზ-ლამაზი* are more characteristic of adjectives denoting colours. As for the use of redoubled form of the *-ბერბერ* suffix (*სырბბერბერ, хызыдбббб, фылдбббб*), these forms occurred only in colloquial speech and are no longer used at present. It seems to have been an artificial form and the language has ceased to use it.

ა. ბ ე რ თ ლ ა ნ ი (თელავი)

ხმოვანთა კვანტიტატიური განსხვავებისათვის თანამედროვე ქართულ ენაში (ტიპოლოგიის ფონზე)

სკრუპულოზურ დაკვირვებებს თუშური ენის ხმოვანთა კვანტიტეტზე (ხანგრძლივობაზე, ბგერათრაოდნობაზე) და ამ ენის ტიპოლოგიურ შედარებას ქართულ ენასთან მივყავართ გარკვეულ მოსაზრებამდე ქართული ენის ხმოვანთა კვანტიტეტის თაობაზეც.

თუკი ერთმანეთს შევადარებთ ისეთ ქართულ ლექსიკურ წვილებს, როგორცაა, მაგალითად, *აგებს 'ზარალობს' – აგებს 'უერის', ველი 'ველოდები' – ველი 'ვაკე', ტოლი 'თანასწორი' – ტოლი 'შუეაო'*, რომლებიც ამავე დროს წარმოადგენენ ომოფორმებს, უსათუოდ დავრწმუნდებით იმაში, რომ აქ შემავალ ხმოვნებს შორის მცირედი განსხვავებაც კი არ არის – არც ფონეტიკური, არც, მითუმეტეს, ფონოლოგიური თვალსაზრისით: ამ წყვილებში შემავალი წევრები (ლექსემები) რჩებიან ოდენ ომოფორმებად.

ხოლო, თუკი – მათი სემანტიკის გათვალისწინებით – ერთმანეთს შევადარებთ ისეთ ქართულ ლექსიკურ წყვილებს, როგორცაა, მაგალითად, *აუგია 'ცუდია' – აუგია 'აუშენებია', ერთობა 'ერთიანობა' – ერთობა 'მხიარულობს', ტოლმა (საჭმელი) – ტოლმა 'თანასწორმა; მუეაომ'* და ა. შ., უთუოდ აღმოვაჩინოთ, რომ თითოე-

ულ წყვილში შემაგალი ერთ-ერთი წევრის რომელიღაც ხმოვანი ამჟღავნებს აშკარა სხვაობას როგორც ფონეტიკური, ისე ფონოლოგიური თვალსაზრისითაც, რის გამოც ეს წევრები იძენენ ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებულ სემანტიკას, გადაიქცევიან ოპოზიციურ მონაცემებად ერთმანეთის მიმართ. ეს არის მოკლე **ჭ, ქ** და **რ** ხმოვნების ფუნქციონირების შედეგი ამ აბზაცში წარმოდგენილი წყვილების შემადგენელ წევრებში: **აუგია ‘ცუდია’ – უგია ‘აუშენებია’; ერთობა ‘ერთიანობა’ – ერთობა ‘მხიარულობს’; ტოლმა (საჭმელი) – ტოლმა ‘თანასწორმა; მუყაომ’.**

ჩნდება იმის შესაძლებლობაც, რომ ერთმანეთთან ოპოზიციურ მიმართებაში მყოფი ლექსემები მოვაქციოთ ერთ წინადადებაში, რაც კიდევ უფრო თვალსაჩინოს ხდის კვანტიტატიური დაკვირვების შედეგებს: **მამაც მამაც მეომრებს შორის ზის; ელდა მეცა მეცა; ფორმა ფორმა გამოიცვალა.**

ერთნაირი დაწერილობების მქონე ლექსიკურ მოცემულობებს (**მამაც – მამაც, მეცა – მეცა, ფორმა – ფორმა**), რომლებიც ამ წინადადებაებშია თავმოყრილი, მკითხველი თავდაპირველად უთუოდ წარმოთქვამს აბსოლუტურად ერთნაირად, ანუ კითხულობს ისე, როგორც წერია და ხედავს. მაგრამ მას მერე, რაც გააცნობიერებს თითოეულ კონტექსტუალურ სიტუაციას, უბრუნდება რა თითოეული წინადადების საწყისს, თითოეულ მათგანს წარმოთქვამს უკვე მეორისგან განსხვავებულად. საქმე ის არის, რომ ერთნაირი დაწერილობის მქონე ამ სიტყვებში შემაგალი თითოეული ხმოვნის ჩვეულებრივად (**ნახევრადგრძლად**) წარმოთქმა იწვევს ამ სიტყვების აბსურდულ გამეორებას – ტავტოლოგიას, რის გამოც ინგრევა როგორც თვით მათი, ისე წინადადების / წინადადებაების შინაარსი, რასაც მკითხველიც შეამჩნევს, მსმენელიც.

მაგრამ თუკი ამ **თითქოსდა** გამეორებული სიტყვებიდან ერთ-ერთის ერთ-ერთ ხმოვანს წარმოვთქვამთ მოკლედ, თავის კუთვნილ შინაარსს შეიძენენ თვით ამ სიტყვებიდან თითოეულიც და მათი (როგორც წინადადების წევრების) შემცველი წინადადებაებიც ზოგადად, ჯამში კი – თითოეული ხმოვანი: **მამაც მამაც მეომრებს შორის ზის; ელდა მეცა მეცა; ფორმა (ანთრ.) ფორმა გამოიცვალა.**

ქართული ენის მატარებლები ასეც წარმოთქვამენ აქ ამ

სმოვნებს. მაგრამ, ჩანს, არავინ დაინტერესებულა რა მათი კვალი-ფიკაციით, ხმოვანთა ეს თავისებურება დღემდე სამეცნიერო კვლევის მიღმა რჩებოდა.

ნათქვამიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართულ ენაში შეიმჩნევა ხმოვანთა კვანტიტატიური განსხვავება. კერძოდ, დაკვირვებებს მივყავართ იმ მოსაზრებამდე, რომ ამ ეტაპზე შეიძლება ვილაპარაკოთ ჩვეულებრივი (მარტივი) ა, ე და თ ხმოვნების მოკლე ა, ე და თ კორელატების ფუნქციონირებაზე თანამედროვე სალიტერატურო ქართულ ენაში, რაც, ჩვენი აზრით, ფონეტიკურთან ერთად, ატარებს ფონოლოგიურ (დისტინქტურ, სოციალურ, რელევანტურ) დატვირთვასაც.

მსჯელობისთვის მნიშველოვანი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ, წინამდებარე კვლევის ფარგლებში კვლავაც ვატარებთ რა ცოცხალ მეტყველებაზე შესაბამის დაკვირვებებს, ქართულ ენაში ჩვენ მიერ სადღეისოდ გამოვლენილია 60-ზე მეტი ოპოზიციური წყვილი, ამათგან: მოკლე ა ხმოვნისთვის – 47-მდე, მოკლე ე ხმოვნისთვის – 10-მდე, მოკლე თ ხმოვნისთვის – ჯერჯერობით მხოლოდ 3-მდე.

სიხშირეთა ეს ვექტორი, ა-დან თ-სკენ მიმართული, გვაფიქრებინებს, რომ ქართული ენის ფართო წარმოების ხმოვნები უფრო მეტად ავლენენ მიდრეკილებას კვანტიტატიური დამოუკიდებლობისადმი, ვიდრე ვიწრო წარმოებისანი. აქ უსათუოდ იპყრობს ყურადღებას ის გარემოებაც, რომ, რუსული ენის ხმოვნებისგან განსხვავებით, ქართული (ასევე თუშური) ენის ხმოვნებს ამგვარი ცვლილებებისგან ვერ იცავს მახვილი.

შესაძლოა ხმოვანთა ეს კვანტიტატიური განსხვავებულობა საერთო ნიშანი თუ პრობლემა იყოს სრულიად იბერიულ-კავკასიური ენებისთვის, რაც კიდევ ერთხელ შემოგვაბრუნებს მათი თავდაპირველი ნათესაობის იდეისკენ.

მართალია, ქართველოლოგიაში ხმოვანთა ეს ბუნება სადღეისოდ არც გაცნობიერებულია და არც დადასტურებული (უარყოფილიც კია), მაგრამ მაინც ღირს მუშაობა შემდგომში ამ მიმართულებით.

ექსპერიმენტული შესწავლის შემთხვევაში უფრო ზედმიწევ-

ნოთი და, რაღა თქმა უნდა, უფრო დამაჯერებელი გახდება როგორც ხმოვანთა კვანტიტატიური ნიშნების ურთიერთმიმართება ქართულში, ისე, საერთოდ, აქ შემოთავაზებული მსჯელობა.

A. Bertlani (Telavi)

Towards the Quantitative Difference of Vowels in Modern Georgian Language (Against the Backdrop of Typology)

Scrupulous observations on quantity (length) of vowels in the Tush dialects and typological comparison of the same dialect with the Georgian language have led us to certain conclusions about the quantity of vowels in the Georgian language as well.

If we compare Georgian lexical pairs such as *agebs* 'sustains losses' – *agebs* 'passes/thrusts smth. through smth.', *veli* 'I am waiting for' – *veli* 'valley', *toli* 'equal' – *toli* 'roofing felt', which are at the same time homomorphs, we shall certainly see that between them there is no difference – neither phonetically nor phonologically: the members (lexemes) included in the cited pairs remain mere homomorphs.

But if we compare such Georgian lexical pairs, simultaneously taking into account their semantics, as, *augia* 'is bad' – *augia* 'has built', *ertoba* 'unity' – *ertoba* 'is having fun', *tolma* 'dolma' (stuffed cabbage leaves) – *tolma* 'the equal'; 'roofing felt' (both in ergative case) etc., we shall certainly find out that the vowel of one of the members contained in each pair clearly shows both phonetically and phonologically different features making these members also semantically completely different from and opposite to each other. This is due to the presence of the short vowels *á*, *ē* and *ǒ* in these members: *augia* 'is bad' – *ǎugia* 'has built', *ertoba* 'unity' – *ērtoba* 'is having fun', *tolma* (food) – *tǒlma* 'the equal'; 'roofing felt' (in ergative)'.

Other examples cited in the paper make such phonetic/phonological opposition even more plausible.

This is the way Georgian native speakers pronounce these vowels, but

this phonetic phenomenon, most unfortunately, has not yet become the subject of a serious scientific research.

Thus, we can state that in Georgian there can be observed the quantitative differentiation of vowels, namely, at the present stage we can speak about the functioning of ordinary (simple) vowels *a*, *e* and *o*, and their short correlates – vowels *ǎ*, *ē* და *ǒ*.

მ. ბ უ კ ი ა (თბილისი)

კომპოზიტა ერთი რიგისათვის ვ. კასლანძიას „აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონში“

ქართველურ-აფხაზური ენობრივი ურთიერთობების კვლევისთვის ახალ მასალას იძლევა 2005 წელს გამოსული ვ. კასლანძიას „აფხაზურ-რუსული ლექსიკონი“. ლექსიკონი 2 ტომს შეიცავს და 30 ათასზე მეტი სიტყვა-სტატიისგან შედგება. და მოიცავს ენის სრულიად განსხვავებულ სეგმენტებს, დიალექტურ, სასაუბრო, ხმარებიდან გასულ სიტყვებს, ე. წ. „ტყის ენას“, „ბავშვთა ენას“, აფხაზ მუჰაჯირთა მეტყველებისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს.

ვ. კასლანძიას „აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონში“ მრავლად გვხვდება ქართველიზმები, რომლებიც სხვა ლექსიკონებში ან ქართველურ-აფხაზურ ენობრივ ურთიერთობათა კვლევისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ნაშრომებში არ მოხვედრილა. ამ ლექსიკურ ერთეულებში სოლიდური ადგილი უკავია კომპოზიტებს.

ჩვენ მიერ განხილულ კომპოზიტა შემადგენელი ნაწილები ცალკე ლექსიკურ ერთეულებად სხვა ლექსიკონებშიც გვხვდება, მაგრამ კომპოზიტად პირველად ვ. კასლანძიასთანაა წარმოდგენილი.

კომპოზიტა ერთი ნაწილი მთლიანად ქართველური სიტყვებისგანაა შემდგარი, ან აღმოსავლურენოვანი სამყაროდან აფხაზურში შეთვისებისას შეუადგური რგოლი ქართველურია:

ა-კგცმგ^ალგ^ა-კ ცხმგ^ალ „კეცზე გამომცხვარი მჭადი“ [კასლანძიას, 2005, 517] – ა-კგც < კეცი (ქართ.), კიცი (მეგრ.), კეც / კგც

(სვან.) „კეცი“; ა-მგ^ნლ „მჭადი“ < დიარა (მეგრ.) „დაპურება“, გმარ / ჯარ (ლაზ.), დიარ / დიარ (სვან.) „პური“

ა-მარგ^ოტლტამა „ატმის ჯიში“ [კასლანძია, 2005, 664] – ა-მარგ^ოტლ < მარგული (მეგრ.) / მარგული (სვან.) „შავი ქლიაფი“; ა-ტამს < ატამი (ქართ.), ატამა (მეგრ.), ანტამა / ატამბა (ლაზ.), ა-ტამა / ატამ (სვან.) „ატამი“.

ა-ჩგ^ყუატალა „ფარისებრი ჯირკვალი“ [კასლანძია, 2005-ა, 523] – ა-ჩგ^ყ < ჩიყვი (ქართ., მეგრ.), ა-ტატალა / ა-კ^ოატალა < ოტო-ლე / ონტოლე (მეგრ.), ონტოლა (გურ.) ღუნტულ / ღუნტლა (სვან.) „ჯირკვალი“.

ა-ჰატერ-აპატუ [კასლანძია, 2005-ა, 389] – ა-ჰატერ < ხათრი (არ.-სპ. ხათირ) ხათრ / ხათრ (სვან.) „პატივისცემა, თავაზი“; ა-პატეტუ < პატივი, პატიი (მეგრ.) პატიუ / პატიუ (სვან.) „პატივი“.

სხვა შემთხვევაში გვაქვს ე. წ. „ჰიბრიდული კომპოზიციები“, სადაც ერთი სიტყვა ქართველურია (ან უცხოენოვანი, მაგრამ აფხაზურში ქართველურიდან შესული), მეორე კი აფხაზური:

ა-გ^{არ}გ^აბამზა „ნოემბერი“ [კასლანძია, 2005, 280] – ა-გ^{არ}გ^აბა < გერგობა (მეგრ.) „გიორგობა“, ა-მზა (აფხ.) „თვე“; შდრ. გერგობათუთა (მეგრ.) „გიორგობისთვე, ნოემბერი“.

ა-ლაფრნა „ფინია“ [კასლანძია, 2005, 618] – ა-ლა (აფხ.) „ძალი“, ფინია (ქართ.-მეგრ.), ფინიან / ფინიან / ფინიან (სვან.) „პატარა ძალი, – გოშია“.

ა-რხადგ^ელ „დაბლობი“ [კასლანძია, 2005-ა, 136] – ა-რხა (აფხ.) „დაბლობი“, ა-დგ^ე ჯლ < ადგილი (ქართ.)

ა-შხაკაფკაფ „მთის კაკაბი“ [კასლანძია, 2005-ა, 643] – ა-შხა (აფხ.) „მთა“, ა-კაფკაფ < კაკაბი „ფრინველი ერთგვარი“.

ა-ცგ^ოტჰასკ^ეგ^ნ „კატაბალახა“ [კასლანძია, 2005-ა, 406] – ა-ცგ^ოტ (აფხ.) „კატა“; ა-ჰასკ^ეგ^ნ „ბალახი“ < ასკილი (ქართ.)

ა-ძგ^ერპელ „წყლის პიმპილი“ [კასლანძია, 2005, 454] – ა-ძგ^ე (აფხ.) „წყალი“, ა-გ^ერპელ < პიმპილი (ქართ.), პიმპილა (სვან.) „წიწკა, პიმპილი“.

ა-ღ^ლხ^ნარხ^ნ / ა-ღ^ლხ^ნარხ^ნ „ფიცრის გასახერხი ხერხი“ [კასლან-
დია, 2005, 330] – აღ^ლგ (აფხ.) „ფიცარი“, ა-ხ^ნარხ^ნ / ა-ხ^ნარხ^ნ < ხერ-
ხი (ქართ.), ხორხი (მეგრ.)

აფხაზურში ამკარად მეგრულის გავლენით გაჩენილი
ბ-მშაფ „აღღგომა“ გვხვდება შედგენილ სიტყვაში, რომლის ინ-
გრედიენტებიც ქართველურიდანაა შესული აფხაზურში, ასევე პიბ-
რიდულ კომპოზიტში: ამშაფგ კაკაჭ „ბაია“ ზედმ. „აღღგომის ყვა-
ვილი“ – ბ-მშაფ < თანაფა „აღღგომა“, ბ-კაკაჭ „ყვავილი“ < ყაყა-
ჩო / კაკაჩა (ქართ.); ამშაფგ მზა „აპრილი“, ზედმ. „აღღგომის თვე“.

M. B u k i a (Tbilisi)

On a Series of Composites in Abkhaz-Russian Dictionary by V. Kaslandzia

Abkhaz-Russian dictionary by V. Kaslandzia published in 2005 provides new material for the study of Kartvelian-Abkhaz linguistic relations. The dictionary consisting of 2 volumes contains more than 30 thousand words-entries. It covers entirely different segments of the Abkhaz language, such as dialectal, colloquial and obsolete words, so-called “forest language”, “child/nursery language”, as well as linguistic forms characteristic of the speech of Abkhaz Muhajirs.

Abkhaz-Russian dictionary by V. Kaslandzia contains numerous Kartvelisms not found elsewhere, *i.e.* in other dictionaries or works related to the study of Kartvelian-Abkhaz linguistic links. Composites account for a substantial portion of these lexical units.

The lexical elements making up the composites reviewed in the present paper are found in other dictionaries as well, but it is the dictionary by V. Kaslandzia, where they are presented as composite forms.

Some composites either entirely consist of Kartvelian words or it is clear that Kartvelian language has been an intermediate language for word adoption from oriental languages.

In other cases we have so called “hybrid composites”, where one word is Kartvelian (or foreign, but adopted by Abkhazian through a Kartvelian language), the second word being Abkhasian.

Some lexical units show clear evidence of Megrelian influence.

All these borrowing and/or word-formation patterns are illustrated by numerous examples cited in the paper.

ე. გაზდელიანი (თბილისი)

ღერბეთ „ღმერთი“ სახელის ბრუნვის ფორმებისათვის სვანურში

სვანურის დიალექტებში ღმერთისათვის **ღერბეთ** ბზ., ლშხ. **ღერმეთ** ბქ., **ღერბეთ** ლნტ., **ღერმეთ/ღერბეთ** უშგ. ვარიანტები დასტურდება.

ღერბეთ სიტყვას ქართულიდან ნასესხებად მიიჩნევენ. ამოსავალი, პირველადი ფორმა სვანურისათვის ბალსქვემოური და უშგულური **ღერმეთ** უნდა იყოს.

-მ- თანხმოვანი ყველა დიალექტში -რ-'ს მომდევნო პოზიციაში გადავიდა, ხოლო -მ-'ს -ბ- ში გადასვლა გვიანდელი მოვლენა ჩანს.

ღერბეთ/ღერმეთ ფუძე მთელ სვანურში ცალკე ბრუნების დროს და მყარ გამონათქვამებში **ღერთ-** ფუძითაც გვხვდება: **ღერთ-წ იმედ-ჟშ** (ლნტ.) „ღვთის (იმედით) წყალობით“; **ღერთ-ემ ჩომნას** (ლშხ.) ღმერთმა ქნას“.

თ. შარაძენიძე, როცა -ჟ'ნიანი მიცემითის სხვა ბრუნვებში გამოყენებას ეხება, აღნიშნავს, -ჟ'ნიანი მიცემითი ყველაზე ხშირად ბალსქვემოურში იხმარება. ქვემოსვანურს ეს ფორმანტი არ ახასიათებს, მისი ადგილი მთლიანად -ს ფორმანტს უჭირავს“ (თ. შარაძენიძე).

ღერბეთ სიტყვის ბრუნება იმით არის გამორჩეული, რომ მას

ქვემოსვანურში, ქართველური ტიპის ბრუნების გვერდით, ორფუძიანი ბრუნებაც ახასიათებს.

ლენტესურ დიალექტს **-ჟ**ნიან მიცემითზე დამყარებული ორფუძიანი ბრუნების პარადიგმა გააჩნია.

მაგ.:

სახ. ღერბეთ

მიც. ღერბათ-**ჟ**-ს

მოთხ. ღერბათ-**ჟ**-დ

მოქმ. ღერბათ-**ჟ**შ

ვით. ღერბათ-**ჟ**-დ

ნათ. ღერბათ-**ჟ**-წშ/ღერბათ-**ჟ**-იშ

-ემნიან ერგატივზე დამყარებული ორფუძიანი ბრუნება დადასტურდა ჩოღურულსა და ლაშხურ დიალექტში.

ჩოღ.:

სახ. ღერბეთ

მიც. ღერთ-**ემ**-ს

მოთხ. ღერთ-**ემ**-დ

მოქმ. ღერთ-**ემ**-ჟშ

ვით. ღერთ-**ემ**-და

ნათ. ღერთ-**ემ**-იშ

ამ პარადიგმაში **-ბე** მარცვლის რედუქცია ერგატივის **-ემ** მორფემის გავლენით მოხდა, ხოლო ლენტესურში ორფუძიანი ბრუნების დროს **ღებათ** ფუძეში **-ე**ს ნაცვლად **-ა**-ს გამოვლენა (შდრ. **ღერბეთ**) უკანა მიმართულების უმლაუტის შედეგია.

სავარაუდოა, რომ ქვემოსვანურ დიალექტებში **ღერბეთ** სახელის ორფუძიანი ბრუნების შემორჩენა მყარ გამონათქვამებში მისი გამოყენების სიხშირემ განაპირობა.

E. G a z d e l i a n i (Tbilisi)

Towards the Case-Forms of *γērbet* “the God” in Svan

In Svan dialects, the following variants are evidenced to denote “the God”: *γērbet* UB, Lashkh., *γermet* LB., *γerbet* Lent., *γērmet/γērbet* Ushg.

γērbet is considered to be borrowed from Georgian. For Svan, a Lower-Bal and Ushgulian *γermet* must be the original, initial form.

In all dialects, consonant **-m-** has moved to the position after **-r-**, and the transformation of **-m-** into **-b-** must be regarded as a later phenomenon.

In the entire Svan language, the stem *γērbet/γermet* occurs both in declension paradigm and in fixed collocations with the stem *γert* as well.

Speaking about the use of the dative with **-w**, T. Sharadzenidze notes that such dative forms are most frequently used in Lower Bal dialect. This formant is not characteristic of Lower Svan, where it is fully replaced by the formant **-s**.

The paradigm of the word *γērbet* is also distinguished by two-stem declension, along with the declension of Kartvelian type, in Lower Svan.

The Lentekhian dialect has a two-stem declension paradigm based on dative with **-w**

E. g.:

Nom.	<i>γerbet</i>
Dat.	<i>γerbat-w-s</i>
Act.	<i>γerbat-w-d</i>
Inst.	<i>γerbat-wš</i>
Adv.	<i>γerbat-w-d</i>
Gen.	<i>γerbat-w-äš/γerbat-w-iš</i>

A two-stem declension based on ergative with **-em** has been evidenced in the Cholurian and Lashkhian dialects.

Chol:

Nom.	<i>γērbet</i>
Dat.	<i>γērt-em-s</i>
Act.	<i>γērt-em-d</i>
Instr.	<i>γērt-em-wš</i>

Adv.   γērt-**em**-d

Gen.   γērt-**em**-iṣ

It may be supposed that in lower Svan dialects, the preservation of two-stem declension of the noun **γerbet** in fixed collocations was caused by its frequent use.

გ. გ ვ ა ნ ც ე ლ ა ძ ე (თბილისი)

**სემანტიკურ ცვლილებათა შედეგები უძველეს
ქართულ წერილობით ძეგლებში
(მათეს სახარების ხანმეტი ტექსტების მიხედვით)**

როგორც ცნობილია, დროთა განმავლობაში ნებისმიერ კონკრეტულ ენაში ლექსიკა იოლად ემორჩილება სემანტიკურ ცვლილებებს, რასაც მრავალი ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ფაქტორი განაპირობებს. ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი არც ქართული ენაა.

ლექსიკის სემანტიკური ცვლილებების ისტორიის კვლევა მეტად საყურადღებო მასალას იძლევა არა მარტო ისტორიული სემასიოლოგიის საკითხთა დადგენის მხრივ, არამედ ლექსიკურ ერთეულთა ეტიმოლოგიის გასარკვევადაც.

ჩვენამდე მოღწეული მრავალსაუკუნოვანი წერილობითი ძეგლები საშუალებას იძლევა, თვალი გავადევნოთ ქართული სალიტერატურო ენის მდიდარ ლექსიკაში მომხდარ სემანტიკურ ძვრებს. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილი იმ ენობრივი მასალის ანალიზს, რომელშიც აშკარად იკვეთება, რომ ქართულ ენაში ახ. წ. V საუკუნეში მაინც უკვე ჩანს სიტყვათა დიდ ჯგუფში მანამდე მომხდარი სემანტიკური ცვლილებების რელიეფური კვალი.

ჩვენი კვლევის ობიექტია სახარების ქართული თარგმანის უძველესი ხანმეტი ტექსტი, კერძოდ, მათეს სახარება. მკვლევარმა

ლ. ქაჯაიამ დაადგინა, რომ საანალიზო ტექსტი ახ.წ. IV-V საუკუნეებში არსებული სახარების ქართული თარგმანის 2 რედაქციიდან ერთ-ერთის ნაწილია და მათეს სახარება ცალკე დგას, ხოლო მარკოზის, ლუკასა და იოანეს სახარებები – ცალკე.

ტექსტზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მისი ლექსიკის დიდი ნაწილი წარმოდგენილია არა თავდაპირველი მნიშვნელობით, არამედ სერიოზული სემანტიკური ცვლილებებით, კერძოდ:

ა. სიტყვათა ერთი ნაწილი გამოყენებულია როგორც ამოსავალი სემანტიკით, ისე მეორეული მნიშვნელობითაც. მაგალითად: **დედა** ტექსტში აღნიშნავს როგორც მდედრობითი სქესის მშობელს (თავდაპირველი მნიშვნელობა), ისე ზოგადად ქალსაც; **მამა** აღნიშნავს როგორც მამრობითი სქესის მშობელს (თავდაპირველი მნიშვნელობა), ისე ზოგადად მამაკაცსაც და წინაპარსაც; **პური** გამოყენებულია როგორც ფქვილისაგან გამომცხვარი საკვები პროდუქტის (თავდაპირველი მნიშვნელობა), ისე პურობის, ნადიმის, ტრაპეზის მეორეული მნიშვნელობით; **დედ** ტექსტში დასტურდება როგორც ამოსავალი (“დედ-ღამის მზიანი ნაწილი”), ისე მეორეული სემანტიკით (“დრო, ხანი, ეპოქა”) და ა.შ.

ბ. ლექსიკის მეორე ჯგუფს ქმნიან ის სიტყვები, რომელთა გამჭვირვალე სტრუქტურა და/ან მოტივაცია ცხადად მიანიშნებს, რომ ამ სიტყვებს თავდაპირველად სხვა სემანტიკა ჰქონდათ, ტექსტში კი ისინი წარმოდგენილია მოგვიანებით შექმნილი მნიშვნელობით. მაგალითად: სიტყვა **სასყიდელი**, მისი მოტივაციიდან გამომდინარე, თავიდან ნიშნავდა იმას, რაც უნდა იყიდონ, ტექსტში კი ამ სიტყვის მნიშვნელობებია: “გასამრჯელო, გაწეული შრომის საფასური” და “ღეთისაგან მომდინარე ჯილდო”; სიტყვა **ცოფი**-ს ამოსავალი მნიშვნელობაა “გადამდეგი დაავადება, რომელიც სიკვდილს იწვევს”, ხანმეტ ტექსტში კი იგი აღნიშნავს “გიჟს, სულელს”; **მოდღვარი** თავიდან აღნიშნავდა მეგზურს, წინამძღოლს, საანალიზო ტექსტი კი წარმოგვიდგენს მის მეორეულ, რელიგიურ სემანტიკას: “მორწმუნე ქრისტიანის დამრიგებელი სასულიერო პირი”; **სიტყვა** ტექსტში გამოყენებულია მეორეული სემანტიკით (“მოდღვრება, თეორია”), თუმცა ამ ლექსიკურ ერთეულს დღემდე აქვს შემორჩენილი ამოსავალი მნიშვნელობა (“წინადადების შე-

მადგენელი ლექსიკური ერთეული”) და ა.შ.

საანალიზო ენობრივი მასალა გვიჩვენებს, რომ ზოგ შემთხვევაში ამა თუ იმ სიტყვის სემანტიკური ცვლილება გამოწვეულია ენაში რომელიმე ცნების აღმნიშვნელი დამოუკიდებელი სიტყვის არარსებობით, ე.ი. სემანტიკური ძვრების ერთ-ერთი მიზეზი ლექსიკაში არსებული “ცარიელი უჯრების” შევსების აუცილებლობა შეიძლება ყოფილიყო. მაგალითად, სახარების ოთხი ხანმეტი წიგნიდან არცერთში არ დასტურდება დედ-მამის განმაზოგადებელი ცნების აღმნიშვნელი დამოუკიდებელი სიტყვა *მშობელი*, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, ხანმეტი სახარების შედგენის შემდეგ უნდა წარმოქმნილიყო *შობა* ზმნისაგან...

საყურადღებოა ისიც, რომ ხანმეტ ტექსტებში შეცვლილი სემანტიკით წარმოდგენილ სიტყვათა ერთმა ჯგუფმა მომდევნო საუკუნეებში დაკარგა პირველადი სემანტიკა და ამჟამად მხოლოდ მეორეული და მესამეული მნიშვნელობით იხმარება. მაგალითად: *ადღვომა* თავდაპირველად ნიშნავდა “ადგომას, წამოდგომას”, საქართველოში ქრისტიანობის მასობრივად გავრცელების შემდეგ მას გაუჩნდა ახალი მნიშვნელობები – “ქრისტეს მკვდრეთით აღდგომა, გაცოცხლება” და “ერთ-ერთი უმთავრესი ქრისტიანული დღესასწაული”. დღეს ეს ფორმა იხმარება მხოლოდ რელიგიური მნიშვნელობებით; *მოდღარი* “მეგზური, წინამძღოლი” > “მორწმუნე ქრისტიანის დამრიგებელი სასულიერო პირი”. ამჟამად გამოიყენება მხოლოდ მეორეული მნიშვნელობით; *საყდარი* “დასაჯდომი, სავარძელი” > “ეკლესია”. დღეს აქვს მხოლოდ მეორეული სემანტიკა; *დაკრძალვა* “რისამე დაცვა, დარაჯობა; შენახვა” > “მორიდება” > “მიცვალებულის მიწაში დაფლვა”. სიტყვას შემორჩა მხოლოდ ბოლო მნიშვნელობა და ა.შ.

G. G v a n t s e l a d z e (Tbilisi)

**Results of Semantic Changes as Evidenced
in Ancient Georgian Written Sources
(According to *Khanmeti* Texts of the Gospel of Matthew)**

As we know, in the course of time vocabulary of any particular language tends to easily undergo semantic changes which are caused by various linguistic and extra-linguistic factors. The Georgian language is no exception in this respect.

The study of the history of semantic changes of language vocabulary provides valuable material which can be useful not only for the addressing of the issues related to historical semasiology, but also for the identification of the etymology of lexical units.

Centuries-old Georgian written sources provide unique opportunity to trace profound semantic shifts which have been taking place in the rich vocabulary of the Georgian literary language over the extensive period of its development. With this regard, the most ancient Georgian written sources are of special interest.

The paper analyses the issue of semantic changes basing upon one of such ancient written sources, namely a *Khanmeti* version of the Georgian translation of the Gospel of Matthew.

თ. გვანცელაძე (თბილისი)

**აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის შემოქმედების
ძირითადი ეტაპები**

აკადემიკოსმა ქეთევან ლომთათიძემ (1911-2007 წწ.) განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა XX საუკუნის ენათმეცნიერებაში. იგი ნაყოფიერად იკვლევდა ქართულ სამწიგნობრო ენასა და მის ტერიტორიულ ვარიანტებს (გურულს, აჭარულს, მეგრულს, ლაზურს,

სვანური ჯგუფის კილოებს), აფხაზურ-აბაზურ, ადიღურ, ყაბარ-დოულ და უბიხურ ენებს, ზოგადი ენათმეცნიერების აქტუალურ საკითხებს. მის სიცოცხლეში გამოქვეყნებულ 213 სამეცნიერო ნაშრომში დასმული და წარმატებით გადაჭრილია უამრავი საკითხი დასახელებულ ენათა გენეტიკური ურთიერთობის, მათი ფონოლოგიური სისტემის, ფონეტიკური პროცესების, მორფოლოგიური კატეგორიების, სინტაქსურ ურთიერთობათა და ლექსიკის ისტორიკო-ეტიმოლოგიის შესახებ; იგი იყო სამეცნიერო საქმიანობის ბრწყინვალე ორგანიზატორი, შესანიშნავი ლექტორი და ასპირანტთა თუ სამეცნიერო ხარისხის მაძიებელთა ხელმძღვანელი.

მეცნიერის ბიოგრაფია და მისი პუბლიკაციები საშუალებას იძლევა, პირობით გამოიყოს ქ. ლომთათიძის სამეცნიერო საქმიანობის სამი ეტაპი. ქვემოთ მოკლედ მიმოვიხილავთ ამ ეტაპებს.

პირველ ეტაპად უნდა დასახელდეს პერიოდი 1929-1937 წლებს შორის. მას **ქართველური დიალექტოლოგიის ეტაპი** შეიძლება ეწოდოს.

ეს მოსამზადებელი ეტაპი და, საზოგადოდ, მკვლევრის სამეცნიერო ბიოგრაფია იწყება 1929 წელს, როცა სრულიად ახალგაზრდა (18 წლის) ქეთევან ლომთათიძე წერს მოხსენებას “ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსისა გურულსა და აჭარულში”, რომელშიც მაღალ აკადემიურ დონეზე განიხილება საკითხი ქართული ენის ამ ორ დიალექტში ზმნის მესამე ობიექტური პირის ნიშანთა დისტრიბუციისა და ამ ნიშანთა გამოყენების წესის მიმართების შესახებ ხანმეტ ტექსტებში დადასტურებული შესაბამისი პრეფიქსების გამოყენების წესთან.

ქ. ლომთათიძის სამეცნიერო საქმიანობის **მეორე ეტაპი** მოიცავს 1937-1957 წლებს, რომელსაც პირობით **აფხაზურ-აბაზური ეტაპი** შეიძლება ეწოდოს. ამ ეტაპზე მეცნიერი ნაწილობრივ წყვეტს მუშაობას ქართველურ დიალექტოლოგიაში და ძირითადად იკვლევს აფხაზურ და აბაზურ ენებს: აკვირდება ცოცხალ მეტყველებას, იწერს სხვადასხვა შინაარსის ტექსტებს, კრებს დიალექტურ ლექსიკას, აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით იკვლევს აფხაზურ-აბაზური ენების დიალექტურ შედგენილობას, მათ ფონემატურ სტრუქტურასა და ფონეტიკურ პროცე-

სებს, სახელისა და ზმნის გრამატიკულ კატეგორიებს; აფხაზური სამწიგნობრო ენის ნორმირების პრობლემებს... ამავე ეტაპზე ქ. ლომთათიძე დროდადრო უბრუნდება ქართველოლოგიას და წერს რამდენიმე საყურადღებო ნაშრომს, აქტიურად მონაწილეობს ენათმეცნიერების თეორიული საკითხების შესახებ გამართულ ცნობილ დისკუსიაში. ქ. ლომთათიძის სამეცნიერო თვალსაწიერი კიდევ უფრო ფართოვდება და მეცნიერი იწყებს ადიღური და ყაბარდოული ენების მონაცემთა გადრმაგებულ კვლევასაც. ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასეულია ის ნაშრომები, რომლებშიც მეცნიერი წარმატებით ადგენს ქართულ, აფხაზურ-აბაზურ და ადიღურ-ყაბარდოულ ენათა გენეტიკური ნათესაობის დამადასტურებელ კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა ნაწილს, რითაც შექმნა მყარი მეთოდოლოგიური საფუძვლები ამ მიმართულებით კვლევის განგრძობისათვის.

ქ. ლომთათიძის შემოქმედების **მესამე ეტაპი – განმაზოგადებელი მუშაობის ეტაპი** იწყება 1958 წლიდან და გრძელდება მისი სიცოცხლის ბოლომდე. ამ ეტაპზე მეცნიერი ადრე დაგროვილი ქართველური და აფხაზურ-ადიღური ემპირიული საკვლევი მასალის საფუძველზე იწყებს გადრმაგებულ სისტემურ მუშაობას ქართველური ენობრივი კონტინუუმისა და აფხაზურ-ადიღურ ენათა გენეტიკური ნათესაობის პრობლემის საბოლოოდ გადაწყვეტის მიზნით. ამ მეტად მნიშვნელოვანი მიზნის მისაღწევად მეცნიერს უკვე ბევრი რამ უწყობდა ხელს: ღვთისაგან ბოძებულ ნიჭთან ერთად ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ქართველური და აფხაზურ-ადიღური ენობრივი მასალის ღრმა ცოდნა, ამ მასალის აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი კვლევის საფუძვლიანი გამოცდილება, აგრეთვე თეორიული ენათმეცნიერების ღრმა ცოდნა და სწორი მეთოდოლოგიის შერჩევა.

მესამე ეტაპზე მეცნიერის კვლევითი თვალსაწიერი ძალზე გაფართოვდა. წინა ეტაპებზე შერჩეულ საკვლევ მიმართულებებს დაემატა აწ უკვე გამქრალი უბიხური ენის სტრუქტურა და ისტორია, აფხაზურ-აბაზური და ქართველური მორფოლოგიური პარალელები, აფხაზურ-ადიღური ფონეტიკური და მორფოლოგიური პარალელები, ჯგუფსშიდა ბგერათშესატყვისობანი აფხაზურ-ადიღურ

ენებს შორის, ბგერათშესატყვისობანი აფხაზურ-ადიღურ ენებსა და ქართულს შორის, ქართველური და აფხაზურ-აბაზური ლექსიკის სემანტიკური და სტრუქტურულ-ეტიმოლოგიური ანალიზი, ქართული სამწიგნობრო ენის ნორმირების პრობლემები, მწერლის ენის თავისებურებანი და ა.შ.

T. G v a n t s e l a d z e (Tbilisi)

Main Stages of Scientific Activity of Academician Ketevan Lomtadze

Academician Ketevan Lomtadze (1911-2007) made a remarkable contribution to the linguistics of the 20th century. She fruitfully researched the Georgian literary language and its territorial versions (Gurian, Adjarian, Megrelian dialects, the Laz language, sub-dialects of the Svan group), Abkhaz-Abaza, Adyghean, Kabardian and Ubykh languages, topical issues of general linguistics.

Over two hundred works published during her lifetime address numerous issues connected to genetic interrelations of above-mentioned languages, their phonological systems, morphological categories, vocabulary, history and etymology, *etc.*

The paper reviews three main stages of the scholar's biography and scientific activity in further detail.

ქ. გ ი გ ა შ ვ ი ლ ი (თელავი)

წოვათუშური ენის საფრთხის დონე

წოვათუშური ენა, რომელიც იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახური ჯგუფის წევრია, ბილინგვურ გარემოში რეალიზდება ქართული ენის დომინანტობის პირობებში. ასეთი ლინგვისტური სივრცე კი აუცილებელი პირობაა ისეთი ენობრივი პროცესის დაწყებისა, როგორცაა ენის გადართვა. სწორედ ამ დროსაა შესაძლებელი, მცირე ეთნიკური ჯგუფის ენა გაბატონებული ჯგუფის ენაზე გადაერთოს.

გადართვის პროცესში ენა ყოველთვის იმყოფება საფრთხის ამა თუ იმ სტადიაში. ლინგვისტთა მიერ შემუშავებულ ჩარჩოს, რომელიც ზოგიერთ შემთხვევაში 5-ს, ზოგჯერ 6-ს და უფრო მეტ დონესაც მოიცავს, საფუძვლად მოსაუბრეთა ასაკი უდევს: ფიშმანის მიერ მიგნებულ თეზას – თუ მშობლების მიერ ენა აღარ გადაეცემა მომავალ თაობას, ის კვდება – შედარებით ზუსტად შეუძლია განსაზღვროს ენის სიცოცხლისუნარიანობა.

კვლევის მიზანი გადართვის პროცესში მყოფი წოვათუშური ენის საფრთხის დონის განსაზღვრაა. ეს ენობრივი ერთეული ერთადერთი სოფლის – ზემო ალვანის – მოსახლეობის კუთვნილებაა. სოფელი კახეთში, კერძოდ, ახმეტის რაიონში, მდებარეობს. სოფლის მოცულობამ (მისი ტერიტორია სულ 9 ძირითად ქუჩადაა დაყოფილი) საშუალება მოგვცა, კვლევა გვეწარმოებინა არა მასობრივი გამოკითხვის მეთოდით და შემდეგ მიღებული შედეგების განზოგადებით, როგორც ფართოდაა მიღებული სოციოლოგიაში დიდ გეოგრაფიულ სივრცეებში კვლევის დროს, არამედ ჩაგვეტარებინა ფაქტობრივი აღწერა სოციოლინგვისტური მიზნებისთვის, რაც დღემდე წოვათუშ მოსახლეობაში არ განხორციელებულა.

შევისწავლეთ ენის ცოდნის დონე წოვათუშ მოსახლეობაში ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. გამომდინარე იქიდან, რომ სოფლიდან წასული ხალხის შესახებ დარჩენილ მოსახლეობას

ზუსტი ინფორმაცია არა აქვს მათი ოჯახების წევრთა რაოდენობისა და ენის ცოდნის დონის შესახებ, ბუნებრივია, მონაცემები ვერ იქნება აბსოლუტური სიზუსტის შემცველი – იგი მხოლოდ რეალობასთან მიახლოებულ სურათს წარმოგვიდგენს.

გამოვლინდა, რომ ზემო აღვანის მოსახლეობა წინა წლებთან შედარებით საკმაოდ შემცირებულია. სოფელში ამჟამად დაახლოებით 710 ოჯახი აღიწერა, რომელთა წევრთა რაოდენობაც დაახლოებით 2620 კაცს შეადგენს. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, დსთ-ს ქვეყნებში, ჩრდილო კავკასიაში, ევროპასა და ამერიკაშია გაბნეული. მიგრირებულნი არიან როგორც ოჯახის ცალკეული წევრები, ისე მთელი ოჯახები.

ენის ცოდნის დონე მოსახლეობაში 5 კრიტერიუმის ფარგლებში მონაცვლეობს.

მათ ენა იციან: 1. ძალიან კარგად; 2. კარგად; 3. საშუალოდ ან: 4. ესმით, ვერ ლაპარაკობენ; 5. არ იციან.

ასაკობრივი ჯგუფები 4 კატეგორიის მიხედვით განვსაზღვრეთ, რომელთაგან თითოეული ერთ თაობას მოიცავს:

1. 60 წელი და ზემოთ (დიდი ბებია-ბაბუების თაობა)
2. 40-დან 60 წლამდე (ბებია-ბაბუების თაობა)
3. 20-დან 40 წლამდე (მშობლების თაობა)
4. 20 წლამდე (ბავშვები და მოზარდები)

ყველაზე დიდი სიხშირით კარგად მცოდნეთა და არმცოდნეთა რაოდენობა დაფიქსირდა. გამოირკვა, რომ წოვართუშური ენა ძალიან კარგად იცის მოსახლეობის 3.6%-მა, კარგად – 38.9%-მა, საშუალო დონეზე – 11%-მა, ესმის, მაგრამ ვერ ლაპარაკობს 15.9 % და არ იცის 30.6%-მა. 20 წლამდე ასაკის თაობაში ენა ძალიან კარგად არავინ იცის, ხოლო კარგად – მთელი მოსახლეობის 0.4%-მა. კარგად მცოდნეთა უმრავლესობა 40 წლის ზემოთაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ თაობათაშორისი წყვეტა თუშური ენის შემთხვევაში უკვე

ფაქტია – მშობლები შვილებს აღარ გადასცემენ მშობლიური ენის ცოდნას. საშუალო დონეზე მცოდნეთა დიდი უმრავლესობა – 49.7% – 20-დან 40 წლამდე ასაკისაა. ასეთივე უმრავლესობას – 55.5%-ს – წარმოადგენს ეს თაობა მათ შორის, ვისაც ესმის ენა და საუბარი არ შეუძლია.

შუა და უფროსი ასაკის მოსახლეობაში ენა ძირითადად არ იციან შერეული ოჯახის წევრებმა (80 წლის ზემოთ ასაკობრივ ჯგუფში ერთადერთი შემთხვევა გვაქვს, როდესაც წოვათუშმა მამაკაცმა არ იცის ენა). თუ დედა არაწოვაა, იშვიათია, რომ შვილებმა ენა იცოდნენ. თუ შუა ასაკის მშობლებმა კარგად იციან ენა, შვილებმა ძირითადად არ იციან, ან ესმით და ვერ ლაპარაკობენ.

ასე რომ, დღეს წოვათუშურ ენაზე ლაპარაკობს მხოლოდ ბები-ბაბუების თაობა და უფრო ასაკოვანები. მშობლებს შეიძლება ჯერ კიდევ ესმით ენა, მაგრამ შვილებს აღარ ესაუბრებიან მასზე. ეს უკანასკნელნი მას აღარ სწავლობენ, როგორც დედაენას. მოსაუბრეთა ასაკი არის 40-45 წელი და ზემოთ. ცხადია, მცირეა ენის ფუნქციონირების სფეროები. იგი არ გამოიყენება სახელისუფლებო უწყებებში, პოლიტიკურ თუ კომერციულ ცხოვრებაში, ეკონომიკურ ურთიერთობებში, განათლებასა და მასმედიაში. თამამად შეიძლება დავასკვნათ, რომ თუშური ენის საფრთხის დონე სერიოზულია.

K. G i g a s h v i l i (Telavi)

Danger Level for Tsova-Tush Language

The Tsova-Tush language belonging to the Nakh group of the Ibero-Caucasian language family is realized in bilingual environment under the conditions of the dominance of the Georgian language. Such linguistic environment inevitably causes the phenomenon known as the language shift. At this precise moment the language of a minor ethnic group may shift to that of the relevant dominant group.

In process of shift, each particular language is exposed to certain level of danger. The age of speakers is the basis for the framework developed by linguists in order to assess danger level for minority languages. Such framework may include 5, sometimes 6 or even more levels.

The paper deals with the results of the research conducted in order to identify the danger level for the Tsova-Tush language which is in process of shifting. The research was conducted in the village of Zemo Alvani, located in the Akhmeta Region of Kakheti, Georgia. The research was based on the inquiry of the local Tsova-Tush speaking population. The results of the inquiry are shown and analyzed in the paper proper.

ლ. გიგლემიანი, მ. საღლიანი,
ნ. შავრეშიანი (თბილისი)

სვანური ფრაზეოლოგიზმები სხვა ქართველურ ენათა ფრაზეოლოგიზმებთან შედარებით

სვანური ენა, სხვა ქართველური ენების მსგავსად, მდიდარი და მრავალფეროვანი ფრაზეოლოგიზმებით გამოირჩევა. აქ ბევრი რამ არის საერთო, მაგრამ სპეციფიკური, და მხოლოდ ცალკეული ენისათვის დამახასიათებელი თავისებურებებიც შეინიშნება.

1. ზოგჯერ გვაქვს **ფრაზეოლოგიური ერთეულების (ფრაზეოლოგიური გამონათქვამების)** როგორც სიტყვიერი შემადგენლობის, ისე სემანტიკური თანხვედრა. ეს თანხვედრა შეიძლება გვქონდეს სამივე ენობრივ ერთეულში, მაგ.:

ნენემ კაცხუი მან (ბქ.) „ენის წვერზე მადევს“ (თითქოს მაგონდება, მაგრამ ვერ ვისხენებ), შდრ. მეგრ. დიალ. **ნინას გებძუ** „ენაზე მადევს“

საფლანჟს ხობგრჯე (ბქ.) „სამარეს („საფლავ-ს“) უთხრის“ (დალატობს, საფრთხეს უქმნის), შდრ. მეგრ. დიალ. **სამარეს უნთხორუნს** „სამარეს უთხრის“

კინჩხუი ხახუ ნომა ემჭკორა! (ლშხ.) „ვერაფერს დამაკლებ, ვერ მომერევი“, შდრ. ქართ. კისერზე ხახვი არ დამაჭრა! და მეგრ. დიალ. **ცუჯიშა ხვარხვი ვეგმოჭკირას** „ყურებზე ხახვი არ დამაჭრას“

უმკუთეთ ბულოთი ლიყუბე (ბზ.) „გაჩუმება, ხმის ჩაწყვეტინება, რისამე თქმის საშუალების მოსპობა“, შდრ. ქართ. პირში ბურთის ჩაჩრა („ჩატენვა“) და მეგრ. დიალ. **პიჯი გემჭკალუ** „გამაჩუმა („პირი ამომიჭედა“)“

გიმუი ჭიშხს დემ იგემ (ჩოლ.) „მიწას ფეხს არ აკარებს“ „ამაყია“, შდრ. მეგრ. დიალ. **დიხაშა ვე გუბიჯგუ კუჩხი** (ზედმიწ. — მიწაზე არ უდგას ფეხი) „ამაყია“ და ა. შ.

ან ორში მაინც:

ქართ. **გული დაეწვა**, შდრ. მეგრ. დიალ. **გურქ ქელაჭუ** „გული დაეწვა“

ქართ. **ამ ქვეყნისა არ არის** „მომაკვდავია“, შდრ. მეგრ. დიალ. **თე ქიანაშ ვა რე** „მომაკვდავია“

ქართ. **ქვეყანა დააქცია** „გაბრაზდა“, შდრ. მეგრ. დიალ. **ქიანა დოტატარუ** „გაბრაზდა“ (ზედმ. ქვეყანა დააქცია)

სვან. **კროხ დადუშალ ციაგე** (ჩოლ.) „მოუსვენრობს“, შდრ. მეგრ. დიალ. **მასქუალ ქოთომცალო ვეგიაცადინე** (ზედმიწ. — კვერცხმდეები ქათამივით ვერ ჩერდება) „მოუსვენრობს“ და ა. შ.

2. სემანტიკური თანხვედრა შეიძლება იყოს, მაგრამ სიტყვიერ შემადგენლობაში იყოს სხვაობა (ან ნაწილობრივ ფორმობრივ თანხვედრას ჰქონდეს ადგილი), მაგ.:

დაგრაშ პილს ლახბეკ (ბქ.) „სიკვდილის პირას მიიყვანა (ზედმიწ. — სიკვდილის პირ-ს მიაბჯინა)“, შდრ. მეგრ. დიალ. **ოღურუ კარიშა მეცონაფა** (ზედმიწ. — სიკვდილის კარამდე||პირამდე მიყვანა)

ნესყამეფტაქა ლიზი (ბქ.) „მონდომება, მიზნის მისაღწევად ძნელი საქმის ვაკეთება (ზედმიწ. — ნემს-გახვრეტილში სვლა)“, შდრ. ქართ. ნემსის ყუნწში გაძრომა, შდრ. მეგრ. დიალ. **ლიშიშ წვანდის გითილენს** „ნემსის ყუნწში გაძვრება“, **დიხაშ გურშა გენურს** „მიწის გულში ჩაძვრება“, **ქუას გორხუნს** „ქვას გახვრეტს“

ხოჩა დოშდულუი ლგთაჟ (ბქ.) „ბედნიერი (ზედმიწ. — კარგ მთვარე-ზე დაბადებული)“, შდრ. ქართ. ბედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული და მეგრ. დიალ. **ბედინერ დლაშ დუნაბადი** „ბედნიერი დღის დაბადებული“.

ჩხარა თაკუქა ნასკინ ზურალ (ბქ.) „ცუდი ყოფაქცევის ქალი (ზედმიწ. — ცხრა თოკ-ზე ნახტომი ქალი)“, შდრ. ქართ. ცხრა თოკში გამძვრალი, ცხრა თოკიდან აშვებული „ათასგვარ გაჭირვებას გადარჩენილი, მეტად გაქნილი, გამოცდილი, ეშმაკი, გაიძვრა“

შდიქ-ლეღუთის იყუფე „ძალიან ბრაზობს, ჯავრობს (ზედმიწ. — კბილ-სა-გულ-ე-ს იძრობს)“, შდრ. ქართ. კბილებს იყრევენებს და მეგრ. დიალ. **კიბირს უწკირწკინუნს** „კბილებს აღრჭიალებს“

ენა ჭგუხრე ნაბარდ დემეგ ხაჯემ (ბქ.) „ყოვლად უღირსია, უვარგისია (ზედმიწ. — იმის ფეხების ნა-ბან-ად არ ღირს)“, შდრ. ქართ. იმის ხელის ნაბანად არ ღირს და მეგრ. დიალ. **ნარჩინა ვადირუ** „ნარცხად არ ღირს“, **კუჩხიშ ნაბონაშა ვა ღირუ** „ფეხის ნაბანად არ ღირს“ და სხვ.

3. სვანურში წარმოდგენილია ბევრი ისეთი იდიომატური გამოთქმა, რომლებიც სხვა ქართველურ ენებში არ შეინიშნება, მაგ.:

თხერემ გუერაჟი ლგპრისდე „დაუნდობელი, შეუბრალებელი, ბოროტი, ავი...“ (ზედმიწ. — მგლის ტყავზე მონათლული), პარალელურად გვხვდება **თხერე ლგპრისდე** ფორმაც (ანუ მგელი მონათლული), შესაძლოა ქართული „მგელს სახარებას უკითხავდნენ“ გამოთქმის ანალოგიით იყოს შექმნილი, თუმცა სტრუქტურულ-სემანტიკურად სრულიად განსხვავებულია.

ძულჟაშ მელ ამჩესუნე „გამაწამა, გამაწვალა“ (ზედმიწ. — ზღვის ბალახი მომადოვინა)

სადარ-კულდარ ჭაჭარლეჟა ხაჯიდ „გალანძლა, გათათხა (ზედმიწ. — ლანძღვა (?) ზურგს ქვემოთ დაარტყა)“

ქჟინ ყიას მეშან (ბქ.) „ბევრი საქმე მაქვს, გაწამებული ვარ (ზედმიწ. — სული ყელს მასხია)“

ყაბარდმაშ მუხჟიტან (ბქ.) „ავი, ცუდი ზნის (ზედმიწ. — ყაბარდოს ამომწყვეტი)“

მეცხი-ათუაშ ლიქჟენე (ბქ.) „ხელისგულზე ტარება, განებივრება, კარგი პირობების შექმნა (ზედმიწ. — ცივ-ცხელის გაგრილება)“. გვხვდება სხვა მნიშვნელობითაც, მაგ.

მეცხი-ათუაშ ლივდე „შიშისაგან გაჟრჟოლება, ცივ-ცხელების მოგვრა (ზედმიწ. — ცივ-ცხელის მოტანა)“

გემლარლეჟა ნამტრუკჟალ (ბქ.) „ცელქი, მოუსვენარი (ზედმიწ. — გემლარ-¹ს¹ ზემოთ ნაკუნტრუშები, შდრ. ქართ. „მუტრუკ-ი“)“

ათხეა უიცხილდ ზაგარჟიოლჟ ქუქჟუნს (ბქ.) „ისემც გიქნია, მოუსვლელშიმც წასულხარ (ზედმიწ. — ახლაც ვიცხილდ ზაგარზემც ჩაცუცქულხარ)“

ნამპარდ ლიგენე (ლნტ.) „თავის გაპობა (ზედმიწ. — ლამპრ-ად დადგ-მ-ა)“

ფისეგარგასისგ'ოლჟ ხარ ლაქუნ! (ბქ.) „ჯოჯოხეთი იყოს მისი სამკვიდრო (ზედმიწ. — მდულარე ფის-¹ში¹-მც აქვს სასულეთი!)“!

წინაღდ ი წირკამაღდ ლიბლრკე (ბზ.) „სრულიად მოსპობა, განადგურება“

დეც აშდე ლი (ბზ.) „მოღრუბლულია (ზედმიწ. — ცა მაკე არის)“

ემხუ თე ლაფსყალდთე ხულჟა (ბქ.) „ელამია (ზედმიწ. — ერთი თვალ-ი ლაფსყალდ-^{რის}-კენ აქვს)“

ყაბლაჭმინაშ ნალჟჟურ „ახალგაზრდა ბიჭი (ზედმიწ. — წვერმოსასმელი ნა-ვაჟ-ეგ-ი)“ და მრავ. სხვ.

სხვა ქართველურ ენებშიც გვხვდება მხოლოდ ამა თუ იმ ენობრივი ერთეულისთვის დამახასიათებელი იდიომი (მაგ.: ქართ. **ქვა ააგდო, თავი შეუშვირა** „იუარა“, **კული ყავარზე აქვს გაღებული** „ამაყია“, **დარჯაკში გამოივლის**||**დარჯაკში გატარდება** „დიდ გამოცდილებას მიიღებს, გამოიწრთობა“...; მეგრ. დიალ. **პობორ ქიჩანუ** „გაბრაზდა (ზედმიწ. „ტალდა გამოისხა)“, **ფურკი ქიმეჩუ** „შეუტია, გაუხურა (ზედმიწ. „ბოლი მისცა)“, **გერიშ გიმახვენჯი** „ყველაფერზე წამსვლელი (ზედმიწ. „მგელზე მჯდომი)“, **ფსუა ელატახილ ქოთომცალო გილურს** „მარტოხელაა (ზედმიწ. „ფრთა მოტეხილი ქათამივითაა)“, **გურს გენია მონტებული** „შეყვარებული“ (ზედმიწ. „გულს ცეცხლწაკიდებული“) და ა. შ.

4. საკვანძო სიტყვის გამოყენების თვალსაზრისით ქართველურ ენებს აერთიანებთ გულ სიტყვის ყველაზე ხშირი ხმარება იდიომატურ გამოთქმებში, მაგ.:

ამშა ჯაჟრდ გუი ემხიპ (ჩოლ.) „გული მომიკლა (ზედმიწ. — **გულ-ი** გამიხეტქა)“, შდრ. ქართ. **გული მომიკლა** და მეგრ. დიალ. **გურ დომვილუ** „გული მომიკლა“

გურიშ ელაფა „გულის აცრუება (ზედმიწ. — **გულ-ის** ავარდნა)“, შდრ. ქართ. გულის აცრუება

გუი ოხვად (ჩოლ.) „გაბრაზდა (ზედმიწ. — **გულ-ი** მოუვიდა)“, შდრ. მეგრ. დიალ. **გურიშ მოჟონაფა** „გაბრაზდა (ზედმიწ. — **გულ-ი** მოიყვანა)“

გუიმი კჟაშა|კჟეშა (სვან.) „გულის წყვეტა (ზედმიწ. — **გულ-ი** ^რტეხვა)“, შდრ. მეგრ. დიალ. **გურიშ გოტახუა** „გულის წყვეტა (ზედმიწ. — **გულ-ის** გატეხვა)“ და სხვ.

მოხსენებაში დახასიათებული იქნება ფრაზეოლოგიური ერთეულები, როგორც სტრუქტურისა და სემანტიკის, ასევე მათი ფუნქციისა და წარმომავლობის თვალსაზრისით.

L. G i g l e m i a n i, M. S a g l i a n i,
N. S h a v r e s h i a n i (Tbilisi)

Svan Phraseologisms in Comparison with the Phraseologisms of other Kartvelian Languages

Like other Kartvelian languages the Svan language is distinguished by rich and varied phraseologisms. There is much in common, though specific peculiarities, characteristic of an individual language are noticeable.

1. In some instances there is coincidence of both: structure and meaning of a phraseological unit. This coincidence may occur in all three languages; e. g.:

nənem k̄äcxži m̄az (LB) "It is on the tip of my tongue" ("I'm almost recalling, but I can not remember), cf.: Megr. dial. **ninas gebzu** "It is on my tongue";

saplāws xobərʒe (LB) "He/She digs smb a grave" ("He/She betrays smb/snth.), cf. Megr. dial. **samares untxoruns**;

k̄inčxži xaxw noma emčkora! (Lushkh) "Don't try and scare me", cf. Georg. **kiserze xaxvi ar damaçra** "Don't cut onion over my neck" and Megr. dial. **'užiša xvarxvi vegmočkiras** "Don't cut onions over my ears".

This coincidence may occur in only two languages; e. g.:

Georg. **guli daeçva**, "He/She is sorrowfull" cf.: Megr. dial. **gurk kelaçu**;

Georg. **am k̄tveqnisa ar aris** "He/She is dying", cf.: Megr. dial. **te kanaš va re**;

Georg. **kveqana daakcia** "He/She got very angry", cf.: Megr. dial. **kiana doṭaṭaru** (literally "He/She destroyed the world").

2. In other instances phraseological units have similar meanings but different structures;

e. g.:

dagraš pils laxbeḱ (LB) "He/She is at death's door" cf.: Megr. dial. **oyuru ḱariša me'onapa**.

nesqameṭṭaka lizi (LB) "desire, to do difficult things for achieving a goal" (literally "to walk through a needle's hole", cf.: Georg. **nemsis quñçši**

gažroma "to spare no effort", cf.: Megr. dial. **lišiš čvandis gitilens** "He/She will move heaven and earth", **dixaš gurša genurs** "He/She will be hauled over the coals", **kuans gorxuns** "He/She will split a stone".

3. There are many idiomatic expressions in the Svan language which are not registered in other Kartvelian languages, e. g.:

txerem gwerazi ləprisde "pitiless, ruthless, evil, bad-tempered (literally "baptized on a wolf's skin"), the form **txere ləprisde** also exists (or "a baptized wolf"). This expression could be analogous to Georg. **mgels saxarebas uk̕itxavdnen** "They read the Gospel over a wolf", ("talking to the deaf"), though structurally and semantically it is different;

guywaš mel amčexwne "He/She tormented, exhausted me" (literally "He/She made me to graze sea-grass").

kwin qias mešan (LB) "I have much to do, I'm tired of it" (literally "My soul is in my throat", "My heart is in my mouth").

dec ašdke li (UB) "It is cloudy" (literally "The sky is pregnant").

There are idioms characteristic of only this or that language in other Kartvelian languages as well (e. g.: Georg. **kva aagdo, tavi šeušvira** literally "he/she threw up a stone and pointed a head" "he/she refused"; **ḡudi qavarze akvs gadebuli** literally "he/she has a tail on a shingle" – "he/she is very proud"; Megr. dial. **popor kičanu**: "he/she got angry (literally "he/she grew a wave", **guriš gimaxvenži** "he/she can do everything, he/she buys and sells smb." (literally "one who sits on a wolf"), **gurs genia montebuli** "he/she is up to the ears in love" (literally "his/her heart has caught fire") and others.

4. From the standpoint of using a key word the Kartvelian languages often use the word **gul** "heart" in idiomatic expressions, e. g.:

amša žawrd gwi emxip (Chol.) "he/she broke my heart, I'm heart-broken" (literally "he/she burst my heart"), cf. Georg. **guli momiḡla** and Megr. dial. **gur domvilu** "he/she killed my heart".

guriš elapa "loosing interest (in)" (literally "his/her heart jumped up"), cf. Georg. **gulis acrueba** – "loosing interest (in)".

gwimi ḡwaša // ḡweša (Svan.) "to hurt smb's feelings", (literally "to break one's heart"), cf.: Megr. dial. **guriš gotaxua** and others.

The paper will discuss the phraseologic entries from structural and semantic viewpoint as well as their function and origin.

ე. გ. ი. უ. ნ. ა. შ. გ. ი. ლ. ი. (თბილისი)

ირანული ნასესხობების კვლევისათვის ფერეიდნულში

ფერეიდნული კილო უნიკალურია სხვა ქართველურ კილოებს შორის, რადგან მოწვევტილია მშობლიურ გარემოს, მონათესავე კოლოებს, სალიტერატურო ენას და მაინც განაგრძობს არსებობას ოთხი საუკუნის განმავლობაში. ფერეიდნულის მიხედვით შესაძლებელია “გავითვალისწინოთ, თუ რა სახეს მიიღებს ქართული მეტყველება უცხო ენობრივ წრეში მოქცეული, როგორ გაიშლება მისი იმანენტური ყოფის ტენდენციები და როგორ მოქმედებს მასზე უცხო ენობრივი გარემო” (ა. ჩიქობავა).

უცხო ენობრივი გავლენები (სპარსულის, ლარის, თურქულის, სომხურის) ფერეიდნულზე განეკუთვნება ინტერფერენციის რთულ სახეობას, რომელიც მოიცავს მისი ენობრივი სისტემის ყველა დონეს (ფონოლოგიას, მორფოლოგიას, სინტაქსს და სხვ.).

მეტად საინტერესოა ირანული ნასესხობების კვლევა ფერეიდნულში. დღეისათვის არსებული ტექსტობრივი მასალის მიხედვით შესაძლებელია ირანული (ანუ, საკუთრივ სპარსული, სპარსულ-არაბული და სხვა ირანული დიალექტებიდან მომდინარე) ლექსიკის სისტემური შესწავლა და მისი, როგორც საკუთრივ ფერეიდნულისათვის დამახასიათებელი შეთვისების დინამიზმის – მორფო-ფონოლოგიური ადაპტაციების, გრამატიკული გაფორმების, სემანტიკური ცვლილებების გამოვლენა.

მოსენებაში წარმოდგენილია სალიტერატურო ქართულთან შედარებით ფონეტიკურად და სემანტიკურად განსხვავებული ირანული ლექსემების (შდრ. ფერეიდ. *ფასოხი*, ქართ. *პასუხი*, ფერეიდ. *ქაღაზები* – “წერილები”, ქართ. *ქაღალდი*; ფერეიდ. *ხაიში* – “თხოვნა”, ქართ. *ხოში*) და ასევე ირანული კალკებისა (შდრ. *ყურბანი ვიყო შენი* – ქართ. *გენაცვალე; თამბაქოს ზიდვა* – ქართ. *თუთუნის მოწვევა* და სხვ.) და ნახევრად კალკების (შდრ. *ყარარის დადება* – ქართ. *პირობის დადება; ახლის ქნა* – ქართ. *საქორწინო შეთანხმება* და სხვ.) დისტრიბუციული ანალიზი ფერეიდნულში.

H. G i u n a s h v i l i (Tbilisi)

Studies on Iranian Borrowings in Fereidanian Dialect

To the west and south-west of Isfahan lies a region named Fereidunshahr (Fereidan), 10 to 12 villages of which are fully or partially populated by descendants of the Georgians deported in the first quarter of the 17th century from Eastern Georgia by Shah Abbas I. Their general self-designation is Fereidanians.

Since the end of the 19th century specialists have been studying the history and mode of life of the Fereidanians. These issues were dealt in works of Georgian and foreign scholars - L. Aghniashvili, A. Chelidze, Z. Chichinadze, P. Oberling, M. Sepiani, Z. Sharashenidze, G. Chipashvili, B. Rezvani.

As for the linguistic side of the problem, it was already noted in 1927 that “deprived of links with other dialects and absolutely free from the influence of literary Georgian, the Fereidanian dialect holds an essentially unique position among the Georgian dialects ... through it one can conceptualize the form Georgian speech will assume when exposed to an alien language setting, how the characteristic tendencies of its immanent essence will unfold, and what influence of foreign language environment will have on it” (A. Chikobava).

Publication of Fereidanian texts carried out during the last two decades makes it possible to examine this dialect diachronically, offering new conceptions on its historical development.

From this point of view, Iranian borrowings present a special interest. Existing textual material enables systematic research of Iranian lexis in all its dynamism, revealing aspects of morpho-phonological adaptations, grammatical shaping and semantic alternations.

The paper presents distributional analysis of several Iranian loan-words in Fereidanian, being distinguished phonetically and semantically from the literary Georgian forms (cf. Fereid. *pasoxi* “an answer”, Georg. *p’asuxi*, Fereid. *qagazebi* “letters”, Georg. *qagaldi* “paper”). Some of complex verbal calques as well as partial calques are also considered (Fereid. *tambaqos zidva* “to smoke” – Georg. *tutunis motseva*; Fereid. *axdis qna* “to make a wedding act” - Georg. *saqortsino shetanxmeba*).

გ. გოგოლაშვილი (თბილისი)

სვანური ენის დიალექტური დაყოფისათვის

როგორც ცნობილია, სვანური ენის დიალექტური დაყოფა ეფუძნება სამ ფონეტიკურ პროცესს: ხმოვანთა სიგრძეს, უმლაუტსა და რედუქციას. ყველა ეს ნიშან-თვისება დამახასიათებელი არის მხოლოდ ერთი დიალექტისთვის – ბალსჰემოურისათვის. დანარჩენი სამი დიალექტის – ბალსქემოურის, ლენტეხურისა და ლაშხურის – სიტუაცია განსხვავებულია.

ბოლო ხანს სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩოლურული იქნა გამოყოფილი როგორც მეხუთე დიალექტი. ჩოლურულს ახასიათებს სამივე ფონეტიკური პროცესი. სტატიაში მეხუთე დიალექტის გამოყოფა მიჩნეულია სადაოდ და მიუღებლად, რადგან ის ეწინააღმდეგება სვანურის დიალექტური დაყოფის ფონეტიკურ პრინციპს და აქცევს ჩოლურულს და ბალსჰემოურის იდენტურად. თუ ჩოლურულს მივიჩნევთ სვანურის დამოუკიდებელ (მეხუთე) დიალექტად, მაშინ უნდა შეიცვალოს სვანურის დიალექტური დაყოფის ფონეტიკური პრინციპი.

G. G o g o l a s h v i l i (Tbilisi)

On the Dialectal Division of Svan

As we know, the dialectal division of Svan is based upon three phonetic phenomena: the length of vowels, umlaut and reduction. All three features are characteristic of only one dialect – Upper Bal. The situation in other three dialects: Lower Bal, Lentekhian and Lashkian is different.

Cholurian has recently been singled out as the fifth dialect as it is characterized by all three phonetic phenomena. The paper considers the fact controversial and unacceptable because it contradicts the phonetic principle of

dialect division in Svan and makes Cholurian and Upper Bal identical. If Cholurian is considered a separate dialect in Svan, some other principle of Svan dialect division should be looked for.

ლ. ე ზ უ გ ბ ა ი ა (თბილისი)

**უთუმისნიშნო ზმნათა პარადიგმები ქართული ენის
მართლწერის შემმოწმებელი კომპიუტერული
პროგრამის მიხედვით**

ზმნის მოდელირების კონცეპტუალური საფუძველია პროფ. თედო უთურგაიძის თვალსაზრისი, რომლის ძირითადი პოსტულატები შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს: ქართულ ზმნას აქვს 12 მწკრივი; ორპირიან აქტივს აქვს 32 პარადიგმატული ერთეული ერთი მწკრივის ფარგლებში; ზმნის ყველა გრამატიკული კატეგორია უდლების კატეგორიაა; უდლების მორფოლოგიური ტიპების შიგნით მორფონოლოგიური ქვეტიპები გამოიყოფა; საუდლებელი ფუძე საერთოა კაუზატივის, გვარისა და ვერსიის ყველა სახეობის პარადიგმისათვის.

ზმნის კომპიუტერული მოდელირების საწყის ეტაპზე მოცემული იყო უდლების 21 მორფოლოგიური ტიპი აქტიური ზმნების მიხედვით. ამოსავალი იყო თემა, კაუზაციის სახეობა, ფუძის გახმოვანება (თ. უთურგაიძე). დღეისათვის ამ 21 მოდელის ფარგლებში გამოყოფილია 496 მორფონოლოგიური ტიპი, რაც შეპირობებულია მკაცრად ფორმალიზებული მიდგომით. კერძოდ, ქართული ზმნის მოდელირება ვერ გასცდება ზოგად ყალიბებს და მთელი რიგი კერძობითი მოვლენა თუ თავისებურება განზე დარჩება, თუ არ მოხდა ყოველი ზმნური ფუძის გაანალიზება ყველა გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით. კომპიუტერულმა პროგრამამ უნდა შეძლოს, ერთი მხრივ, მოცემული ზმნური ფორმის ანალიზი, მეორე მხრივ, სინთეზი, ანუ კონკრეტული ზმნური ძირისთვის ყველა შესაძლო პრეფიქს-სუფიქსის შერჩევა და

რეალიზებულ თუ პოტენციურ ფორმათა გენერირება. ამგვარი მიდგომა საკითხს შემდეგნაირად სვამს: ერთი რომელიმე ზმნის უღლების პარადიგმაში სხვა ზმნური ფუძის ჩანაცვლებით გამოწვეული ფონეტიკური ცვლილებაც კი საფუძველია ახალი პარადიგმის გამოყოფისა. ამავე დროს გასათვალისწინებელია ტექნიკური ფაქტორი: უღლების პარადიგმების პროგრამირებისას ყოველი ალგორითმი თუ ფორმულა ისე იწერება, რომ ის ორიენტირებულია ერთი ელემენტის/ მორფემის ცვლაზე მისი სემანტიკური თუ ლექსიკური მნიშვნელობისაგან დამოუკიდებლად. ანუ ის, რაც ენაში კოგნიტურ დონეს განეკუთვნება, კომპიუტერულ მოდელირებას ჯერჯერობით არ ექვემდებარება. ეს თვალნათელი გახდა ქართული ზმნის მოდელირების პირველსავე ეტაპზე. ამჯერად ამ საკითხს გავაანალიზებთ უთემისნიშნო ზმნების მიხედვით.

კლასიკური დახასიათება უთემისნიშნო **წერ-ს** ტიპისა ასეთია: ზმნურ ფუძეს არ ერთვის თემის ნიშანი, არ იცვლება ფუძის გახმოვანება. არის ორპირიანი ნეიტრალური კაუზაციის, გახმოვანებული ფუძის მქონე; წვევტილში სუბიექტი აღინიშნება -ა სუფიქსით; აქვს პრეფიქსული კონვერსიული პასივი. მედიუმში არ ეწარმოება. ის არის მეორადი კაუზაციის საყრდენი ფუძეც.

ქველისა და სხვა ნორმატიულ ლექსიკონთა მიხედვით აღნუსხულ უთემისნიშნო ზმნათა რაოდენობა 22 ერთეულს არ აღემატება. მაგრამ ისინი ზემოთ მოცემულ მახასიათებლებს სრულად არ აკმაყოფილებენ. შესაბამისად, კომპიუტერულ ანალიზატორში ისინი გადანაწილდნენ რამდენიმე მორფონოლოგიურ ტიპად.

1 = კლასიკური ტიპი: **წერ-ს, ბან-ს, წოფ-ს...** როგორც წესი, მათ აქვთ დიდი პარადიგმა, ანუ გაერთიანებულია გვარისა და ქცევის ყველა შესაძლო ფორმა.

1.1 =სამპირიანი ფორმები **სწერს** და **სწოფს** ტიპისა, რომელსაც მხოლოდ მცირე პარადიგმა, ანუ მოქმედებითი გვარის ნეიტრალური ქცევის ფორმები ეწარმოება, დამოუკიდებელ მორფონოლოგიურ მოდელს წარმოადგენს.

1.2 = **აწერს** საზედაო სიტუაციის მცირე პარადიგმაც დამოუკიდებელი მოდელია.

2 = **ჭამ-ს** ზმნა: კონვერსიული პასივის წარმოებისას ფუძე ეკუმ-შება, რაც პროგრამირებისას ტექნიკურ წინააღმდეგობას იწვევს. რედუცირების გზით შეცვლილი ფუძეები მაინც ორი სხვადასხვა ფუძეა, კერძოდ, **ჭამ-ს** და **ი-ჭმ-ებ-ა** ფორმათა ფუძეები ისევე მიემართება ერთმანეთს, როგორც **ჭამ-ს** და **ი-წერ-ებ-ა** ფორმათა ფუძეები. შესაბამისად, ცალკე პარადიგმატულ ტიპად გამოიყოფა **ჭამ** საყრდენ ფუძეზე დამყარებული მოქმედებითი გვარის პარადიგმები და ვნებითის 1-ლი თურმეობითის ფორმები.

3 = **ი-ჭმ-ებ-ა** ზმნა, რომელიც სემანტიკურად აგრძელებს 2-ის პარადიგმას ვნებით გვარში, დამოუკიდებელ პარადიგმად განიხილება. ამ ფუძეს ემყარება მეორადი კაუზატივიც: **ა-ჭმ-ევ-ს**.

4 = **ა-ტან-ს** ზმნა: სამპირიანი, ნეიტრალური კაუზაციის, საზედაო სიტუაციის, კონვერსიული ორპირიანი ე-ნიანი პასივით. ამავე ფუძესთან ასახულია **(გა)-ს-ტან-ს** მედიოაქტივის უღლებაც.

5 = **ი-ყვან-ს** ზმნა: ნეიტრალური კაუზაციის, ნაკლული ვერსიით (ნეიტრალური ვერსია არა აქვს – *ყვან-ს ან *ა-ყვან-ს).

6 = **ა-ხმარ-ს** ზმნა: ნეიტრალური კაუზაციის, სამპირიანი, საზედაო სიტუაციის, კონვერსიული დ-ონიანი პასივით.

7 = **თხოვ-ს** ზმნა: სამპირიანი, ნეიტრალური კაუზაციის, კონვერსიული პრეფიქსული პასივით.

ამრიგად, ზემოთ მოცემული პარადიგმატული ტიპების განმასხვავებელი ნიშნებია: ფუძის კუმშვა, ზმნის პირიანობა, კონვერსიული პასივის მოდელი, ვერსიის ნაკლულოვნება, მედიოაქტიური პარადიგმა, მეორადი კაუზატივის წარმოება.

გარდა პირველი ტიპისა, დანარჩენი წარმოდგენილია თითო ფუძით. თავად პირველსავე ტიპში თავს იჩენს სხვა რიგის საკითხები. მაგალითად, ნორმის მიხედვით **ჩეხს** ზმნა ამ ტიპშია მოქცეული, თუმცა ასევე დამკვიდრებულია **ჩეხავს** ფორმა, რის გამოც **ჩეხ** ფუძე სხვა მორფონოლოგიურ ტიპშიც გვაქვს შეტანილი; ლაბილური ორპირიანი ფორმა **ბანს** კონტექსტის მიხედვით შესაძლოა სამპირიანად მოვიაზროთ: **დედა შეილს ბანს//დედა შეილს თავს ბანს**; ნიშანდობლივია

ისიც, რომ ამ 22 ზმნურ ფუძეს ყველა შესაძლო ფორმაში განსხვავებული რაოდენობის ფლექსიური თუ დერივაციული ზმნისწინი დაერთვის. ამგვარი კონცეპტუალური საკითხები ყოველთვის იჩენს თავს ზმნის სრულ წარმომქმნელ მოდელზე მუშაობისას.

L. E z u g b a i a (Tbilisi)

Paradigms of Verbs without Thematic Markers according to the Computer Program of Georgian Spellchecker

The conceptual basis of the verb modeling is prof. Tedo Uturgaidze's point of view which is based on the following postulates: Georgian verb has 12 screeves; two-person active voice has 32 paradigmatic units within one screeve; all verbal grammatical categories are the category of conjugation; morphological types of conjugation are further subdivided into morphological subtypes; conjugated stem is same for all paradigms of the causative, voice and version.

At the initial stage of computer modeling of the Georgian verb 21 morphological types have been identified according to active verbs. The premise was the theme, type of causation, a vowel in a stem (T. Uturgaidze). Within the above-mentioned 21 models, 496 morphonological types are singled out at the present moment, based on a strictly formalized approach, namely, computer modeling of the verb will fail to describe many specific, exceptional patterns alongside the most general verbal models, unless each verbal stem is meticulously analyzed according to all grammatical categories. Computer program should be able, on the one hand, to analyze the verbal form, and on the other hand, to synthesize, i.e to chose all possible prefixes and suffixes for the concrete verbal root and to generate all realized or potential forms. Proceeding from such an approach, even minor phonetic changes, resulting from the insertion of another verbal form in a paradigm of a verb conjugation, is a basis for defining a new paradigm. One technical issue should also be taken into consideration:

while programming the paradigm of conjugation, each algorithm, each formula is oriented on the changes of elements/morphemes independent of their semantic or lexical meaning. The cognitive level of the language, cannot be included in the process of language modeling at this stage. This fact became evident at the very initial stage of the verb modeling. The present paper presents the issue on the example of verbs without thematic markers.

Classical characterization of the verbs without thematic markers of the type **çer-s (He/ She writes)** is as follows: verbal stem does not take a thematic marker, vowel in the stem remains unchanged, it is two-person, of neutral causation with a vocalic stem; subject is marked with the suffix -a in the aorist; it has a prefixed conversive passive; it does not form mediopassive; it is the basic stem for the secondary causation.

According to the Explanatory Dictionary of the Georgian Language and other normative dictionaries, number of verbs without thematic markers does not exceed 22, but they do not fully conform to the above-mentioned criteria. Consequently, they are represented as several morphonological types.

1 = classical type: **çer-s, ban-s, çov-s...** (**He/She writes; He/She bathes smb.; He/She sucks**) as a rule, they have an extended paradigm, i.e. they comprise all possible forms of voice and version.

1.1 = three-person forms of the type **sçers (He/She writes to smb.)** and **sçovs (He/She sucks)**, with a restricted paradigm, i.e. only with the forms of active voice, neutral version, represent an independent morphonological model.

1.2 = **açers (He/She writes smth. on smth.)** a small paradigm of the upper location – also constitutes a separate model.

2 = **çam-s (He/She eats)** type: the stem syncopates in the formation of conversive passive, which creates a technical problem for programming. Stems, changed as a result of reduction, are two different stems, namely, **çam-s (He/She eats)** and **i-çm-eb-a (It's being eaten)** stems are related to each other the same way as **çam-s (He/She writes)** and **i-çer-eb-a (It's being written)** stems. Consequently, a separate paradigmatic type is represented by the active voice paradigms and passive forms of the perfect based on the **çam** stem.

3 = the verb **i-çm-eb-a (It's being put on)** which is semantically re-

lated to the paradigm 2 in the passive voice, is regarded as an independent paradigm. Second causation **a-čm-ev-s** (**He/She puts some clothes on smb.**) is also based on this stem.

4 = the verb **a-ṭan-s** (**He/She gives him/her smth. for smb.**): three-person, of neutral causation, of upper location with conversive two-person e-passive. The conjugation of medioactive of **(ga)-s-ṭan-s** (**It will last**) is also based on this stem.

5 = the verb **i-qvan-s** (**He/She carries smb.**) of neutral causation, with defective version (it does not differentiate a neutral version – ***qvan-s** or ***a-qvan-s**).

6 = the verb **a-xmar-s** (**He/She spends smth. on smb.**): of neutral causation, three-person, of upper location, conversive passive with **-d**.

7 = the verb **txov-s** (**He/She asks smb. for smth.**): three-person, of neutral causation with conversive prefixed passive.

Thus, the distinguishing features of paradigmatic types, cited above are the following: syncope of a stem, number of persons in a verb, model of conversive passive, defectiveness of a version, medioactive paradigm, secondary causation.

Except for the first type, the rest is represented by one stem only. Even in the first type, some question marks arise, e.g. according to the norm, the verb **čexs** (**He/She cuts smth. open**) belongs to the type, although **čexavs** (**He/She cuts smth. open**) form is also widespread. Consequently, **čex** stem is included into another morphological type; labial two-person verb **bans** (**He/She bathes smb.**) maybe be also three-person, depending on the context: **deda švils bans** (mother bathes her child)//**deda švils tavs bans** (mother washes her child's hair). It should also be noted that 22 verbal stems take different number of inflectional and derivational verb prefixes in their different forms. Such conceptual issues always arise while working on the complete computational model of the verb generation.

რ. ე ნ ო ხ ი (იერუსალიმი), რ. ს ა ღ ი ნ ა ძ ე (ქუთაისი)

ქებაები ტიპის ფორმები ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში

1. ქართველ ებრაელთა მეტყველებას, რომელიც ქართული ენის ბაზაზეა აღმოცენებული, ახასიათებს მნიშვნელოვანი თავისებურებანი. მათ შორის უნდა გამოიყოს მრავლობითის წარმოება, კერძოდ, ა-ფუძიან სახელთა ბოლო ა ხმოვნის უკვეცელობა მრავლობითობის **ებ** ნიშნის დართვის მიუხედავად (ძირითადად, მოქმედებისა და აბსტრაქტულ სახელებში).

2. მრავლობითის განსაკუთრებული ფორმები (**ქებაები, კონაები, საკვირველობაები...** ტიპისა) სისტემურად დაჩნდება ქართველ ებრაელთა არა ყოველდღიურ მეტყველებაში, არამედ უმეტესად მათს წრეში არსებულ ბიბლიური წიგნების ტრადიციულ ზეპირ თარგმანებში. კერძოდ, „თორის“ – მოსეს ხუთწიგნეულის – პირველი წიგნის „ბერეშითის“ (დაბადების) ქართველ ებრაელთა მიერ შესრულებული ზეპირი თარგმანის – „**თავსილის**“ ტექსტში დასტურდება:

ა) **კონაები**-ი: ეხვეოდნენ *კონაები* თქვენი და ეთაყვანებოდნენ *კონაებსა* ჩემსა: 37, 7; **დარაები**-ი: ნოახი კაცი მართალი, სრული იყო შინა *დარაებსა* მისსა: 6, 9; **გვარიშვილობაები**-ი: და ესე *გვარიშვილობაები* იცხაკისა: 25, 19.

ბ) „თავსილში“ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მრავლობითის ფორმები, რომლებშიც კვეცა არ ხდება, მაგრამ ასიმილაციის პროცესი ხორციელდება: **თხეები**: ესერა გავაგზავნე მე *თხეები* (თხა > თხა-ებ-ი > თხეები): 38, 23; **მჭეები** // **მჭეები**: და ყემეკ ასიდიში *მჭეები* (ჭა > მჭა) *მჭეები* ფისიანი: 14, 10.

გ) ერთმანეთის გვერდით არის წარმოდგენილი სიტყვის შეკვეცილი და შეუკვეციელი (ასიმილირებული) ფორმები. ამ ტიპის მაგალითებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართული ენის ისტორიისა და ისტორიული დიალექტოლოგიის შემსწავლელთათვის, რამდენადაც გვიჩვენებს ენაში არსებულ მერყეობასა და მასში მიმდინარე ცვლილებებს: **ძმეები**: ნამეტურ კაცები *ძმეები*

ჩვენ: 13, 8; საინტერესოა **წლები**, რომელშიც ორი ე ხმოვანი და-
ჩნდება თანხმოვანფუძიანი სახელის მრავლობითის ფორმაში, სა-
დაც ფაქტობრივად არ არსებობს საფუძველი ამისათვის: ესენი
წლები სიცოცხლე აბრაამისა: 25, 7. შესაძლებელია, ამ ფორმის
გამოვლენა **დღეები** ფორმის ანალოგიით მოხდა, რამდენადაც ეს
სიტყვები ებრაელთა პირველი მამების სიცოცხლის ხანგრძლივო-
ბის აღსანიშნავად ხშირად იხმარება ერთად, მაგრამ, მეორე მხრივ,
შეიძლება ისევ და ისევ ენაში არსებული მერყეობის მაჩვენებელი
იყოს (რ. ენოხი).

„ქებაები“ ტიპის ფორმათა სიუხვით გამოირჩევა „ფესახის აგა-
დის“ – პასქის ლეგენდის – თარგმანის ტექსტი, რომელიც, როგორც
ჩანს, ასეულობით წლის განმავლობაში ზეპირად გადაეცემოდა თაო-
ბიდან თაობას. არსებობს ტექსტის სამი ვარიანტი: 1. ჩაწერილი რა-
ბინ აბრამ გაგულაშვილისაგან, რომელიც დღეს ისრაელის ქალაქ
ბეერშევაში ცხოვრობს, წარმოშობით კი სენაკიდან არის (მისგანვეა
ჩაწერილი „ბერეშითის“ ტექსტის ძირითადი ვარიანტი); 2. ჩაწერილი
ბატონ შალომ გაგულაშვილისაგან, რომელიც ახლა იერუსალიმში
ცხოვრობს, თავის დროზე კი ქუთაისის სახელგანთქმული რაბინის
იაყაკობ დავარაშვილის მოწაფე იყო; 3. ტექსტი, რომელიც იატაკქვეშ
ანონიმურად გამოიცა საბეჭდ მანქანაზე გადაბეჭდილი სახით თბი-
ლისში გასული საუკუნის 60-იან წლებში:

საკვირველობაებითა // საკვირველებაებითა: და გამოგვიყვანა
ჩვენ უფალმა იმის მიცრაიმისაგან შინა ხელითა ძლიერითა, შინა
მკლავითა გაწვდილითა და შინა შიშითა დიდითა და ნიშნებითა
და **საკვირველობაებითა;** და შინა **საკვირველებაებითა** – ესე იგი
სისხლი (ბ-ნ შალომ ჩიკვაშვილის ვარიანტი); **გამოცდილობაებითა:**
ან გამოგვცადოს ღმერთმან მოსავალად ასაყვანლად მისთვის
ერად იმის შუა ერებისაგან შინა **გამოცდილობაებითა**, ნიშნებითა,
საკვირველობაებითა; **ცემულებაები:** ესე ათი **ცემულებაები**, რომ
მიაყენა აკადომ ბარუხუმ ზედა იმა მიცრაიმელებზედა.

3. ერთი მხრივ, შესაძლებელია, ეს მოვლენა ქართულის სა-
ფუძველზე აიხსნას, კერძოდ, ირკვევა, რომ ა ხმოვანზე ფუძეგათა-
ვებულ სახელთა უკვეცელი ფორმები (**გუზაები**, **გუზაითა // გუზი-**
სა, **გუნდაისა // გუნდისა** – ი. იმნაიშვილი) უკვე ძველ ქართულში-

ვე იჩენს თავს და უხვად არის მომდევნო საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში (სტოვაები, წაღაები (მცხეთ. ხელნაწ.), ქებაები – საბა; ღირსებაები, მოქმედებაები, თვისებაები, რწმუნებაები, ბობოლაები, ჩემისთანაები, იმათთანაები... – აკაკი; ცნობაები, ჭეშმარიტებაები, ხუხულაები, ბერიკეები, ამაები, ამისთანაები... – ილია...), აგრეთვე ქართული ენის დიალექტებში (მაღაზიაები, იშტორიაები, ქვაები, ვაჟაები, ბიძაები, დედაები, მამაები, მთაები, გლახაები, ლეკვაები // ლეკვეები...). ისიც საფიქრებელია, რომ ქართველ ებრაელთათვის „თორის“ – მოსეს ხუთწიგნეულისა და სხვა ტექსტების მთარგმნელი ანონიმი მოღვაწენი შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ახლოს მდგომნი იმ მწიგნობრულ სკოლასთან (თუმც კი ზეპირად ქმნიდნენ თავიანთ თარგმანს), რომელიც შესაძლებლად თვლიდა ა ხმოვანზე ფუძეგათავებულ სახელთა უკვეცელობას, ან სხვაგვარი ვარაუდით, იმ დიალექტურ წრესთან იყვნენ ახლო, სადაც ამგვარი რამ შესაძლებელი იყო. საუკუნეების მანძილზე ასეთი ფორმების შემორჩენა აღნიშნულ თარგმანებში, შესაძლოა, ებრაულის გავლენის შედეგად იყოს – ქართულისაგან განსხვავებით, ებრაულში მოქმედებისა და აბსტრაქტულ სახელთა მრავლობითი სავსებით ჩვეულებრივი რამ არის. რა თქმა უნდა, ძნელი სათქმელია, თითქოს ებრაულის გავლენამ განაპირობა ამგვარი ფორმების შემონახვა ქართულში, მაგრამ ფაქტია, რომ იმ სავარაუდებელი მწიგნობრული სკოლის გავლენა, სადაც დასაშვები იყო უკვეცელობა, მე-20 საუკუნის დასაწყისამდე გრძელდებოდა.

R. E n o c h (Jerusalem), R. S a g i n a d z e (Kutaisi)

Forms Similar to ‘ქებაები’ in Georgian-Jewish Speech

Georgian-Jewish speech based on the Georgian language is characterized by some peculiarities. The most specific is the formation of plural form of nouns. When the plural suffix ‘-ებ-’ is added to a noun stem, the final vowel ‘-ა’ is not reduced at the end of the nouns ending in ‘-ა’ (mainly, in action and abstract nouns).

Special plural forms (*ქებაები, კონაები, საკვირველობები, etc*) are generally formed not in the everyday Georgian-Jewish speech, but in the traditional oral translations of Biblical books, particularly in the text of *Tavsil*, the translation of the first book *Bereshit* (Genesis) of Torah – the Pentateuch, carried out by the Georgian Jews.

E.g. კონაებ-ი: ეხვეოდნენ კონაები თქვენი და ეთაყვანებოდნენ კონაებსა ჩემსა:

37,7; *დარაებ-ი:* ნოახი კაცი მართალი, სრული იყო შინა დარაებსა მისსა: 6,9;

გვარიშვილობაებ-ი: და ესე გვარიშვილობები იცხაკისა: 25,19.

The paper cites some other examples of the phenomenon in question and offers two possible explanations thereof:

(a) This phonetic phenomenon may be of specifically Georgian origin; and

(b) It may be the result of the Hebrew influence.

თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე (თბილისი)

ქეთევან ლომთათიძე და ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები

აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა შემუშავებასა და მათი დანერგვა-დაცვის საქმეში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მკვლევრის რამდენიმე ნაშრომი: „დიალექტური ლექსიკის ადგილი სალიტერატურო ენაში“, „კალკებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში“, „ქართული ენის ფონოლოგიური მოდელის დარღვევის გამო წარმოთქმაში“ და სხვ.

„სალიტერატურო ენის შემდგომი გამდიდრება-დახვეწისათვის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს – შეძლებისდაგვარად სრულად იქნეს გამოვლენილი დიალექტური ლექსიკური ერთეულები (მათი გავრცელების არეალის ჩვენებით), რათა მათ შესაბამისი ადგილი მიეჩინოს საერთო სალიტერატურო ენის მიმოქცევაში“ (ქ.

ლომთათიძე), მაგალითად, საჭირო გახდა რუსული სიტყვისათვის – **безразмерный** – შესაბამისი ქართული ვარიანტის მორგება. განიხილებოდა რამდენიმე ლექსიკური ერთეული: **უზომო, უსაზომო** და **იწელება**. დიალექტური ლექსიკონების მასალაში კი (რომელიც დაცულია არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ფონდში) აღმოჩნდა სიტყვა **მაწევანა** (რაჭ.). სათანადო საილუსტრაციო ტექსტში ვკითხულობთ: „წინდა მოგიქსოვე (ეუბნება ბებია შვილიშვილს), პატარა არი, მაგრამ ჩაიცვი, **მაწევანა** არი და მოგერგება...“ ბუნებრივია, მ(ა)- – -ან-ა აფიქსებით ნაწარმოები ფორმა უფრო ბუნებრივი და მოხდენილი გამოდგა ზემოთ წარმოდგენილი შემთხვევისათვის (წერილში განხილულია სხვა მაგალითებიც).

კალკირებულ ფორმათა თუ შესიტყვებათა ანალიზისას კი ქეთევან ლომთათიძე საჭიროდ მიიჩნევს ორი შემთხვევის გათვალისწინებას: 1. როცა თვლიან, რომ ესა თუ ის ფორმა სიტყვისა (ან მთლიანად გამოთქმა) თუმც კალკია, ახალი წარმონაქმნია, მაგრამ ენაში იგი ავსებს გარკვეულ სიცარიელეს და ამიტომ მას მხარი უნდა დაუჭიროთ; 2. ესა თუ ის გამოთქმა თითქოსდა საერთო ტიპს არ მიჰყვება, ამიტომ იგი კალკის ნიადაგზე გაჩენილი ჩანს და უნდა უკუვაგდოთ (წერილში გაანალიზებულია ორივე შემთხვევის ამსახველი ვრცელი მასალა).

მკვლევარი განიხილავს აგრეთვე ქართული ენის ფონოლოგიური მოდელის დარღვევათა ორ ძირითად შემთხვევას. საკითხი ეხება, ერთი მხრივ, სხვა ენათა ბაგეკბილისმიერი ჭ ფონემის შემცველ სიტყვათა ქართულად გადმოღება-გამოთქმას და, მეორე მხრივ, **ჰ, ქ** ბგერათა შემცველ უცხოურ ფუძეთა გადმოღებას „გამაშუალებელი“ ენის მოდელით.

ქეთევან ლომთათიძე, როგორც საქართველოს მინისტრთა საბჭოსთან არსებული თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი მუდმივი სახელმწიფო კომისიის მდივანი, აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ნორმათა მომზადებისა და დამტკიცების საქმეში, ამავდროულად – წლების განმავლობაში იყო „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხების“ სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

T. V a s h a k i d z e (Tbilisi)

Ketevan Lomtadze and the Norms of the Georgian Literary Language

Academician Ketevan Lomtadze has made an outstanding contribution to the cause of the development and introduction of and adherence to the norms of the Georgian literary language. Many of the scholar's works have been dedicated to the subject.

The paper analyses various lexical, phonetic and other issues facing Georgian scholars when trying to establish appropriate norms and standards in order to adequately reflect the realities of contemporary life. Ways and methods used by Ketevan Lomtadze with a view to successfully addressing these issues are also highlighted.

As the Secretary of the «Permanent State Commission to Establish the Norms of the Modern Georgian Literary Language» at the Council of Ministers of Georgia, Ketevan Lomtadze actively participated in the development and approval of the norms concerned.

The paper also outlines other aspects of the biography and fruitful scientific activity of Ketevan Lomtadze.

რ. ზ ე ქ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ქართული დიალოგური მეტყველების მოდულიზაციური მარკერები

ბუნებრივი თუ მოდელირებული დიალოგური მეტყველება, როგორც გარკვეული მთლიანობა, იყოფა სეგმენტებად, რომელთა შორის კავშირი მყარდება როგორც ენობრივი, ისე არაენობრივი საშუალებებით. მათ უწოდებენ დიალოგის ან დისკურსის მარკერებს, რომელთა საკომუნიკაციო ფუნქციებია: 1. დიალოგური მე-

ტყველების თანხლება და საუბრის ორგანიზაცია; 2. შინაარსის მოდიფიკაცია და სათქმელის კატეგორიულობის შეცვლა.

ქართულ დიალოგურ მეტყველებაში გამოვყოფთ მარკერების ორ ჯგუფს: კომპოზიციურსა და მოდიფიკაციურს. მეორე ჯგუფი მოიცავს მოდალურ და შემარბილებელ სიტყვებს, რომლებიც გამოხატავენ მოუბარი პირის ან მსმენელის განწყობას, დამოკიდებულებას ნათქვამისადმი, შეფასება-კომენტირებას, აძლიერებენ ან არბილებენ გამონათქვამის კატეგორიულობას.

დიალოგის მარკერების ფუნქციას ასრულებენ ე. წ. პრაგმემატიკა: შორისდებულები, ნაწილაკები, ზმნიზედები, მოდალური სიტყვები, ეტიკეტური ფორმულები და ჩართული სიტყვა-გამოთქმები.

მოდიფიკაციური მარკერები ეკუთვნის მოუბარ პირს ან მსმენელს:

1. მოუბარი პირის მარკერები მიმართულია ადრესატისადმი და ემსახურება მისი ყურადღების მობილიზება-მიპყრობას, საუბარში საინტერესო და არსებითი მომენტების გამოყოფას, ნათქვამის აღქმის გაადვილებას. მოუბარი ამით რწმუნდება მსმენელის დაინტერესებულობაში, ელოდება მისგან დასტურს, თანხმობას, შეფასებას ან თანაგრძნობას.

2. მსმენელის ანუ ადრესატის უკუკავშირის მარკერები მნიშვნელოვანია საუბრის წარმატებულად წარმართვისათვის. ეს შეიძლება იყოს პასუხი შეკითხვაზე, გამეორება, ჩაკითხვა, დამოკიდებულებისა და თანაგრძნობის დაფიქსირება. მსმენელი მათი მეშვეობით გამოხატავს საკუთარ ინტერესს საუბრის თემისა და მოუბარი პირისადმი, შეფასებას, კომენტარს, ემოციას, თანხმობას ან ეჭვს.

მოდიფიკაციურ მარკერებში შედის ეტიკეტური ფორმულები, რომლებიც ემსახურება კომუნიკანტის „სახის“ შენარჩუნებას და ნათქვამის კატეგორიულობის შერბილებას (ე. წ. „ზღუდე“, ინგლ. „hedge“).

მარკერთა ნაწილი აძლიერებს ან ასუსტებს ნათქვამის ექსპრესიულობას და შეუძლია გამოხატოს სხვადასხვა ნიუანსი: თანხმობა და დარწმუნება (*უეჭველია, ცხადია, მართლაც, თავისთავად გასაგებია, ეჭვგარეშეა*), დაუთანხმებლობა (*რას ამბობ, შეუძლებე*

ლია, დაუჯერებელია, წარმოუდგენელია, ტყუილია), ეჭვი და ყოყმანი (ეგებ, შესაძლოა, ვინ იცის, ღმერთმა უწყის). მრავალფეროვნია ემოციების გამოხატვის შესაძლებლობებიც: სიხარული, აღტაცება, სინანული, მწუხარება, გაკვირვება, თანაგრძნობა და სხვ.

დიალოგის მარკერებად გამოყენებულ ნაწილაკებსა და შორისდებულებს დიდი საკომუნიკაციო დატვირთვა აქვს. მათი მეშვეობით გამოიხატება: მოლოდინისა და ვარაუდის დასტური, გამონათქვამის ჭეშმარიტების დამოწმება, სანდოობის ხარისხის გაძლიერება (ღიახ, ღიახ! ეს ასეა! ასეა, მაშ!), ყოყმანი და დაურწმუნებლობა და სხვ.

ყოფით დიალოგებში ხშირად გვხვდება ღმერთთან დაკავშირებული მყარი გამოთქმები, როგორც დიალოგის მოდიფიკაციური საშუალებები, რომლებიც გამოხატავენ მადლიერებას, დალოცვას, შემწეობის თხოვნას, ფიცსა თუ დაეჭვებას.

ქართულ დიალოგურ მეტყველებაში მარკერებით დასტურდება მოუბარი პირის ყურადღება, პატივისცემა ადრესატისადმი და მსმენელის თანაგრძნობა. ამ საშუალებათა მრავალფეროვნება და სიხშირე მოწმობს კომუნიკანტთა აქტიურობასა და კომუნიკაბელობას დიალოგში.

R. Z e k a l a s h v i l i (Tbilisi)

Modification Markers of Georgian Dialogue Speech

Natural or modelled dialogue speech as a certain type of unity is divided into segments which are interconnected by linguistic and non-linguistic means. They are called dialogue or discourse markers, whose communicational functions are as follows: (1) to accompany dialogue speech and organize conversation; and (2) to modify the content and to down-tone the categoricalness of what is intended to be said.

Two groups of markers can be singled out in Georgian dialogue speech:

compositional and modification markers. The second group includes modal and down-toning words reflecting a speaker's or listener's mood, his or her attitude towards the content uttered, evaluation and/or comments, etc.

The paper discusses in further detail various issues which are to be taken into account when addressing the issues of proper and adequate use of modification markers in process of dialogue speech.

ლ. კ ე ლ ა უ რ ა ძ ე (თბილისი)

სიბილანტთა შესატყვისობანი საერთო-ქართველურ, წინარებურუშულ და წინარებასკურ ენებს შორის

საერთო-ქართველურ, წინარებურუშულ და წინარებასკურ ენათა შორის სიბილანტურ შესატყვისობათა სამი რიგი ვლინდება:

1. საერთო-ქართველური სისინა სიბილანტები : წინარებურუშული ალვეოლარული (სისინა) სიბილანტები : წინარებასკური ალვეოლარული (სისინა) სიბილანტები:

ს.-ქართვ. ძ : წბურ. ch /tsʰ/ : წბასკ. z /s/, tz /ts/

ს.-ქართვ. ც : წბურ. ch /tsʰ/, s /s/ : წბასკ. tz /ts/

ს.-ქართვ. წ : წბურ. ch /tsʰ/ : წბასკ. z /s/, tz /ts/

ს.-ქართვ. ზ : წბურ. z /z/, s /s/ : წბასკ. z /s/

ს.-ქართვ. ს : წბურ. s /s/ : წბასკ. z /s/

2. საერთო-ქართველური “სისინ-შიშინა” სიბილანტები : წინარებურუშული ალვეო-პალატალური (შიშინა) სიბილანტები : წინარებასკური აპიკალური “ბრტყელი” პოსტ-ალვეოლარული (=რეტროფლექსური) (შიშინა) სიბილანტები:

ს.-ქართვ. ძ1 : წბურ. ჳ /dz/ : წბასკ. s /s/

ს.-ქართვ. ც1 : წბურ. ch /tʃʰ/ : წბასკ. ts /tʃ/, (-ntz /ts/)

ს.-ქართვ. წ1 : წბურ. čh /tɕʰ/ : წბასკ. s /s/, ts /tɕ/

ს.-ქართვ. ხ1 : წბურ. ? : წბასკ. ?

ს.-ქართვ. ხ1 : წბურ. ś /ɕ/, (s- /s/) : წბასკ. s /s/

3. ს.-ქართველური შიშინა სიბილანტები : წინარებურუშული ალვეო-პალატალური (შიშინა) სიბილანტები (აუსლაუტში – რეტროფლექსური (შიშინა) სიბილანტებიც) : წინარებასკური აპიკალური “ბრტყელი” პოსტ-ალვეოლარული (=რეტროფლექსური) (შიშინა) სიბილანტები:

ს.-ქართვ. ჯ : წბურ. ž /dʒ/ : წბასკ. s /s/

ს.-ქართვ. ჩ : წბურ. čh /tɕʰ/, č /tɕ/, ɟ /tɕ/ : წბასკ. s /s/, ts /tɕ/

ს.-ქართვ. ჭ : წბურ. čh /tɕʰ/, č /tɕ/, ɟ /tɕ/, ʃ /s/ : წბასკ. s /s/, ts /tɕ/

(?) ს.-ქართვ. ქ : წბურ. ž /dʒ/, ʃ /s/ : წბასკ. s /s/

ს.-ქართვ. შ : წბურ. ś /ɕ/, ʃ /s/ : წბასკ. s /s/

აღნიშნულ და ასევე საკუთრივ ქართველურ ენათა შორის გამოვლენილ სიბილანტურ შესატყვისობათა საფუძველზე საერთო-ქართველურ-ბურუშულ-ბასკური (resp. საერთო-ქართველურ-მედიტერანული) ენობრივი ერთიანობისათვის შეიძლება აღდგეს სიბილანტთა შემდეგი სამი რიგი:

პირველი, წინა – ალვეოლარულ სისინა /s/, /z/, /ʒ/, /tɕ/, /tɕʰ/ ფონემათა – რიგი; მეორე, შუა – ლამინალურ პალატალიზებულ პოსტ-ალვეოლარულ (ალვეო-პალატალურ) შიშინა (რამდენადმე – “სისინ-შიშინა”) /ɕ/, /ɕ/, /dʒ/, /tɕ/, /tɕʰ/ ფონემათა რიგი და მესამე, უკანა – აპიკალურ “ბრტყელ” პოსტ-ალვეოლარულ ველარიზებულ (=რეტროფლექსურ) შიშინა /ʒ/, /s/, /dʒ/, /tɕ/, /tɕʰ/ (=ʒ/, /s/, /dʒ/, /tɕ/, /tɕʰ/) ფონემათა რიგი.

საერთო-ქართველური ენის იმ დიალექტურ არეალში, რომლის გაგრძელებასაც ქართული წარმოადგენს, სავარაუდოდ, ჯერ უკანა-სიბილანტური რიგის ფონემები ლამინალურ “ამობურცულ” პოსტ-ალვეოლარულ /ʒ/, /s/, /ʒ/, /tɕ/, /tɕʰ/ სიბილანტებად გარდაიქმნა,

ხოლო შემდეგ შუა-სიბილანტური რიგი წინა-სიბილანტურს შეერწყა > /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts'/; “დასავლურ-ქართულ” დიალექტურ არეალში /z/, /ɕ/, /dʒ/, /tɕ/, /tɕ'/ > /ʒ/, /ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /tʃ'/, რასაც უკანა-სიბილანტური რიგის /z/, /ʃ/, /dʒ/, /tʃ/, /tʃ'/ (= /ʒ/, /ʃ/, /dʒ/, /tʃ/, /tʃ'/) ფონემათა /*ʒg/, /kʰ/, /ʒg/, /tʃkʰ/, /tʃk'/ ფონემათკომპლექსებად გარდაქმნა მოჰყვა.

წინარებასკურში /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts'/ > /s/, /ts/, ხოლო შუა რიგი უკანას შეერწყა > /ʃ/, /tʃ/, თუმცა მოგვიანებით, პალატალიზაციის პროცესის შედეგად, წინარებასკურში ხელახლა განვითარდა შუა-სიბილანტური რიგი პალატალიზებული პოსტ-ალვეოლარული /ɕ/, /tɕ/ ფონემებისა, რომელთაც ამჟერად ექსპრესიული ღირებულება შეიძინეს.

წინარებურუშულში /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts'/ > /s/, /z/, /ts/, /tsʰ/, ხოლო უკანა რიგი შუას შეერწყა > /ɕ/, /dʒ/, /tɕʰ/, /tɕ/, თუმცა შემდეგში – სავარაუდოდ, რეტროფლექსურ ფონემათა მდიდარი ინვენტარის მქონე ინდო-არიულ ენათა გავლენით, რომელთა გარემოცვაშიც წინარებურუშული შემდეგში მოექცა – რეტროფლექსურ /s/, /dʒ/, /tʃ/, /tʃʰ/ სიბილანტთა რიგი აქ ისევ განვითარდა.

L. K e l a u r a d z e (Tbilisi)

Sibilant Correspondences between Common Kartvelian, Proto-Burushaski and Proto-Basque Languages

Three series of sibilant correspondences are revealed between Common Kartvelian, Proto-Burushaski and Proto-Basque languages:

1. Common Kartvelian hissing sibilants: Proto-Burushaski alveolar (hissing) sibilants: Proto-Basque alveolar (hissing) sibilants;

2. Common Kartvelian “hissing-hushing” sibilants: Proto-Burushaski alveolo-palatal (hushing) sibilants: Proto-Basque apical flat post-alveolar (=retroflex) (hushing) sibilants; and

3. Common Kartvelian hushing sibilants: Proto-Burushaski alveolo-palatal (hushing) sibilants (in the end of roots – also retroflex (hushing) sibilants): Proto-Basque apical flat post-alveolar (=retroflex) (hushing) sibilants.

On the grounds of these series of correspondences, as well as of those, identified between Kartvelian languages themselves, following three series of sibilants could be reconstructed for Common-Kartvelian-Burushaski-Basque (resp. Common-Kartvelian-Mediterranean):

First, front, row of alveolar hissing sibilants /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts’/, second, middle, row of laminal palatalized post-alveolar (alveolo-palatal) hushing (to a certain extent – “hissing-hushing”) sibilants /z̥/, /ç/, /dʒ̥/, /tç/, /tç’/ and third, back, row of apical flat velarized (=retroflex) hushing sibilants /ẓ/, /ʂ/, /dʒ̣/, /tʂ/, /tʂ’/ (= /Ẓ/, /ʂ/, /dẒ/, /tʂ/, /tʂ’/).

In “Eastern” dialectal area of CK, continuation of which is Georgian language, supposedly, phonemes of back row converted in laminal domed post-alveolar sibilants /ʒ̣/, /ʃ/, /ʒ̣̥/, /tʃ̣̥/, /tʃ̣̥’/ at first, and then middle row of sibilants merged with front row > /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts’/; in the “West Kartvelian” dialectal area /z̥/, /ç/, /dʒ̥/, /tç/, /tç’/ > /ʒ̣/, /ʃ/, /ʒ̣̥/, /tʃ̣̥/, /tʃ̣̥’/, which was followed by transformation of back, velarized sibilants /ẓ/, /ʂ/, /dʒ̣/, /tʂ/, /tʂ’/ (= /Ẓ/, /ʂ/, /dẒ/, /tʂ/, /tʂ’/) into phonemic clusters /*ʒ̣g/, /ʃkʰ/, /ʒ̣g/, /tʃ̣̥kʰ/, /tʃ̣̥k’/.

In Proto-Basque /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts’/ > /s/, /ts/; and middle row merged with back one > /ʂ/, /tʂ/, but subsequently, as a result of palatalization process, middle row of palatalized post-alveolar sibilants /ç/, /tç/ emerged in Proto-Basque again, though this time these phonemes acquired expressive value.

In Proto-Burushaski /s/, /z/, /ʒ/, /ts/, /ts’/ > /s/, /z/, /ts/, /tsʰ/, and

back row merged with middle one > /c/, /dz/, /tʃʰ/, /tʃ/, but afterwards, supposedly under the influence of Indo-Aryan languages having rich inventory of retroflex phonemes, in the circle of which Proto-Burushaski found itself, row of retroflex sibilants /ʂ/, /dzʂ/, /tʂ/, /tʂʰ/ developed here again.

გ. კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა (თბილისი)

თანამოაზრეობა და მემკვიდრეობითობა მეცნიერებაში

ზემდგომადობა მეცნიერებაში, როგორც განვითარების აუცილებელი პირობა, უსათუოდ გულისხმობს თანამოაზრეობასა და მემკვიდრეობის აღიარებას, ძველი და ახალი თაობის, მასწავლებლისა და მოწაფის არა მარტო კოლეგიალურ კავშირს, არამედ საერთო საქმისათვის პრინციპულ ერთობას. ადამიანთა ამგვარ თანამოსაქმეობას შინაგანად თავისუფალ პიროვნებათა არჩევანი განსაზღვრავს და მას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საერთო მიზნისათვის. ირჩევენ როგორც მასწავლებლებს, ისე მოწაფეებსაც – მათი ბედნიერი შეხვედრა უმეტესწილად წარმატებულია. ეს წარმატება საერთოა, შეიძლება ითქვას, საყოველთაოც, რადგან საკითხი მეცნიერებას ეხება, რომელიც, თავისი ბუნებიდან გამომდინარე, არ შეიძლება კერძო იყოს.

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების სკოლის ჩამოყალიბება და მიღწევები ბევრად განსაზღვრა თაობათა შორის იმგვარმა ურთიერთთანამშრომლობამ, რაზეც ზემოთ ითქვა. ამის საუკეთესო მაგალითია, ერთი მხრივ, ქეთევან ლომთათიძის, ხოლო მეორე მხრივ, მისი მასწავლებლების – სიმონ ჯანაშიასა და არნოლდ ჩიქობავას მოღვაწეობა. ნიშანდობლივია მასწავლებელთა მიერ მოწაფის მეცნიერული საქმიანობის შეფასება კონკრეტულ ეტაპებსა თუ საფეხურებზე.

არნ. ჩიქობავამ ქეთევან ლომთათიძის შრომათა დახასიათები-

სას, რომელიც 1951 წელს სამეცნიერო საბჭოს მოხსენდა, ბრძანა: პატარა ნაშრომი ქ. ლომთათიძის „ერთი ფონეტიკური კანონზომიერების შესახებ აფხაზურ დიალექტებში, მაგრამ მას დიდი პრინციპული ღირებულება აქვს; ის მოწმობს, რომ მთის კავკასიურ ენათა სათანადო შესწავლამ შეიძლება მოგვცეს იმავე რიგის ფონეტიკური შესატყვისობანი, რომლებიც ისტორიული ფონეტიკის შემეცნებითი ძალის მაუწყებელია. აფხაზურ დიალექტთა შესწავლისას დადგენილ ამ შესატყვისობას სამართლიანად შეიძლება ეწოდოს „ლომთათიძის ფორმულა“.

ქეთევან ლომთათიძემ იბერიულ-კავკასიურ ენათა წრეში ერთ-ერთი ყველაზე რთული აგებულების ენა – აფხაზური – აირჩია. სწორედ ამ ენის აგებულებაში მართებულად გარკვევას ჰქონდა მნიშვნელობა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ისტორიის მთავარი საკითხების სათანადოდ დასმისა და გადაწყვეტისთვის. სრულიად ახალგაზრდა, იგი მძიმე საექსპედიციო მუშაობას ეწეოდა. ადგილობრივ სწავლობდა აფხაზურ ენას, იწერდა ტექსტებს, ეუფლებოდა აფხაზურ მეტყველებას. „არააფხაზ მკვლევართა შორის, გარდა სიმონ ჯანაშიასი, იგი ერთადერთია, ვინც პრაქტიკულად ფლობს აფხაზურ ენასო“, – აღნიშნავდა არნ. ჩიქობავა. მისივე აზრით, აფხაზური ენის დიალექტთა ზედმიწევნით შესწავლამ, კვლევის მეთოდების ფლობამ და „მკვლევრის უმცდარმა ალლომ“ ქ. ლომთათიძეს საშუალება მისცა საძირკველი ჩაეყარა აფხაზური ენის დიალექტთა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვის, ხოლო მისი მონოგრაფიები ტაპანთური და აშხარული დიალექტების შესახებ უბადლო ნიმუშს იძლევა, თუ როგორ შეიძლება იქნეს შესწავლილი მთის იბერიულ-კავკასიური წრის უმწერლო თუ ახალდამწერლობიანი ენა.

ქ. ლომთათიძემ რამდენიმე სპეციალური ნაშრომი ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხებსაც მიუძღვნა. მაღალ შეფასებას აძლევდა მათ არნ. ჩიქობავა, რომელიც მიიჩნევდა, რომ ამ ნაშრომებით ქ. ლომთათიძე წარმოჩნდა როგორც წამყვანი სპეციალისტი არა მხოლოდ კავკასიურ ენათმეცნიერებაში, არამედ ზოგადი ენათმეცნიერების დარგშიც. საენათმეცნიერო საკითხებზე 1950 წლის ცნობილი დისკუსიის მსვლელობისას ქ. ლომთათიძემ, რო-

გორც მოსალოდნელი იყო, პრინციპულ საკითხებში სიმტკიცე და ზედმიწევნითი გარკვეულობა გამოაუღავნა. არნ. ჩიქობავა აღნიშნავდა, რომ ქ. ლომთათიძის რეცენზიამ პროფ. გ. სერდიუჩენკოს შრომებზე (აბაზურის შესახებ) დღის სინათლეზე გამოიტანა „ახალი მარქსისტული მოძღვრების“ ამ თავგადაკლული მიმდევრის ცრუმეცნიერული საქმიანობა-თარეში, რასაც საერთო-საკავშირო მნიშვნელობა ჰქონდაო.

1934-1937 წლებში ქეთევან ლომთათიძე იყო სიმონ ჯანაშიას ასპირანტი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიურ ენათა კათედრაზე. სიმონ ჯანაშიას პირად არქივში დაცულია 1935 წელს შექმნილი დოკუმენტი, რომელშიც გადმოცემულია სამეცნიერო ხელმძღვანელისა და მისი ასპირანტის ერთობლივი მუშაობის მოკლე, მაგრამ **ტევადი** გეგმა-პროსპექტი, სადაც ვკითხულობთ: „გამოეთქვამთ სრულ იმედს, რომ დაწყებული საქმე მიყვანილი იქნება ბოლომდის წარმატებით და რომ ჩვენი უნივერსიტეტი შეიტანს თავის წვლილს... მოძმე აფხაზების ენისა და კულტურის შესწავლაში“. ეს სულისკვეთება ამოძრავებდა ქ. ლომთათიძესაც, რომელიც არა მარტო კარგი მოწაფე იყო სახელოვანი მასწავლებლისა, არამედ – თანამოაზრეც. იგი მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე იყო აფხაზური ენის უანგარო მსახური და მუდამ აფხაზთა კულტურის, მათი ეროვნული იდენტობის სადარაჯოზე იდგა.

1945 წელს, როდესაც ქ. ლომთათიძე სადოქტორო დისერტაციას იცავდა, სიმონ ჯანაშიამ მას მილოცვის ბარათი გაუგზავნა: „ვერ დავეძალავ – ძალიან მიხარია, რომ თქვენ ხსნით იმ ქალთა რიგს, რომელნიც ჩვენ მეცნიერებათა სარბიელზე ამ მაღალი წოდების მატარებელნი იქნებიან. მოგილოცავთ მხურვალედ ამ საუცხოო გამარჯვებას და გისურვებთ, რომ იმ საპატიო კიბეზე, რომელზედაც ასე მტკიცედ დგახართ, შემდგომი საფეხურებიც დამსახურებულად აგველოთ!“

G. K v a r a t s k h e l i a (Tbilisi)

Like-Mindedness and Hereditariness in Science

Posteriority in science, as an essential condition of developments, implies like-mindedness and hereditariness, of only colleague relation of old and new generation, a teacher and a pupil, but a scrupulous unity for common affair. Such co-working of individuals is defined by the choice of inner free persons and it has a decisive significance for a common goal.... They choose teachers as well as pupils – their lucky meeting is mostly successful. This success is common and it can be said general as an issue concerns to science, that following from its nature, can not be private.

Founding and achievements of the Iberian-Caucasian linguistic school was mostly defined such mutual co-working between the generations, that I said above. The best example of this is on one hand activities of Ketevan Lomtadze and on the other hand of her teachers – Simon Janashia and Arnold Chikobava. Evaluating of a pupil's scholarly activity by teachers on concrete stages and levels is characteristic.

During characterizing Ketevan Lomtadze's works before a scientific council in 1951, Arn. Chikobava announced: "Ketevan Lomtadze's "On one phonetic regularity in the Abkhaz dialects" is a short work, but it has a principal value. It confirms, that relevant studying of the mountainian Caucasian Languages can give such phonetic correspondences of the same order, which inform us the cognitive power of historical phonetics. This corresponds that was established during the studying of the Abkhazian dialects can be named "Lomtadze's formulae".

Ketevan Lomtadze has chosen one of the Languages of the the Iberian-Caucasian Languages – Abkhaz with of most complex structure. Just correct investigation the structure of this language has an essential importance for arising and resolving the basic issues of the history of the Iberian-Caucasian Languages. A young scholar carried out hard expedition work. She learned "Abkhaz Locally, recorded texts. Among the non Abkhaz scholars, besides Simon Janashia. She is the only who prudently knows Abkhaz" – noted Arn. Chikobava.

In his opinion, thoroughly studying of the Abkhaz dialects, knowing the research methods and a "researcher's unerring intuition gave possibility to K. Lomtadze to establish historical-comparative studying of the Abkhaz dialects. And her works on the Tapant and Ashkhar dialects are unequalled samples of whether an unwritten or new-written language of the mountainian Iberian-Caucasian languages should be studied.

K. Lomtadze dedicated some special works to the general linguistics' issues. Arn. Chikobava evaluated them highly. He considered, that through these works K. Lomtadze showed herself as a leading specialist not only in the Caucasian Linguistics but in general linguistics as well. During the well-known discussion on linguistic issues in 1950 K. Lomtadze, as it was expected, demonstrated firmness and thorough knowledge in principal issues. Arn. Chikobava noted, that K. Lomtadze's review on Prof. G. Serdiushenko's works (on Abaza) brought out into the open "the pseudo-scientific activity of a selfless follower of "new Marxist doctrine: ravaging, that had All-Union importance.

In 1934-1934 Ketevan Lomtadze was Simon Janashia's post-graduate student at the chair of the Caucasian Language of the Iv. Javakhishvili Tbilisi State University. Simon Janashia's private archive keeps the documents of 1935, which tells a short, but exhaustive plan-project of joint working of a supervisor and her post(graduate student: "We hope, that the work will be come to end successful and our university will contribute to studying Language and culture of our brothers Abkhazians". This spirit motivated K. Lomtadze as well who was not only a successful pupil of an outstanding teacher but like-minded. During all her conscious life she was a selfless servant to Abkhaz and always guarded the culture, national identity of the Abkhazians.

In 1945, when K. Lomtadze was defending doctoral dissertation, Simon Janashia has sent her a congratulation card: "I can not conceal – I'm very happy that You are the first among those women, who will have this high honorary rank in scientific sphere. I congratulate you on this great victory and wish to ascend that honourable stair meritorily on which You are standing so decisively".

ზ ა ა ლ კ ი კ ვ ი ძ ე (ქუთაისი)

გენდერული ასიმეტრიები ვერბალურ და არავერბალურ კომუნიკაციაში

რადგანაც გენდერული ფაქტორის პოვნიერება კომუნიკაციის პროცესში გულისხმობს ქალურობისა და მამაკაცურობის, როგორც სოციალურ თავისებურებათა, ნიშან-თვისებების დემონსტრირებას, შესაბამისი ენობრივი მასალის ანალიზისას მკვლევარმა ორიენტაცია უნდა აიღოს არა ბიოლოგიურ, არამედ სოციოლინგვისტურ ფაქტორებზე.

ამგვარი მიდგომის მართებულობა წარმონდება თ. უთურგაიძის მიერ განხილულ, ნახურის კალკად მიხნეულ თუშურისა და ხევსურულის საზოგადო და საკუთარ სახელთა მიმართვის თავისებურ ფორმების ანალიზისას, რითაც ისინი მკაფიოდ განირჩევიან სალიტერატურო ქართულისა და დანარჩენი კილოებისაგან. ავტორი დაასკვნის: „ქალთა მეტყველებას, საერთოდ, აქვს ერთი სპეციფიკა: იგი უფრო კონსერვატიულია და ინახავს არქაულ ვითარებას. ვფიქრობთ, რომ ქალთა თუშურ-ხევსურულ მეტყველებაში დაუწინებოთი ფორმებისათვის დამახასიათებელი ხმოვანთა სიგრძე უნდა ყოფილიყო საერთო კილოური ნორმა (როგორც თხოვნითი კილოს ფორმები თანამედროვე ხევსურულში), დაფუძნებული ნახურის გავლენით. ნახური ელემენტის შესუსტება ხდება ქართული ელემენტის გაზრდის ხარჯზე. მამაკაცები (როგორც თემის უფრო სოციალიზებული წევრები — ზ. კ.), განიცდიდნენ რა ბარის მეტყველების გავლენას, ადვილად აღწევდნენ თავს ნახურ ელემენტებს. ქართული ელემენტის გაძლიერების დროს, რა თქმა უნდა, სწორედ ტონურ-ინტონაციური ნორმები შეირყოდა ჯერ“ (თ. უთურგაიძე).

განსხვავებები ქალთა და მამაკაცთა ვერბალურ რეპერტუარებს შორის შენიშნულია არამარტო ზეპირი, არამედ წერითი სამეტყველო სტილების დონეზეც. წერილობითი კორპუსის ანალიზის საფუძველზე ი. ეინარსონმა გამოავლინა შემდეგი თავისებურებები:

მამაკაცთა სამეტყველო სტილი უფრო ეყრდნობა სუბსტანტივებსა და უფრო ხშირია სხვადასხვა სახის ატრიბუტივები, ქალთა სტილი კი უფრო მარტივია და საყრდენად უმეტესწილად ნაცვალსახელისა და ზმნის კონსტრუქციას გამოყენებული (შვედური ზმნა მორფოლოგიურად უადრესად ღარიბი და მოუქნელია; ამიტომაც უწოდებს მეცნიერი ზმნებით გაჯერებულ სტილს მარტივს). ამასთანავე, სწორედ წერითი მეტყველებისა და უფრო ოფიციალური რეგისტრისათვის აღმოჩნდა დამახასიათებელი სუბსტანტივებით მდიდარი სტილი. საბედნიეროდ, იმის ნაცვლად, რომ რაიმე სწორ-ხაზოვანი დასკვნები გამოეტანა, ი. ეინარსონი აცხადებს, რომ შემჩნეული განსხვავებები ფაქტობრივად სოციალური დიფერენციაციის ამსახველი ენობრივი ინდექსებია (ი. ეინარსონი).

ღირსსაცნობია, რომ განსხვავებები ფიქსირდება კომუნიკაციის არაენობრივი საშუალებების გამოყენების დროსაც. აღნიშნულის ნათელი დადასტურებაა მექსიკის ერთ-ერთ შტატში მოსახლე მასატეკოს ტომის ინდიელთა შორის გავრცელებული სტვენით საუბარი. ნიშანდობლივია, რომ სტვენით მხოლოდ მამაკაცები ურთიერთობენ. მიუხედავად იმისა, რომ მასატეკოელი ქალები არ სტვენენ, მათთვის მაინც გასაგებია ამგვარი „საუბრის“ შინაარსი (ქაუენი). აღნიშნულთან თავისებურ მსგავსებას ამჟღავნებს კონგოში მოსახლე ზოგიერთი ტომის მიერ გამოყენებული „გონგების ენა“, რომლითაც ჩვეულებრივ მხოლოდ მამაკაცები სარგებლობენ.

ის სოციალური ინსტიტუტები, რომლებმაც განაპირობეს ზემოთ აღწერილი ზოგიერთი ვერბალური თუ არავერბალური დიფერენციაციის გაჩენა, შესაძლოა უკვე მოშლილიც იყოს, მაგრამ ენაში ეს ოპოზიციები გარკვეული კოგნიტიური ინერციით ნარჩუნდება. მთავარია იმის აღიარება, რომ ქალთა და მამაკაცთა მეტყველების განსხვავებულ თავისებურებათა გაჩენის წყაროდ მივიჩნიოთ არა ბიოლოგიური, არამედ სოციალურ-კულტურული ფაქტორები. ამას ემატება ისიც, რომ, თუ ენაში ერთხელ იჩინა თავი ამგვარმა თავისებურებებმა, ისინი შენარჩუნდება გამომწვევ ფაქტორთა ნაწილობრივი ან სრული გაქრობის შემდეგაც კი. ზემოთქმულის ერთ-ერთი საინტერესო ილუსტრაციაა სამეგრელოში შემონახული რელიგიური დღესასწაული და მისი აღმნიშვნელი ტერმინი

ოსურეფიშთანაფა || ჭიჭეთანაფა – ზედმიწ. ქალების აღდგომა || პატარა აღდგომა; მას აღნიშნავენ აღდგომის მომდევნო კვირადღეს. ი. არონიას აზრით, წარმოდგენილი ვითარების „საფუძველი უნდა ვეძიოთ ტრადიციაში, რაც ადრეულ პერიოდში არსებობდა სამეგრელოში. კერძოდ: ქალს არ შეეძლო მამაკაცთან ერთად მაგიდასთან ჯდომა, უფრო მეტიც, მას ამ დროს ოთახშიც კი არ შეეძლო გაჩერება, არ შეეძლო მეუღლისათვის სახელის დაძახება. ეს ტრადიცია დღესაც არ არის უცხო. მოსალოდნელია, რომ ასეთ შემთხვევაში ქალს არც რელიგიურ რიტუალებში მონაწილეობა შეეძლო მამაკაცთან ერთად, რამაც გამოიწვია აღდგომის მომდევნო კვირას ამ დღესასწაულის დამკვიდრება ქალებისთვის. ... დღესდღეობით როგორც აღდგომის დღესასწაულს, ისე მომდევნო კვირაში არსებულ ოსურეფიმ || ჭიჭე თანაფას ზეიმობენ როგორც ქალები, ასევე მამაკაცები“ (ი. არონია).

ასეთი სახის გენდერლინგვისტური ასიმეტრიები გამორჩეულ მნიშვნელობას იძენს, როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული კვლევის თვალსაზრისით.

Z a a l K i k v i d z e (Kutaisi)

Gender-Related Asymmetries in Verbal and Nonverbal Communication

As far as the occurrence of gender factors in the process of communication implies the demonstration of feminine and masculine features, as social ones, during the analyses of appropriate linguistic data, a researcher should concentrate not upon biological but rather upon sociolinguistic factors.

The correctness of this approach is well exemplified by the analyses of the peculiar forms of address (applying common and proper nouns), occurring in the Tush and Khevsurian dialects and being sharply distinct from standard Georgian and other dialects. T. Uturgaidze concludes that, generally, women's speech is more conservative and preserves an archaic situation; "I believe that

vowel length, occurring in ascertaining forms in feminine Tush and Khevsurian, might have been the common dialectal norm, influenced by Nakh. The weakening of Nakh element occurs at the expense of the increase of that of Georgian. Influenced by the lowland speech, men (as more socialized members of the community – Z. K.) easily got rid of Nakh elements whenever Georgian ones strengthened; of course, tonic and intonational norms would be affected in the first place” (T. Uturgaidze).

Differences between women’s and men’s verbal repertoires have been observed in both oral and written styles. In terms of the written style, J. Einarsson detected the following peculiarities: men’s style is based on substantives and various kinds of attributives are frequent, while women’s style is simpler and mostly concentrate on pronominal and verbal constructions. Fortunately, instead of drawing some primitive conclusions, the author states that the observed differences are in fact linguistic indices of social differentiation (I. Einarsson).

It is noteworthy that differences occur when means of nonverbal communication are used. The whistle speech, widespread among Mazateco Indians in Mexico, is a good example. It should be noted that only men used the whistle speech; irrespective of the fact that Mazateco women do not whistle, they understand it (Cowan). This is similar to the Gong language, applied by some tribes in Congo. Normally, it is part of only male activities.

The social institutions which have caused the emergence of the abovementioned verbal and/or nonverbal differences, may have faded, but those oppositions are preserved in a language owing to certain cognitive inertia. It must be recognized that not biological but rather socio-cultural factors have contributed to their emergence. Moreover, once such a peculiarity emerges in a language, it is retained even after either partial or complete disappearance of causing factors. This can be illustrated by the popular tradition in Samegrelo and the term referring to it: *osurepištanapa* || *č’ič’etanapa* – lit. women’s Easter || smaller Easter; it is celebrated a week after Easter. According to I. Aronia, “its basis should be sought in the earlier tradition in Samegrelo; specifically, a woman was not allowed to sit at a table together with a man, moreover, she was not allowed to stay in that room and to call her husband’s name. This tradition seems to be still alive. It can be assumed that a woman was not allowed to participate in religious rituals together with a man, which caused the

arrangement of the holiday on the first Sunday after Easter” (I. Aronia).

Such gender-related linguistic asymmetries are of paramount significance both with respect to synchronic and diachronic aspects.

ზ ე ი ნ ა ბ კ ი კ ვ ი ძ ე (ქუთაისი)

კავკასიის თემთა გენდერული ასპექტები ვაჟა-ფშაველას პოეტური ეპოსის მიხედვით

ზოგადად კავკასიის თემებსა და კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არსებული გენდერული ბალანსი ფიქსირებულია ეთნო-რიტუალურ ყოფასა და ლინგვისტურ მასალაში. სალიაცო და სამამაცო ქმედებანი მკვეთრად გამიჯნულია; შესაბამისად მიუღებელია მოქმედებათა გათანაბრება, ან შერევა: ის, რაც ქალისათვის ჩვეულებრივი, ყოფითი და ყოველდღიური, ნორმატიული ქმედებაა, მამაკაცისათვის მიუღებელი და სამარცხვინოა. მაგრამ სამამაკაცო საქმე ქალისთვის, საზოგადოებაში მოქმედი წესების მიხედვით, აკრძალულია, თუმცა არა სამარცხვინო.

სოციუმის მსოფლმხედველობის მასკულინური და ფემინური რაკურსების საფუძველზე იქმნება მყარი დენოტაციები, რომლებიც ვაჟა-ფშაველას პოემებში ფიქსირდება, როგორც:

1. მოვლენების მხატვრული ინტერპრეტაციის ფონი;
2. ლინგვისტური ერთეულების კონოტაციური გაფორმება;
3. რელიგიურ რწმენასა და რიტუალებში გამოხატული არსებობის წესის კონსტატაცია გენდერული განსხვავებებით.

ვაჟა-ფშაველას პოეტური ეპოსის მიხედვით რიტუალური ქმედებანი, ეთნოგრაფიული ჩვეულებები და ფრაზეოლოგიზმები გენდერულ მიმართებათა რამდენიმე ფენის გამოყოფის საშუალებას იძლევა.

რელიგიური წესების თანახმად ხატში ქალის მსახურება აკრძალულია, საღვთო რიტუალი კაცმა უნდა შეასრულოს. „ბახტრი-

ონის” ექსპოზიციურ ნაწილში ეს გენდერული ნორმატივი დარღვეულია, რასაც მიზნობრივი დატვირთვა აქვს.

მამრის სამოღვაწეო სფეროა იარაღი და ბრძოლა. პოემებში მათი ფუნქციური დატვირთვა ამბივალენტურია; ქვეყნის დაცვა და სახელის მოხვეჭა ვაჟკაცთა ხვედრია; იარაღის უქმად ტარება ასოცირებულია სადედაკაცო (ქსოვა, ბეჭევა) საქმესთან და კაცთათვის სამარცხვინო ქმედებადაა დადგენილი. საოჯახო საქმიანობა და შესაბამისი აზროვნება ასოცირებულია ფემინურ ლოგიკასთან და ვლინდება ლექსიკურ ერთეულებში – უმეტესად ფრაზეოლოგიზმებში.

პოეტურ ეპოსში გამოყენებული ფრაზეოლოგიზმებით ფიქსირებულია ფშავ-ხევსურეთის, თუშეთის, ქისტეთის მოსახლეობის გენდერული ბალანსი, პოეტი მხატვრული სახეების შექმნისას ხელმძღვანელობს უკვე არსებული მიმართებებით და ქმნის კონოტაციების ფემინურ და მასკულინურ მოდალობებს, რომლებიც ენობრივი პარამეტრებით გამოხატავენ სოციუმის მსოფლმხედველობრივი და კულტურული არსებობის წესს.

Zeinab Kikvidze (Kutaisi)

Gender Aspects of Caucasian Communities According to the Poetical Epos by Vazha-Pshavela

Gender balance in the Caucasian communities and particularly in the highlands of eastern Georgia is reflected in ethno-ritualistic life and linguistic material. Female and male activities are strictly demarcated. Accordingly, equalization or mixing of activities is unacceptable. The activities, which are common, typical and habitual to women, are considered to be unacceptable and shameful to men. On the other hand, according to the rules observed by the society, male activities are prohibited for women, although not shameful.

Based on the masculine and feminine aspects of the world outlook held by the society, there are formed stable denotations which are reflected in the poems by Vazha-Pshavela as:

1. Background for artistic interpretation of events;
2. Connotative formation of linguistic units;
3. Statement of rules of existence with gender differences, expressed through religious beliefs and rituals;

Based on the poetical epos by Vazha-Pshavela, ritualistic acts, ethnographical customs and phraseology allow us to single out several strata of gender relations.

According to the religious rules, females are prohibited from the participation in religious rituals, as far as the divine rituals must be performed by males only. In the expository part of poem “Bakhtrioni”, this gender-based normative rule is violated, which serves some specific purpose.

The field of male activities is considered to be weaponry and fighting. In poems their functional significance is ambivalent: defending one’s country and winning fame is considered to be the lot of brave men. Carrying arms without actually using them is associated with female activities (such as weaving, knitting) and regarded to be disgraceful for men. Household activities and relevant way of thinking are associated with feminine logic and find their expression in lexical units, mostly in phraseologisms.

The phraseologisms used in the poetical epos reflect the gender balance within the populations of Pshavia-Khevsuretia, Tushetia and Kistetia (regions inhabited by Chechens and Ingush). When creating fictional characters, the poet is guided by the already existing relations and generates feminine and masculine modalities, which are capable of expressing the world outlook and cultural habits of the society by means of linguistic parameters.

კ. ლ ე რ ნ ე რ ი (იერუსალიმი)

ქართული ნახირი – აქადური *naxiru*

1. ასურულ ლურსმულ წარწერებში სულ ცოტა ძვ. წ. ა. მე-11 საუკუნიდან ხშირად გვხვდება უცნობი ზღვის ცხოველი, რომელზეც ასურეთის მეფეები ნადირობენ ან რომელსაც ძღვენად იღებენ. ამ ცხოველს წარწერები *naxiru*-ს უწოდებენ.

კერძოდ, ტიგლათპილისერ I-ის ერთ-ერთ წარწერაში ვკითხულობთ : „მე ვილაშქრე ლებანონის მთებში <...> მე მოვკალი ზღვაში naxiru, რომელსაც „ზღვის ცხენს ეძახიან“ [დედნის სრული ინგლისური თარგმანი იხ. აქვე, თეზისების ინგლისურ ვარიანტში, Assyrian Royal Inscriptions, წარწერა № 82]. მეორე წარწერის თანახმად, ტიგლათპილისერს ამ naxiru-ს ქანდაქებაც კი გაუქეთებია: „მე დავამზადე naxiru-ს ბაზალტის ორი ქანდაქება. მე მოვკალი naxiru, რომელსაც ზღვის ცხენს უწოდებენ, შუბით დიდ ზღვაში (იგულისხმება ხმელთაშუა ზღვა) და დავაყენე ჩემი სამეფო შესასვლის მარჯვნივ და მარცხნივ“ (იქვე, წარწერა № 103; აქვე უნდა შევნიშნო, რომ ამ ცხოველის იდენტიფიკაცია ასურულ ბარელიეფებში დღემდე ვერ ხერხდება). იგივე ზღვის ბინდარი ნახსენებია ტიგლათპილისერის სხვა წარწერებში, მაგ. 91-სა და 132-ში). Naxiru გვხვდება ასურეთის სხვა მეფეების წარწერებშიც, თუმცა ძვ. წ. ა. მე-9 საუკუნეში ის უკვე არა „ზღვის ცხენად, არამედ ზოგადად „ზღვის ცხოველად, იწოდება : „მე შეექმენი ორი naxiru-ს ქანდაქება.. და დავდგი მათ კარებთან, (აშურ-ბელ-კალა-ს წარწერა, იქვე № 250); ან კიდევ – „მე ვილაშქრე ლებანონის მთებში და დიდ ზღვამდე მივეწიე. იმ დროს მე მივიღე ორი naxiru, რომელნიც ზღვის ცხოველები არიან“ (აშურ-ნასირ-აპლი მე-2, იქვე, წარწ. № 597).

2. აქადური ენის ლექსიკონი ამ სიტყვის მოულოდნელ, გაუმართლებელ და ურთიერთგამომრიცხავ განმარტებას გვთავაზობს: „1. წვრილი თევზი. 2. გველეშაპი“ (იხ., Chicago Assyrian Dictionary vol. I: 137). სავსებით ნათელია, რომ ეს არ შეიძლება იყოს თანამედროვე ბიოლოგიურ ნომენკლატურაში ცნობილი „ზღვის ცხენი“ ანუ პატარა ზომის თევზი, რომლის სიგრძე 10 სმ. არ აღემატება (შდრ. მაგ., Hippocampus, Webster`s). საერთოდ ეს არ შეიძლება იყოს რომელიმე წვრილი თევზი, რომელზეც მეფე ნადირობს (შუბით ჰკლავს) და რომელიც მეფეს ძღვენად შეიძლება მიართვან. ძნელი წარმოსადგენია აგრეთვე, რომ ასურეთის მეფე შუბით გველეშაპზე ნადირობდეს, ისიც ხმელთაშუა ზღვაში...

უდავოდ, აქ იგულისხმება რაღაცა ცხოველი, რომელიც

ზღვისპირა წყლებში ბალახობს და სახარბიელო ნადავლად ითვლება. და თუ ეს ასეა, მაშინ წარწერებში ნახსენებ „ზღვის ცხენს“ კარგად ესატყვისება ამგვარი „ცხენის“ ბერძნული მითოლოგიური გაგება: მას ორი წინა კიდური ჰქონია, სხეული კი თევზისა ან დელფინის მსგავსი კუდით მთავრდება (შდრ., „*Hippocampus*, Class. Mith., Webster`s...“).

ეს მითოლოგიური აღწერა კი აშკარად გვაგონებს რეალურ ზღვის ძროხას – 2,5 – 4 მ სიგრძის ცხოველს, რომელსაც მართლაც ორი წინა კიდური აქვს, ზღვისპირა წყლებში ძოვს და 170-მდე კილოს იწონის. ის წყნარ და ინდოეთის ოკეანებში ბინადრობს (შდრ., მაგ. „*Montee da Dugong*, Webster`s“).

მაშასადამე, ასურული წარწერების *naxiru* აშკარად ზღვის ძროხის რომელიღაც სახეობაა და ამ ცხოველზე ნადირობა ზღვისპირა წყლებში სავსებით გასაგები ჩანს. [რუსულ ბიოლოგიურ ნომენკლატურაში ის ცნობილია როგორც «*корова Стеллера*», რომელიც ჯერ კიდევ მე-18 ს. შორეული აღმოსავლეთის სანაპიროზე ბინადრობდა, მაგრამ ნადირობის შედეგად მოისპო. სავსებით შესაძლებელია, რომ ძველ დროს ის ხმელთაშუა ზღვაშიც ბინადრობდა, კერძოდ, ლებანონის წყლებში. ამ ჯიშის ცხოველი ეხლაც ცნობილია წითელ ზღვაში].

3. ამავე დროს ეს ამ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობაა. ამოსავლად ის, ან ამავე ძირის სიტყვა ხმელეთის პირუტყვს (იქნებ, სულაც ძროხას) აღნიშნავდა. ამას გვაფიქრინებს პირუტყვის შუშერული ღვთაების სახელი. შუშერული მითის თანახმად, „უზენაესს ღმერთს, ენდილს, ორი უმცროსი ღვთაება შეუქმნია – პირუტყვის ღვთაება *ლა-ხარუ* და მარცვლეულის ღვთაება *აშან*, რათა ღმერთებს სანოვავე და სამოსელი ჰქონოდათ“ (ს. ჰუკი).

და თუ გავითვალისწინებთ, რომ ძვ. წ. ა. მე-11 საუკუნის წარწერებში ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა უკვე გადატანით მნიშვნელობითაა დაფიქსირებული, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართული ნასესხობა ამ სიტყვის ამოსავალ მნიშვნელობას ინახავს და ამდენად გაცილებით უფრო ადრინდელ დროს ასახავს.

C. L e r n e r (Jerusalem)

Georgian *naxiri* ‘cattle’ – Akkadian *naxiru*

1. Assyrian royal inscriptions at least since XII c. BC mention some sea animal referred to as *naxiru* : “I (Tiglathpileser I – C. L.) marched to Mount Lebanon. I cut down (and) carried off cedar beams for the Temple of the gods An and Adad. I continued to the land Amurru. I received tribute from the lands Byblos, Sidon, and Arad. I killed at the sea *naxiru*, which is called a sea-horse” (*Assyrian Royal Inscriptions* I-II, publ. Albert Kirk Grayson, Wiesbaden 1976, vol. I, inscription No 82). Another inscription by the same king reads: “I made replicas in basalt of a *naxiru*, which is called a sea-horse <...>. I had killed (them) with harpoon of my own in the Great Sea of the land Amurru [Mediterranean Sea is meant – C. L.]. I stationed them on the right and left of my royal entrance” (*ibid.*, inscription. No 103). Later the same animal is referred to as a ‘sea creature’: “I made replicas of two *naxiru* <...> and stationed them at their doors” (Ashur- Bel- Kala, *ibid.*, No 250); and more: “I marched to Mount Lebanon. I went up to the Great Sea. At that time I received the two *naxiru*, which are sea creatures” (Ashur- Nasir-Apli II, *ibid.*, inscr. No 597).

2. Assyrian dictionary for *naxiru* shows: 1. Small fish. 2. Whale (*Chicago Assyrian Dictionary* I: 137), yet the object of royal hunting could not be either any little fish or the whale. It cannot be either a ‘sea horse’ in modern interpretation (*cf.* *Webster’s*: ‘Sea horse - any fish of the genus *Hippocampus*, length 3 to 4 inch’). More appropriate seems to be mythological notion of the animal: “*Class. Myth.* a sea horse with two forefeet, and a body ending in the tail of a dolphin or fish’ (*Webster’s*). So, more likely, *naxiru* means some real herbivorous sea animal - “*Manatee*, any of several herbivorous, gregarious sirenians...of West Indian, Floridian, and Gulf Coast waters, having two flippers in front and a spoon-shaped tail...length 8 to 13 ft.” (*Webster’s*); or “*Dugong*, a herbivorous aquatic mammal of the Red Sea and Indian Ocean, having a fishlike body, flipperlike forelimbs, and a rounded paddlelike tail, length 9 ft.” (*ibid.*).

3. On the other hand, *naxiru* meaning ‘a sea creature’, ‘a sea cattle’ or even ‘a sea cow’ is obviously used figuratively, since Sumerian mythology

knows ‘a god of cattle’ - *la- har-u* (see Hooke, S., *Middle Eastern Mythology*, Chicago 2005: 21-22). If so, the Georgian language seems to have preserved an ancient semantics of the stem dating back to the period earlier than the XII c. BC.

ნ. ლ ო ლ ა ძ ე (თბილისი)

სივრცული ლოკაციის აღმნიშვნელი ზმნები

სივრცული ლოკაციის აღმნიშვნელი ზმნები ქართულში მყარ ლექსიკურ-გრამატიკულ ჯგუფს ქმნიან. ეს უძველესი ფორმაციის ზმნებია, რომელთაც, ერთი მხრივ, შეინარჩუნეს გარკვეული არქაულობა – მონაცვლეობა რიცხვის, გვარის, დრო-კილოთა მიხედვით; მეორე მხრივ, განიცადეს მნიშვნელოვანი ცვლილებები, რაც საგულისხმოა როგორც ამ ზმნათა შესწავლის, ისე საერთოდ ენის ტენდენციების თვალსაზრისით.

თანამედროვე ქართულში როგორც სულიერი, ისე უსულო საგნის ვერტიკალური მდებარეობა აღინიშნება *ღვას* ზმნით, ჰორიზონტალური მდებარეობისა – *წევს* ზმნით სულიერის მდებარეობის და *დევს*, *ძევს* ზმნებით უსულო საგნის მდებარეობის აღსანიშნავად. საგნის მდებარეობას აღნიშნავს აგრეთვე *ზის* ზმნა, რომელიც სულიერს მიემართება.

ძველ ქართული შემდეგ ვითარებას გვიჩვენებს: *ღვას* ზმნა როგორც სულიერი, ისე უსულო საგნის ვერტიკალურ მდებარეობას აღნიშნავს; როგორც სულიერი, ისე უსულო საგნის ჰორიზონტალური მდებარეობას აღნიშნავს *ძეს* ზმნა (აგრეთვე, *წევს* ზმნა).

ზის /ჯდა უფრო ვიწრო მნიშვნელობით გამოიყენება, ვიდრე თანამედროვე ქართულში.

ყველა ამ ზმნისათვის დამახასიათებელია არსებობა-მყოფობისა და კუთვნილების სემანტიკით გამოყენება. ამ ზმნების ერთ-ერთ მნიშვნელობად არსებობა-მყოფობა გამოყოფილია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში: *ღვას* 4. *ცხოვრობს; დაბანაკებულია; იმ-*

ყოფება. მინდორში ჯარი დგას. 8. არის (როგორიმე ამინდი). სიცხე დგას. იმაზე (ან ამაზე) დგას – იმ (ამ) აზრისაა. იმ (ამ) აზრს იზიარებს [ქეგლ, 1990, გვ.458]; ზის 3. არის იმყოფება. უსაქმოდ ზის.– სახლში ზის 4. (საუბ.) ციხეშია, დაპატიმრებულია. ხულიგნობისათვის ზის 5. ადგილსამყოფელი აქვს (მეფეს, პატრიარქს) რომის პაპი ვატიკანში ზის. [ქეგლ, 1990, I, გვ.504].

კიდევ უფრო ფართოდ გამოიყენება ეს ზმნები არსებობა-მოყოფობისა და კუთვნილების სემანტიკით ძველ ქართულში, მაგ.:

დგას

ვითარმედ ქრისტე უკუნისამდე დგეს ი 12, 34 C

ვითარმედ ქრისტე უკუნისამდე ეგოს ი 12, 34 DE

ძეს

ყრმაჲ ჩემი ძეს სახლსა შინა ჩემსა დაჯსნილი მ. 8, 6 C

მონაჲ ჩემი დაცემულ არს სახლსა შინა ჩემსა განრღუეული მ. 8, 6 DE

ამ შემთხვევებში არსებობის სემანტიკის ზმნა (არის, იყო) გვიანდელ ტექსტებში ენაცვლება მდებარეობის აღმნიშვნელ ზმნებს. კიდევ უფრო ხშირია შემთხვევები, სადაც ეს შენაცვლება არ ხდება, მაგრამ ზმნები აშკარად სპეციალური მნიშვნელობით გამოიყენება. ამ მხრივ აღსანიშნავია *ძეს* ზმნა: რაჲ *ძეს* შენი და ჩემი, დედაკაცო, ი. 2,4 C

არსებობის, კუთვნილებისა და სივრცული ლოკაციის სემანტიკური კატეგორიების კავშირი ერთმანეთისაგან იმდენად განსხვავებულ ენებში დასტურდება, რომ ზოგიერთი ავტორი მას ენობრივ უნივერსალიადაც კი მიიჩნევს (ლაიონზი).

ამ მხრივ საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ქართული ენის დიალექტები და ქართველური ენები.

N. L o l a d z e (Tbilisi)

Verbs Denoting Location In Space

The verbs denoting location in space make up a solid lexical-grammatical group in Georgian. These are the verbs of the most ancient formation pattern which, on the one hand, have retained certain archaism – interchange by number, voice, tense-mood; and, on the other hand, have undergone considerable changes which fact is significant both from the point of view of the study of these verbs and from that of language trends in general.

In modern Georgian, vertical position of both animate and inanimate things is denoted by means of the verb *დგობ* (“stands”); horizontal position of an animate thing is denoted by means of the verb *წევს* (“lies”, “is lying”), and that of an inanimate thing – by means of the verb *დევს*, *ძევს* (“lies”, “is laid/put”). The position of a thing is also denoted by means of the verb *ზობ* (“sits”, “is sitting”), which pertains to animate beings.

In the Old Georgian we observe the following situation: the verb *დგობ* (“stands”) denotes vertical position of both animate and inanimate things; horizontal position of both animate and inanimate things is denoted here by means of the verb *ძვს* (lies), (as well as by means of the verb *წევს*).

ზობ/ჯდობ is used with a narrower meaning than in modern Georgian.

For all these verbs it is typical to be used with the semantics of existence/being and affiliation. In the Explanatory Dictionary of Georgian Language (EDGL), the concept of existence/being is singled out as one of the meanings of these verbs: *დგობ* 4. *lives; is encamped; is present, is. მონღოლთა ჯარო დგობს (the army is encamped in the field). 8. it is (of weather of a specified type). სიცხე დგობს (it is hot). იმაზე (ან ამაზე) დგობს (stands for, shares, adheres to (an idea, opinion, etc.))* [EDGL, 1990, p. 458]; *ზობ* 3. *is, remains (in a specified condition). უსაქმოდ ზობს (is idle, sits around) – სახლში ზობს (sits at home). 4. (colloq.) is in prison, is imprisoned. ხულოვნობობთვობს ზობს (is in prison/serves a term of imprisonment for hooliganism); 5. has his/her seat, resides (of a king, patriarch) - რომის პაპო ეპიტოპანში ზობს (the Pope has his seat in the Vatican).* [EDGL, 1990, I, p. 504].

Even more widely these verbs are used with the semantics of existence/being and affiliation in old Georgian, e.g.

ღგას

ვითარმედ ქრისტე უკუნისამდე ღგეს J 12, 34 C

ვითარმედ ქრისტე უკუნისამდე ეგოს (*that Christ abideth for ever*)
J 12,34 DE

ძეს

ერმაჲ ჩემი ძეს სახლსა შინა ჩემსა დაჰსნილი M, 8,6 C

მონაჲ ჩემი დაცემულ არს სახლსა შინა ჩემსა განრღვეული
(*my servant lieth at home sick of the palsy, grievously tormented.*) M, 8,6

In these cases, the verb with semantics of existence (“is”, “was”) is substituted in later texts with verbs denoting location. Even more frequent are the cases where such substitution does not take place, but the verbs are obviously used with special meaning. From this point of view, the verb *ძეს* is to be noted: რაჲ ძეს შენი და ჩემი, დედაკაცო (*woman, what have I to do with thee?*) J 2,4 C

Relation among the semantic categories of existence, affiliation and location in space is evidenced in languages so different from one another that some authors even consider it as a language universal (Lions).

From this point of view, the Georgian dialects and Kartvelian languages present an interesting picture.

რ. ლ ო ლ უ ა (თბილისი)

შენიშვნები კავკასიის ალბანური ენის ფონოლოგიური სისტემის შესახებ. II. ფარინგალიზაცია და მისი აღნიშვნა

ფარინგალიზებული ხმოვნების არსებობა კავკასიის ალბანურში ჯერ კიდევ აკ. შანიძემ ივარაუდა. ეს მოსაზრება გაიზიარეს გ. კლიმოვმა და ს. მურავიოვმა. ი. გიპერტისა და ვ. შულცეს აზრით კი, ფარინგალიზაცია კავკასიის ალბანურში ან სუპრასეგ-

მენტური ხასიათისაა, ანდა სპეციფიკური ფარინგალური ხმოვნით არის გამოწვეული, ხოლო ანბანში აღინიშნება **ს** ასო-ნიშნით.

ჩვენი აზრით, ფარინგალიზაცია კავკასიის ალბანურში სა-მგვარადაა გადმოცემული: ფარინგალიზებულ **ლ** და **შ** ხმოვნებს¹ **ს** (**ლ**) და **სა** (**შ**) „მარტივი“ ასო-ნიშნები აღნიშნავს,² შდრ.:

კავკ. ალბანური	უდიური
სა-ლ-ა-შ (თლ ^ნ ან) „ლელვის ხე“	თლ ^ნ ან „id“
სა-ს (ტლ) „მხარე“	ტლ ^ნ დ ^ვ „id“
სა-ლ (შლ ^ნ) „ექვსი“	შლ ^ნ დ ^ვ „id“
სა-სა (გულ ^ნ) „შვიდი“	გულ ^ნ დ ^ვ „id“
სა-სა (მულ ^ნ) „რვა“	მულ ^ნ დ ^ვ „id“
სა-სა (ყლ ^ნ) „შიში“	ყლ ^ნ დ ^ვ „id“
სა-სა-ო-სა (პლ ^მ უნ < *პლ-ლმ-უნ < *პლ-ლმ-უნ) ³ „ისევ“, „სხვა“	ყლ ^ნ (ვართ.)//გლ ^ნ (ნიჟ.) „id“

ა, ი და ე ბგერების ფარინგალიზებული ვარიანტები გრაფი-მათა კომპლექსებითაა გადმოცემული: **სა** (ა), **სა** (ე), **სა** (ი); მაგ.:

¹ შესიტყვებას „ფარინგალიზებული ხმოვნები“ ვიყენებთ პირობითად. იზრდება იმ მკვლევართა რიცხვი, ვინც, გ. დეეტერსის მსგავსად, ფარინგალიზაციას განიხილავს არა სეგმენტურ (ხმოვნისა თუ თანხმოვნისა), არამედ სუპრასეგმენტურ თვისებად. ჩვენი აზრით, ფარინგალიზაცია კავკასიის ალბანურში უდიურის მსგავსად პროსოდის თვისებაა, რის შესახებაც მეტყველებს ფარინგალიზებულ და არაფარინგალიზებულ გრაფიკულ ვარიანტთა მონაცვლეობა აფიქსებში (მრავლობითის, ნათესაობითის, პერფექტისა თუ სხვა მაწარმოებლებში) და მეშველ ზმნაში **სა-სა** (ბუ/ბუ) „ქონა“, „ყოლა“, „ყოფნა“. ეს ზუსტად ის ერთეულებია, რომლებიც მორფოლოგიურად დაკავშირებულია ფუქსთან და საფიქრებელია, რომ ფარინგალიზაციას ამ ელემენტებში განსაზღვრავს სხვა ერთეული (resp. ფუქე).

² გამომდინარე იქიდან, რომ არაფარინგალიზებული **ლ** ბგერაც დიგრაფითაა გადმოცემული (**ლ-ს**), **სა** ნიშანიც შეგვიძლია მარტივ გრაფიკულ სიმბოლოდ მივიჩნიოთ.

³ შდრ. **სა** (პლ^ა) „ორი“ (უდ.: პა „id“)

კავკ. ალბანური	უდიური
ჩ-სჟჟ (გ ^რ ან) „თქვენ“	გან „id“
ჟსჟჟ-ჟჟ (კ ^რ ანგან) „უდაბნო“	ქან ^რ გან „მინდორი“
ნსკ-ჟ (ბ ^რ ე ^რ დ ^რ) „მზე“	ბე ^რ დ ^რ „id“
ნსკ-ჟჟ (ბ ^რ ე ^რ დ ^რ) „თქვენი“	ე ^რ დ ^რ „id“
სჟჟო-ჩ-ჩ (რ ^რ იმ ^რ ჟ) „ყურები“	იმ ^რ ჟ „id“

გრაფიკული კომბინაციები **სს** (რ^რო^რ) და **სსჩ** (რ^რო^რ) არ გვხვდება.

საფიქრებელია, რომ კავკასიის ალბანური ანბანის შემქმნელმა ან შემქმნელებმა ფარინგალიზაცია ერთ შემთხვევაში ხმოვნისთვის მიიჩნიეს, ხოლო მეორე შემთხვევაში – თანხმოვნისა. შინა ფარინგალიზებული თანხმოვნები შემდეგი ასო-ნიშნებითაა გადმოცემული: **ჩ** (ჟ^რ), **ჟ** (შ^რ), **ხ** (ჭ^რ), **პ** (ჩ^რ), **ლ** (ჭ^რ).

კავკ. ალბანური	უდიური
ჩკ (ჟ ^რ ე) „ქვა“	ჟ ^რ ე „id“
ოჟჟ (ოშ ^რ აღ) „დედამიწის ზედაპირი“	ოჩ ^რ აღ „id“
ხო-ჩჟო-ჩ-ჩჟჟ (ჟ ^რ ე ^რ შ ^რ ე ^რ მ ^რ ჟ) „წისკვილი“	ჟ ^რ ე ^რ შ ^რ ე ^რ მ ^რ ჟ „id“
პჟ (ჩ ^რ ა) „სახე“	ჩ ^რ ე „id“
ჟჟჟ (კაჟ ^რ) „ბრმა“	კაჭ ^რ ი „id“
ნჟლ (ბაჭ ^რ) „ასი“	ბაჩ ^რ „id“

ამრიგად, კავკასიის ალბანურში ფარინგალიზაციის აღსანიშნავად გამოყენებულია შემდეგი ასო-ნიშნები:

ხმოვნები	სჟ ჟ	სკ კ	სჟ ი^რ	ს ო^რ	სჩ ე^რ
თანხმოვნები	ჩ ჟ^რ	ჟ შ^რ	ხ ჭ^რ	პ ჩ^რ	ლ ჭ^რ

R. L o l u a (Tbilisi)

Observations on the Phonological System of the Caucasian Albanian Language. II. Pharyngealization and the Ways of its Denotation

The existence of pharyngealized vowels in the Caucasian Albanian was supposed already by A. Shanidze. This opinion was shared by G. Klimov and S. Muravyov. Whereas, according to J. Gippert and W. Schulze, pharyngealization in the Caucasian Albanian is either of suprasegmental nature, or is caused by specific pharyngeal vowels and is denoted in the alphabet by the character **ⵚ**.

In our opinion, pharyngealization in the Caucasian Albanian is of suprasegmental nature and is denoted in the alphabet by three characters: **ⵚ** (o^h) and **ⵛ** (u^h); Pharyngealized versions of characters **a**, **e** and **i** are denoted by graphemic sets: **ⵏ** (a^h), **ⵍ** (e^h), **ⵍ** (i^h); Pharyngealized versions of hushing consonants are denoted by the following characters: **ⵉ** (ž^h), **ⵊ** (š^h), **ⵋ** (č^h), **ⵌ** (ć^h).

ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი (თბილისი)

**ინფორმაციის კოგნიტიურობისა და ევიდენციალების
ურთიერთმიმართებისათვის სვანურ ენაში
(სალიტერატურო ენის მონაცემებთან შეპირისპირებით)**

როგორც ცნობილია, კოგნიტიური ენათმეცნიერება შეისწავლის ენას როგორც კოგნიტიურ მექანიზმს, რომელიც განაპირობებს ინფორმაციის კოდირებასა და ტრანსფორმირებას (ვ.ხ. დემიანიკოვა, ე. ს. კუბრიაკოვა)

ნაშრომში განხილულია სვანური ზმნის ფუნქციურ-კოგნიტი-

ური ფართო პოტენციალი, რაც მნიშვნელოვანწილად ამ ენაში კარგად განვითარებულ მორფოსინტაქსურ კატეგორიას – ევიდენციულობას უკავშირდება, რაც ნიშნავს “ინფორმაციას ინფორმაციის შესახებ” (რ. ნიცოლოვა).

ევიდენციულობა, პირველ რიგში, ტექსტის კატეგორიაა (თუმცა ზმნა დასაყრდენია) და, ბუნებრივია, გამოსატვის დესკრიფციული საშუალებები როგორც ზოგადად, ისე ამ კონკრეტული კატეგორიისთვის სალიტერატურო ენაში, მისი მაღალექსპრესიულობიდან გამომდინარე, გაცილებით უხვადაა, ვიდრე უმწერლობო ენებში. ამასთანავე აღნიშნული კატეგორია გრამატიზებულია (თურმეობითები, ნაწილაკოვანი წარმოების პირდაპირი ნათქვამი...), მაგრამ არა ისე სრულად და მორფემის დონეზე, როგორც სვანურში;

თანამედროვე ქართულ ზმნაში ევიდენციულობა მწკრივის ელემენტად მხოლოდ კატეგორია “მოქმედების აქტის” საფუძველზე თუ ჩაითვლება, რომელსაც სპეციალური მორფემა არ მოეპოვება (III სერიის სპეციფიკურობის გამო ეს არც იყო მოსალოდნელი) და აღნიშნული ფუნქციაც (მოქმედების უნახაობის გამოსატვა) სათანადო მწკრივებში მოგვიანებით შექმნილი უნდა იყოს. სვანურში ევიდენციულობა სპეციალური მორფემით გამოსატული უღლების კატეგორიაა, მწკრივის ელემენტია და ეს არის საფუძველი მწკრივთა სიჭარბისა, რადგან ენაში მწკრივთა რაოდენობას სწორედ მწკრივის ელემენტთა რაოდენობა განაპირობებს (ა. შანიძე).

ინფერენციაზე, ლოგიკურ მსჯელობაზე დამყარებული ე. წ. “სუსტი”, დაუზუსტებელი ინფორმაცია (კონკლუზივი) სალიტერატურო ენაში ან სუსტად არის გამოსატული (სვანურისგან განსხვავებით, თანამედროვე ქართულში თურმეობითების გარდა, ფუნქციურად მხოლოდ ხოლმეობითი შეიძლება ჩაითვალოს ინფერენციულად: “ვანო წავიდა? წავიდოდა=აღბათ წავიდა”), ან სათანადო ორგანული ფორმა საერთოდ არ გვაქვს – ვარაუდის დაფიქსირება (პრეზუმპტივი) მხოლოდ აღწერითად, მოდალური ლექსემების თანხლებით არის შესაძლებელი: “იქნებ წავიდა, აღბათ წავა, შესაძლოა წავიდეს...”;

საერთაშორისო ლინგვისტიკაში გაზიარებული ძირითადი ევიდენციულობის უმეტესობა სვანურში მოქმედი და მორფოლოგი-

ზებულია, ამათგან მარკირებულია ინფორმაცია, რომელიც მიუთითებს ირიბ წყაროზე (გადმოცემითობა, მთქმელის ცნობიერებაში არსებული ცოდნა, წინმსწრები მოვლენები, რაც განაპირობებს ლოგიკურ მსჯელობას ან ვარაუდს, ლ. დელენსის ტერმინოლოგიით – “იდეალური ცოდნისგან” გადახრილ, ეპისტემიკურ ცოდნას);

სვანურისთვის ყველაზე ნიშანდობლივი და გრამატიკულად გამოსატული ევიდენციალურებია: კონკლუზივი, პრეზუმპტივი და რენარატივი; განსაკუთრებით საინტერესოა მწკრივთა ფუნქციები კოგნიტიური ინფორმაციის დიფერენციაციასთან მიმართებაში:

ა) პერფექტის მაღალპროდუქტულობის გამო, როგორც ქართულში, ასევე სვანურში, ევიდენციალური ზოგ შემთხვევაში ფორმალურად კვეთენ ერთმანეთს; მაგალითად, **ოთგა** “აუშენებია” შეიძლება გარკვეული ტექსტისთვის იყოს კონკლუზივი, სხვაგან – რენარატივი; ომონიმურობა ხშირი მოვლენაა არა მარტო ევიდენციალურებისთვის, არამედ ევიდენციალურებსა და სემებს შორისაც;

ბ) **სვანურში არის სპეციფიკური მწკრივები** (ინფერენციული აწმყო: **იგმინი/იგმუნი** “იქნებ/აღბათ აუშენებს”, პირობით-შედგობითი: **ხეგი** “იქნებ/აღბათ უშენებია”), **რომლებიც ცალსახად პრეზუმპტივს ან კონკლუზივს გამოსატავენ და საიდენტიფიკაციოდ კონტექსტს არ საჭიროებენ**, მათი სემანტიკა თავისთავად არის ეპისტემიკური, ამიტომაც ამ ფორმებით გამოსატული ინფორმაცია კონტექსტის კვალდაკვალ ვეღარ გადაინაცვლებს რენარატივის ან ინდიკატივის “ყუთში” (ა. სლობინის ტერმინოლოგიით). ასეთ შემთხვევაში, ცხადია, ომონიმურობაც აღარ გვაქვს.

გ) სტილურად შეზღუდულია კონტექსტში სვანურში არსებული სხვადასხვაგვარი წარმოების მყოფადის (ქართულისებრი: პრევერბი+აწმყო, საკუთრივ სვანური: ძირითადი პრევერბი+ფუძე+სუფიქსი) თავისუფალი ჩანცვლება, ვინაიდან სუფიქსიანი ფორმა კატეგორიულობის შესუსტებით და, შესაბამისად, სავარაუდოების ნიუანსით ხასიათდება...

ამრიგად, ნაშრომი არის ცდა სვანურში **ზმნით გამოსატული კოგნიტიური ინფორმაციის კლასიფიკაციისა ევიდენციალობასთან მიმართებაში**, მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება ტაბულები, რომლებიც აფიქსირებენ მწკრივთა ფუნქციების დისტრიბუციას ევი-

დენციალების მიხედვით, ასევე, თვალსაზრისთვის მოყვანილი იქნება სათანადო კონტექსტები სალიტერატურო და უმწვერლობო ენების მონაცემთა შეპირისპირებით.

K. M a r g i a n i - S u b a r i (Tbilisi)

Towards the Interrelation of Cognitiveness and Evidents in the Svan Language (in comparison with the data of the literary language)

As it is well-known, cognitive linguistics studies a language as a cognitive mechanism, that conditions coding and transformation of information (V. Demianikova, E. Kubriakova).

The paper discusses a wide functional-cognitive potential of the Svan verb which is connected with the well-developed morpho-syntactic category of the Svan language – evidentness, e.i "information about information" (R. Nitso-lova).

Evidentness, primarily, is the category of a text (though verb is basic in it) and it is natural, that descriptive means of expression, generally, as well as for this concrete category, are far more numerous in the literary language than in the spoken one. At the same time, the mentioned category is grammaticalized (resultatives, a direct speech of particle formation...), but not to such extent as it is in Svan.

The paper presents classification of the cognitive information, expressed by the verb in Svan, in relation to evidents; describes distribution of functions of screeves from the point of view of differentiating this information. There are specific screeves in Svan (inferential present: **igmini/igmuni** "Perhaps / probably he / she is building", conditional-resultative: **xegi** "Perhaps / probably he / she has built") **which express purely presumptive or conclusive and their identification does not require a context**, their meaning is epistemic itself.

The present study, which states distribution of functions of screeves according to evidents, will facilitate for the interested readers, particularly non-

Georgian readers, understanding of the system of evidents, operating in the Kartvelian languages, perception of the relation of this system to the cognitive information.

ნ. მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი (თბილისი)

ქეთევან ლომთათიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი აკადემიკოსი ქეთევან ბესარიონის ასული ლომთათიძე დაიბადა ჩოხატაურის რაიონის სოფელ ხიდისთავში 1911 წლის 9 თებერვალს. იქვე მიიღო დაწყებითი განათლება. 1926 წელს დაამთავრა თბილისის მერვე სკოლა, ხოლო 1931 წელს – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის საენათმეცნიერო განყოფილება.

1931-34 წლებში სამეცნიერო მუშაობას ეწეოდა სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებში. 1934-37 წლებში იყო უნივერსიტეტის ასპირანტი. 1937 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. იმავე წლიდან კითხულობდა აფხაზური ენის კურსს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, 1940 წლიდან ეკავა დოცენტის თანამდებობა.

1937 წლიდან ქ. ლომთათიძე მუშაობდა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის კავკასიურ ენათა განყოფილებაში, რომელიც 1941 წელს შევიდა ენის (შემდგომ – ენათმეცნიერების) ინსტიტუტის შემადგენლობაში.

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი დაიცვა 1945 წელს. პროფესორად აირჩიეს 1950 წელს. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად – 1979 წელს.

ქეთევან ლომთათიძის თაოსნობით საფუძველი ჩაეყარა აფხაზური ენისა და მისი დიალექტების ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით შესწავლას. მას გამოქვეყნებული აქვს 200-ზე მეტი მაღალკვალიფიციური ნაშრომი ქართველოლოგიის, კავკასიოლოგიისა და ზოგადი ენათმეცნიერების დარგებში. ქეთევან ლომთათიძის შრო-

მები გამოირჩევა საკითხის ფართოდ დანახვის გასაოცარი უნარით, კვლევის სიღრმით, მასალის ზედმიწევნითი ცოდნით.

ქეთევან ლომთათიძე ავტორია მონოგრაფიებისა:

1. „აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი“ (1944),
2. „აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებს შორის“ (1954),
3. „აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. I ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები“ (1976),
4. „ლოკალურ პრევერბთა ძირითადი სახეობანი და მათი გაფორმება აფხაზურსა და აბაზურში“ (1982),
5. „კომპლექსთაგან მომდინარე ბილაბიალური ხშულები ქართველურ ენებში“ (1984),
6. „სონანტა მეზობლად ხშულთა დისიმილაციური გამკვეთრება (დაყრუება) ქართველურ ენებში“ (1996),
7. „აბაზური ენა“ (2006) ქართული ვარიანტი, ინგლისურ ენაზე გამოცემული იმავე მონოგრაფიისა, რომელიც შესულია ნიუ-იორკში გამოცემულ ჩრდილო-დასავლურ-კავკასიური ენების კრებულში (1989).

ქეთევან ლომთათიძემ შეძლო სრულად აღეწერა აფხაზურ-აბაზურ ენათა ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და სინტაქსური სისტემა.

ქალბატონი ქეთევანის ნიჭიერების, დაუღალავი შრომისა და ფართო ერუდიციის დამსახურებაა, რომ აფხაზურ-აბაზური ენები მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა შორის ყველაზე უკეთ შესწავლილი ენებია.

ქეთევან ლომთათიძე გახლდათ ქართული ენის რვატომეული განმარტებითი ლექსიკონის VII ტომის რედაქტორი, რისთვისაც მას და მთელ სარედაქციო კოლექტივს სახელმწიფო პრემია მიენიჭათ.

ხელმძღვანელობდა რუსულ-ქართული სამტომეული ლექსიკონის სარედაქციო კოლეგიას, იყო არნოდდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის პერიოდული ორგანოს – “იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების” არაერთი ტომის რედაქტორი, საერ-

თაშორისო სამეცნიერო ორგანოს “იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეულის“ მთავარი რედაქტორის მოადგილე, შემდგომ – მთავარი რედაქტორი.

ქეთევან ლომთათიძე იყო ენათმეცნიერების ინტიტუტის დირექტორი 1953-63, 1975-1988 წლებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიურ ენათა კათედრის პროფესორად მუშაობდა სამოცი წლის განმავლობაში. თავისი მრავალწლიანი ნაყოფიერი მოღვაწეობის განმავლობაში მან აღზარდა ათობით წამყვანი სპეციალისტი კავკასიოლოგიის დარგში. ესენი იყვნენ აფხაზები, ჩერქეზები, ნახები, დაღესტნელები, ქართველები...

საგანგებოდ აღსანიშნავია ქალბატონი ქეთევანის მონაწილეობა იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესახებ გამართულ დისკუსიაში, რომელიც გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში მიმდინარეობდა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის პერიოდული ორგანოს „ვოპროსი იაზიკოზნანიას“ ფურცლებზე. ქეთევან ლომთათიძის სადისკუსიო სტატია «Некоторые вопросы иберийско-кавказского языкознания» არის საუკეთესო ნიმუში იმისა, თუ როგორ კორექტულად და თანმიმდევრულად შეიძლება დაიცვა გარკვეული სამეცნიერო თვალსაზრისი და ყოვლისმომცველი, ლაკონიურად გამოთქმული არგუმენტებით დაამტკიცო საკუთარი მოსაზრების მართებულობა. ამ სტატიით აკადემიკოსი ქეთევან ლომთათიძე გვევლინება იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ღირსეულ მკვლევრად და სწორუპოვარ ქომაგად.

ქალბატონი ქეთევანის მიერ განვლილი ცხოვრების გზა, მთელი მისი მოღვაწეობა მიმართული იყო კავკასიელ ხალხთა ეროვნული თვითშეგნებისა და კულტურის ასამაღლებლად.

შეიძლება ითქვას, რომ ქ. ლომთათიძე ბოლომდე დაიხარჯა კავკასიელ ხალხთა, განსაკუთრებით კი აფხაზებისა და აბაზების საკეთილდღეოდ. მან პირნათლად მოიხადა ვალი თავისი სამშობლოსა და მთელი კავკასიის წინაშე.

ჩვენი და მომავალი თაობებისათვის მისაბამ მაგალითად დარჩება ქალბატონი ქეთევანის ცხოვრება და მოღვაწეობა. ქეთევან ლომთათიძის უბადლო ნაშრომებზე აღიზრდებიან ლინგვისტთა ახალი თაობები.

N. M a c h a v a r i a n i (Tbilisi)

Ketevan Lomtadze's life and activity

A prominent Georgian scholar, Academician Ketevan B. Lomtadze was born in the village Khidistavi (Chokhatauri region) on the 9th February, 1911. There she received the primary education. In 1926 she finished Tbilisi school N8. In 1933 she graduated from the Tbilisi State University, linguistic department of the faculty of language and literature.

In 1931-34 she carried out her research at different scientific institutions. In 1934-37 she was a post-graduate student at the University. In 1937 she defended her candidate's thesis. Since that time, she conducted a course of lectures on the Abkhaz language at the Tbilisi State University, since 1940 she was a docent.

Since 1937 she worked at the department of the Caucasian languages at the Institute of Language, History and Material Culture which at that time (in 1941) belonged to the Institute of Language (later the Institute of Linguistics).

In 1945 she defended her doctoral degree (Hab.). In 1950 she was elected as a Professor and in 1979 - as Academician of the Georgian Academy of Sciences.

It was the initiative of Ketevan Lomtadze to commence historical-comparative study of the Abkhazian language and its dialects. She published more than 200 highly qualified works in Kartvelology, Caucasiology and general linguistics.

Ketevan Lomtadze is the author of the following monographs:

1. "The Tapant dialect of Abkhaz" (1944);
2. "The Ashkhar dialect and its place among other Abkhaz-Abaza dialects" (1954);
3. "Historical-comparative analysis of the Abkhaz and Abaza languages. A Phonological system and phonetic processes" (1976).
4. "Main types of local preverbs and their formation in Abkhaz and Abaza" (1982);
5. "Bilabial plosives originating from complexes in the Kartvelian languages" (1984).

6. "The Abaza language" (2006) □ English version of the mentioned monograph, entered the collection of the North-West-Caucasian languages published in New-York (1989).

Ketevan Lomtadze gave comprehensive description of phonological, morphological and syntactical systems of the Abkhaz-Abaza languages.

Thanks to her talent, tireless work and wide erudition, today the Abkhaz-Abaza languages are considered to be the well-studied languages among the Iberian-Caucasian languages.

Ketevan Lomtadze was an editor of the 7th volume of the eight-volume "Georgian Explanatory Dictionary". Owing to this she, together with other members of the editorial board, was awarded the state prize.

She was the supervisor of the editorial board of three-volume "Russian-Georgian dictionary", an editor of numerous volumes of the annual journal of the Arnold Chikobava Institute of Linguistics □ "Ibero-Caucasian linguistics", assistant-editor and then editor-in-chief of the international scientific organ "Annual of Ibero-Caucasian Linguistics", which published works of caucasiologists from all over the world.

In 1953-63 Ketevan Lomtadze was director of the Arnold Chikobava Institute of Linguistics. In 1975-88, during 60 years, she was Professor of the Chair of the Caucasian Languages at Tbilisi State University. During her long career she educated many leading specialists in caucasiology. They were Abkhazians, Circassians, Nakhs, Dagestanians, Georgians...

Ketevan Lomtadze participated in the discussion on the Iberian-Caucasian languages that took place in the 50s of the 20th c. on the pages of periodical of the Academy of Sciences of the Soviet Union "Linguistic issues". Her article "Some issues of Ibero-Caucasian linguistics" is a brilliant sample of how one can maintain her own position, be consistent, elucidate the issue from many sides, bring multiple arguments, etc. The mentioned article spoke of Ketevan Lomtadze as an exceptional researcher and unequalled defender of the Iberian-Caucasian linguistics.

Ketevan Lomtadze life, all her activity was directed towards reviving the national consciousness and culture of the peoples, speaking Caucasian languages. New generation of linguists will grow on Ketevan Lomtadze's works.

6. მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი (თბილისი)

მორფოლოგიური იზოგლოსები ქართული და აფხაზური ენების ზმნურ კონსტრუქციებს შორის

მოსხენებაში განხილულია ქართული და აფხაზური ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიები, რომლებიც გარკვეულ სტრუქტურულ-ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებენ.

„პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორიის წარმოების თვალსაზრისით ქართულსა და აფხაზურ ენებს აერთიანებს: 1. ზმნის პოლიპერსონალურობა, 2. პირისა და კლასის ნიშნებად (აფხაზურში) პრეფიქსების გამოყენება 3. პირისა და კლასის ნიშნების კლასნიშნისეული და ნაცვალსახელური წარმოშობა, 4. პირისა და კლასის ნიშანთა განლაგება გარდამავალ ზმნებში 5. გარდამავალ ზმნებში დადებით ბრძანებითში II სუბიექტური პირის ნიშნის უქონლობა.

გარდაუვალი ზმნის სუბიექტისა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტის ნიშნად (ქართულში ირიბი ობიექტის ნიშნადაც) ანუ კლას-კატეგორიის უძველეს ნიშნად ქართულისათვის უნდა აღდგეს *ხ-ჰ-ს- ფორმანტი, აფხაზურში ქართული *ხ-ჰ-ს- ფორმანტის ბადალი *დ- ფორმანტი უნდა გამოიყოს.

პირის ნიშანთა სუფიქსაცია III პირის მხოლოდობით და მრავლობი რიცხვში ქართულისათვის მეორეულია, ასევე მეორეულია აფხაზურში მრავლობითობის ნიუთის კატეგორიის ფორმანტ -ქა-თი გადმოცემა.

ქცევის კატეგორიას ქართველურსა და აფხაზურ-ადიღურ ენებში აქვს თავისი მორფოლოგიური ნიშანი ზმნაში, ამ ენებში ქცევის კატეგორია მორფოლოგიურია:

1. ქართველურ და აფხაზურ-ადიღურ ენებში უნდა გამოიყოს ქცევის ორი სახეობა: სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო), 2. ქართველური და აფხაზურ-ადიღური ენების ზმნის ქცევის კატეგორია მნიშვნელოვან ტიპოლოგიურ ერთობას ამჟღავნებს: ერთი მხრივ, ერთად დგას აფხაზურისა და მეგრულ-ჭანურის

სარფულ თქმაში შემორჩენილი ვითარება, მეორე მხრივ, ქართველურისა და ადიღურ ენათა მდგომარეობა. ეს უკანასკნელნი ქცევის კატეგორიის უფრო მეტად განვითარებულ სახეობას გვთავაზობენ; 3. სათავისო და სასხვისო ქცევის ნიშნები განხილულ ენებში პრეფიქსებია, წარმოშობით ისინი ჩვენებითი ნაცვალსახელებიდან მომდინარე მითითებით-მიმართულებითი ელემენტებია; 4. სასხვისო ქცევის ნიშანი ორსავე ენაში ზმნის ობიექტური პირის აფიქსის თანმხლებია და აღნიშნავს ზმნით აღნიშნული მოქმედების ობიექტისადმი განკუთვნილებას.

პოტენციალის კატეგორიას ქართველურ ენათაგან ყველაზე მეტად ჩამოყალიბებული სახე აქვს მეგრულში. ქართულსა და სვანურში პოტენციალის სემასიოლოგიური კატეგორიაა, მაგრამ პოტენციალის კატეგორიის გამოკვეთილი სახის ზანურში დადასტურება გვაგარაუდებინებს, რომ აღნიშნული კატეგორია სამივე ქართველური ენისათვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური კატეგორია უნდა ყოფილიყო.

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის მორფოლოგიურ კატეგორიათა შორის გამოიყოფა **უნებურობის კატეგორია**.

1. უნებურობის კატეგორია იწარმოება ამჟა-პრეფიქსით, მისი ამოსავალი მნიშვნელობაა „ხელი“.

უნებურობის კატეგორია ქართველურ ენებში სემასიოლოგიურია, მაგრამ ის ლექსიკური საშუალება, რომლითაც იწარმოება აღნიშნული კატეგორია, მნიშვნელოვან ერთობას ამჟღავნებს აფხაზურის მორფოლოგიურ კატეგორიასთან. შდრ.: აფხაზური *ღ-ს-ამჟა-ყაწჷტ* „მე ის უნებურად გავაკეთე“, სადაც აფიქსთა ინვერსიული წყობაა, ძველი ქართული – *არა ჯელ მეწიფება*, სადაც ასევე აფიქსთა ინვერსიულ წყობასთან გვაქვს საქმე და ასევე გამოყენებულია „ხელი“ ლექსემაც.

ქართველურ და აფხაზურ-ადიღურ ენებში გამოიყოფა **კაუზატივის მორფოლოგიური კატეგორია**.

კაუზატივის კატეგორიის მაწარმოებელი ფორმანტები აღნიშნულ ენებში მასალობრივ ერთიანობას ამჟღავნებს მრავლობითი რიცხვის ნიშნებთან.

აფხაზურ-ადიღურ ენებში და ქართველურიდან ზანურში

ზმნის მორფოლოგიურ კატეგორიათა შორის გამოიყოფა **საურთიერთო კატეგორია**.

ქართულში საურთიერთო კატეგორია სემასიოლოგიურია, მაგრამ თავისი ნიშნებით იგი საერთოს ამჟღავნებს აფხაზურ-ადიღურ ენების საურთიერთო კატეგორიასთან, რომელიც მორფოლოგიური ნიშნით აისახება ზმნაში; მაგალითად ქართული „ერთმანეთი“, „ერთიმეორე“, აფხაზური „აჲბა“ < * აკგ-ჰბა „ერთი-ორი“.

აფხაზურში **კითხვითობის კატეგორიის** გამოსატყვის ერთ-ერთი საშუალებაა -მა სუფიქსის გამოყენება კითხვით-დადებით წინადადებაში.

უარყოფითობა აფხაზურში -მ- მორფემით გადმოიცემა. მისი ადგილი ზმნაში დამოკიდებულია ზმნის სხვადასხვა მორფოლოგიურ პირობაზე: დინამიკურობა-სტატიკურობაზე, ფინიტურობა-ინფინიტურობაზე, მწკრივის რომელობაზე.

აფხაზურის კითხვითობის -მა ფორმანტი უარყოფითობის შინაარსის შემცველიც შეიძლება იყოს.

ეს ვითარება ძველ ქართულში კითხვითი ა- ნაწილაკის გამოყენებას ჰგავს: „მანდა არსა?“- *„მანდ არის, არა?“

აფხაზურ ენაში აბსოლუტივში მ აფიქსის გარდა -კ^ა სუფიქსიც დაერთვის ძირს (საფიქრებელია, ეს იგივე „ყოფნა“ ზმნის ფუძეა). მ- და -კ^ა დინამიკურ ზმნებში დაშორებულია ერთმანეთს: სგ-მ-ცა-კ^ა „მე წაუსვლელად“...

ქართულის კითხვითობის ა-ც უარყოფითი არა ნაცვალსახელიდან უნდა მომდინარეობდეს, ხოლო ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ „არსებობა /ყოფნა“ ზმნასთან უნდა იყოს კავშირში, ისევე როგორც ეს აფხაზურშია: აგებულების მიხედვით აფხაზური მ-კ^ა ქართული ა-რა-ს ეკვივალენტური გამოდის: აფხაზური მ- ისევე შეიძლება იყოს უარყოფითობისა, როგორც ქართულის ა-. ანუ ქართული არა < ა+რა, „არმყოფი“, ხოლო აფხაზური მკ^ა < მ+კ^ა. „არმყოფი“...

N. M a c h a v a r i a n i (Tbilisi)

Morphological Isoglosses in Georgian and Abkhazian Verbal Constructions

The paper discusses the morphological categories of the Georgian and Abkhazian verb, which reveal some structural and typological similarity.

From the standpoint of formation of a **person, class and number** category, the Georgian and Abkhazian languages have common: 1. verb poly-personality, 2. using of prefixes as person and class markers (in Abkhazian), 3. class-marking and pronominal origin of person and class markers, 4. order of person and class markers in transitive verbs, 5. non-existing II subject person marker in an affirmative imperative in transitive verbs.

As a marker of a subject of an intransitive verb and a direct object of a transitive verb (in Georgian as a marker of an indirect object as well) or an oldest marker of a class-category ***x-||h-||s-** formant should be reconstructed for Georgian, in Abkhazian ***d-** formant that is similar to Georgian ***x-||h-||s-** should be singled out.

Suffixation of personal markers in III person singular and plural is secondary for Georgian. In Abkhazian denoting a plural object category by a formant **-k°a** is also secondary.

Category of version in the Kartvelian and Abkhaz-Adyge languages has its morphological marker in a verb. In these languages a version category is morphological.

1. Two kinds of version should be distinguished in the Kartvelian and Abkhaz-Adyge languages: subjective and objective; 2. Version category of a verb of the Kartvelian and Abkhaz-Adyge languages reveals typological unity: on the one hand, the state preserved in Abkhazian and the Surph subdialect of Megrelian-Chan, and on the other hand the state of the Kartvelian and Adyge languages. The latter represent more developed type of a version category; 3. Subjective and objective version markers in the mentioned languages are prefixes. Originally they are indicative-directional elements originating from demonstrative pronouns. 4. An objective version marker in both languages accompanies an object person marker and denotes the possession of an object ex-

pressed by the action of a verb.

Category of potential is most developed in Megrelian among the Kartvelian languages. In Georgian and Svan potential is a semasiological category, but a well-defined category of potential evidenced in Zan makes me suggest that the mentioned category must have been a morphological category characteristic of three Kartvelian languages.

Category of unvoluntariness should be distinguished among the morphological category of a verb in the Abkhaz-Adyge languages.

1. Category of unvoluntariness is formed by **amqa-** prefix. Its initial meaning is **xeli** "a hand".

In the Kartvelian languages a category of unvoluntariness is semasiological, but it is a lexical means by which a mentioned category is formed. It manifests an important similarity with Abkhazian morphological category; cf.: Abkh. **j-s-amqa-qaçejt** "I have done it unvoluntarily", where an inversive order of affixes takes place, Old Georgian **ara qel meçipeba** "I can not do it", where an inversive order of affixes occurs as well and also a lexeme **xeli** is used.

Morphological category of causative is distinguished in the Kartvelian and Abkhaz-Adyge languages.

Form-building means of the category of causative in the mentioned languages reveal material similarity with plural markers.

Communicative category is characteristic of the verb morphological category in the Abkhaz-Adyge languages and in Zan among Kartvelian group.

In Georgian a communicative category is semasiological, but with its markers it is similar to the communicative category of the Abkhaz-Adyge languages, that is reflected by a morphological marker in a verb; e. g. Georg. **ertmaneti** "each other", **ertimeore** "one another" □ Abkhaz. "**aqba**" < ***akə-wiəba** "one or two, a few".

One means of expressing an **interrogative category** in Abkhazian is a **-ma** suffix in an affirmative and interrogative sentence.

Nagation in Abkhazian is expressed by **-m** morpheme. Its place in a verb depends on different morphological conditions of a verb: dynamic – static, finite - infinitive, kind of a screeve.

Abkhazian interrogative **-ma** formant can denote negation. This is similar to **a-** interrogative particle in Old Georgian: **manda arsa?** □ ***mand aris, ara?** "He/she is there, is not he/she?"

In Abkhazian in the absolutive form suffix **-ḱ°a** is also added to a root, alongside **m** affix (it is suggested, that it is the same stem of the verb **ḡopna** "to be"). In dynamic verbs **m-** and **-ḱ°a** are separated from each other: **sə-m-ca-ḱ°a** "I... without going".

Georgian interrogative **a-** should be originated from a negative pronoun, but this latter in its turn, should be connected with the verb "existence/be", like in Abkhazian: according to structure Abkhazian **m-ḱ°a** appears to be an equivalent of Georgian **a-ra** "no": Abkhazian **m-** can be negative like Georgian **a-**. Thus, Georgian **ara** < **a+ar** "non-existent", but Abkhazian **mḱ°a** < **m+ḱ°a** "non-existent"...

თ. მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე (თბილისი)

ხმოვანი პრეფიქსების შესახებ გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებში

მესამე სერიის ფორმებში ადგილი აქვს რამდენიმე კატეგორიის გადაკვეთას და, გარკვეული თვალსაზრისით, მოსალოდნელიცაა, რომ პოლისემიურმა ხმოვანმა პრეფიქსებმა კატეგორიათა კომბინირებული სემანტიკა წარმოადგინოს.

მესამე სერიაში, როდესაც რეალური ირიბი ობიექტი გადის ზმნიდან, ეს უკანასკნელი ცდილობს დესტინაციური შინაარსის შენარჩუნებას და ირჩევს “თვის”- თანდებულებიან ფორმებს, რომელთაც აქვთ დანიშნულებითობის შინაარსი. მაინც რჩება გარკვეული უკმარისობის შეგრძნება – დესტინაციის გამოხატვის თვალსაზრისით, და ამის შესავსებად პარალელურად ჩნდება ქცევის ნიშნები.

ვერსიის ნიშანთა ფუნქციურ-სემანტიკური საფუძველი გარდამავალი ზმნის მესამე სერიაში, კერძოდ, კი პირველ თურმეობითში არის ზმნიდან გასული ირიბი ობიექტის ფაქტორი თავისი დესტინაციური შინაარსით და პერფექტის პოსესიური სემანტიკა. მეორე თურმეობითსა და მესამე კავშირებითში გაჩენილი ხმოვანი პრე-

ფიქსი “ე-“ არის რელაციური “ე“, რომელიც ზოგ გარდაუვალ ზმნაში “ი-“ პრეფიქსიან აბსოლუტურ ფორმებთან მიმართებაში სა-ოპოზიციო რელაციურ ფორმებს ქმნის და სამართლიანად მიჩნეულია სასხვისო ქცევის გაგების გამომხატველად პრეფიქსული ვნე-ბითი გვარის ფორმებისათვის.

აქ ადგილი აქვს ზმნის კატეგორიების სემანტიკათა გადაკვე-თას რეფერენტთა დონეზე. ასეთი კომბინაციური ბაზა საკვებით საკმარისი საფუძველია საიმისოდ, რომ ამ ფორმებში სასხვისო ქცევის ნიშნები უფუნქციოდ არ მივიჩნიოთ.

ინვერსიას საფუძვლად უდევს ერგატიული კონსტრუქციის მოთხოვნა, ობიექტის აქტუალიზაციის შესახებ. მესამე სერიის ფორმებში დაჩრდილულია მოაზროვნე სუბიექტის როლი. “თურმე” ჩადენილი ზმნური აქტი კარგავს აორისტისეულ ერგატიულ კატე-გორიულობას და ამიტომაც ერგატიული დატვით ფორმდება. მე-სამე სერიის ფორმებში სახეზეა ინვერსიული პოსესიური ერგატი-ულობა.

პრეფიქსულ ხმოვანთა პოლისემიურობა სხვა რამდენიმე ენობრივ მოვლენასთან ერთად, ქართული აგლუტინაციური ენის ჩარჩოებიდან გაჰყავს.

T. M a k h a r o b l i z e (Tbilisi)

Concerning the Vocal Prefixes in the III Series of Transitive Verbs

In the forms of the III series a few grammatical categories are present and it's even expected for the poly-semantic vocal prefixes to show such cross cate-
gorical items.

In the III series, when the real indirect object goes out of the verb, it tries to keep the content of destination using the forms with “for“ postposition. But still there is some lack in exposing the semantics of destination and the markers of version appear.

The functional and semantic basis for the forms of version in transitive

verbs in the III series (in the I turmeobiti row) is former indirect object with its possessive-destination content and the possessive semantics of the perfect tenses. The prefix “e-” is in the forms of the II turmeobiti and the III kavshiebiti with the same function as a relational vocal and a marker of the objective version in intransitive forms in opposite with the “i-” prefix in the one-personal verbs.

Inversion is a result of actualization of the object as a demand from the ergative construction. In the III series the role of the thinking subject is not as clear and as categorical as it is in aorist and it has the dative case. The forms of the III series in transitive verbs are exposing the inversional possessivity.

The appearance of the markers of version in the III series has two important reasons: the first is the semantic content of the indirect object that left the verb and its destination-possessive character, and the second is the possessive semantics of the perfect tenses. In this series we have the cross categorical references and such a combination base is absolutely enough for not to consider the vocal markers non-functional in these forms.

The poly-semantics of the vocal prefixes in Georgian together with some other facts can be considered as the samples for braking the frames of agglutination.

ნ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი (პარიზი)

რედუცირებულ ხმოვანთა განაწილებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი სახელურ და ზმნურ ფუძეებში

ხმოვანთა რედუქციის შესახებ დღეს საკმაოდ ბევრი გამოკვლევა არსებობს. შესწავლილია ზმნური და სახელური ფუძეები ცალ-ცალკე თუ ერთად. ჩვენ შევეხებით სახელთა რედუქციას, კერძოდ ფუძისეულ სარედუქციო ხმოვნებს სახელებში, რომლებიც ხმოვანი+სონანტი (V+S) კომბინაციითაა წარმოდგენილი აუსლაუტში. ვაჩვენებთ ყველაზე პროდუქტიულ და ნაკლებ რედუცირებად შემთხვევებს.

განვიხილავთ ასევე მოქმედებითი გვარის ზმნებს, კერძოდ –

-ავ და -ი თემატურ სუფიქსიან ზმნებს. წარმოდგენილი იქნება აორისტში კომბინაცია ხმოვნის + სონანტი (V+S) რეალიზაციის შემთხვევები ზმნურ ფუძეებში და მათ შევადარებთ სახელურ ფუძეებს. ანალიზის შედეგად გამოიკვეთება ის საერთო და განსხვავებული კომბინაციები, რომლებიც სახელურ და ზმნურ ფუძეებში შეინიშნება.

ნაშრომში განხორციელებულ დაკვირვებები ქართული ენის სწავლების პროცესში იძლევა საშუალებას, ნათლად და მარტივად წარმოვადგინოთ ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვისა თუ აღდგენის შემთხვევები სახელურ და ზმნურ ფუძეებში.

N. M e t r e v e l i (Paris)

Some Issues Related to the Distribution of Reduced Vowels in Nominal and Verbal Stems

Currently, there are quite numerous studies dedicated to the reduction of vowels. Verbal and nominal stems have been studied separately and together. In this paper, we shall deal with the reduction of nominals, namely vowel reduction of the stem in nominals which are presented with a combination vowel+sonant (V+S) in Auslaut. We shall also demonstrate the most productive and less reduced cases.

We shall also review the verbs of active voice, particularly those with –ავ (-av) and –ი (-i) thematic suffixes. We shall present the cases of realization of the combination vowel+sonant (V+S) in the verbal stems in aorist and compare them with nominal stems. The analysis will bring to light the common and different combinations, which can be observed in nominal and verbal stems.

The observations made in this paper enable us, in process of teaching the Georgian language, to clearly and simply highlight the cases of reduction or restoration of stem vowels in nominal and verbal stems.

მ. მიქელაძე (თელავი)

აღგებრული სესხება, როგორც ზებილინგვიზმის

ძირითადი მახასიათებელი

(წოვათუშურ-ქართული ორენოვნების მასალების მიხედვით)

მსოფლიო გლობალიზაციის თანამედროვე პირობებში წოვათუშურ-ქართულმა მრავალსაუკუნოვანმა ორენოვნებამ განვითარების ყველა საფეხური გაიარა და დღეს ზებილინგვიზმის სტადიაშია – დაიწყო წყარო ენაზე ბილინგვთა გადართვის შეუქცევადი პროცესი.

საგულისხმოა, რომ ე.წ. მსესხებელი ენა ბოლომდე იბრძვის თავისი პოზიციების დასაცავად: ურთიერთობის ამ ბოლო საფეხურზეც მთელი სიმკაცრით მოქმედებს ენის დრეკადობის ზღვარის მოთხოვნები, რის გამოც მსესხებელი ენის სტრუქტურული ცვლილებები კვლავ თანდათანობითა და მონაცვლეობითობის პრინციპების სრული დაცვით ხორციელდება.

სესხების ორგვარი: მათემატიკური და აღგებრული – პრინციპებიდან ძალისხმევა წყარო ენისა ამჯერად უკანასკნელზეა ორიენტირებული. ამ რიგის მასალიდან ამჯერად ქართულის გავლენით წოვათუშურში ქონების სახელთა ორი ჯგუფის ერთ ჯგუფად გამთლიანების საინტერესო პროცესს წარმოვადგენთ.

წოვათუშური ენა რისამე ყოლა-ქონების აღნიშვნისას კუთვნილების მუდმივსა და დროებითს ასპექტებს განარჩევს. გვაქვს დროებითი ქონების აღმნიშვნელი და მუდმივი ქონების აღმნიშვნელი სახელები: პირველს აწარმოებს სუფიქსი რე^ნ (→ ლე^ნ), მეორეებს კი სუფიქსი ლი^ნ.

აღნიშნული მაწარმოებლები ერთმანეთს უპირისპირდებიან როგორც ბგერითად, ისე სემანტიკური ნიუანსითაც და ერთმანეთის მიმართ დამატებითი დისტრიბუციის მიმართებაში იმყოფებიან. დღეს ქართულის გავლენით უკვე დაიხრდილა ლი^ნ სუფიქსის შინაარსი, რე^ნ კი უფრო გააქტიურდა, როგორც ქართული იან^ნ-ის სრული ადეკვატი. ამ ფაქტს, როგორც უშუალო შედეგი მოჰყვა

რენ სუფიქსის ლინ-ის სამოქმედო არეში შეჭრა და მათ შორის კონტრასტული დისტრიბუციის დამყარება.

ამ გზით სრულდება ენობრივ კოდებს შორის მანძილის შემცირების ცნობილი მოთხოვნა და საინტერესოა, რომ ასიმილაციის სხვადასხვა შესაძლებლობებიდან ეს ხდება სწორედ ალგებრული სესხების გზით.

M. Mik el a d z e (Telavi)

Algebraic Borrowing as the Main Characteristic Feature of Hyper Bilingualism

(on the basis of materials of Tsova-Tush and Georgian bilingualism)

The Tsova-Tush language distinguishes permanent and temporary aspects of possession while denoting ownership of any kind. There are words denoting permanent and temporary ownership: the first one is formed by the suffix **re**ⁿ (→**le**ⁿ) and the other – by the suffix **li**ⁿ.

The mentioned suffixes oppose each other both: in form and meaning and they are in relation of complementary distribution to each other. Nowadays the suffix **li** has been weakened under the influence of the Georgian language, while the suffix **re** is more actively used and has become a complete adequate of the Georgian suffix **ian**. As a result of this, suffix **re** is replacing the suffix **li** and the relation between them is becoming that of a contrastive distribution.

This is how distance between language codes decreases and it is noteworthy that from many assimilative processes, algebraic borrowing is one of the main ways from this point of view.

მ. მრეველიშვილი, ე. საბანაძე (თბილისი)

ორენოვანი ლექსიკონების შედგენის ისტორიიდან

ორენოვანი ლექსიკონების შედგენის ისტორიას საქართველოში ღრმა ფესვები აქვს. ჩვენამდე მოღწეული რუსულ-ქართულ ლექსიკონთა ხელნაწერები თარიღდება ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დასაწყისით. ამ ხელნაწერ ლექსიკონებიდან საგულისხმოა ი. ბაგრატიონის კაპიტალური ნაშრომი (1807–1827წწ.).

განსაკუთრებულად უნდა აღინიშნოს ნ. ჩუბინაშვილის უდიდესი დვაწლი ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარებაში (კერძოდ, მისი ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ლექსიკონები).

ქართულ-რუსული ლექსიკონის შედგენაზე აგრეთვე მუშაობდა ი. ჭავჭავაძე, რომელმაც მოუყარა თავი მნიშვნელოვან ლექსიკურ მასალას და აპირებდა მის გამოცემას, მაგრამ, სამწუხაროდ, მან ეს ვერ განახორციელა.

მე-XX საუკუნეში გამოიცა რამდენიმე რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ლექსიკონი (ქ. და ა. დათიკაშვილები „ქართულ-რუსული ლექსიკონი“ 1953–1967 წწ.; ვ. თოფურია, ს. ყაუხჩიშვილი „რუსულ-ქართული სასკოლო ლექსიკონი“ და ა. შ.).

1937 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ გამოსცა რუსულ-ქართული ლექსიკონი შედგენილი პ. ქავთარაძის მიერ, რომელსაც დახმარებას უწევდნენ ცნობილი ქართველი ლინგვისტები: ვ. თოფურია, ს. ყაუხჩიშვილი, არნ. ჩიქობავა, აკ. შანიძე.

1953 წელს ენათმეცნიერების ინსტიტუტს დაევალა რუსულ-ქართული ლექსიკონის შედგენა. ამ მიზნით შეიქმნა სპეციალური კომისია, რომლის თავმჯდომარე იყო ქეთევან ლომთათიძე. ინსტიტუტის მიერ შედგენილი ეს ლექსიკონი სამ ტომად გამოვიდა 1956–1959წწ.

თარგმნითი ლექსიკონებზე სისტემური მუშაობის მიზნით ინსტიტუტის მაშინდელი დირექტორის ქ. ლომთათიძის 1957 წლის 30

დეკემბრის ბრძანებით ჩამოყალიბდა თარგმნითი ლექსიკონების განყოფილება. დაარსების დღიდან 2006 წლამდე განყოფილებას სათავეში ედგა მისი უცვლელი ხელმძღვანელი ალექსანდრე კობახიძე. დაარსების თანავე განყოფილება შეუდგა სისტემურ მუშაობას ორენოვან ლექსიკონებზე.

ინსტიტუტის დირექტორი ქეთევან ლომთათიძე დიდ ყურადღებას უთმობდა ახალშექმნილი განყოფილების მუშაობას, ეხმარებოდა ძნელად სათარგმნი სიტყვების გადმოცემაში.

შემდეგ განყოფილებამ დაიწყო აქტიური მუშაობა ერთტომეულ რუსულ-ქართულ ლექსიკონზე, რომელიც გამოიცა 1983 წელს. ამის პარალელურად მიმდინარეობდა სამზადისი ქართულ-რუსული ლექსიკონის შესადგენად.

ამჟამად ეს ლექსიკონი დამთავრებულია და ის მზადაა გამოსაცემად.

M. Mrevlishvili, E. Sabanadze (Tbilisi)

From the History of Compilation of Bilingual Dictionaries

The paper discusses the history of compilation of bilingual dictionaries in Georgia. All existing Georgian-Russian and Russian-Georgian dictionaries are listed. Principles of compilation are analyzed and their significance in developing Georgian lexicography is highlighted.

Arn. Chikobava Institute of Linguistics has made a tremendous contribution to the development of this branch of knowledge. Compilation of Russian-Georgian and Georgian-Russian dictionaries was based on modern principles which were developed under the directorship of Acad. Ketevan Lomtadze.

In 1983, there was published Russian-Georgian dictionary. The compilation of Georgian-Russian dictionary is completed and this dictionary is ready for publication.

ბ. მ უ ზ ა შ ვ ი ლ ი, ი. ჯ ი ბ უ ტ ი (თბილისი)

მრავალდარგოვანი ტექნიკური ტერმინოლოგიის სამენოვანი ლექსიკონი

1. გასული საუკუნის 40-იან წლებში ენათმეცნიერების ინსტიტუტში შეიქმნა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილება, რომელიც დღემდე ემსახურება ტექნიკურ და სამეცნიერო ტერმინთა დადგენას, უნიფიკაციასა და ენობრივი ნორმების მიხედვით გამართვას. დარგის სპეციალისტებთან ერთად არაერთი ტექნიკური თუ სხვა სამეცნიერო დარგის ტერმინი დაზუსტებულა. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ლექსიკონი, რომელიც განყოფილებაში მომზადდა, 1977 წლის (რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული) ტექნიკური ტერმინოლოგიაა. ეს ლექსიკონი დარგის სპეციალისტებისათვის სამაგიდო წიგნად იქცა.

1990-იან წლებში დაიწყო ახალი ტექნიკური ტერმინოლოგიის მოსამზადებელი სამუშაოები;

2. ამჟამად მუშავდება უახლესი ტექნიკური ტერმინოლოგიის სამენოვანი (ინგლისურ-რუსულ-ქართული) ლექსიკონი სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილების თანამშრომელთა მიერ.

3. ახალი კრებისით ტერმინოლოგია მოიცავს 18 ტექნიკური დარგის მასალას. თითოეული დარგიდან წარმოდგენილია ზოგადი ტექნიკური ტერმინები.

4. მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს, უცხო ქვეყნებთან კონტაქტს თან მოჰყვა მრავალი ახალი ცნებისა და შესაბამისი ტერმინის შემოტანა და დამკვიდრება. ახალ კრებისით ტერმინოლოგიაში აისახება უახლესი ტერმინები, რომლებიც წარმოდგენილია ტექნიკოსთა მიერ; ტერმინები დაზუსტდება ერთობლივ სხდომებზე შესაბამისი ცნებების მიხედვით ტექნიკოსთა და ენათმეცნიერთა მიერ.

5. გარდა პრაქტიკული მუშაობისა, მიმდინარეობს თეორიული საკითხების დამუშავება. ამ მხრივ განყოფილების თანამშრომლებს მრავალმხრივი კვლევა აქვთ ჩატარებული და არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხია დამუშავებული, კერძოდ: „დერივაციულ სუფიქს-

თა ფუნქციის გაფართოების პრობლემა ტერმინოლოგიურ სიტყვა-წარმოებაში“, „სალიტერატურო ქართულისა და ტერმინოლოგიური ლექსიკის სიტყვამაწარმოებელი საშუალებების ფუნქციური დაპირისპირება“, შესწავლილია „დანიშნულების კონფიქსთა სიტყვამაწარმოებელი ფუნქციები ქართულ ტერმინოლოგიაში“; გარკვეულწილად შესწავლილია უცხოენოვან ტერმინთა ადაპტაციის საკითხები: „კომპოზიტები ტერმინოლოგიაში“ და „უცხო წარმომავლობის ფუძეებიდან მიმდებარე გაფორმების საკითხები ქართულში“ და სხვ. ეს საკითხები პუბლიკაციების სახითაა გამოქვეყნებული.

6. მასალა მზადდება წიგნის გამოსაცემად. პარალელურად მიმდინარეობს მუშაობა ლექსიკონის ელექტრონული ვერსიის შესაქმნელად, რომელიც განთავსდება ინტერნეტსივრცეში და ეს იქნება ამგვარი ლექსიკონის შექმნის პირველი ცდა.

N. M u z a s h v i l i, I. J i b u t i (Tbilisi)

Trilingual Dictionary of Multi-Branch Technical Terminology

1. In the 1940s a department of scientific terminology was founded at the Arn. Chikobava Institutes of Linguistics. Since that time up-to-date the department has been establishing, unifying technical and scientific terms and correcting them according to the language norms. Together with specialists many technical terms, as well as terminology from different scientific branches were defined.

One of the important dictionaries that was prepared at the department is the dictionary of (Russian-Georgian and Georgian-Russian) technical terminology (1977). This dictionary became a "hand-book" for the specialists of technical branch.

In 1990s preparatory works started for a New Dictionary of Technical Terminology.

2. At present a trilingual (English-Russian-Georgian) dictionary of the modern technical terminology is being carried out by researchers of the department of the scientific terminology in cooperation with the specialists of the Technical University.

3. The new dictionary will include the terminology of 18 technical and scientific branches.

4. Scientific-technical progress, contacts with foreign countries brought about and established many new concepts and relevant terms. These new terms should be reflected in the new terminological dictionary. Terms will be defined at joint meetings of experts from different fields and linguists.

5. Apart from practical work, the department carries on theoretical research for establishing new principles of compilation of terminological dictionaries, namely: problems of functional widening of derivative suffixes in terminological word-building; functional comparison of word-forming means of literary language and terminological vocabulary; issues of adaptation of foreign terms; composites in terminology, etc. The results of the research are published.

6. The dictionary is being prepared for publication as a book. Simultaneously, the work is underway for creating an electronic and online versions of the dictionary.

მ. ნ ა ჭ ე ე ბ ი ა (თბილისი)

**ქართული ტოპონიმები ჩრდილოეთ
კავკასიის ტერიტორიაზე
(1944 - 1957 წწ.)**

1. საქართველო იმ თითო-ორიოლა ქვეყანათა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც თანამედროვე ცივილიზაციის გარიჟრაჟზე ობიექტურ თუ სხვა “გარემოებათა” გამო ერთიმეორის მიყოლებით კარგავდა ტერიტორიებს. ჯერ იყო და, XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში (1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება) დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლება იძულებული გახდა

დაეთმო სოჭის ოლქი (სოჭი-ტუაფსეს რაიონი); სულ მცირე დროში კი ბოლშევიკების მიერ ანექსირებული საქართველოს იურისდიქციაში არსებული ზაქათალის, ართვინისა და არტანის ოლქები, აგრეთვე ლორეს მხარე მეზობელი ქვეყნების ხელში გადავიდა.

XX საუკუნის 90-იან წლებში რუსეთის მიერ პროვოცირებული აფხაზეთისა და 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს ომის შედეგად დე-ფაქტოდ არსებული აფხაზეთისა და ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ძირძველი ქართული მიწა-წყალი რუსეთმა ცალმხრივად დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად აღიარა; მიუხედავად საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღიარებისა და მხარდაჭერისა, პერსპექტივა მეტად ბუნდოვანი და დამაფიქრებელია.

2. მიუხედავად ზემოთქმულისა, XX საუკუნის შუა წლებში საქართველოს ტერიტორია ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვარზე საგრძნობლად განივრცო. კერძოდ, საქართველოს შემოუერთდა:

ა) დასავლეთ კავკასიონის გადაღმა, სვანეთის ჩრდილოეთით, მდინარე თებერდასა და ყუბანის ზემო წელში მდებარე ტერიტორიები (დღევ. ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ნაწილი);

ბ) კავკასიონის ქედის იქით, მდინარეების – არღუნისა და ასას ზემოწელში არსებული მიწები (დღევ. ინგუშეთის ნაწილი);

გ) ითუმ-ყალეს რაიონი (დღევ. ჩეჩნეთის ნაწილი);

აღნიშნული ტერიტორიები საქართველოს შემადგენლობაში ცნობილი მოვლენების (ყარაჩაელების, ბალყარელების, ჩეჩნების, ინგუშების დეპორტაცია) გამო აღმოჩნდა. შემოერთებულ ტერიტორიებზე დაფუძნდა ახალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულები: ქლუსორის რაიონი (ცენტრი – ქ. ქლუსორი) და ახალხევის რაიონი (ცენტრი – ქ. ახალხევი), სადაც კრემლის მითითებით 5 ათასზე მეტი ქართველი (სვანები და რაჭველები) ჩაასახლეს.

კრემლის ავანტურული პოლიტიკის შედეგად 1944 წლისათვის საქართველოს მოსახლეობა 26 ათასით, ხოლო ტერიტორია 74,4 ათასი კვ. კმ. გაიზარდა. თუმცა დიდი მიხვედრა არ უნდოდა იმას, რომ საქართველო ამ ტერიტორიებს დიდხანს ვერ შეინარჩუნებდა

და ეს ასეც მოხდა: 1955-1957 წლებში იგი კანონიერ მფლობელს დაუბრუნდა.

3. ბუნებრივია, საქართველოს შემოერთებულ ახალ ტერიტორიებზე მასობრივად შეიცვალა გეოგრაფიული სახელწოდებანი. ადგილობრივი ტოპონიმების ქართული ნომენებით შეცვლა რამდენიმე მიმართულებით წარიმართა:

ა) ადგილობრივ გეოგრაფიულ სახელებს ჩაენაცვლა კომუნისტურ-იდეოლოგიური ხასიათის სახელწოდებანი: შრომა, ახალშენი, მზისა, ახალსოფელი, განახლება, შექურა...

ბ) მოღალატე ეთნოსებად გამოცხადებული ხალხები იმდენად მიუღებელი აღმოჩნდა კრემლის მესვეურთათვის, რომ შეცვალეს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის მებრძოლი ამ ერის წარმომადგენელთა სახელობის სახელწოდებანიც კი: ბაიდაევი > თამარიანი...

გ) გვხვდება არაიდეოლოგიზირებული სახელწოდებანიც, მაგრამ ამ შემთხვევაში მათი მახასიათებელია თვით დასახელებული პუნქტის გეოგრაფიული თავისებურებები: შუამთა, მთისძირი, ხიდისკარი, დარიალი, თერგულა, მალარო, ყურბანისი...

სტატიაში დოკუმენტურ მასალაზე დაყრდნობით ნაჩვენები იქნება XX საუკუნის 40-იან წლებში საქართველოს შემადგენლობაში ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიების შემოერთებისა და მათი დაკარგვის მიზეზები. აქცენტი გაკეთებულია შემოერთებულ სექტორში ადგილობრივი ტოპონიმების ქართული სახელდებებით ჩანაცვლებაზე; გაანალიზებულია ქართული ტოპონიმების ეტიმოლოგია-სემანტიკა.

M. N a c h k e b i a (Tbilisi)

Georgian Toponymy in the Territory of the North Caucasus 1944-1957

1. Georgia is one of the few countries which at the beginning of the 20th century lost its territories one by one. As early as the 20s of the 20th century (the treaty of May 7, 1920), the authorities of the independent Georgia were obliged to surrender the Sochi district (Sochi-Tuapse region). Shortly, Zakatala, Artwin, Artaan and Lore districts, annexed by the Bolsheviks, passed into the jurisdiction of neighbouring countries.

Following the Russian-Georgian war of August, 2008, Russia unilaterally recognized the ancient Georgian territories of Abkhazia and the so-called South Ossetia as independent states. Despite the recognition of the territorial integrity of Georgia and the support by the international community the vista is too obscure and thought-provoking.

2. Alongside with the above-mentioned developments, in the middle of the 20th century, the territory of Georgia expanded considerably towards the northern border of the country. In particular, Georgia incorporated:

1) the territories in the upper reaches of the Teberda and the Kuban Rivers beyond the West Greater Caucasian mountain range, to the north of Svaneti (part of today's Karachay-Circassia);

2) the lands lying on the other side of the Greater Caucasian mountain range ridge, in the upper reaches of the Rivers Argun and Asa (part of today's Ingushetiya);

3) Itum-Kale region (part of today's Chechnya).

These territories were incorporated into Georgia because of the well-known events (the deportation of Karachais, Balkars, Chechens, Ingushes). In the incorporated territories new administrative-territorial units were founded: Klukhori region (the centre – the town of Klukhori) and Akhalkhevi region (the centre – the town of Akhalkhevi) where, by the directions of the Kremlin, more than 5000 Georgians (Svans and Rachians) were settled.

As a result of such venturesome policy of the Kremlin, by 1944 the population of Georgia had increased, as for the Georgian territory, about 74,4 thou-

sand square kilometers were added to it. It wasn't hard to surmise that Georgia wouldn't be able to retain these territories long and so it happened: in 1955-1957 the mentioned territories were returned to the jurisdiction of their lawful owners.

3. It is natural that geographical names of the newly incorporated into Georgia territories should have changed completely. The replacement of the local toponymy by the Georgian words can be grouped in the following way:

a) new local geographical names bear communist-ideological character: Shroma (work, labour), Akhalsheni (new development), Mzisa (of the sun), Akhalsopeli (new village), Ganakhleba (education), Shukura (beacon), etc;

b) some new place names are connected with geographical peculiarities of the given area: Shuamta (the middle of a mountain), Mtisdziri (the foot of a mountain), Khidiskari, Dariali, Tergula, Magharo, Kurbanisi. . .

The paper deals with the mass replacement of the local toponymy of the incorporated new territories and analyses etymology and semantics of Georgian place names.

ს. ო მ ი ა ძ ე (თბილისი)

კონცეპტი „სუფთა“, როგორც ქართული ლინგვოკულტურული კოდის ერთეული

ცალკეული ლინგვოკულტურული ერთობის წევრთა ინდივიდუალურსა და კოლექტიურ ცნობიერებაში გამოცდილების კონცეპტუალიზება გარკვეული ორიენტირების მიხედვით ხდება. ეს ორიენტირები, თავის მხრივ, გარე და შინაგანი სამყაროების შესაცნობ პიროვნულსა და ერთობლივ მოქმედებებს ემყარება. ერთ-ერთ ამგვარ ორიენტირს ენა წარმოადგენს, როგორც ინფორმაციის კონცენტრატი.

ენის შინაარსობრივი ერთეულები ქმნიან ლინგვოკულტურულ კოდს – ურთიერთდაკავშირებულ მნიშვნელობათა სისტემას, რომელიც ასახავს გარკვეული ენობრივი ერთობის ისტორიულად განპირობებული მსოფლგაგების თავისებურებას.

ლინგოკულტურული კოდის ერთეულებს კონცეპტები წარმოადგენენ, რომელთა შესწავლა სინამდვილის ენობრივი შემეცნების მახასიათებელთა გამოვლენას გულისხმობს.

თანამედროვე კონცეპტოლოგიაში არსებული მოსაზრების თანახმად, ამოსავალი პერცეფციული სახე, რომელიც ამა თუ იმ კონცეპტს უდევს საფუძვლად, საზრისების კონფიგურაციის ვექტორს წარმოადგენს კონცეპტის მიერ შექმნილი მთელი თემატური ველისათვის.

ჩვენი კვლევით ამ დებულებას ვადასტურებთ ქართულ ლინგოკულტურაში კონცეპტ „სუფთას“ მაგალითზე. ქართულ დისკურსში ობიექტებისა და მოვლენების კვალიფიკაცია სისუფთავის ნიშნით ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს მათი ხარისხობრივი დახასიათებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული მოვლენა უნივერსალურ-კულტურული ხასიათისაა, ჩვენს საანალიზო დისკურსში ეთნოკულტურული სპეციფიკითაა ნიშანდებული, რაზეც მოხსენებაში ვრცლად იქნება საუბარი.

S. O m i a d z e (Tbilisi)

The Concept of “Pure” as the Unit of Georgian Lingvocultural Code

Conceptualization of experience in the individual and collective perception of the members of a particular lingvocultural community takes place according to certain points of reference. These points of reference in their turn are based on personal and joint acts intended for the comprehension of inner and outer worlds. One of such points of reference is language as a conglomerate of information.

The contentual units of a language form a lingvocultural code – a system of interconnected meanings reflecting a peculiarity of historically determined world outlook of specific linguistic community.

The units of lingvocultural code are represented by concepts, whose study implies highlighting the peculiarities of comprehension of the reality through language.

According to the viewpoint adhered to in modern conceptology, the initial perceptual image underlying any concept constitutes a vector for the configuration of notions comprising whole thematic field formed by the concept.

By means of our study, we confirm this proposition basing upon the concept of “pure” within the Georgian lingvoculture. In the Georgian discourse, qualification of the objects and events with respect to their purity is one of the most important factors for their qualitative characterization.

Despite the fact that the aforesaid phenomenon is of a universally cultural nature, it is characterized by ethnocultural specificity in the discourse which is the subject matter of our analysis – the circumstance which will be discussed in further detail in our paper.

6. პოპიაშვილი (თბილისი)

ქართული ენა, ნაციონალური იდენტობა და მხატვრული ტექსტი

იდენტობა, როგორც მეობა ან გაიგივება, გულისხმობს ენის კატეგორიას. კოლექტიური იდენტობისათვის კი სხვა მახასიათებლებს შორის, როგორცაა: განსახლების არეალი, ერთობის შეგრძნება, ეთნიკურობა და სხვ., ენა ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია. ენა თავისთავად ხდება იდენტობა, თუმცა მეცნიერები მიუთითებენ, რომ ენა ყოველთვის არ არის იდენტობა. ამის საილუსტრაციოდ მოჰყავთ ებრაელების მაგალითი, რომელთა უმრავლესობა ვერ ლაპარაკობს მშობლიურ ენაზე და თავი ებრაელად მიაჩნია, ან ინგლისურენოვანი სამხრეთ აფრიკელები, პორტუგალიურენოვანი ლათინო-ამერიკელები და სხვ. თუმცა ენა, როგორც ეროვნული

იდენტობის უმთავრესი ნიშანი, ზოგი მეცნიერის აზრით, მაინც უდავოა. ამის ნიმუშად მკვდარ ერებს ასახელებენ, რომელთა ენაც ასევე მკვდრად ითვლება.

ენა რომ იდენტობის ერთ-ერთი ძირითადი და განმსაზღვრელი ნიშანია, საქართველოს უახლეს ისტორიაში, საბჭოთა კავშირის შემაღენლობაში ყოფნის დროს არაერთხელ დადასტურდა. ყველაზე მეტად კი 1978 წელს, როდესაც ქართული ენის სახელმწიფოებრივი სტატუსის საშიშროება დადგა. მიუხედავად მკაცრი სოციალისტური იდეოლოგიური რეჟიმისა, საზოგადოება ქართული ენის დაცვას სხვადასხვა გზით ცდილობდა. ხალხმრავალი შეკრებები, საზოგადოებრივი აზრის შეუვალობა და მიტინგები საფრთხის თავიდან აცილების წინაპირობა გახდა. 1978 წლის 14 აპრილს ქართული ენა საქართველოს სოციალისტური რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად კიდევ ერთხელ, ოფიციალურად აღიარეს. ეს ფაქტი მაშინ უდიდეს გამარჯვებას ნიშნავდა. მოგვიანებით, თბილისში ქართულ ენას, დედაენას, ძეგლიც დაუდგეს. ქართული ენის დღე დღემდე აღინიშნება საქართველოში. ქართული ენა არის ქართველთა კულტურული იდენტობის ძირითადი მახასიათებელიც.

საბჭოთა კავშირის არსებობის პირობებში, როდესაც ეროვნული და ნაციონალური სრულიად იყო უგულვებელყოფილი, ნაციონალური ენის გამორჩეულობის აქცენტირება საქართველოს ეროვნული ცნობიერების, ეროვნული იდენტობის გაშინაარსების ტოლფასი იყო.

ენა, როგორც იდენტობა, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მხატვრულ ტექსტებში. ენის სემანტიკური ველი, მისი ლექსიკური, ფონეტიკური და სინტაქსური სტრუქტურა იდენტობის სხვა მახასიათებლებთან ერთად განსაზღვრავს როგორც ავტორის, ისე მხატვრული ნაწარმოების შინაარსობრივ, იდეურ და არსობრივ მხარეებს.

N. P o p i a s h v i l i (Tbilisi)

Georgian Language, National Identity and Literary Text

Identity as individual “self” or identification supposes the category of language. And for collective identity, among other characteristics such as the area of habitation, sense of unity, ethnicity, *etc.*, language is one of the most important features. Scientists however indicate that language does not necessarily mean identity. As an illustration, they cite the example of Jews, whose majority cannot speak their native language but nevertheless consider themselves Jewish, or that of English-speaking South Africans, Portuguese-speaking Latin Americans, *etc.* And still, in the opinion of some scholars, language is indisputably the key factor for national identity. As an example thereof they cite extinct nations, whose languages are also considered to be extinct.

The fact that language is one of the most basic and seminal features of national identity was more than once confirmed in Georgia’s most recent history, in the period of the country’s being under the Soviet rule. Most vividly this was felt in 1978 when the State status of the Georgian language was in danger. Challenging the oppressive totalitarian regime based on the communist ideology, the society was by various means trying to defend the Georgian language. The adamant stance of public opinion together with huge protest rallies and manifestations allowed to avert the threat.

Language as the identity becomes especially important in literary texts. The semantic field of a language, its lexical, phonetic and syntactic structure, along with other characteristics of identity, largely determine contentual, ideological and essential aspects of both author’s personality and his or her artistic work.

რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

**საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების
ენაში დადასტურებული ზოგიერთი სიტყვის
წარმომავლობისათვის (ზაბარჯადი, ზუფინი)**

„რუსუდანიანში“ დასტურდება ლექსიკური ერთეული **ზაბარჯადი**. საანალიზო სიტყვა არ გვხვდება სულხან-საბასთან და ქველში, ხოლო დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში დადასტურებულია **ზაბარჯად**- ვარიანტი: **ზაბარჯად**-ი „თვალი ბეჭმელი“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984). „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში აღნიშნული სიტყვა შემდეგნაირადაა განმარტებული: „**ზაბარჯადი** – **ზაბარჯათი**. პატიოსანი თვალია, ქრიზოლითი, ტოპაზი.“

... „*მერმე ოქროს თეფშებზე ლაჟვარდი ეწყო, მერმე აყიყის თეფშებზე ზაბარჯადი, ზაბარჯადის თეფშებით იამანი, იამანის თეფშებით ფირუზი...*“ (რუსულ. 494, 37).

ზაბარჯად-ი ქართულში სპარსული ენიდან ჩანს შემოსული. სპარს. **zabarjad** ბორჰანის სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც ძვირფასი ქვა, ზურმუხტის სახეობა. აქვე მითითებულია, რომ სპარს. **zabarjad** სემიტური ძირია და მომდინარეობს **zabarj**-იდან (ბორჰანი, 2, 1983). მუჰამედ მონის განმარტებით ლექსიკონში სპარს. **zabarjad** შემდეგნაირადაა ახსნილი: ძვირფასი ქვაა (ტოპაზი, ქრიზოლითი), რომელიც რკინისა და მაგნიუმის სილიკატისაგან შედგება... მინის გამჭვირვალობა და ელვარება აქვს და მწვანე მოყვითალო ფერისაა (მწვანე ზეთისხილის), აქვე მითითებულია ამ სიტყვის არაბული წარმომავლობა (მონი, 2, 1996).

ზუფინ-ი სასროლი მოკლე შუბია z (საბა). საბასთან აგრეთვე გვხვდება **ზუფ**-ი და მითითებულია, რომ იგივეა, რაც **ზუფან**-ი. საანალიზო სიტყვა დ. ჩუბინაშვილის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში დასტურდება **ზუფანა** ფორმით : „მოკლე შუბი სასროლი“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984). ქველში მოყვანილია **ზუფან**-ი, **ზუფინ**-ი ვარიანტები : **ზუფან**-ი, **ზუფინ**-ი [სპარ. ზუბინ] ძვ. სასროლი მოკლე შუბი (საბა). მას (= ზააღს) აბჯარი ტანთ ჩააცვეს, ხელთა მისცეს

ზუფინია (შაჰ-ნამე) (ქეგლ, IV). **ზუფინ-ი, ზუფან-ი**, „შორიდან სასროლი მოკლე შუბი, სამპირი მოკლე სასროლი ლახვარი“ (რუსუდ. ლექს.).

... „მისსა ნაკრავსა კაცი ვერ დაუდგემდა, მისი **ზუფინი** ქვაში გაგარდებოდა და საგდებლითა ესრე მოიტაცის შეკაზმული კაცი, ვითარცა მცირედი ჩიტი“ (რუსუდ. 268. 35).

ქართ. **ზუფინ-ი** მომდინარეობს სპარს. **zupin**-იდან. სპარსულში დასტურდება ამ სიტყვის შემდეგი ფონეტიკური ვარიანტები : **zubin** = **zupin**=**zubin**. სპარს. **zubin** მუჰამედ მონინის ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც ორტოტა პატარა ისარი, რომელსაც ომის დროს მტერს ესროდნენ (მონინი, 2, 1996). ბორჰანის ლექსიკონში მითითებულია, რომ სპარს. **zupin** გილანელების ისარია (გილანი პროვინცია ირანში – რ. რ.) და ძველად ამ ორტოტა შუბით ომობდნენ (ბორჰანი, 2, 1983).

გაანალიზებული ლექსიკური ერთეულები ქართულში ახალი სპარსული ენიდანაა შემოსული.

R. R a m i s h v i l i (Tbilisi)

Towards the Origin of Some Words Attested in the Language of Middle Georgian Literary Works (zabaržad, zupin)

Lexical unit **zabarjad** occurs in “Rusudaniani”. The word under review is not included in the dictionary by Sulkhan-Saba Orbeliani and the EDGL [Explanatory Dictionary of the Georgian Language], while the version **zabaržad** is attested in the Georgian-Russian dictionary by D. Chubinashvili: **zabaržad** “gem bezhmed” (D. Chubinashvili, 1984). In the vocabulary appended to the text of “Rusudaniani”, this word is defined as: “**zabaržad-zabaržad**. Means a precious stone, chrysolite, topaz.”

„...merme okros tepšebze lažvardi eçgo, merme aqigis tepšebze

zabaržadi, zabaržadis tepšebit iamani, iamanis tepšebit piruzi...“ – ... and then there were azures on golden plates, after that there was **zabaržad** on agate plates, on **zabaržad** plates there was iaman [type of agate] and turquoise on iaman plates... (Rusud.494, 37)

Zabaržad appears to have entered the Georgian vocabulary from Persian. Borhan's Explanatory Dictionary of the Persian Language defines **zabaržad** as a precious stone, a type of emerald. It also specifies that Persian **zabaržad** is a Semitic stem and is derived from **zabarž** (Borhan, 2, 1983). In Mohammed Moin's Explanatory Dictionary Persian **zabaržad** is defined as: precious stone (topaz, chrysolite) composed of iron and magnesium silicate... it features translucence and radiance of glass and is yellowish green (colour of green olive), it is also indicated that the word is of Arabic origin (Moin, 2, 1996).

Zupin is a short throwing spear (Saba). We also encounter **zup-** in the Saba's dictionary and it is mentioned that it is the same as **zupan**. The word under review is attested in D. Chubinashvili's Russian-Georgian Dictionary as **zupana**: “a short throwing spear” (D. Chubinashvili, 1984). **Zupan, Zupin** versions are present in EDGL: **zupan, zupin** [Pers. **Zubin**] *archaic* a short throwing spear (Saba). They dressed him (=Zaal) in armour, gave him **zupin** (Shahname) (EDGL, IV). **Zupin, zupan**, “a short spear for casting by hand, three-edged throwing weapon” (Rusud.vocabulary).

„...missa naḡravsa ḡaci ver daudgemda, misi zupini kvaši gavardeboda da sagdeblita esre moḡtacis šeḡazmuli ḡaci, vitarca mciredi čīti“ – No man could withstand his blow, his **zupin** pierced a stone and punched a dressed-up man like a little bird” (Rusud. 268.35)

Georgian **zupin-** comes from Persian **zupin**. The following phonetic versions are attested in Persian: **zubin=zupin=zubin**. Persian **zubin** is defined in Mohammed Moin's dictionary as small arrow with two branches designed for throwing at an enemy at war (Moin, 2, 1996). Borhan's dictionary says that Pers. **zupin** is an arrow of Gilanis¹ and they used to fight using this spear with two branches (Borhan, 2, 1983).

The words under review have entered the Georgian vocabulary from the new Persian language.

---

¹ Gilan is a province in Iran.

ტ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ბ. გ ი უ ნ ე შ ი (არზრუმი)

კვლავ ნათესაობითი ბრუნვის -უნ ნიშნის შესახებ უდიურში

უდიური ნათესაობითი ბრუნვის -უნ ნიშნის წარმოშობის თაობაზე სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული:

ზოგი მკვლევარი (ვ. ფანჩვიძე) მიიჩნევს, რომ „იგი ერთადერთია ნათესაობითის საწარმოებლად ახლად შემოსულ უცხოურ სიტყვებში” და ნასესხებია აზერბაიჯანული ენიდან, ზოგიც (ა. შანიძე) თვლის, რომ ეს სუფიქსი “მკვიდრი უდიურია” და შესაბამისად გამოიყენება ყველა სახელთან.

ფაქტობრივი მასალა ადასტურებს, რომ -უნ სუფიქსის გამოყენება არ განისაზღვრება ლექსიკური ერთეულის წარმოშობით და იგი დაერთვის მხოლოდ ერთზე მეტმარცვლიან თანხმოვანფუძიან (როგორც ნასესხებ, ისე საკუთრივ უდიურ) სახელებს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ის გამოიყენება ერთმარცვლიან თანხმოვანფუძიან სახელებთან, ირკვევა, რომ ეს სახელები ისტორიულად მრავალმარცვლიან თანხმოვანფუძიან სახელებს წარმოადგენენ.

ამჟამად უდიურში ნათესაობითის საწარმოებლად, -უნ დაბოლოების გარდა, გამოიყენება სხვა ნიშნებიც: -ი, -ინ, -ნინ, -აჲ, -ეჲ, -ოჲ, -ნაჲ, -ნეჲ, -ნუნ, -ნუნ, -ნუნ, -უნ, -ჲნ, -უნ, -უნ. ვ. ფანჩვიძის აზრით, ნათესაობითი ბრუნვის “ნიშანთა მრავალსახეობა უნდა ავსხნათ ნაწილობრივ ფონეტიკური პროცესების ნიადაგზე, ნაწილობრივ კი სხვა გარემოებით”. კონკრეტულად რა იგულისხმება “სხვა გარემოებებში” არ განიმარტება, მაგრამ მინიშნებაა, რომ ნათესაობითის საწარმოებლად თურქულ (და აზერბაიჯანულ) ენაში გამოიყენება -ინ, -უნ, -უნ, -ჲნ ფორმანტები.

გარდა -ინ, -უნ, -უნ, -ჲნ ფორმანტებისა, ნათესაობითის ფორმას თურქულში, როგორც აღნიშნავენ სპეციალისტები, ასევე გამოხატავენ -ნინ, -ნუნ, -ნუნ, -უნ, აფიქსები.

ერთნაირი აფიქსების ფუნქციონირება უდიურში და თურქულში უძველესი ენობრივი ურთიერთობების შედეგი უნდა იყოს.

თურქულში მოქმედი სინჰარმონიზმი განაპირობებს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის შესაბამისი ფონეტიკური ვარიანტის დართვას (-უნ, -ონ, -ნონ...), ხოლო უდიურში ნასესხები აფიქსების ადაპტაციის შემდეგ მათი დისტრიბუცია განისაზღვრება მორფოლოგიური პირობებით.

T. S i k h a r u l i d z e, B. G ü n e ş (Erzurum)

Genitive Case and its Suffix

“-un” in Udi Language

There are different assumptions concerning the formation of genitive case in Udi language:

According to some scientists (for example V. Panchvidze) “it (the suffix -un) is the only one that forms the genitive case in newly adopted foreign words” and this form is adopted from Azerbaijani language. Some (for example A. Shanidze) argue, that this suffix is a “native Udi” and is used with all nouns.

The empirical material gives us an opportunity to conclude that the usage of -un suffix is not determined by the formation of lexical units and is used with multisyllabic consonant stem nouns (both in native Udi and adopted foreign nouns). In case when this suffix is used with monosyllabic consonant based nouns, historically those nouns were multisyllabic consonant based nouns.

Nowadays in Udi language, in order to form the genitive case, other suffixes are in use together with the -un suffix: -i, -in, -nin, -aj, -ej, -oj, -naj, -nej, -nun, -nön, -n, -un, -ön, -n. According to V. Panchvidze, the multitude of “suffixes for genitive case could be partly explained by the phonetic changes and processes and partly by other conditions”. What is meant by “other conditions” is not explained. But he points out that in Turkish and Azerbaijani languages forms -in, -n, -un, -ön are used to form the genitive case.

Together with abovementioned forms, according to linguists, the genitive in Turkish language is formed also with the following affixes: -nin, -nun, -nön, -n.

The use of common affixes in Udi and Turkish languages is possibly due to the ancient interactions between those languages.

The vowel synharmonism in Turkish language determines the addition of relevant phonetic versions of genitive case endings, such as -un, -ön, -nön. In Udi language, the distribution of adopted affixes is determined by morphological circumstances.

ნ. ს უ ლ ა ვ ა (ახალციხე)

აპოფატიკური საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიის არსის შესახებ ჰიმნოგრაფიაში

ჰიმნოგრაფიაში, როგორც საღვთისმეტყველო ლიტერატურის კანონიკურ სფეროში, სხვა დარგების მსგავსად, ორი რიგის საღვთო სახელები გვხვდება: კატაფატიკური და აპოფატიკური. მათი საფუძველია არეოპაგიტული მოძღვრება, რომელშიც ღვთისმეტყველმა წმიდა მამამ საღვთო სახელები არსობრივი თვალსაზრისით ორი რიგისად წარმოადგინა და მათი შინაარსი ახსნა. მოხსენებაში განხილულია აპოფატიკური საღვთო სახელები და მათი ფორმების წარმოების საკითხები, რაც ღვთის არსობრივი რაობის გარკვევას უკავშირდება.

წმ. დიონისე არეოპაგელმა საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიაში საღვთო სახელთა ორი რიგი გამოყო, მათი შეცნობისა თუ შეუცნობლობის ადამიანის გონების შესაძლებლობიდან, მისი დასაზღვრულობიდან გამომდინარე: კატაფატიკური და აპოფატიკური. კატაფატიკა, ეფრემ მცირის თარგმანის მიხედვით, წართქმითი სახელი, ღვთის არსს „მსგავსებით“ გამოხატავს, იგი განეკუთვნება იმგვარ საღვთო სახელთა რიგს, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა არის ღმერთი. აპოფატიკური, ეფრემ მცირისავე თქმით, უკუთქმითი საღვთო სახელი ღვთის არსს მისტიკური, „გამოუთქუმელი და საიდუმლო“, „უმსგავსეობით“ გამოხატავს. იგი არკვევს, რა არ არის ღმერთი, დიონისე არეოპაგელის მიხედვით, „რად იგი არა არს“.

აპოფატიკურ საღვთო სახელთა გრამატიკული ფორმა აჩვენებს, რომ იგი უარყოფითი აფიქსების (უ-ურ, უ-ო, უ-ელ...) გამოყენებით წარმოაჩენს ღვთის არსს. ამ რიგის სახელებს მიეკუთვნებიან *უცნაური, დაუსაბამო, განუსაზღვრელი, უმსგავსო, უცვლელი, განუზომელი, გამოუთქმელი, მოუკლებელი*, ე. ი. ყოველივე ის, რაც არ არის ღმერთი. აპოფატიკურ სახელთა არსობრივი რაობის გათვალისწინებით ჰიმნოგრაფიაში, კერძოდ, იოანე მინჩხის, მიქაელ მოდრეკილის, იოანე მტბვერის, წმ. გიორგი მთაწმიდლისა და ბერძნულიდან ნათარგმნ საგალობლებში (წმ. იოანე დამასკელი, წმ. ანდრია კრიტელი, წმ. კოზმა იერუსალიმელი, წმ. იოსებ და თეოდორე სტუდიელები...), მოგვიანებით – საერო ლიტერატურაში, უფრო მეტად კი ამ უკანასკნელში, შესაძლებელი ხდება მათი სახისმეტყველებითი, მხატვრულ-ესთეტიკური ბუნების განსაზღვრაც, რაც იმ დასკვნის გაკეთების საფუძველს გვაძლევს, რომ საღვთისმეტყველო ტერმინებში ერთდროულად, შერწყმულადაა არეკლილი რელიგიური, ფილოსოფიური, ეთიკური და ესთეტიკური თვალთახედვა. სწორედ აპოფატიკურ საღვთო სახელთა არსობრივი რაობისა და მათი გრამატიკული ფორმების წარმოების განხილვას ეძღვნება წარმოდგენილი ნაშრომი.

N. S u l a v a (Akhaltsikhe)

On the Meaning of Apophatic Theological Terminology in Hymnography

Hymnography, as canonical theological literature, represents two types of divine names: kataphatic and apophatic. They originate from the teaching of Dionysius the Aeropagite.

The present paper studies apophatic divine names in the works of Georgian hymnographers, as well as Georgian translations of Greek hymns. The paper also analyses word-forming means of the mentioned apophatic divine names, which are connected with the conceptual understanding of God.

მ. ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

რეფლექსურობის გამონატვისათვის ქართულში

რეფლექსურობის, როგორც გრამატიკული კატეგორიის, რეალიზაციისათვის აუცილებელი პირობაა სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის კორეფერენტულობა, ფუნქციური იდენტურობა გარდამავალ ზმნაში და სუბიექტის უკუქცევა თავის თავზე (როგორც სუბიექტზე) გარდაუვალ ზმნაში.

ქართულში გარდამავალ ზმნაში ეს პირობა ხორციელდება ლექსიკური საშუალებით, ძირითადად სასუბიექტო ქცევის ფორმათა შესიტყვებებში, პირდაპირ დამატებად წარმოდგენილი ბრუნვატვალეზადი, მაგრამ პირგაურჩეველი „თავი“ უკუქცევითი ნაცვალსახელის ჩართვით: თავს იკლავს, თავს იგდებს, თავს ირჩენს... (ამასთან, შდრ., ნეიტრალური ქცევა: თავს დებს, თავს წირავს...).

სინტაქსური დამოკიდებულება ზმნასა და სახელებს შორის ამ რიგის შესიტყვებებში ასე წარმოგვიდგება:

ზმნა მართავს როგორც სუბიექტს, ასევე პირდაპირ ობიექტს ბრუნვაში (ის იკლავს თავს – მან მოიკლა თავი), მაგრამ პირდაპირი ობიექტი არ მართავს ზმნის პირს, – ზმნის პირს მართავს მხოლოდ სუბიექტი და, შესაბამისად, თავს იკლავს სტრუქტურის შეიტყვება მხოლოდ ერთი, სუბიექტური წყობით იუღვლის (სათანადო ინვერსიით III სერიაში).

თავისებურება გვაქვს მიმდებობის წარმოებაშიც: უკუქცევითი ნაცვალსახელი შეერწყმის მიმდებობის ფორმას და ობიექტური მიმდებობები სუბიექტური მიმდებობის ფუნქციით გვევლინებიან:

თავაგდებული – ვინც თავი აიგდო

თავშეკავებული – ვისაც თავის შეკავების უნარი აქვს; ვინც თავს იკავებს ხოლმე (ქეგლ).

თეორიულად ინიანი (აბსოლუტური) ვნებითების კონსტრუქციაში შესაძლებელია რეფლექსურობის რეალიზაცია: პასიური კონსტრუქცია არსებითად (თუმცა არა ყოველთვის) წარმოადგენს

შესაბამისი აქტიური კონსტრუქციის კონვერსიულ ფორმას, რომელშიც აქტიური კონსტრუქციის პირდაპირი დამატება (პირდაპირი ობიექტი) პასიურ კონსტრუქციაში ქვემდებარედ (სუბიექტად) გვევლინება, ე. ი. არსებობს პირობები ზედაპირული სუბიექტისა და ამოსავალი პირდაპირი ობიექტის ფუნქციური იდენტურობის, გრამატიკული სუბიექტისა და რეალური პირდაპირი ობიექტის ერთ პირად შერწყმისა და ზედაპირულ დონეზე წარმოჩენისათვის ანუ რეფლექსური სემანტიკის რეალიზაციისათვის.

ვნებითი კონსტრუქციაში რეფლექსურობის მნიშვნელობის გამოვლენისათვის შესაბამისი აქტივის პირდაპირი დამატების პოზიციაში უკუქცევითი ნაცვალსახელი „თავი“ ან სხვა რომელიმე სომატური ელემენტი უნდა იწერებოდეს და, შესაბამისად, ვნებითი სუბიექტი სულიერი სახელი (აგენსი) უნდა იყოს, შდრ.:

იმაღება-ა... თავს იმაღავს – თავის თავს მაღავს.

„ვაჭარი და დავითი თავს იმაღავდნენ, რადგან სულთნის ეშინოდათ“ (ი. გოგებ.) (ქეგლ IV).

იტანჯება-ა ... თავს იტანჯავს

იბანება-ა ... ტანს იბანს. ინდოთ მეფე აბანოს იბანებოდა და დალაქი თავს პარსავდა (საბა).

იპარსება-ა ... წვერს, თმას... იპარსავს. კვირაში ერთხელ იპარსება

იქექება-ა ... „ქექავს თავისას“, თავს, ცხვირს... იქექავს

იჭმუნება-ა ... „შობლს, წარბებს... იჭმუნის“

იღებება-ა ... იღებავს თავისას [თინათინი] იღებავდა თმას (ე. ნინოშ.) (ქეგლ IV).

ასევე: **ითხაპნება, იმანჭება, იციცქნება, იჩიჩქნება** (შდრ., ითხაპნის, იმანჭავს, იციცქნის, იჩიჩქნის ... თავისას).

თუ დავაკვირდებით რეფლექსური შინაარსის აბსოლუტური ინიანი ვნებითების ჩამონათვალს, შევამჩნევთ, რომ ესენი იმ ტიპის ზმნებია, „საკუთრივ რეფლექსურ ან პირდაპირ რეფლექსურ ზმნებს“ რომ ეძახიან. სუბიექტის მოქმედებას თავის ობიექტად საკუთარი თავი, საკუთარი სხეულის ზედაპირი, სხეულის რომელიმე ნაწილი აქვს გამოზნული, ე.ი. სუბიექტი მოქმედებს სუბიექტზე და ეს შედეგი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მაშინ ხორციელდება, რო-

დესაც აქტივის ამოსავალ ფორმაში პირდაპირ დამატებად „თავი“ უკუქცევითი ნაცვალსახელი ან საკუთარი სხეულის ნაწილია შეწყობილი. მაგრამ ერთგვაროვნება აქაც არა გვაქვს.

როცა ვნებითის ფორმაში სუბიექტის მოქმედება საკუთარ „თავზე“ და საკუთარი სხეულის ნაწილებზეა მიმართული, ეს ერთდროულად ცენტრიდანული და უკუქცევითი მოქმედებაა. კონვერსიების თვალსაზრისით, საკუთარ „თავზე“ და საკუთარი სხეულის ნაწილებზე განხორციელებული მოქმედება სხვადასხვა შედეგს გვიჩვენებს:

მანჭავს, იმანჭავს სახეს > 1. იმანჭება სახე 2. იმანჭება თვითონ

1. კონვერსიული გარდაქმნა სწორია, მაგრამ იმანჭება სახე არარეფლექსურია, ეს მხოლოდ პასივიზაციაა.

2. კონვერსიული გარდაქმნა სწორი არაა. აქტივის პირდაპირი დამატება პასივში აქტიურ ქვემდებარედ გვევლინება: იმანჭება თვითონ ეს რეფლექსივიზაციაა.

ჩვენს მსჯელობაში შეუსაბამობა ის არის, რომ სასუბიექტო ქცევის ფორმებს კონვერსიული პასივები არ უკეთდება, მაგრამ უნდა გაითვალისწინოთ, რომ რეფლექსური მნიშვნელობის გადმოსაცემად უკუქცევით ნაცვალსახელს და სომატურ სახელებს ნეიტრალური ქცევის ფორმებიც შეიწყობენ:

თავს იმაღავს – თავის თავს მაღავს – იმაღება.

მხრებს აწურავს იგივეა, რაც მხრებს აიწურავს > აიწურება გრდუვ. ვნებითი აწურავს ზმნისა, 1. მხრებს ასწევს და შეავიწროებს...

ტანს ჰყრის იგივეა, რაც ტანს იყრის > აიყრება გადატ. სიმალლეზე წავა.

M. S u k h i s h v i l i (Tbilisi)

Towards Expressing Reflexivity in Georgian

For realization of reflexivity as a grammatical category, an essential condition is coreference of a subject and a direct object in a transitive verb and reflexivity of a subject in an intransitive verb.

In Georgian this condition is realized by lexical means, namely by inserting "self" reflexive pronoun in collocations of subject, in some instances, neutral version.

Subject version: **tavs iḱlavs** "He kills himself ", **tavs igdebs** "He conducts himself badly";

Neutral version: **tavs debs** "He sacrifices himself", **tavs ḱiravs** "He sacrifices himself ".

Realization of reflexivity is also possible in the absolute passive constructions, on the condition that in collocations of corresponding conversive active, "self" reflexive pronoun is present:

imaleba – "He hides himself"

iṭanḱeb-a – "He torments himself"

ibaneb-a – "He washes himself"

iṭarseb-a – "He shaves himself"

თ. უ თ უ რ გ ა ი ძ ე (თბილისი)

მოდელთა შერევისათვის ენობრივ სისტემებში

მოდელთა შერევა ხდება ენობრივ დონეთა ყველა სისტემაში, რასაც დროის კერტიკალურ ხაზზე სერიოზული ცვლილებები მოსდევს ხოლმე.

მოდელთა შერევას ვუწოდებთ რომელიმე მეტყველების ნაწილის ფარგლებში ფორმათა წარმოების განსხვავებული მოდელების ერთ საერთო მოდელზე გადასვლას.

ჩვეულებრივ გაერთიანება ხდება რომელიმე მოდელის ბაზაზე: კონკრეტულად ეს არის იდენტური მნიშვნელობის მორფემათა (resp. ალომორფთა) მიერ შექმნილი განსხვავებული მოდელების საზიარო მოდელზე გადასვლა ერთი მოდელის დისტრიბუციის გაფართოებით და პარალელურად მეორე მოდელის დისტრიბუციული არის შემცირებით მის გაქრობამდე.

როდესაც ძველ ქართულში ძველქართულამდელი განსაზღვრებითი ელემენტები მოიქცნენ ბრუნვის ნიშნებად (-ი, -მან) ან ბრუნვის ნიშანთა შემადგენელ ნაწილად (-ა მიცემით, ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში), სახელობითი ბრუნვის განუსაზღვრელი და განსაზღვრული წარმოების მოდელები დაემთხვა ერთიმეორეს. ძველი ქართულის სახელობით ბრუნვაში შეიქმნა ახალი დაპირისპირება ოდენ ბრუნვისნიშნიან და ნაწვერიან ფორმებს შორის (კაცი: კაცი იგი), რასაც გრამატიკული ღირებულების მიხედვით მოჰყვა კაც და კაცი ფორმების გათანაბრება, რაც დამთავრდა ბრუნვის მარკირებული ფორმის სრული გაბატონებით.

ბლოკირებული (პრეპოზიციური) სუბსტანტიური მსაზღვრელის ბრუნვებში მარკირებული და არამარკირებული ფორმების (კაცისა-მ ძე-მ, კაცისა-მან ძე-მან, ერთი მხრით, და, მეორე მხრით, კაცისა-Ø ძე-მ, კაცისა-Ø ძე-მან...) პარალელური ხმარება ძველსავე ქართულში უფრო გვიანდელი არამარკირებული მსაზღვრელის უპირატესი ხმარებით მიმდინარეობდა, რაც ამ მოდელის სრული გაბატონებით დასრულდა.

ახალ ქართულში ირიბ ბრუნვათა -ა დაბოლოებამ მიიღო დიერემის ფუნქცია, რის შედეგად პოსტპოზიციური სუბსტანციური მსაზღვრელი ორი მოდელით ფორმდება: წიგნ-მა ძმისა-მ, წიგნ-ს, ძმისა-ს, ერთი მხრით, და, მეორე მხრით, წიგნ-მა ძმისა-Ø, წიგნ-ს ძმისა-Ø.

თანამედროვე ქართულში ნორმატიულია მსაზღვრელის ფორმებში ბრუნვათა ნიშნების მატერიალური აღნიშვნა, თუმცა მომავალი ბრუნვათა ნულოვანი დაბოლოების მქონე ფორმებისაა, როგორც ეს მოხდა პრეპოზიციაში.

T. U t u r g a i d z e (Tbilisi)

On the Subject of the Mix of Models in Lingual Systems

The mix of models takes place in all of the systems of the lingual levels and is followed by serious changes at the vertical timeline.

The mix of models means the fact when various models of word formation produce a common one within the circle of some part of speech.

As usual, the unification takes place on the basis of one of the models: namely this is the graduation of different models, created by the morphemes with the same meaning, into a common model by increasing the distribution of one model and in parallel by reduction of the distributional area of another one until its disappearance.

When in Old Georgian attributive elements that had existed before the period of Old Georgian turned into case markers (-i, -man) or parts of case markers (- a in the dative case, the possessive case and the instrumental case) the models of indefinite and definite formation of the nominative case coincided with each other. In the nominative case of Old Georgian the opposition took place between the word forms including case marker -oden and word forms consisting of different parts (kaci: kaci igi). Then the word forms kac and kaci became grammatically equal. Finally, the marked form of the case became dominant.

Even in Old Georgian in cases of blocked (prepositional) substantial attribute the simultaneous use of marked and unmarked forms (kacisa-I, dze-I, kacisa-man, dze-man, erti mxrit, da, meore mxrit, kaciasa-O dzei, kacisa-O Dze-man...) was characterized by the frequent use of late unmarked attribute. Eventually, this model became dominant.

In modern Georgian the ending a- of the oblique case acquired the function of dierem. As a result, postpositional substantial attribute is formed with two models: on the one hand wign-ma, dzmisa-m, wign-s, dzmisa-s and on the other hand wign-ma, dzmisa-O, wign-s, dzmisa-O.

In modern Georgian case markers are normative in the forms of attribute, but the future belongs to the zero affix like it happened in the preposition.

ნ. ფონი ა გ ა (თბილისი)

CVCV და CVCVC სტრუქტურის აფხაზურ ზმნურ ძირთა ფონემური შედგენილობისათვის

აფხაზურ-აბაზურ ენათა ფონეტიკა-ფონოლოგიის საკითხების კვლევაში დიდი წვლილი მიუძღვის აკად. ქ. ლომთათიძეს. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო აფხაზურ ორფუძიან ზმნურ ძირთა, კერძოდ, CVCV და CVCVC ძირების სინქრონიულმა ანალიზმა. C-ს ადგილას იგულისხმება როგორც ცალი თანხმოვანი, ასევე ორწევრა და სამწევრა თანხმოვანთმიმდევრობები.

ორფუძიანი ძირების საანალიზო სტრუქტურები რეალიზდება შემდეგი ნაირსახეობებით: CVCV (*ა-ხასა-რა* „ჭკნობა“), CCVCV (*ა-ფხადა-რა* „დათვლა“), CVCCV (*ა-ჭუნჭა-რა* „გაძარცვა, დატყვევება“), CCVCCV (*ა-წორენწა-რა* „დამწნილება“); CVCVC (*ა-მარაჰ-რა* „თავის დაძვრენა“), CVCVCC (*ა-ქარანჯ-რა* „მოჯამაგირეობა“), CVCCVC (*ა-ღვრღვრ-რა* „ღრენა, ბუზღენი“), CVCCCVC (*ა-კანწლა-რა* „დაწებება, მიწებება“), CCVCVC (*ა-ღა-ხაპახეთ-რა* „ვაჭრობა“), CCVCCCVC (*ა-ჭკანჭკალ-რა* „დაჭმუჭნა“), CVCCCVC (*ა-ყუნღმუნღ-რა* „ჩუმად, თავისთვის ლაპარაკი“).

CVCV სტრუქტურის ძირთა გარკვეული ნაწილი (84 ძირიდან 24) CV მოდელის რედუქციაციის შედეგად არის მიღებული (*ა-რ-ბა-რა* „ათქვეფა, გაპენტვა“). ამ მოდელში შეინიშნება სახელური წარმოშობის ნასესხობანიც: *ა-მე-რა* „დამაკება (შდრ. ქართ. მაკე“).

საანალიზო სტრუქტურის თავიდაურ პოზიციაში რეალიზდება ორწევრა თანხმოვანთმიმდევრობებიც: CS (*ა-ბლაკა-რა* „თქვეფა, სვლეპა“), CSp (*ა-ფხასი-რა* „ძლივს გათობა“), CC (*ა-რ-ჯა-რა* „გამაგრება“), SpC (*ა-შეაკა-რა* „გათეთრება“), SpSp (*ა-ფეშა-რა* „დაყნოსვა“).

ინლაუტის პოზიციაში, ხმოვნებს შორის, დასტურდება როგორც ორწევრა, ისე სამწევრა თანხმოვანთიმდევრობები: SC, SSp, CC, CS, SpC, CSp, SpSp; SCS: *ა-კანწლა-რა* „დაწებება, მიწებება“, SCSp: *ა-მარჩხა-რა* „წახალისება, წაქეზება“.

თანხმოვანთიმდევრობები გვხვდება ერთი მორფემის ფარგლებში ანლაუტსა და ინლაუტშიც **CCVCCV** (CS – CC (*ა-რ-თლანკა-რა* „გაამპარტანება“) და **CCVCCCVC** სტრუქტურებში: CC – SCC (*ა-ჭკანჭკალ-ჯა-რა* „დაჭმუჭნა), CS – SCS (*ა-ყრემჭრემ-რა* „ბრდღვინვა, ღრიალი“).

CVCVC მოდელში თანხმოვანთა განაწილება ნებისმიერია, რაიმე კანონზომიერების დადგენა ვერ ხერხდება. ამ სტრუქტურაში წარმოდგენილია 26 ძირი. მათი აბსოლუტური უმეტესობა ნასესხებია: *ა-ქალაქ-ხა-რა* „ქალაქად გადაქცევა“.

CVCVC მოდელის ერთ-ერთ სტრუქტურულ ნაირსახეობაში გვაქვს ორწევრა თანხმოვანთკომპლექსის შემცველი ძირები ბოლოკიდურ პოზიციაშიც: **SC**: *ა-ქარანჯ-რა* „მოჯამაგირება“.

საანალიზო მოდელის **CVCCVC** ქვემოდელში ინლაუტშიც გვხვდება თანხმოვანთკომპლექსები: CSp, CC, CS, SpC, SpSp, SpS, SC. ისინი ფაქტიურად მორფემათა მიჯნაზე არიან წარმოქმნილი CVC სტრუქტურის რედუქციაციის შედეგად, სადაც კომპლექსის პირველი წევრი არის CVC მოდელის ბოლოკიდური, ხოლო მეორე – ამ მოდელის თავკიდური თანხმოვანი: *ა-ბეზბეზ-რა* „წვის შეგრძნება“. მორფემათა მიჯნაზე არის წარმოქმნილი **CVCCCVCC** სტრუქტურაში რეალიზებული სამწევრა თანხმოვანთიმდევრობაც: SCSp (*ა-ყუნდმუნდ-რა* „ჩუმად, თავისთვის ღაპარაკი“).

ორფუძიან ზმნურ ძირთა საანალიზო მოდელელებში მონაწილეობს ყველა ხმოვანი. აბსოლუტური უპირატესობა ენიჭება ა-ს, გავრცელების მხრივ, სხვა მოდელთა მსგავსად, მეორე ადგილზეა ნეიტრალური ხმოვანი, დანარჩენები კი თითო-ორჯერაა ძირში რეალიზდება.

N. P o n i a v a (Tbilisi)

Towards the Phonemic Structure of the Verbal Roots of the CVCV and CVCVC Types of the Abkhazian Language

Abkhazian verbal roots of the CVCV and CVCVC patterns have 11 subtypes: CVCV (*a-xúsa-ra* “withering”), CCVCV (*a-px’áza-ra* “counting”), CVCCV (*a-hənç’a-ra* “robbery, taking prisoner”), CCVCCV (*a-çʁənçá-rá* “pickling”), CVCVC (*á-marah-ra* “evading”), CVCVCC (*á-k’aranž-ra* “working as a hired labourer”), CVCCVC (*á-γʁγʁ-ra* “grumbling”), CVCCCV (*a-kančá-ra* “gluing”), CCVCVC (*áj-la-xhaxət-ra* “trade”), CCVCCVC (*a-čkan-čkal-éj-ra* “creasing”), CVCCVCC (*a-gəndšənd-ra* “murmuring”).

The analysed patters have two- and three-member consonant clusters. Two-member consonant clusters are in anlaut, inlaut and even auslaut in one of the subtypes: SC (*á-k’aranž-ra* “working as a hired labourer”). Three-member consonant clusters are only in inlaut of reduplicated roots (*a-gəndšənd-ra* “murmuring”). In some instances consonant clusters are presented in anlaut and inlaut within one morpheme: CCVCCV (*a-r-tlápqa-ra* “turning arrogant”).

The most wide-spread vowel is the vowel **a**. Other vowels are realized in several roots only.

ნ. ქუთელია (თბილისი)

ფონოტაქტიკა და სისტემის ელემენტთა დიაქრონიული ტრანსფორმაცია

XX საუკუნემ განსაკუთრებული როლი ითამაშა ლინგვისტიკის როგორც მეცნიერების განვითარებაში. სწორედ მან განსაზღვრა ენა, როგორც საკუთრივ ლინგვისტიკის ობიექტი, თავის სრულ და მრავალმხრივ განზომილებაში. „ფონემის“ და „მორფე-

მის“, როგორც აბსტრაქტულ ერთეულთა, ახლებურმა გაგებამ საშუალება მისცა ლინგვისტებს შეისწავლონ ენაში არსებული სხვადასხვა იერარქიული დონეები.

„ფონემა“ და „მორფემა“, როგორც ენის იერარქიული ერთეულები, ქმნიან რეალურ ენობრივ სტრუქტურებს ენობრივი იერარქიის სხვადასხვა დონეზე, რომელთა ურთიერთმიმართება აყალიბებს ენას როგორც სისტემას.

იმის მიხედვით, თუ როგორ განვითარდება ენობრივ მოვლენათა მეცნიერული სისტემატიზაცია, მისი ალბათობის ხარისხი, მით უფრო თვალსაჩინო იქნება იერარქიულ დონეთა ერთეულების სინტაგმატური მიმართებები, რომლებიც აყალიბებენ ენას მთლიანობაში – როგორც დიაქრონიულ, ისე სინქრონიულ ჭრილში.

მეცნიერება ენის შესახებ ისე, როგორც ყველა სხვა მეცნიერება დღემდე სისტემა არ არის – მეთოდები იცვლება და შესაბამისად შედეგებიც. „ფონემა“ სამეცნიერო ბგერაა, ის რეალურად არსებობს და ენათმეცნიერების შესწავლის საგანს წარმოადგენს; ენაში, როგორც სისტემაში, თანამოქმედებს ბგერის მატერიალური სუბსტანცია და ფუნქცია. მატერიალური სუბსტანციისა და ფუნქციის ორგანული შერწყმის საფუძველზეა შესაძლებელი ენის სხვადასხვა იერარქიულ დონეთა თანამოქმედება, ამაში მდგომარეობს „ფონემის“ როგორც აბსტრაქტული ერთეულის, ახლებური გაგება და არა ფონეტიკისა და ფონოლოგიის დაპირისპირებაში. როგორც ეს ნ. ტრუბეცკოისთან გვაქვს. „ფონოლოგია როგორც საენათმეცნიერო დისციპლინა სწავლობს სამეცნიერო ბგერას ანუ ფონემას სიტყვათგანმასხვავებლური ფუნქციის თვალსაზრისით, გამოდის რა მისი (ფონემის) აკუსტიკურ-ფიზიოლოგიური რაობიდან“ (გ. ახვლედიანი).

ფონემა აბსტრაქცია არ არის ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. იმავეს ამტკიცებენ „ფუნქციონალური ფონეტიკის“ როგორც ფონეტიკის ახალი მიმართულების ჩასახვის და თეორიის ჩამოყალიბების პიონერები: პ. უსლარი, ი. ბოდუენ და კურტენე, ნ. კრუშევსკი, ლ. შნერბა, მოგვიანებით გ. ახვლედიანი და ა. მარტინე.

ლინგვისტიკის საუნივერსიტეტო კურსებში დამკვიდრდა ტერმინი – „ფონეტიკა-ფონოლოგია“. ვფიქრობ, ამთავითვე უნდა განიხილებოდეს პრობლემა: არის ეს ტერმინთა დაპირისპირება, თუ არსებითად ერთი და იგივეა – რასაკვირველია ერთი და იგივეა,

ვინაიდან იგულისხმება სამეტყველო ანუ სოციალურად ღირებული ბგერის შესწავლის ორი ასპექტი: ფიზიკური (არტიკულაციურ-აკუსტიკური) და ფუნქციონალური (სოციალური), რაც თავის მხრივ შეიცავს: კოარტიკულაციას და ამასთან დაკავშირებული შიდა და გარე „სანდჰის კანონთა“ გამოვლენას და ამ კანონთა მოქმედების შედეგს; ფონეტიკურ ტენდენციებს, რომელთა ქრონოლოგია და დინამიკა სცილდება პოზიციით განპირობებულ კოარტიკულაციურ ქმედებათა სფეროს და გლობალურია ენისთვის, რაც აისახება კიდევ პარადიგმატულ სისტემებში და ფონემატურ სტრუქტურებში; „ეკონომიის პრინციპი“ და ფონეტიკური ცვლილებები; ფონემატური სისტემის დიაქრონიული ტრანსფორმაცია; უნივერსალური ფონეტიკური კანონები და მათი შეზღუდვა დროითა და სივრცით; სხვა კანონის ჩარევა და კანონის რეინტერპრეტაცია; განსაზღვრავს თუ არა ფიზიკური და ფუნქციონალური ასპექტების თანაუამიერი მოქმედება ენის ფონემურ და მორფოლოგიურ ჩამოყალიბებას; და ბოლოს ფონოტაქტიკა – განსაზღვრავს თუ არა ფონოტაქტიკა სისტემის ელემენტთა დიაქრონიულ ტრანსფორმაციას.

ასე მაგალითად, პარმონიულ კომპლექსთა A და B სისტემის ჯგუფები მარკირებულია საერთო-ქართველური ფონოლოგიური სისტემის თვალსაზრისით (გ. მაჭავარიანი). ამავე დროს კანონიკურია ზანური (resp. მეგრულ-ჭანური) ფონოტაქტიკის გათვალისწინებით, რადგან სავსებით შეესაბამება ფონემათა შეერთების სტრუქტურულ კანონზომიერებას:

მეგრული

ბგ	ფქ/მქ	პკ	ბღ	ფხ/რხ	პყ
ღგ	თქ	ტკ	ღღ	თხ	ტყ
ძგ	ცქ	წკ	ძღ	ცხ	წყ
ჯგ	ჩქ	ჭკ	ჯღ	ჩხ	ჭყ

ლაზური

ბგ	ფქ	პკ	ბღ	პყ	
ბგ>მბგ>მგ	ფქ>მფქ>მქ		ბღ>მბღ>მღ	პყ>კ	
ბგ/მგ	ფქ>მქ		ბღ>მღ>ღ	პყ>პკ>კ; პყ>პ	
ღგ	თქ	ტკ	ღღ	თხ	ტყ
ძგ	ცქ	წკ	ძღ	ცხ	წყ
ჯგ	ჩქ	ჭკ	ჯღ	ჩხ	ჭყ

სისტემის მოდელის ჩამოყალიბება ექვემდებარება ფონოტაქტიკის წესებს, მაგრამ ფონეტიკური სუბსტანცია განიცდის დიაქრონიულ ცვლილებებს. ამიტომ ისმის კითხვა მოგვეპოვება საკმარისი საფუძველი ლაბიალური რიგის ჰარმონიულ ჯგუფთა პოსტულირებისათვის მეგრულში; გავიტანოთ ფქ, ფხ კომპლექსები სქემის გარეთ?!

ზანური ფონოლოგიური სისტემის თვალსაზრისით სისტემის წევრები განიცდიან ტრანსფორმაციას, მაგრამ ფონოტაქტიკური მოდელი სტაბილური რჩება ქართულის მიმართ, რაც უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ჰარმონიულ კომპლექსთა ჯგუფები ჩამოყალიბდა ქართველურ დიალექტთა ერთიანობის ეპოქაში. ჰარმონიულ ჯგუფთა A და B სისტემები მყარია და დასტურდება ყველა ქართველურ ენებში და რასაკვირველია, ერთნაირი პარადიგმატული სიხშირით არ ხასიათდებიან. ამავე დროს ფონოტაქტიკის თვალსაზრისით მათი მატერიალური სუბსტანციის გარდაქმნები კანონიკური სტრუქტურის ფარგლებს არ სცილდება.

და მაინც, ისმის კითხვა, რატომ *არღვევს ფონოტაქტიკა*, რომელიც ერთი მხრივ ფონემათა შეგუება-შეუგუებლობის გარკვეულ წესებს ემყარება, ხოლო მეორე მხრივ, ენის შინაგანი ორგანიზაციით არის ნაკარნახევი და რეალურად არსებულ სტრუქტურებში ვლინდება, თავისთავად გამომუშავებულ წესს?! ასეთსავე დარღვევასთან გვაქვს საქმე მეგრულში B სისტემის ლაბიო-ველარულ ასპირირებულ ჯგუფში: კანონიკური ფხ>რხ. რა შეიძლება ვივარაუდოთ, როდესაც ფონოტაქტიკის დადგენილი წესი, პარადიგმის ფარგლებში ირღვევა? ის, რომ მოცემულ ფონემათა შეერთება რხ<ფხ კანონიკური სქემის გარეთ დარჩა, თუ შესაძლებელია ვივარაუდოთ ლაბიალური კომპონენტის ტრანსფორმირება როტაციზმით; არ არის გამორიცხული მეგრულში მოქმედი როტაციზმის ტენდენციის ჩარევა, ვინაიდან ფონეტიკური ტენდენციების მოქმედება არასამწერლო ენების სივრცეში შეუზღუდავია.

ფონეტიკური ევოლუციის პროცესში ფონოტაქტიკა გადამწვევტ როლს თამაშობს. როცა დადგინდება ყველა ქართველური ენის ფონოტაქტიკურ კანონზომიერებათა წესები ჩვენ ვნახავთ რომ სპონტანურ ცვლილებათა მთელი რიგი, როგორც სინქრონიულ, ისე დიაქრონიულ ჭრილში, ახსნას დაექვემდებარება. სინქრონიუ-

ლი და დიაქრონიულ გარდაქმნათა ინტერპრეტაცია ფონოტაქტიკის წესების გათვალისწინებით გაცილებით უფრო ზუსტი და იოლი იქნება, ვიდრე ის ახლა არის.

ერთი რამ ცხადია – ჰარმონიულ კომპლექსთა სტრუქტურები მარკირებულია საერთო-ქართველურ დონეზე და ეს მეცნიერული სიზუსტიით არის წარმოდგენილი გ. მაჭავარიანის შრომაში „საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა“. დღეს სრულად ცხადია – თუ დარღვეული ჰარმონიული ჯგუფი მორფემათა გასაყარზე აღმოჩნდა არ არის საჭირო ორი ან სამი ფონეტიკური კანონის მოხმობა, იმისთვის რომ აღდგენილი ჰარმონიული ჯგუფი ასიმილაციით ავსხნათ; გაცილებით უფრო ძლიერია კანონზომიერება, რომელიც ფონოტაქტიკას არეგულირებს.

ავიღოთ მაგალითად ე. წ. ასიმილაციის უმარტივესი მაგალითი **ერთგული>ერდგული**, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია როგორც რეგრესული, ნაწილობრივი, კონტაქტური ასიმილაცია. სულ ცოტა სამი ფონეტიკური კანონი უნდა ჩაგვეერთო, რომ გ-სთვის ასიმილატორის სტატუსი მიგვენიჭებინა, მაშინ როდესაც წინა პოზიციაში თ-ს სონანტი რ ემეზობლება. მორფემათა გასაყარზე წარმოქმნილი არაკანონიკური თგ უნდა გარდაქმნილიყო კანონიკურ დგ-დ – ასეთია ფონემათა განაწილების კანონზომიერება ქართველურ ენებში.

N. Kutelia (Tbilisi)

Phonotactics and Diachronical Transformation of the Elements of the System

The science about linguistics as well as all other sciences is not a system of dogmas – methods change and accordingly the results.

“Phoneme” is a speech sound, it exists in reality and is the object of linguistic studies.

In language as in the system phoneme's material substance and function co-operate.

On the basis of merging co-operation of material substance and junction of various hierarchial levels of language is possible. Consiquently it is a new understanding of 'phoneme' as an abstract unit and not in opposition of phonetics and phonology as it is given in N. Trubetskoy's works.

In the process of phonetic evolution phonotactics has a decisive role. The whole range of spontaneous changes bath in synchronic and diachronic levels, interpretation of systems are much easier and more exact by means of phonetic rules.

რ. ქურდაძე (თბილისი)

სახელური და ზმნური ფუძეები ქართულ-ინგლისურ სასწავლო ლექსიკონებში

მოსვენებაში განხილულია მეორე ენის სახელმძღვანელოში წარმოდგენილი ლექსიკონის შექმნის პრინციპები. კერძოდ, სახელური და ზმნური სალექსიკონო ფუძეების შეტანის პრინციპები ქართულის როგორც მეორე (უცხო) ენის სწავლების სახელმძღვანელოებში წარმოდგენილი სალექსიკონო მასალების მიხედვით.

ამ თვალსაზრისით განხილულია ქართულ-ინგლისური ლექსიკონები, რომლებიც დართული აქვს ქართულის სახელმძღვანელოებს. კერძოდ, მ. კრავეიშვილისა და გ. ნახუცრიშვილის „ქართული ენისა და წერა-კითხვის თვითმასწავლებელი ინგლისურის მცოდნეთათვის“, ლ. გეგუჩაძის “ქართული ენა უცხოელთათვის”, მ. ნიკოლაიშვილის “სასაუბრო ქართულის ინტენსიური კურსი”, კ. არონსონის “ქართული საკითხავი გრამატიკა”, კ. არონსონისა და დ. კიზირიას “ქართული ენა და კულტურა”, დ. კიზირიას “ქართული ენა დამწყებთათვის” და სხვ.

განხილულ ლექსიკონებში ქართული სახელური და ზმნური ფუძეების თავისებურებები სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი (კერძოდ, კუმშვადი, კვეცადი, კუმშვად-კვეცადი, გავრცობილი ან

გაუერცობელი სახელური ფუძეები და რედუცირებადი და არარედუცირებადი ზმნური ფუძეები და სხვ.).

აღნიშნული ლექსიკონების განხილვასთან ერთად მოხსენებაში წარმოდგენილია ის პრაქტიკული საკითხებიც, რაც ქართული სახელური და ზმნური ფუძეების სალექსიკონო ფორმებთან დაკავშირებით იჩენს თავს.

R. K u r d a d z e (Tbilisi)

Nominal and Verbal Stems in Georgian-English Learner's Dictionaries

The article deals with the principles behind the compilation of the dictionary presented in the second language textbook; namely, with the principles of the inclusion of nominal and verbal dictionary stems according to the dictionary materials presented in textbooks of Georgian as a second (foreign) language.

From this viewpoint, the paper examines the Georgian-English dictionaries appended to Georgian language textbooks; namely, Teach Yourself Georgian for English Speaking Georgians by M. Kraveishvili and G. Nakhutsrishvili, the Georgian Language for Foreign Learners by L. Geguchadze, Colloquial Georgian Language Intensive Course by M.. Nikolaishvili, Georgian: A Reading Grammar by Howard I. Aronson, Georgian Language and Culture by H. I. Aronson and D. Kiziria, Beginner's Georgian by D. Kiziria, *etc*

Nominal and verbal stems are presented differently in the dictionaries analyzed in the paper (namely, syncopating, truncating, syncopating-truncating, extended or non-extended nominal stems, reducible and non-reducible verbal stems, and so forth).

Along with the examination of abovementioned dictionaries, the paper also deals with the practical issues which present themselves in connection with the dictionary forms of Georgian nominal and verbal stems.

მ. დ ლ ო ნ ტ ი (თბილისი)

**შეკითხვის საღვთისმეტყველო დანიშნულება
წმიდა ოთხთავში**

1) იესო ქრისტეს მაცხოვრებელი სწავლება წმიდა სახარების მკითხველს უმთავრესად მიეწოდება უფლის ქადაგებით (სიტყვით), სასწაულებით და იგავებით, რომლის დროსაც ბუნებრივად აღძრული შეკითხვები სათანადო მიმართულებით წარმართავს მკითხველისა თუ მსმენელის გულისყურსა და გონებისთვალს.

2) წმიდა ოთხთავში დაისმის 500-ზე მეტი შეკითხვა (კითხვითი წინადადება): შედგენილობის მიხედვით, ორი ტიპისა – კითხვითსიტყვიანი და ინტონაციური (-ა, -მე ან -მეა ნაწილაკიანი).

3) როგორც მოსალოდნელი იყო, შეკითხვის ადრესანტიც (230-მდე შეკითხვა) და ადრესატიც (130-მდე შეკითხვა) – უფალი იესო ქრისტე გახლავთ. უფლის ადრესატები უწინარესად მისი მოწაფეები არიან (115 შეკითხვა), მათ მოსდევენ თეოკრატები – მღვდელმთავრები, მწიგნობრები, რჯულისმცოდნენი (70-მდე შეკითხვა), და ხალხი, ერი (35-მდე შეკითხვა); თავის მხრივ, ხალხი, ვითარცა ადრესანტი, ამავე რაოდენობის შეკითხვას სვამს (უმეტესწილად იესოსა და იოანე ნათლისმცემლის მისამართით). საინტერესოა ის, რომ ქრისტეს მოწაფეები და თეოკრატები შეკითხვის ადრესანტებად თანაბარი რაოდენობით წარმოდგებიან (63-67 შეკითხვა).

4) წმიდა ოთხთავში უმთავრესად იკვეთება შეკითხვის სამი ფუნქციური მიმართულება (დანიშნულება): **1. ინფორმაციული**, **2. შემეცნებითი (რიტორიკული)** და **3. საძიებო (მიზეზობითი)**. მათგან სწორედ ბოლო ორი მიმართულებით განისაზღვრება შეკითხვის საღვთისმეტყველო დანიშნულება წმიდა ოთხთავში. ამასვე ემსახურება შეკითხვის მოტივაციის, მიზეზისა და გამიზნულობის ანალიზი, შესაბამისი საღვთისმეტყველო მასალის დამოწმებით წმიდა წერილიდან, ეკლესიის წმიდა მამათა თარგმანებაზე დაყრდნობით.

M. G l o n t i (Tbilisi)

Theological Function of the Question in the Four Gospels

Jesus Christ's enlivening teaching is mostly given to the reader of the Testament through Lord's preachings, miracles and parables. Questions naturally arise in this process which focus the attention of readers and a listeners towards relevant issues.

There are more than 500 questions in the Four Gospels. According to the structure, they are of two types: with a question word and intonational (with *-a*, *-me* or *-mea* particle).

The source of the questions (about 230 questions), as well as their addressee (about 130 questions) is the Lord Jesus Christ. Lord's questions are primarily addressed to his disciples (115 questions), then theocrats – bishops, scholars, ecclesiastical legislators (about 70 questions) and ordinary people (about 35 questions).

The questions of the Four Gospels serve the following functions: 1. informational, 2. cognitive (rhetoric) and 3. exploratory (causal). Cognitive and exploratory questions determine the theological function of the question in the Four Gospels. The same theological purpose underlies the analysis of motivation, cause of the questions, based on the relevant theological material from the Holy Scripture in the translations of the Holy Fathers.

ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა (თბილისი)

სამოსლის აღმნიშვნელი ერთი სემანტიკური ჯგუფი (ფესსაცმელი) მეგრულ-ლაზურში

ფესსაცმლის აღმნიშვნელი ლექსიკა მდიდარი და მრავალფეროვანია მეგრულ-ლაზურში.

ამ სემანტიკურ ჯგუფში შეიძლება გამოიყოს ქვეჯგუფები:

1) ფესსაცმლის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინები: მეგრ. *მადვალარ-ი* კუჩხმოდვალ-ი კუჩხიშიმადვალარ-ი „ფესსაცმელი“ ლაზ.

მოდგალუ/მოდგალუშ-ი/კუჩხეშიმოდგალუ „id“; მეგრ. ჩაფლა/ჩაფულა/ჩაფა „ფესსაცმელი“ ლაზ. ჩაფულა/ჩაფლა/ჩაბლა/ჩაბა „id“;

2) ფესსაცმლის სახეობები:

ა) ქოშები: მეგრ. ყაყაბ-ი/ყაყაფ-ი „ტყავის ხის ძირიანი ქუსლე-ბიანი მძიმე ფესსაცმელი, ქოშები; მეგრ. ობოხუა „ბრახუნა, ფეხის ხის პროთეზი, ხის ქოში, საბო, ოჩოფეხები, ჭაობში სავალი გრძე-ლი ჯოხი, რომელსაც ფეხის დასადგმელი აქვს მიჭედებული“; მეგრ. საბო/საბოია „სქელ და მაღალძირიანი ფესსაცმელი, ქოში“; ლაზ. ნალინ-ი „ხის ქოშები“; ლაზ. ბაშმაყან-ი//ბაშმაკ-ი „ხის ქოშები“;

ბ) ქუსლიანი ფესსაცმელი: მეგრ. კალატოზ-ი „ხის ქუსლიანი ფესსაცმელი“;

გ) მაღალყელიანი ფესსაცმელი: მეგრ. აზიატკ-ი „აზიური უქუსლო, წვრილჭვინტიანი, ფეხზე შემოტკეცილი ტყავის მაღალყე-ლიანი ჩექმა; მეგრ. ვიტიაშკა „მაღალყელიანი ჩექმა მუხლზე-მთ“; მეგრ. შუზ-ი/შუზეფ-ი „მაღალყელიანი, საზაფხულო ფესსაც-მელი, ჩექმა“; ლაზ. მესთ-ი/მესტ-ი „ყელიანი ფესსაცმელი წულის ქვეშ ჩასაცმელი“; მეგრ.-ლაზ. წულა/წულაზი „მაღალყელიანი, ქუს-ლიანი ფესსაცმელი“; მეგრ. წულაზიში ჩაფლა „წულის შიგნით ჩა-საცმელი სათბურა“; მეგრ.-ლაზ. ჩექმა „ჩექმა“; ლაზ. საფოლი „id“;

დ) დაბალყელიანი ფესსაცმელი: მეგრ. ბატინკა/ბაშმაკეფ-ი „დაბალყელიანი ზამთრის ფესსაცმელი“; მეგრ. პოლსაპოჩკა/პოლ-საპოჩკეფ-ი „დაბალყელიანი ჩექმა“;

ე) საპატარძალო ფესსაცმელი: მეგრ. ბერწკინტე „ბრჭყვიალა ფესსაცმელი“;

ვ) წინდა-ფესსაცმელი: მეგრ. კუნტა თათმანი „მოკლე წინდა“. ეს იყო თავისებური საშინაო ფესსაცმელიც; მეგრ. ბიწკანტია „წინ-და, და ერთგვარი ფესსაცმელი“.

ზ) ჩუსტები: მეგრ. მატატი/მატატაფალი; მეგრ. ლასტ-ი/ლას-ტეფ-ი; მეგრ. ბაჩუჩ-ი; მეგრ. ბაღეტკა „ჩუსტივით ფესსაცმელი“; მეგრ. ესპადრელ-ი „ტილოს ჩუსტი“; ლაზ. პაწუწ-ი; ლაზ. ემენ-ი „ჩუსტივით ფესსაცმელი“;

თ) რეზინის ფესსაცმელი: მეგრ.-ლაზ. ბოტ-ი/ბოტეფ-ი/ე „ბო-ტი, ბოტები“ (მაღალ ან დაბალყელიანი); მეგრ.-ლაზ. კალოშკ-ი/კა-ლოშ-ი „კალოში“;

ო) ერთგვარი ფესსაცმელი: მეგრ. *ქოსალა*; მეგრ. *სამეე* (თხის ტყავისაგან მზადდებოდა); მეგრ. *ბალად-ი*; მეგრ. *კაკამ ჩაფლა* (კაკა „მძივი“, კაკამ-ი „მძივებიანი“); მეგრ. *ჯორაბ-ი*; მეგრ. *სანდალი*-ი „ნავისებური ფესსაცმელი“; ლაზ. *პორჩხალ-ი*;

კ) მატყლის ფესსაცმელი: მეგრ. *ბუგი* „მატყლის თბილი ფესსაცმელი“; ლაზ. *კაპჭინ-ი* „მატყლის ფესსაცმელი (ბავშვის)“;

ლ) ძველი, უვარგისი, უბრალო ფესსაცმელი: მეგრ. *ღაშია* „ცუდი ტყავისაგან დამზადებული ფესსაცმელი, საერთოდ ძველი, უვარგისი“; მეგრ. *მარჩხაფალ-ი/ჩარხია* „ფეხის წასადგმელი ძველი ფესსაცმელი, ჯღანები“; მეგრ. *ნოჩექშია* „ერთი უბადრუკი ჩექმა“; მეგრ. *ჩხარჯი* „ჩუსტი, ძველი ფლოსტები“; მეგრ. *ნოჩხარკია* „ფოსტლები, ჯღანები, ნაგდები ფესსაცმელი“; მეგრ. *ნოჩაფულია* „უბრალო, უვარგისი ფესსაცმელი“;

მ) სპორტული ფესსაცმელი: მეგრ. *ბუც-ი/ბუცეფ-ი*, მეგრ. *კეტ-ი/კეტას-ი*; მეგრ. *ბოტას-ი/ბოტასეფ-ი*.

ნ) უყველო ფესსაცმელი: *ტუფლი-ი* „ლანჩიანი უყველო ფესსაცმელი“; ლაზ. *ფოთინ-ი* „id“. მეგრ. *ტუფლი-ბასანოჩკა* „ნახევრად ღია და ნახევრად დახურული ფესსაცმელი“;

3) ფესსაცმელი დანიშნულების მიხედვით:

ა) ბავშვის ფესსაცმელი: მეგრ. *პაჭიჭი-ი* „პაიჭი“; მეგრ. *ბარია/ბარებ-ი*;

ბ) ქალის ფესსაცმელი: მეგრ. *მაშაია* „მაშია“, „წულა“, „დაწნული ფესსაცმელი ქალისა“;

გ) წულის ქვეშ ჩასაცმელი: მეგრ. *საცვეთ-ი*;

დ) მთაში სასიარულო: მეგრ. *წიბარ-ი* „წერიფი“;

ე) თოვლზე სასიარულო: მეგრ. *თხილამურ-ი/თხიამ-ი* „თხილამური“, ლაზ. *ხედეკ-ი/ხედიკ-ი* „id“;

ვ) მდიდრული ფესსაცმელი: მეგრ. *ობაწკაია* „კოსტა, ჭრაჭუნა, ბაკუნა ფესსაცმელი“; მეგრ. *ცრაცკ-ი* „სამეფო ფესსაცმელი, მდიდრული“;

ზ) ჭაობში სასიარულო ფესსაცმელი: მეგრ. *მაგუია/მაგუნია* „წულა, შინნამზადი ფესსაცმელი ჭაობში და ქვის კარიერზე სასიარულოდ“;

თ) გლეხური ფესსაცმელი: მეგრ. *კოთხუნჯ-ი/კოხუნჯ-ი* „ხის ქერქის ან ჭილის ქალამანი“; ლაზ. *ქალამანი-ი* „ხამი ტყავის ფესსაცმელი“;

ო) საცეკვაო ფეხსაცმელი: მეგრ. *პიწკალ-ი* „კოსტა, კოსტად მოყვანილი მსუბუქი ფეხსაცმელი, ცერზე მდგარივით შემართული“;

4) ფეხსაცმლის საწარმოებლად გამოყენებული მასალის სახელიდან მომდინარე სახელწოდებანი: მეგრ.-ლაზ. *ფოსტალ-ი* „ფლოსტი“; (ფოსტ-ი „ტყავი“); მეგრ.-ლაზ. *კანიშ(ი)ჩაფლა/კანიჩაფლა/კანჩაფულა* (მეგრ.-ლაზ. კანი „ტყავი“), „ქალამანი“; მეგრ. *მაგუ* „მოგვი, ტყავი, ცუდი ფეხსაცმელი“.

როგორც ჩანს, ფეხსაცმლის საწარმოებლად გამოიყენება სხვადასხვა სახის მასალა: ტყავი (ხბოს, ცხვრის, ძროხის, თხის), ხე, მატყლი.

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება მოცემულ ლექსიკურ ერთეულთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი.

E. S h e n g e l i a (Tbilisi)

Towards One Semantic Group Denoting Attire (Footwear) in Megrelian-Laz

Megrelian-Laz vocabulary denoting footwear is rich and various. Several semantic sub-groups can be singled out:

1) **General terms:** Megr. *madvalar-i/kučmodval-i/kučxšmadvalar-i*, “footwear (in general)”, Laz. *modvalu/modvaluš-i/kučxčmodvalu* “id.” Megr. *čapla/čapja* “footwear (in general)” Laz. *čapula čapla, čabla, čabja* “id.”.

2) Kinds of footwear:

a) **Clogs:** Megr. *gagab-i/gagap-i* “heavy leather footwear with wooden soles, clogs”; Megr. *oboxua* “(smth.) pounding, wooden foot prosthesis, wooden clog, sabot, stilts, a long wooden prop with a footrest to walk over a marshy place”; Megr. *sabo/saboia* “a piece of footwear with thick and high sole, a clog”; Laz. *nalin-i* “wooden clogs”; Laz. *bašmağan-i/bašmağ-i* “id.”;

b) **Heeled footwear:** Megr. *kalapoz-i* “wooden heeled footwear”;

c) **Knee-high footwear:** Megr. *aziacğ-i* “Asian heelless, thin-nosed, tight

leather knee-boot”; Megr. *viřařka* “boot(s) extending above the knee-joint”; Megr. *řuz-i/řuzep-i* “knee-high summer footwear, boot”; Megr.-Laz. *cuřa/cuřuz-i* “knee-high heeled footwear”; Laz. *cuřazi ř-i řapla* “a warm piece of footwear for wearing under a boot”; Megr. *řekma* “high boot”; Laz. *sapoř-i* “id”;

d) **Low/ankle-high footwear:** Megr. *bařin ka/bařmaķep-i* “low winter footwear”; Megr. *polsapořka/polsapořep-i* “low boots”;

e) **Bridal footwear:** Megr. *berřkin te* “glittering shoes”;

f) **Socks-shoes:** Megr. *ķunta tatman-i* “short sock”, being at the same time a kind of domestic footwear;

g) **Slippers:** Megr. *mařia/mařiapal-i*; Megr. *bařuř-i*; Megr. *lař-ilasřep-i*; Megr. *baleřka* “shoes resembling slippers”; Megr. *espadrel-i* “slipper made of canvass”; Megr. *řlopansep-i* “convenient slippers”; Laz. *pařuř-i*; Laz. *jemen-i* “shoes resembling slippers”;

h) **Rubber footwear:** Megr.- *boř-i/bořep-i/e* “overshoes” (high or low); Megr. *ķalořka-i*, Laz. *ķaloř-i* “galosh”;

i) **A kind of footwear:** Megr. *kosala*; Megr. *samge* (was made of goatskin); Megr. *balař-i*; Megr. *ķaķam řapla* (*ķaķa* “bead”, *ķaķam-i* “adorned with beads”; Megr. *řorab-i*; Megr. *sandal-i* “boat-like shoe(s)”; Laz. *borřal-i*;

j) **Woollen footwear:** Megr. *bug-i* “warm woollen footwear”; Laz. *ķapřin-i* “woollen footwear (for infants)”.

k) **Old, useless, plain footwear:** Megr. *řařia* “shoes made of inferior leather, generally – old/useless ones”; Megr. *mařarxapal-i/řarxia* “heelless slipper, a useless piece of footwear”; Megr. *nořekmia* “boots of inferior quality”; Megr. *řarķ-i* “an old slipper”; Megr. *nořarķia* “slippers, old/useless footwear”; Megr. *nořapulia* “plain, useless footwear”;

l) **Sports footwear:** Megr. *buc-i/bucep-i* “boots”; Megr. *ķeř-i/ķeřis-i* “trainer”; Megr. *bořis-i/botasep-i* “training shoes”;

m) **Low-topped footwear:** Megr. *řupl-i* “low shoes with soles”; Laz. *potin-i* “id.”; Megr. *řupl-basanořka* “partly open and partly closed footwear”

3) Footwear in accordance with its use:

a) **Footwear for infants:** Megr. *bařeb-i/ bařep-i* ; Laz. *pařuř-i* “legging, gaiter”;

b) **Footwear for women:** Megr. *mařia* “ankle-high shoe”, “a piece of plaited footwear for women”;

- c) **Footwear to be worn under ankle-high shoes:** Megr. *sacvet-i*;
 d) **Footwear to be worn on the snow:** Megr. *txilamur-i/txiam-i* “ski”; Laz. *xedeḱ-i/xediḱ-i* “id.”.
 e) **Luxury footwear:** Megr. *obaḱḱaia* “elegant squeaky stampy shoes”; Megr. *carcḱ-i* “kingly, luxurious shoes”;
 f) **Footwear to be worn over marshy areas:** Megr. *maguia/magunia* “ankle-high homemade shoes for walking over marshy and rocky areas”;
 g) **Rural footwear:** Megr. *ḱotxunḱ-i/ḱoxunḱ-i* “shoes made of tree bark or straw”; Laz. *kalaman-i* “footwear made of coarse leather”;
 h) **Dancing footwear:** Megr. *biḱḱal-i* “elegant, nicely fitting (piece of) footwear, seeming to be standing (on the wearer’s) big toe”;
- 4) **Names derived from the terms denoting the materials used for making footwear:** Megr.-Laz. *postal-i* “slipper” (< *post-i* “leather”; Megr.-Laz. *ḱaniḱ(i) ḱāpla/ḱaniḱāpla/ḱanḱāpula* (< Megr.-Laz. *ḱan-i* “leather”); Megr. *magu* “leather, footwear of inferior quality”.

Apparently, various materials are used for making footwear, such as leather (of calf, sheep, cow, goat), wood, wool, etc.

The paper includes the structural and semantic analysis of the presented lexical units.

ი. ჩ ა ხ ა ნ ი ძ ე (ქუთაისი)

ადრიან ბალბი ქართველური ენების შესახებ

იტალიელი გეოგრაფის ადრიან ბალბის (1782-1848) კალამს ეკუთვნის ნაშრომი “მსოფლიოს ეთნოგრაფიული ატლასი ანუ ძველი და თანამედროვე ხალხების კლასიფიკაცია” (*Atlas ethnographique du globe, ou Classification des peuples anciens et modernes d’après leurs langues*; 1826). ამ ნაშრომის გამოსვლიდან ორი წლის შემდეგ რუსულ ენაზე დაიბეჭდა მისი ერთი ნაწილი, რომელიც კავკასიაში

გავრცელებულ ენებს ეხება (О языках страны кавказской // Вестник Европы, Часть 159. № 8. 1828). წინამდებარე მოხსენებაში სწორედ ამ პუბლიკაციის ტექსტით ვსარგებლობთ. ა. ბაღბი განიხილავს ქართველურ ენებს. იგი გამოყოფს ხუთ ქართველურ ენას და წარმოგვიდგენს მათ შემდეგი ნუმერაციით:

1. ძველი ქართული – “რომელზეც ოდესღაც საუბრობდნენ იბერიაში ანუ დღევანდელ საქართველოში; იგი დიდი ხნის წინ განადგურდა. იულიუს კლაპროთის სიტყვებით რომ ვთქვათ, გუდამაყრელები შესაძლოა იყვნენ ერთადერთი გეორგიელები, ვინაც შემოინახა უძველესი ენა, რომელზეც ისინი ასრულებენ მღვდელთმსახურებას და რომელიც ისევე განსხვავდება ხალხური ქართულისაგან, როგორც სლაური (საეკლესიო) რუსულისაგან. ბიბლია, რომელიც სავარაუდოდ ქრისტეს შემდეგ მე-5 საუკუნეშია თარგმნილი ამ ენაზე, დაწერილია მხედრული ასოებით, რომელიც ქრისტემდე მე-3 საუკუნეში შეუქმნია ფარნავაზს”.

2. ახალი ანუ ხალხური ქართული – “რომლის სხვადასხვა დიალექტზე ლაპარაკობენ რუსეთის დაქვემდებარებაში მყოფი ქართველები, რომლებიც ცხოვრობენ ქართლში, კახეთში, იმერეთში და საქართველოს იმ ნაწილში, რომელიც თურქების მფლობელობაშია. ქართლური დიალექტი ყველაზე სუფთაა. ტექნიკური და სასწავლო ტერმინების ნაწილი ბერძნულიდან და სომხურიდანაა ნასესხები; საზოგადოებასა და ვაჭრობაში გამოყენებული ბევრი გამონათქვამი თურქულიდან და სპარსულიდანაა აღებული; მაგრამ საფუძველი მხოლოდ თავისია და იგი განსხვავდება ყველა ცნობილი ენისაგან. მასში არის მრავალი ნაწარმოები და რთული სიტყვა; მასში არ არის ნაწევარი; არსებით, ზედსართავ სახელებს, ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს მხოლოდ ერთი სქესი აქვთ. მრავლობითი რიცხვი იწარმოება -ბი ან იბი'ს დართვით; მაგ., მამა – მამაბი. ბრუნება პირდაპირია; აქვს შვიდი ბრუნვა, როგორც რუსულში, რომლებიც იწარმოება ბოლოკიდური ასოების ცვლილებით. შედარებითი ხარისხი იწარმოება ზედსართავ სახელზე მარცვლის სი- დართვით, ხოლო აღმატებითი – მარცვლების სი-, ლა- დართვით; მაგ., ლამასი – სილამასი – სილაღამასი. თხრობით კი- ლოს აქვს ექვსი დრო, რომელთა შორის სამი წარსულია; კავშირებითი არ არის, ხოლო ვნებითი ზმნა იწარმოება მეშველით. წინდე-

ბულები დაისმის სიტყვის ბოლოს. მაგ., ცე ‘მიწა’, და ‘ზე’; ცედა ‘მიწაზე.’ ფრაზების კონსტრუქცია საკმაოდ თავისუფალია; ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს, რაც ორაზროვნების მიზეზი ხდება.”

3. მეგრული – “რომელზეც საუბრობენ სამეგრელოში, ოდიშთა ქვეყანაში და გურიაში. ეს უკანასკნელი და სამეგრელო ოდიშთა ქვეყანასთან ერთად რუსეთის იმპერიის იმპერიის ორ დიდ პროვინციას წარმოადგენენ.”

4. სვანური – “რომელზეც საუბრობენ სვანეთში: იქაური ტომი მეგრძოლია, დამოუკიდებელი; მოსახლეობენ კავკასიის მთებში, შენისწყლის, ეგურის და ეგრიზის გასწვრივ.”

5. ლაზური – “რომელზეც საუბრობენ ლაზები, მთიელები, რომლებიც თურქეთის იმპერიის ქვეშევრდომები არიან. ისინი მოსახლეობენ შავი ზღვის სანაპიროზე ტრებიზონდიდან ჭოროხამდე, რომელიც მათ გამოყოფს გურიისაგან. შუასაუკუნეებში ლაზები გაბატონებული ხალხი იყო იმ სახელმწიფოში, რომელსაც მათ მისცეს თავიანთი სახელი; ეს სახელმწიფო გადაშლილი იყო ჭოროხიდან ჩრდილოეთ ფაზისამდე ანუ რიონამდე... პროკოფისა და აგათიას სიტყვებით, ისინი ძველი კოლხების შთამომავლები არიან.”

მოსხენებაში განხილული და გაანალიზებულია იტალიელი ავტორის მონაცემები; არის ცდა მისი ინფორმაციის სავარაუდო წყაროს დადგენისა.

I. Chachanidze (Kutaisi)

Adrian Balbi on Kartvelian Languages

Italian ethnographer Adrian Balbi (1782-1848) wrote the book *Ethnographic Atlas of the World or Classification of Ancient and Modern Peoples by their Languages* (*Atlas ethnographique du globe, ou Classification des peuples anciens et modernes d'après leurs langues*; 1826). Two years later, a Russian magazine published a part of the book concerned, dealing with languages of the Caucasus. The present paper is based on the text of the said

publication. A. Balbi discusses Kartvelian languages. He identifies five Kartvelian languages and presents them in the following order:

1. Old Georgian – once spoken in Iberia that is in present-day Georgia; it disappeared long ago.

2. Modern or Popular Georgian – spoken in the parts of Georgia occupied by Russia and Turkey. It differs from all known languages. It has a lot of derivatives and compounds; it has no articles; nouns, adjectives, pronouns and adverbs have only one gender. It has seven cases.

3. Megrelian – spoken in Megrelia, in the country of Odishes and in Guria. These are two great provinces of the Russian empire.

4. Svan – spoken in Svanetia, along the rivers of Tskhenistskali, Enguri and Egrisi.

5. Laz – spoken by Laz, the highlanders, subjects of the Turkish Empire. They inhabit the territory from Trebizond to the Chorokhi river.

The paper discusses and analyzes the data provided by the Italian author. Attempts are made to establish probable sources of his information.

ჰ. ჩ ი მ ქ ე (თბილისი)

საურთიერთო მოქმედების გამოსატყუა ქართულსა და თურქულში

1. ურთიერთობის (რესიპროკის) შინაარსი ქართულ ზმნაში სხვადასხვა საშუალებით გადმოიცემა: ობიექტური პირის ნიშნებით, ვნებითის ე- პრეფიქსით, სასხვისო ქცევის ი-/უ- და საზედაოს ა- პრეფიქსებითა და ზმნისწინებით. გრამატიკულ საშუალებათა გარდა, (ან მათთან ერთად), სათანადო ანგარიში უნდა გაეწიოს ზმნებში ურთიერთობის სემანტიკასაც (შ. აფრიდონიძე).

2. საურთიერთო მოქმედების გამომხატველი ზმნისწინებია: გა-, გადა- და-, მი-, ჩა შე-, წა-, შემო-. მაგალითად: წა-აბამს (ერთმანეთთან ნასკვით შეაერთებს, გადააბამს თოკით, ძაფით და მისთ. ნაჭრებს // ერთმანეთთან სიგრძივ დააკავშირებს. *ორი უგრძესი კიბე აქვე წააბეს ურთიერთს – ლ. გოთ.*); შე-ამეგობრებს

(ერთმანეთის მეგობრად გახდის); *გა-ზელს* (ზელით ერთმანეთში გაურევს; ზელით მოსრეს); *გადა-წნავს* (ერთმანეთზე დაწნავს, – დაწვნით შეაერთებს); *და-უახლოვდება* (ახლობელი გაუხდება, ახლო ურთიერთობა ექნება (ვინმესთან), – დაუკავშირდება); *შე-თოკავს* (თოკით შეკრავს, – გაბაწრავს, შებოჭავს); *შემო-კრებს* (მოკრებს, შეკრებს) (ქეგლ).

3. საინტერესოა საურთიერთო შინაარსის გამოხატვის მსგავსება-განსხვავება ქართულსა და თურქულში. ეს სემანტიკა თურქულში გადმოიცემა თანდებულებით: **Beraber** (ერთად) და **birbiriyle** (ურთიერთ). მაგალითად: **Gülecek** ნიშნავს „გაიცინებს“, **Gülüşecekler** კი – „ერთად გაიცინებენ“. საურთიერთო მოქმედებას გადმოსცემს აგრეთვე ნიშნები: **-ş, -ış, -iş, -uş, -üş**. ამოსავალი გარდამავალი ზმნა სათანადო სუფიქსის დართვისას გარდაუვალი ხდება და მოქმედება საურთიერთო ხასიათს იძენს. მაგალითად: **Görmek** (ნახვა) – **Görüşmek** (ერთმანეთის ნახვა), რასაც ქართულში ზმნა „შეხვედრა“ გამოხატავს. „შეხვედრა“ თურქულად ასე ითარგმნება “Birbiriyle görüşmek” (ერთმანეთთან შეხვედრა, ერთმანეთის ნახვა). ამავე დროს, თურქულში არ არის აუცილებელი სიტყვის **Birbiriyle** გამოყენება. თვით **Görüşmek** აღნიშნავს საურთიერთო მოქმედებას, რადგან მას დართული აქვს თურქულის საურთიერთო მოქმედების გამომხატველი **-ş** ნიშანი.

H. Ç i m k e (Tbilisi)

Expression of Reciprocal Action in Georgian and Turkish

1. Reciprocal content of Georgian verb is expressed by various means: personal pronoun markers, passive voice prefix *e-*, as well as by means of prefixes/preverbs expressing objective version (*i-/u-*), and superessive version (*a-*). In addition to or together with grammatical means, due consideration must be given to the meaning of reciprocity in verbs (Sh. Apridonidze).

2. Prefixes expressing reciprocal action are as follows: *გა-, გადა- და-, მი-, ჩა-, she-, tsa-, shemo-*. For example: *წა-აბამს (tsa-abams* – will tie together/to smth. (bits of rope, thread, etc); *შე-ამეგობრებს (she-amegobrebs* – will make smb. friends with smb., will befriend smb.); *გა-ზელს (ga-zels* – will knead/mix together); *გადა-წნავს (gada-tsnavs* – will plait smth. round smth.; will interlace smth.); *და-უახლოვდება (da-uaxlovdeba* - will get close/closer to smb.; will become close friends with smb.); *შე-თოკავს (she-tokavs* – will tie smb. up); *შემო-კრებს (shemo-krebs* – will gather smb./smth. around (oneself); will bring smb./smth. together).

3. It is interesting to explore the ways of expression of reciprocal action in Georgian and Turkish. In Turkish, this meaning is expressed by the prepositions *beraber* (together) and *birbiriyle* (each other, one another). For example: *gülecek* means “will laugh”, whereas *gülüşecek* means “will laugh together”. Reciprocal action is also conveyed by means of markers *-ş, -ış, -iş, -uş, -üş*. By the addition of appropriate suffix, an initial transitive verb is transformed into an intransitive one and acquires reciprocal character. For example: *görmek* “to see” - *görüşmek* “to see each other” that is “to meet (each other)”. “To meet” is translated into Turkish in the following way: “*birbiriyle görüşmek*” (to meet each other, to see each other). In Turkish, it is not necessary to use the word *birbiriyle*, as far as the word *görüşmek* itself conveys the meaning of reciprocity, since it contains the marker *-ş* expressing a reciprocal action.

მ. ჩ უ ხ უ ა (თბილისი)

**აფხაზური ა-წლა „ხე“ ფუძის
ქართულ-კავკასიური იზოგლოსები**

აფხაზურ-ადიღურ ენათაგან აფხაზური ა-წლა „ხე“ ძირის კანონზომიერი შესატყვისი მხოლოდ ახლომონათესავე აბაზურს მოეპოვება – წლა „ხე“. ჩვენთვის საინტერესო აფხაზურ-აბაზურ -წლა ძირ-ფუძეს ადრე ქართულ ძელ- (ზან. ჯაღ-) „ხე“ ფორმასთან აახლოვებდნენ, რაც არ უნდა ასახავდეს საკითხის რეალურ ვითარებას.

როგორც ირკვევა, უფრო მისაღები ჩანს აფხაზურ-აბაზური -წლა ძირის ეტიმოლოგიური კავშირი შემდეგ დადესტურ მონაცემებთან: ხუნდ. წალ „წკეპლა, ჯოხი“, „მათრახი“, ტინდ. ცეელა ← *წიელა, ლოდ. ცეელი ← *წიელი „ჩხირი“, აღ. წალ „ფოთოლი“ კრიწ. წილი, ბუღ. წილე „ტოტი; ყლორტი“. მართალია, თანამედროვე ნახურ ენებში არ ჩანს ზემოთ აღწერილ სიტყვათა რიგის საკუთრივ ნახური ლექსიკური მონაცემი, მაგრამ ჰურიტული წარწ- „შეშა“ და ურარტული წარ „ხილნარი; ხეივანი“ (მდრ. ამ ენათაგან მომდინარე სუბსტრატული წარ „ხე“ ძველ სომხურ ენაში) იმაზე მიუთითებს, რომ მსგავსი სტრუქტურის ძირი ისტორიულად ნახურ ენებშიც უნდა გვქონოდა.

რაც შეეხება ქართველურ ენობრივ სინამდვილეს, სათანადო იზოგლოსი თავჩენილია ქართულ წარა-ფ- დერივატში (წარაფ-ი „წვრილი მოგრძე ტყე“ (საბა)), სადაც ძირად გამოყოფილ წარა სეგმენტს პოეტი-აკადემიკოსი მუხრან მაჭავარიანი სავსებით სამართლიანად მიიჩნევდა ურარტული (→ სომხური) წარ- ძირის ქართველურ შესატყვისად.

M. C h u k h u a (Tbilisi)

Georgian-Caucasian Isoglosses of Abkhazian Stem *a-çla* “Tree”

In Abkhazo-Adyghean languages, the regular correspondence of the Abkhazian root *a-çla* “tree” can be traced only in the closely related Abaza language. Previously, the Abkhazo-Abaza root-stem *-çla* was supposed to be connected with the Georgian form *çel-* (Zan *çal-*) “tree”, which, as we believe, should not be the case.

As it has been shown, etymological connection of the Abkhazo-Abaza root *-çla* with the data of Daghestanian languages seems to be more plausible: Avar *çal* “rod”, “stick”, Tindi *çela* ← *çela, Ghodoberi *çeli* ← *çeli “twig”, Aghul *çal* “leaf”, Budukh *çile* “branch”, “sprout”. Although in modern Nakh languages there cannot be found properly speaking Nakh lexical data related to the above word series, Hurrian *çarr* “firewood” and Urartian *çar* “orchard”; “alley” (cf. substrative *çar* “tree” in Old Armenian, originating from these languages) however suggest that historically, a root of similar structure must have been present in Nakh languages as well.

As for the Kartvelian linguistic reality, the relevant isogloss is evident in a Georgian derivative *çara-p-* (*çarap-i* “a narrow, oblong forest” (Saba)), where the segment *çara* singled out as a root, was quite reasonably considered by the Georgian Poet and Academician Mukhran Machavariani to be the Georgian correspondence of the Urartian (→ Armenian) root *çar-*.

მ. ციხაროშვილი (თელავი)

**წოვათუშური (ბაცბური) ზღაპრის
სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებანი**

წოვათუშური ზღაპარი სპეციალური შესწავლის საგანი დღემდე არ გამხდარა, თუმცა იყო სერიოზული ცდები მისი შეკრება-შესწავლისა. წოვათუშურში „ზღაპარს“ ძირითად სემანტიკასთან ერთად გადატანითი მნიშვნელობაც აქვს.

ძირითადი: *ფალ* „ზღაპარი“ მაგ.:

ბადრიე ბუხარ ცერეჭ ავ ფალიგო ლარკ ლეფო

„ბავშვები ბუხრის პირას ბებოის ზღაპარებს ყურს უგდებენ.“

გადატანითი: *ფალფანდი* „ზღაპარ-ზღუპრები, ზღაპრები, ტყუილები, ჭორები“ მაგ.:

მატლომცინე დეთლოჭ ის ფალანდი შაწყ ცომენა ახოღმაკე ჭონ იცხ ფალფანდიე.

„ნეტავ, როდემდის ყვები მაგ ჭორებს, სულერთია ვერავის მოატყუებ მაგ ტყუილებით (ზღაპრებით).“

ფალფანდი კომპოზიტია, რომლის პირველი ძირი საკუთრივ ბაცბურია, ფალ „ზღაპარი“, ხოლო მეორე ქართული ძირია ფანდ „ფანდი, ხრიკი, ოინი“, ი-მრავლობითი რიცხვის გამომხატველია წოვა-თუშურში.

ზღაპრისთვის დამახასიათებელი მყარი გამონათქვამებიდან წოვათუშური ზღაპრისთვის დამახასიათებელია **ინიციალური, მედიალური და ფინალური** ფრაზეოლოგიური ფორმულები. ქართული ზღაპრისგან განსხვავებით, წოვა-თუშურში არ გვხვდება თხრობითი-რელიგიური ტიპის ხოტბითი ან დალოცვითი დასაწყისი.

წოვათუშური ზღაპრის დასაწყისისთვის დამახასიათებელია ისეთი ფრაზეოლოგია, რომელიც განუსაზღვრელ დროსა და სივრცეზე მიუთითებს. ასეთი სახის გამონათქვამი გადმოცემულია მარტივი წინადადებით. გამოყენებულია „ყოფნა-არსებობისა“ და „ცხოვრების“ აღმნიშვნელი ზმნები უწყვეტლის და თურმეობითის ფორმებით. მაგ.:

ცჰადნი კნათგოჰ ცჰა დადრ ფსტუ ლეეგორალო

„ერთ ბიჭს ერთი დედინაცვალი ჰყოლოდა“;

ცჰადნი ქვეყანე ვახერ ცჰა ჰაუ სტაკ

„ერთ ქვეყანაში ცხოვრობდა ერთი პატოსანი კაცი“.

მედიალური გამონათქვამებიდან გვხვდება მოგზაურობის, გადაადგილების ამსახველი ფრაზეოლოგია, რომელიც „სელა“ ზმნას უკავშირდება. მაგ.:

ენქ კნათ შუფ ბახქ, დომიქ ხაბექ, დუნი ლეოდ ლე კახკ ლეოდ

ცჰადნი ჰულორ ბახქ

„შემდეგ ბიჭი წავიდა, ცხენზე შეჯდა, ბევრი იარა თუ ცოტა იარა, ერთ ტყეში მივიდა“.

დუდტრალორ დუდტრალორ დუდტრალორე ცჰადნი აგას თორნე მადენი მათრალორ.

„იარა, იარა, იარა და ერთი ბებია თონეში პურს აცხობდა.“

წოვათუშური ზღაპრის ფინალური ენობრივი ფორმულები სტრუქტურულ-სემანტიკურად დასაწყისის მსგავსია; ქართულისგან განსხვავებით არ შეიცავს დალოცვის ამსახველ ლექსიკურ ერთეულებსა და ფრაზებს. იშვიათად გვხვდება შემდეგი დასასრულით:

ეჰათ დოლო დადქ ჰამახეც ზორამში ო კნათ ვეწერ

„ამის შემდეგ მამას ყველაზე მეტად ის ბიჭი უყვარდა.“

იშტ-იშტაე კობლე ჰალორ ვახვადონორ

„ასე-ასე კომბლემ იცხოვრა.“

წოვათუშური ზღაპარი ზოგ შემთხვევაში კომპოზიციურ-ფრაზეოლოგიურად თანხვედრია ქართული ზღაპრისა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს შემდეგი ზღაპრები: *ძმუდგლი* „ძმობილები“, *გონანქ ყისძათაქ* „ჭკუა და იღბალი“, *კუან არწივა* „კუ და არწივი“.

M. T s i s k a r i s h v i l i (Telavi)

Structural and Semantic Peculiarities of Tsova-Tush (Batsbi) Fairy Tales

Although Tsova-Tush fairy tales have not yet become a subject of any special investigation, there have been made some serious attempts to gather and study them. In Tsova-Tush the word **tale**, in addition to its basic semantics, has figurative meaning as well.

Basic: *fal* “fairy tale”, e. g.

ბადრიე ბუხარ ცერეჭ ავ ფალოვრ ლარკ ლეფრ

“Children are listening to granny’s tales by the fire-place.”

Figurative: *falfandi* “tales”, “lies”, “rumours”, e.g.

მატლომცინე დეთლოჭ ის ფალანდი შაწყ ცომენა ახოდმაკეჭ ჭონ იცხ
ფალფანდიოვ “I wonder how long you are going to tell us those rumours, you
can deceive no-one with your lies (tales) anyway”.

Falfandi is a composite, the first root of which is Batsbi *fal* “tale”, and the second one is Georgian – *fand* “trick”, “ruse”; *-i* is a plural ending.

Out of set expressions which are characteristic of fairy tales in general, Tsova-Tush fairy tales are characterized by **initial**, **medial** and **final** phraseological formulae. Unlike Georgian fairy tales, Tsova-Tush fairy tales do not start with eulogies or blessings of narrative-religious type.

It is typical of Tsova-Tush fairy tales to start with the phraseology which refers to indefinite time and space. Such expressions are rendered with simple sentences. There are used verbs denoting the notions of “being/existing” and “living” in imperfect and perfect forms.

ცჰანნი კნათოკოჭ ცჰა ღადრ ფსტუ ლეგდორალრ

“One boy was said to have a stepmother”.

ცჰანნი ქვეყანე ვანერ ცჰა ჰაჟ სტაკ

“One honest man lived in one country”.

Medial expressions include the phraseology related to travel and movement, which is connected with the verb “to go”, e. g.

ქე კნათ შოჟ ბანე, დოძმაქ ნაბჟე, დუნი ლელოდ ლე კაძაკ ლელოდ ცჰანნი
ჰელორ ბანე

“Then the boy went off, mounted his horse and after riding some distance, came to a wood”.

*ღუმტრალორ ღუმტრალორ ღუმტრალოქ ცჰანბნ ავას თორნე მადნა
დათრალორ.*

“He walked and walked and walked and (finally saw that) one granny was baking bread in a thonè (cylindrical clay oven)”.

Structurally and semantically, concluding linguistic formulae of Tsova-Tush fairy tales are similar to their beginnings. Unlike Georgian fairy tales, they do not contain phrases and lexical units related to benediction. Rarely, they end in a finale like this:

ექათ დოლოძ დადქ ჰამანეჯ ზორადში ო კნათ ვეწერ

“Since that time, father loved that boy most of all”.

იშტ-იშტაქ კობლქ ჰალორ ვახეადონორ

“In that way Komblè lived”.

In some cases, Tsova-Tush and Georgian fairy tales are similar in composition and phraseology. In this respect, following fairy tales should be pointed out: *ძმუბლი* „sworn brothers“, *გონაქ ყისმათაქ* „brains and fate“, *კუნ არწივა* „a tortoise and an eagle“.

აღ. ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (თბილისი)

ინტერპლატორის მიერ შერყვნილი სამი სტროფი „ვეფხისტყაოსანში“

თავიდანვე ვიტყვი, რომ ამ სტროფების ავთენტურობაში ეჭვის შეტანის არავითარი საბაბი არა გვაქვს, – ორივე პოემის ავტორს ეკუთვნის. აქვე შევნიშნავ ერთი იშვიათი მორფოლოგიური ფორმის შესახებ, რაც „ვეფხისტყაოსანსა“ და ზოგ ქართულ დიალექტში დასტურდება, – ეს გახლავთ ნათესაობითის ფორმა ლოკატივად. ეს ფორმები საკმაოდ დასტურდება პოემის ტექსტში:

*შეის ხასობს, გაის ქუშობს (763/761). შდრ. ხევს.: უკენისკე-
ზენისკე, ქვენისკე, შინისკე...*

ტარიელი მოუთხრობს ავთანდილს: მამა რომ მომიკვდა, წელიწადამდე საბნელოში ვიჯექიო. მეფესა და დედოფალს ებრძანა და

„უკანის (= ბოლოს) გამომიყვანეს ხასთა მათ წინამდგომელთა“ (335; 340/337). ეს ფორმა გაუგებარი გამოდგა რუსთველოლოგთათვის: უკანის დაიბეჭდა წ ბ ჩ კარ¹ აბ ჭ გამოცემებში, უკუნით დასტურდება ძღ¹ ხელნაწერებსა და ქ კარ² ინ 57 წ. გამოცემებში. უკანით ფორმის მცდარად წარმოჩენის გამო განვიხილავთ სამ რუსთველურ სტროფს:

თინათინი ეუბნება ავთანდილს:

„გახსოვს, ოდეს შენ და როსტანს მინდორს მხეცი დაგეხოცა, იქ გენახა უცხო მოყმე, რომე ცრემლი მოეხოცა?“

მას უკანით გონებამან მისმან ასრე დამამხოცა;

შენ გენუკევი მონახვასა, კიდით-კიდე მოლახოცა“. (128; 135/134)

მეორე სტროფში ფატმანი შესწივის ავთანდილს მის მიერ გასტუმრებული მზეთუნახავის ქაჯების ხელში ჩავარდნის შესახებ:

„ფატმან იტყვის: „მომეშორვა მზე, მნათობი სრულად ხმელთა, სიცოცხლე და სულდგმულობა, მონაგები ჩემთა ხელთა,

მას უკანით გაუწყველდად დება მჭირდის ცეცხლთა ცხელთა, ვერ გავახში წყარო ცრემლთა თვალთა ჩემთა გადმომღვრელთა“ (1210; 1214).

ზემოთ აღინიშნა, რომ ლოკატივი უკუნი ვერ გაიგო რუსთველოლოგთა დიდმა ჯგუფმა. ოდნავადაც არ მეპარება ეჭვი, რომ დედანში ორივე სტროფში იკითხებოდა მას უკანის და უბირმა გადამნუსხველმა ეს მისთვის უცნობი ფორმა შეცვალა მისთვის ცნობილი მას უკანით-ით.

რაკი პოემაში დასტურდება უცები – უცებნი მოსრნის მცოდნელთა ცოდნამან, ხელოვნებამან (1557; 1562) უნდა გვქონდეს „მცებნელი“-ც, კერძოდ, ამ ტაეაში „მცოდნელთა“-ს ნაცვლად უნდა გვქონოდა მცებნელთა. მე მგონია, რომ საქმეში აქაც გადამწერი ჩაერია და, აი, ამ სტროფშიც:

[ნესტანმა] მონასა ჰკითხა: „მიაბე ვინ არის ჩემი მძებნელი?“

ანუ ვინ მიცის ცოცხალი, მიწასა ზედა მტკეპნელი?“

მან მოახსენა: „ვიკადრებ, რასცა ოდენ ვარ მცნებელი.“

რა წამოსრულ ხარ მას აქათ შენგან ჩვენია მზე ბნელი“ (1276; 1281).

რუსთველს არა აქვს ასეთი „კოჭლი“ რითმები და მე მჯერა, რომ აქაც უვიცი გადამწერი ჩაერია საქმეში და **მცებნელი** შეცვალა **მცნებელი**-თ. სტროფი გადამწერთა მიერ ნაწვალები ჩანს; EGHJTA¹F¹L¹Q¹ ხელნაწერებში იკითხება *მცნობელი*, FIGOZAG¹-ში – *მცოდნელი*. უნდა დაებეჭდოთ – **მცებნელი**.

A. Chinchaurauli (Tbilisi)

Three Stanzas in “The Knight in the Panther’s Skin” Corrupted by an Interpolator

1. In “the Knight in the Panther's Skin” *uḱanis* means “finally”, “afterwards”: “*uḱanis gamomiqvanes xasta mat çina mdgomelta*” (135; 140/137).

2. In stanzas №№ 128; 135/134 and 1210; 1214, words **mas uḱanit** belong to an interpolator and must be substituted with *mas uḱanis*.

3. In stanzas №№ 1557; 1562 **mcodnelta** must be substituted with *mcebnelta*; and in stanzas №№ 1276; 1281 with the rhymes – **mzebneli**, **mḱepneli**, **mze bneli**, ḱord **mcnebeli** in the 3rd line must be substituted with *mcebneli*.

რ. ჭკადუა (თბილისი)

**ქართული „თბება“ ტიპის ზმნებისა და
სვანური ფუძედრეკადი ვნებითების
ურთიერთმიმართებისათვის**

„თბება“ ტიპის (უნიშნო) ზმნებს ქ. ლომთათიძე ახასიათებს, როგორც უძველეს, გარდაუვალ, უგვარო დინამიკურებს, რომლებიც მეცნიერის აზრით „...არავითარ სპეციალურ ნიშანს არ გვიჩვენებენ ვნებითისათვის და წარმოების თვალსაზრისით ამოსავალი არიან სათანადო მოქმედებითისათვის“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართული და ზანური მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითს სვანურში შეესაბამება მეორე ტიპის (ფუძედრეკადი) ვნებითი (გ. მაჭავარიანი), თუმცა იქვე მითითებულია, რომ მეორე ტიპის ვნებითს სვანურში „უნიშნო“ ვერ დაერქმევა გარკვეული გარემოებების გამო. მართლაც, მათ, ე. წ. ვნებითობის ელემენტის (-ენ) გარდა, ახასიათებთ ფუნქციური დატვირთვის მქონე ძირისეული ხმოვანთმონაცველობა და, აქტივის ფორმებისგან განსხვავებით, აწმყოს ფუძის მაწარმოებლად -ი სუფიქსი ერთვით, მაშინ როდესაც, შესაბამის აქტივებს ბოლოსართად -ე მოუდით.

გ. მაჭავარიანს მიაჩნია, რომ ისტორიულად ფუძედრეკად გარდამავალ ზმნათა აწმყოს ფუძე სვანურში -ა- გახმოვანებით იყო წარმოდგენილი, -ი- გახმოვანებას კი მეორეულ ფაქტად მიიჩნევს (კედ → *კედ-ე → კიდ-ე), რადგანაც ათემატური აწმყო უფრო ძველი უნდა იყო, ვიდრე თემატური.

ჩვენი აზრით, გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ თანამედროვე სვანურში შემორჩენილია ათემატური, სტატიკური მნიშვნელობის ზმნური ლექსემები -ი- გახმოვანებით: **ტიხ** „დაბრუნებულია, მოსულია“, **სკიბ** „დამაგრებულია, გაჩერებულია“, **ცჷირ** „დატოვებულია“, სიდ „დარჩენილია“ **კჷიბ** „ცნობილია“, **თხიშ** „აგლია“ (ზედმიწ. „ათხლეშია“) და ა. შ. ამავე გახმოვანების მასდარი შემონახულია იდიომატურ გამოთქმაში **კიდლ ლეკედ** „წვევტად ამოსაწვევტი, ამოსაღები“ (ჩაიწერეს მ. საღლიანმა და ნ. შავრეშიანმა

სოფ. ცხუმარში). ასე რომ ათემატური აწმყოს ფუძე სვანურში შემონახულია არა მხოლოდ კედ სახით, არამედ ი გახმოვანებითაც, რაც თავისთავად ეწინააღმდეგება იმ მოსაზრებას, რომ ე → ი გამოწვეულია ხმოვნიანი სუფიქსის მიერ. უდავოა, რომ აბლაუტის მიზეზი ფონეტიკაში უნდა ვეძიოთ, მაგრამ სვანურში იმდენად ძველი ფორმებია შემორჩენილი, რომლებიც ენის განვითარების სხვადასხვა დონეს განეკუთვნება (ამას დამატებული დიალექტური სახესხვაობანი), რომ უკვე ჭირს ფონეტიკური მოტივაციის დადგენა, თუმცა სინქრონიულ დონეზე მკვეთრად ჩამოყალიბებული ფუნქციონალური ხმოვანთმონაცვლეობა, ანუ აბლაუტი გვაქვს. რაც შეეხება „თბება“ ტიპის სემანტიკურ ექვივალენტებს სვანურში, ისინი, ჩვეულებრივ, არაფუძედრეკადათოვის დამახასიათებელ ი-, ე- პრეფიქსებს დაირთავენ. თავის მხრივ, ფუძედრეკადი ვნებთიებიც ცდილობენ პრეფიქსიანი ვნებთის ყალიბი გამოიყენონ.

R. Chk ad u a (Tbilisi)

Towards Interrelation of Georgian “Tbeba” Type Verbs and Svan Passive Verbs with Root Ablaut

K. Lomtadze devoted a special article to the “tbeba” type verbs, called by Ak. Shanidze “unmarked passives”. She shared the opinion about the archaic character of the mentioned verbs and stated that “... historically they should have been single-person dynamic voiceless verbs”.

On the basis of the study of the material of Kartvelian languages, G. Matchavariani connected Svan second type (verbs with root ablaut) passives to Georgian and Zan third type (unmarked) passives. Matchavariani proceeded from the athematic present form of the transitive verbs with the root vowel -e-, which should be more archaic than thematic present.

To our opinion, it is noteworthy that Svan has preserved athematic verbal lexemes with with the root vowel -i- as well, whose static meaning and absence of forms point to their archaic character.

ნ. ჭ უ მ ბ უ რ ი ძ ე, მ. კ ი კ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

**კნინობითობის გამოსატვის ლექსიკური და
მორფოლოგიური საშუალებები ქართულ
სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში**

კნინობითობის გამოსატვა განსაკუთრებული ენობრივი მოვლენაა, რომელიც დაკავშირებულია, პირველ ყოვლისა, საგნის სიმცირესთან. ობიექტის სიმცირის გარდა კნინობითი სახელებით გამოისატება მთქმელის დამოკიდებულება ობიექტისადმი: დაცინვა-დამცირება ან მოფერება-აღერსი. თვით კნინობითობის შინაარსი იძლევა იმის საფუძველს, რომ მცირე მოცულობის საგნებისადმი გამოსატული იყოს აღერსი ან დამცირება.

კნინობითობის გამოსატვა ხდება სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით: ლექსიკური (ლეკვი, კნუტი...), აღწერითი (პატარა სახლი, პატარა ძაღლი...), კომპოზიციით (ხელწაღდი, ხელჩანთა...), სუფიქსაციით (წიგნ-აკი, კატ-უნ-ა, პარკ-უჭი ...), ფუძის რედუქციაციით და ფუძისეული ხმოვნის მონაცვლებით (ბიჭ-ბუჭები, ყარტა-ყურტა...).

კნინობითობა მოიცავს მრავალ სემანტიკურ ნიუანსს, რაც განაპირობებს მისი გამოსატვის საშუალებათა მრავალფეროვნებას. ამავე დროს არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება თავად ფუძის სემანტიკას. ფუძე და მაწარმოებელი ერთად ქმნიან კნინობითი სახელის ექსპრესიულ-ემოციურ იერს. მოხსენებაში განხილულია შესაბამისი მასალა ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტების მიხედვით.

**Lexical and Morphological Means of
Expressing Diminution in Georgian
Literary Language and Dialects**

The expression of diminution is a special linguistic phenomenon which is, in the first place, connected with the small size of an object. In addition to the notion of smallness of an object, diminutive nouns convey the attitude of a speaker towards an object: derision/humiliation or endearment/affection. The very essence of diminution allows of treating small objects with affection or humiliation.

Diminution is expressed by various linguistic means, such as lexical (*ლექვი* lek'vi – “puppy”, *კნუტი* k'nut'i – “kitten”), descriptive (*პატარა სახლი* p'at'ara saxli – “little house”, *პატარა ძაღლი* p'at'ara dzaġli – “little dog”), compositions (*ხელჩანთა* xelchant^ha – “handbag”, *ხელწაღდი* xelts'aldi – “hand-axe”), suffixation (*წიგნაკი* ts'ignak'i “booklet”, *კატუნა* k'at'una – “kitty”, *პარკუჭი* p'ark'uch'i – “small pouch”, “satchel”), stem reduplication and stem vowel interchange (*ბიჭბუჭები* bich'buch'ebi – “boys”, “lads”, *ყარტა-ყურტა* q'art'a-q'urt'a – “refuse”, “garbage”).

Diminution involves a number of semantic details bringing about the variety of its means of expression. At the same time, the semantics of the stem itself is essential. Stem and formative markers jointly form expressive and emotional image of a diminutive noun. The paper reviews relevant data from the Georgian literary language and dialects.

6. ხ ა ხ ი ა შ კ ი ლ ი (თბილისი)

ღვინო სიტყვის წარმომავლობისათვის

ღვინო სიტყვის ისტორია ერთგვარად მსოფლიო ცივილიზაციათა ისტორიას ასახავს როგორც კულტუროლოგიური, ისე ლინგვისტური თვალსაზრისით, რადგანაც უხსოვარი დროიდან ვაზის კულტურა მსოფლიოს უძველესი ხალხების სამეურნეო კულტურისა და ტრადიციის შემადგენელი ნაწილია. ვაზის, ღვინის არსებობა დადასტურებულია შუმერულ, ეგვიპტურ, ხეთურ, ირანულ, ძველბერძნულ, სემიტურ კულტურებში. შესაბამისად, სიტყვა *ღვინოც* (ფონეტიკური ვარიაციებით) თითქმის ყველა არქაულ ენაშია შემონახული, რაც მეცნიერებს საშუალებას აძლევს, გამოიტანონ დასკვნა, რომ *ღვინო* „მიგრაციული ტერმინია“, და ეძებონ ამ მიგრაციის გზები.

მეცნიერები დღემდე ვერ შეთანხმებულან მევენახეობა-მეღვინეობის თავდაპირველ სამშობლოზე. უძველესი წყარო ვაზისა და ღვინის შესახებ არის ბიბლია (ნოეს ამბავი), რომლის მიხედვითაც ვაზის და ღვინის სამშობლოდ ამიერკავკასია იგარაუდება; ღვინო შუამდინარულ ტერმინად მიაჩნიათ ა. მეიეს, მ. ფასმერს და სხვებს. მეცნიერთა ნაწილი სიტყვა *ღვინოს* ინდოევროპულ ნასესხობად მიიჩნევს დანარჩენ ენებში (გ. კლიმოვი, თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი...); მეორე ნაწილის აზრით, ეს სიტყვა ქართველური (resp. იბერიულ-კავკასიური) ენებიდან უნდა იყოს გასული სხვა ენებში (ივ. ჯავახიშვილი, ნ. მარი, გ. მელიქიშვილი, გ. წერეთელი...).

ამ მხრივ უმნიშვნელოვანეს ინფორმაციას შეიცავს ვარლამ თოფურიას ნაშრომი „მცენარეთა სახელწოდებების შესწავლისათვის ქართველურ ენებში“, რომელიც მოხსენებად იყო წაკითხული 1958 წლის 10 ნოემბერს ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესიაზე:

„აქ არაფერს ვამბობთ ქართველი ერის იმ დიდი როლის შესახებ მევენახეობა-მეღვინეობის საქმეში, რაც მას ადრე გაუწევია და რის შედეგადაც უნდა იყოს *ღვინო* სიტყვის გადასვლა ინდოევროპულ და სემიტურ ენებში. არნ. ჩიქობავას ერთ ვრცელ მოხსენებაში, რომელიც მან წაიკითხა საენათმეცნიერო საზოგადოებაში

და არკი დაუბეჭდავს, მოცემული იყო *ღვინის* ეტიმოლოგია, მისი შესვედრები რიგს ევროპულ ენებში და ვაზის კულტურის გავრცელება“. სამწუხაროდ, დღეს არნოდდ ჩიქობავას ეს ნაშრომი უცნობია მეცნიერთათვის, შესაძლოა ის არქივში ინახებოდეს...

მიუხედავად იმისა, რომ მევენახეობა-მეღვინეობის, ვაზის კულტურა საქართველოში ათასწლეულებს ითვლის, რასაც არქეოლოგიური და სხვა კულტუროლოგიური მონაცემებიც მოწმობს, ქართულში სიტყვა *ღვინო* დასტურდება მხოლოდ V–VII საუკუნეების ძეგლებში, ჩვენამდე მოღწეულ ხანმეტ ტექსტებში.

სავარაუდოდ, სიტყვა *ღვინო* ძველ ქართულში **ღვნ-*||*ღუნ-* ფორმით უნდა ყოფილიყო ჯერ „ვაზის“ შემდეგ კი – თვით „ღვინის“ მნიშვნელობით. ეტიმოლოგიურად *ღვინო* უნდა უკავშირდებოდეს ფუძეს *ღუნ* „ღუნვა, გრესა“, „მრუდი“.

საყურადღებოა, რომ ქართულში ვაზის ერთ-ერთ ჯიშს *გრეხი* ჰქვია. ჯერ კიდევ 1934 წელს ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ თავისი ბუნებით ვაზი მხვიარა მცენარეა, სიტყვა *ვაზი* შესაძლებელია სწორედ მხვიარობის ცნების გამომხატველი იყოსო. მსგავსი თვალსაზრისი 2006 წელს სიტყვა *ღვინო*-სთან დაკავშირებით გამოთქვა ნ. მაჭავარიანმა. ანალოგიური სემანტიკურ-ეტიმოლოგიური ახსნა არსებობს ინდოევროპულ ენებთან მიმართებითაც (ა. ვალდე, თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი...).

ამ მხრივ საყურადღებოა ქეთევან ლომთათიძის საინტერესო დაკვირვება *ღუნ* ფუძისგან ნაწარმოებ ლექსემებთან დაკავშირებით: *ღუნ* (მო-ღუნ-ულ-ი) || მ-რუდ-ი, ძვ. ქართ. *და-ღონ-ებ-ულ-ი* „მოხრილი“, *ღულარჭნილ-*ი „მიგრეხილ-მოგრეხილი“, *ღელერჭ-*ი „წნელი“... (ლომთათიძე 1959, 74), რაც გვეხმარება სიტყვა *ღვინის* ეტიმოლოგიის დადგენაში: *ღვინო* ←**ღვნ-* || *ღუნ-*ი „მოხრილი, დაგრეხილი, მრუდი“. უი↔უ თავისუფალი მონაცვლეობა ქართველურ ენათა სხვადასხვა ქვესისტემებში უეჭველი ფაქტებით არის დადასტურებული: წვიმა||წუმა, ღვინო||ღუნო, საკვირველი||საკურველი... (არაბული 2001, 166). საგულისხმოა, რომ ნავარაუდები ძველი ქართული *ღვნ* ფუძის დაშვების სასარგებლოდ მეტყველებს სვანურ-ზანური ფორმები: მეგრ. *ღვინ*, ჭან. *ღინ*, სვან. *ღვინელ*. *ღვინო* ფორმა უფრო გვიანდელი ჩანს (ივ. ქავთარაძე, თ. უთურგაიძე).

N. K h a k h i a s h v i l i (Tbilisi)

Towards the Origin of the Word *γvino* "Wine"

The history of the word **γvino** "wine" reflects the history of the world civilizations from the culturological as well as linguistic standpoint, as since the immemorial time vine culture has been a part of the economic culture and tradition of the ancient peoples of the world. The existence of vine, wine is confirmed in the Shumerian, Egyptian, Hittite, Iranian, Old Greek, Semitic cultures. Accordingly, the word *γvino* (with its phonetic variants) is preserved almost in all archaic languages, that gives ground to researchers to make conclusion, that *γvino* is a "migration term" and to search these migration ways.

Up-to-date scientists can not agree on the initial home-country of vine and wine. An ancient source on vine and wine is the Bible (Noah's story). According to it the home-land of vine and wine is supposed Transcaucasia. A. Meillet, M. Vasmer ... consider *wine* to be a Mesopotamian term. Some researchers consider it to be an Indo-European loan word in other languages (G. Klimov, Th. Gamkrelidze, V. Ivanov ...). One more viewpoint assumes that this word should have entered other languages from the Kartvelian (resp. Iberian-Caucasian) languages (Iv. Javakhishvili, N. Marr, G. Melikishvili, G. Tsereteli...).

The paper presents an attempt to analyse the etymology of the word, based on the Georgian material.

The Georgian word **γvino** could have occurred in the form ***γvino** || **γun-i** firstly with the meaning of "vine" and later as "wine". Etymologically **γvino** could be related with the stem **γun** "öbending", "twisting", "twirling". It is noteworthy, that in Georgian one species of vine is called **grex-**. In 1934 Iv. Javakhishvili noted, that with its nature vine is a twirly plant and the word **vazi** "vine" could have denoted the concept of twirling. Analogous viewpoint in relation with **γvino** was expressed in 2006 by N. Matchavariani. Similar semantic-etymological explanation exists in relation with the Indo-European languages (A. Walde, Th. Gamkrelidze, V. Ivanov...).

Ketevan Lomtadze's interesting observation, in relation to the lexemes originating from **γun-** stem, is noteworthy: **γun-** (mo-**γun**-ul-i) // m-**rud**-i "bent,

crooked", old Georgian *da-γon-eb-ul-i* "bent", *γularḡnil-i* "twisted", *γvlerḡ-i* "cane" (Lomtadze 1959, 74). This helps to establish the etymology of the word *γvino*: *γvino* ← **γwin-i/γun-i* "bent, twisted, crooked". Free alternation *wi* ↔ *u* in different sub-systems of the Kartvelian languages is supported by trustworthy facts: *ḡvṭma* // *zuma*, *γvino* // *γuno*, *saḡvirveli* // *saḡurveli*... (Arabuli 2001, 166). It is noteworthy, that Svan-Zan forms support the supposed old Georgian *γwin*-stem: Megr. *γvin-*, Chan. *γin-*, Svan *γvinel-*. The form *γvino* seems to be of later period (Iv. Kavtaradze, T. Uturgaidze).

რ. ჯ ა ნ ა შ ი ა (თბილისი)

ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა უბიხურში

მასალა ამოკრეფილია ჟ. დიუმეზილის, იულ. მესაროშის და
ჰ. ფოგტის ნაშრომებიდან, რაც განხილული იქნება მოხსენებაში.

ღ'ამსა – წარმომავლობა, რასა (ღ'ა – სისხლი, მსა – „გა-
გრძელება“)

ღ'აჟა – ოჯახი, მოდემის გამონა ოფი (ღ'ა – სისხლი, ჟა – ვაჟი)

ანკა – კერა, ოჯახი, ოჯახობა

თგთ – კაცი, ~ბეḡ – დიდი კაცი, ~გჟ – მოხუცი, ḡცა – კაცური
იერი, თგთშ – კაცობა, ვაჟკაცობა, ადამიანობა

ჟა – ვაჟი, ნანშ – ყმაწვილი (ცოლიანიც, უცოლოც)

ფს'ა – ქალი, ფს'აშ – გათხოვილი, ~ჟ – მოხუცი ქალი

მეზ – შვილი, ფს'აშმეზ – ცოლ-შვილი

თგ – მამა, ~გ'გა – ბაბუა (მამა დიდი)

ნა – დედა, ~გ'გა – დიდედა

ნათ – დედ-მამა, მშობლები თგს₁ – მშობლები

ნანა! – დედა (ბავშვის ენაზე), დადა! – მამა! (ბავ. ენაზე).

ფს'ადგ – ქალიშვილი, ფს'ანანშ – ქალ-ვაჟი, შვილები

ჯგლ'ა – ძმა, ~ცაცა – უმცროსი, ~გ'გა – უფროსი ძმა
 ჯაფხ'ა – და, საერთო ძირი ჯგ/ჯა
 თუჯგლ'ა – მამის ძმა, ბიძა
 თუჯაფხ'ა – მამიდა
 ნაჯგლ'ა – დედის ძმა, ბიძა,
 ნაჯაფხ'ა – დეიდა, დედის და.
 ჳაჯგლ'ა – ძმისშვილი, ჳაჯაფხ'ა – დისშვილი
 მგხგ – სიძე, სჩასაწ – რძალი, ჳარაღჟ – შვილიშვილი
 ნასხოგ – სიდედრი, დედამთილი, დედინაცვალი (|| ნაშაფხ)
 თუხხოგ – სიმამრი, მამამთილი, მამინაცვალი
 ნესად – მუღი, მაზლის ცოლი
 თუჩგ – ობოლი, უმამო
 ჳაშაფხ – დედინაცვლის შვილი

R. J a n a s h i a (Tbilisi)

Kinship Terms in Ubych

Material is selected from the works by G. Dumézil, Jul. v. Mészáros and H. Vogt which will be analyzed in the paper.

l'amsa — origin, race (l'a — blood, msa — continuation)

l'aq'a — famili, a portion of a kin/tribe (l'a — blood, q'a — son)

ank'a — hearth, family, household

tət — man, ~bcq̄ — adult man, ~ž̄ — elderly, c'a — manly appearance, tətəš — manhood, manliness/courage, humanity/humaneness

q'a — son, najnš̄ — lad (both married and unmarried)

px̄'a — woman, px̄'aš̄ — married, ~ž̄ — elderly woman

məzə — (one's own) child, p̄x̄ašməzə — wife and children
 tə — father, ~ḡəza — grandfather (father big)
 na — mother, ~ḡəza — grandmother
 natə — mother and father, parents || təs₁ — parents
 nana! — mother (child's word), dada! — father! (child's word).
 p̄xadəkə — daughter, p̄x̄anajnsə — daughter and son, children
 žəl'a — brother, ~caca — younger, ~ḡəza — elder brother
 žap̄x̄a — sister, common origin žə/ža
 təžəl'a — father's brother, uncle
 təžap̄x̄a — father's sister, aunt
 nažəl'a — mother's brother, uncle
 nažap̄x̄a — aunt, mother's sister
 qəžəl'a — brother's child; nephew/niece, qəžap̄x̄a — sister's child;
 nephew/niece
 məxə — Brother/Son-in-law, s₁asaç — sister/daughter-in-law, qəaralf —
 grandchild
 nasxə — (man's, woman's) mother-in-law, stepmother (|| našajən)
 təsxə — (man's, woman's) father-in-law, stepfather
 nəsaγ — sister-in-law (one's husband's sister or wife of one's husband's
 brother)
 təcə — orphan, fatherless
 qəašajən — stepmother's child, stepbrother/stepsister

ნ. ჯორბენაძე (თბილისი)

**სხვადასხვა საქმიანობისა და პროფესიის აღმნიშვნელი
სახელებისაგან ნაწარმოები ზედსართაული ფორმების
დიფერენცია-ნორმირების საკითხისათვის ქართულში**

“ქართული ენის პარონიმთა ლექსიკონში” (2011 წ.) სხვადასხვა სახის პარონიმები გამოიყოფა. უმეტესად ისინი ერთი ძირიდან მომდინარეობენ. სწორედ ამ ტიპისაა ჩვენ მიერ განსახილველი ფორმებიც, რომლებიც ნაწარმოებია უცხოური წარმოშობის, მხოლოდ დაბოლოებით განსხვავებული სიტყვებისაგან: *ფილოლოგი – ფილოლოგია, ლინგვისტი – ლინგვისტიკა, პედაგოგი – პედაგოგია, რიტორი – რიტორიკა, ჟურნალისტი – ჟურნალისტიკა, დიპლომატი – დიპლომატია, ბიუროკრატი – ბიუროკრატია* და სხვები... თავად არსებით სახელებს შორის აღრევა არ ხდება, ვინაიდან მათ შორის მკვეთრი შინაარსობრივი სხვაობაა – წყვილის პირველი წევრი ამა თუ იმ პროფესია-საქმიანობის მქონე პირს აღნიშნავს, მეორე წევრი კი – თავად ამ პროფესიასა თუ საქმიანობას.

სიძნელები თავს იჩენს აღნიშნული არსებითი სახელებისაგან ნაწარმოები ზედსართაული ფორმების (*ფილოლოგური – ფილოლოგიური, ლინგვისტური – ლინგვისტიკური, პედაგოგური – პედაგოგიური, რიტორული – რიტორიკული, ჟურნალისტური – ჟურნალისტიკური, დიპლომატური – დიპლომატიური, ბიუროკრატული – ბიუროკრატული...*) გარჩევას – რომელი რა შემთხვევაში უნდა გამოვიყენოთ? ბუნებრივია, ლოგიკურად, პროფესიის აღმნიშვნელი სახელებისაგან ნაწარმოები ზედსართავეები პროფესიულ საქმიანობასთან დაკავშირებულ კონტექსტში უნდა გამოვიყენოთ, ხოლო ამა თუ იმ პროფესიის მქონე პირისა კი – თავად ამ პირთან დაკავშირებულ შემთხვევებში. ამ პრინციპით იქნა გამოყოფილი აღნიშნული ფორმები პარონიმების ლექსიკონშიც, მაგ.,

ბიუროკრატიული – ბიუროკრატიული

ბიუროკრატიული: ბიუროკრატიის შესაფერი, ბიუროკრატიისათვის დამახასიათებელი (ბიუროკრატია – მმართველობის სისტემა (გარკვეული სახისა), რომელიც ბიუროკრატიულ ფორმალობაზეა დაფუძნებული: *ბიუროკრატიული* აპარატი; **ბიუროკრატიული:** ბიუროკრატიის შესაფერი, ბიუროკრატიისთვის დამახასიათებელი; ფორმალური (*ბიუროკრატიული* მიდგომა / ჩვევები);

დიპლომატიური – დიპლომატიური

დიპლომატიური (მანერები); **დიპლომატიური** (კორპუსი);

ლინგვისტური – ლინგვისტიკური

ლინგვისტური (აღლო); **ლინგვისტიკური** (მეთოდი).

პედაგოგიური – პედაგოგიური

პედაგოგიური (მზრუნველობა); **პედაგოგიური** (ინსტიტუტი);

ჟურნალისტიკური – ჟურნალისტიკური

ჟურნალისტიკური: ჟურნალისტიკისთვის დამახასიათებელი (*ჟურნალისტიკური* გამოცდილება); **ჟურნალისტიკური:** ჟურნალისტიკისთვის დამახასიათებელი (*ჟურნალისტიკური* კვლევა).

რიტორული – რიტორიკული

რიტორული: მჭევრმეტყველისათვის დამახასიათებელი (*რიტორული* ნიჭი); **რიტორიკული:** მჭევრმეტყველების თეორიისთვის დამახასიათებელი (*რიტორიკული* კითხვა).

აქ თავს იჩენს ერთი პრობლემა: უმეტესად, ზეპირ მეტყველება და წერაშიც, აღნიშნული ფორმებიდან, ორივე მნიშვნელობის გამოსახატავად, მხოლოდ ერთ-ერთი მათგანი იხმარება. ვფიქრობთ, ამას ობიექტური მიზეზიც აქვს – აღნიშნულ ზედსართაულ ფორმებს შორის შინაარსობრივი სხვაობა მინიმუმამდეა დაყვანილი, რასაც ამოსავალი არსებითი სახელების ასევე შინაარსობრივი სიახლოვეც განაპირობებს. ვფიქრობთ, ზედსართავის წარმოებისას

ამოსავალ ცნებად არა პროფესიის, ან ამ პროფესიის მქონე პირის გააზრება ხდება, არამედ ორივე მათგანის შემცველი გააბსტრაქტებული ვარიანტისა; ფორმობრივად კი ის წარმოება გამოიყენება, რომელიც უფრო ბუნებრივი და ფონეტიკურად მისაღებია ქართულისათვის. ამ წესიდან გამონაკლისია თითქოს ბოლო მაგალითი (*რიტორული – რიტორიკული*), მაგრამ საქმე ისაა, რომ მეორე წევრისთვის (*რიტორიკული*) ამოსავალია არა სიტყვა **რიტორიკის** პირველი (მჭევრმეტყველება), არამედ მეორე (მჭევრმეტყველების თეორია) მნიშვნელობა, რომელიც შინაარსობრივად საკმაოდ განსხვავდება შეპირისპირებული ცალისგან.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, არ უნდა შევზღუდოთ აღნიშნული ზედსართაული წყვილების გამოყენების არეალი და ამა თუ იმ კონტექსტში ნორმობრივი უპირატესობა არცერთ მათგანს არ უნდა მივანიჭოთ.

N. J o r b e n a d z e (Tbilisi)

Towards the Issue of Differentiation and Standardization of Adjectival Forms Derived from the Nouns Denoting Various Occupations and Professions

Different types of paronyms are included in the Dictionary of Georgian Paronyms (2011). They are mostly derived from the same root. The forms we intend to analyze here belong to this very type, *i.e.* they are derived from foreign words, differing only by their endings: *pilologi - pilologia, lingvisti - lingvistika, pedagogi - pedagogia, riṭori - riṭorika, žurnalisti - žurnalistika, diplomati - diplomatiya, biurokraṭi - biurokraṭiya, etc.* Normally, there is no confusion between the nouns as such, for they bear a clear contentual difference – the first member of each pair denotes a person of some profession or occupation, whereas the second one denotes the profession or occupation itself.

Difficulties arise when trying to distinguish between the adjectival forms derived from the abovementioned nouns (*pilologuri* - *pilologiuri*, *lingvisturi* - *lingvistikuri*, *pedagoguri* - *pedagogiuri*, *riřoruli* - *riřorikuli*, *řurnalisturi* - *řurnalistikuri*, *diplomařuri* - *diplomařiuri*, *biurokrařuli* - *biurokrařiuli*, etc) – which ones should be preferred in particular situations?

Of course, it is logical to conclude that the adjectives derived from the nouns denoting professions must be used in contexts related to the relevant professional occupations; whereas the adjectives derived from the nouns denoting individuals practising specific professions must be used in cases when referring to such individuals themselves. This very principle was used to distinguish between the forms of abovementioned type in the Dictionary of Paronyms, *e. g.*

biurokrařiuli - **biurokrařuli** ('bureaucratic')

biurokrařiuli: 'of or pertaining to bureaucracy', 'characteristic of bureaucracy' (< bureaucracy – a system of governance based on bureaucratic formality, as in *biurokrařiuli aparati* 'bureaucratic apparatus');

biurokrařuli: 'befitting a bureaucrat', 'characteristic of a bureaucrat', 'formal' (as in *biurokrařuli midgoma/řvevebi* 'bureaucratic approach/habits');

diplomařuri - **diplomařiuri** ('diplomatic')

diplomařuri manerebi 'diplomatic/diplomat-like manners'; **diplomařiuri korpusi** 'diplomatic corps';

lingvisturi - **lingvistikuri** ('linguistic')

lingvisturi alyo 'linguistic/a linguist's intuition'; **lingvistikuri metodi** 'linguistic method';

pedagoguri - **pedagogiuri** ('pedagogical')

pedagoguri mžrunveloba 'pedagogical/a pedagogue's/a teacher's care'; **pedagogiuri inřituti** 'pedagogical institute';

řurnalisturi - **řurnalistikuri** ('journalistic')

řurnalisturi: 'befitting a journalist', 'of or pertaining to a journalist'

(*žurnalisturi* gamocdileba ‘journalistic/a journalist’s experience’)

žurnalistikuri: ‘of or pertaining to journalism’ (*žurnalistikuri* kvleva ‘journalistic research’);

riṭoruli - riṭorikuli ‘rhetorical’, ‘oratorical’

riṭoruli: ‘oratorical’, ‘characteristic of an eloquent person’ (*riṭoruli niWi* ‘oratorical talent’);

riṭorikuli: ‘rhetorical’, ‘of or pertaining to the theory of eloquence’ (*riṭorikuli kitxva* ‘a rhetorical question’).

Here there arises a problem: out of the pairs of above-listed type, only one form is mostly used both in oral speech and in writing to convey both meanings. We believe that this circumstance has its objective reasons – contentual differences between the above adjectival forms are minimum, which is due to the contentual proximity existing also between the initial nouns themselves. To our opinion, when deriving an adjective, some abstracted notion of both a profession and an individual practising the latter is perceived as an initial concept, rather than either a profession or an individual specifically. As to the form, that type of derivation tends to be preferred which seems to be more natural and phonetically acceptable for the Georgian language. The last example (*riṭoruli – riṭorikuli*) seems to be an exception to the rule, however the point is that in case of the second member (*riṭorikuli*) the second meaning of the word *riṭorika* (‘the theory of eloquence’), significantly differing contentually from its counterpart, serves as the initial form rather than the first one (‘eloquence’).

Basing on everything aforesaid, we believe that the range of application of above-listed adjectival pairs should not be restricted and none of them should be given any preference in particular contexts.

A l o k K D a s (Jazan, Saudi Arabia)

Contrasting Evolution of Georgian and Sanskrit – Two of the Most Ancient Languages of the World

Not many languages of the world today can claim to have the antiquity as that of Sanskrit and Georgian. Given the present diverse state of the two languages, the course of their evolution into the present times invites a curious linguistic inquiry. Georgian has continued to prosper and flourish whereas Sanskrit has since long been a ‘dead’ language. Deriving from the glory of past, both can claim to have gone through the same historical upheavals through the course of time. Both traversed to witness some of the most significant sociocultural and political changes affecting the mankind. Both have their own writing systems which are as old as any. Both have enviously rich ancient literary traditions. It is then how that Georgian has continued to be a vibrant living language but Sanskrit has not. It is interesting, therefore, to unfold the reasons/ factors affecting the evolution of both these ancient languages.

The sociolinguistic aspects in the development of a language play a vital role in defining its existing social function and therefore its status. Given the plurality of religion, culture and tradition in Georgia and India, both these languages had to withstand stiff opposition from other languages and cultures. During its long history, Georgia had to fight perpetually to survive and be independent. Even in moments of political dismemberment, the state was united psychologically and the language was the first attribute of ethnic and psychological unity. Whereas in India, long before the invaders could gather political control over the nation, Sanskrit was relegated to a status of ‘prestige’ language and had lost its popular base. Pali and Prakrit, which were associated with the new religions of Buddhism and Jainism, became the *lingua franca* and Sanskrit was confined to nobility and priests. This eroded its mass-base.

In the whole history of Georgia, only Tsarist Russia managed to introduce Russian as the language of the educational system. An attempt was made to deprive Georgian of the official status in 1978. However, the efforts of the leadership of the Georgian Republic and the nation-wide movement resulted in the restoration of the official status of Georgian language. Even under the totali-

tarian regime, Georgian scientists were greatly supported by the leadership of the republic in protecting and developing the Georgian language. Sanskrit never enjoyed this gallantry of wide support.

The social function of Georgian language has always been unification. In times of political and military aggression, Georgia used its strongest weapons – the language and Christianity – against the enemy. Sanskrit played a rather divisive role in Indian Society as Brahmins imposed themselves to be the sole custodian of divine knowledge and divine language. Lower castes and women were debarred from using Sanskrit and this created a linguistic divide along caste lines. Under such pedantic sanctions, the growth of Sanskrit strangled to a point of no-recovery. Sanskrit's apathy can best be analysed in relation to Georgian as the latter's evolution highlights some sociolinguistic issues of language maintenance over a period of millenniums and not merely years.

ა ლ ო კ კ. დ ა ს ი (ჯაზანი, საუდის არაბეთი)

მსოფლიოს ორი უძველესი ენის – ქართულისა და სანსკრიტის ევოლუციის შეპირისპირება

დღესდღეობით მსოფლიოს არც თუ ბევრ ენას შეუძლია განაცხადოს, რომ ისინი ისეთივე უძველესები არიან, როგორც ქართული და სანსკრიტი. ამ ორი ენის დღევანდელი განსხვავებული მდგომარეობა, მათი განვითარების ისტორია ენათმეცნიერულ კვლევას საჭიროებს. ქართული ენა კვლავაც განაგრძობს აღმაფლობასა და განვითარებას, მაშინ, როდესაც სანსკრიტი დიდი ხანია მკვდარ ენათა რიცხვს მიეკუთვნება. წარსული დიდებიდან გამომდინარე, ორივე ენის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ დროთა განმავლობაში განიცადეს ერთი და იგივე ისტორიული ძვრები. ორივე მათგანი გახდა მომსწრე უმნიშვნელოვანესი სოციოკულტურული და პოლიტიკური ცვლილებებისა, რომლებმაც კაცობრიობაზე დიდი გავლენა მოახდინა. ორივე მათგანს მოეპოვება საკუთარი უძველესი დამწერლობითი სისტემები და შესაშურად მდიდარი უპ-

ველესი ლიტერატურული ტრადიციები. როგორ შეძლო ქართულმა, განსხვავებით სანსკრიტისაგან, გაეგრძელებინა არსებობა, როგორც ცოცხალმა ენამ? საინტერესოა იმ მიზეზებისა და ფაქტორების ახსნა, რომლებმაც ამ ორი უძველესი ენის განვითარებაზე მოახდინა გავლენა.

სოციოლინგვისტური ასპექტები ენის განვითარებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ, ვინაიდან განსაზღვრავენ მის სოციალურ ფუნქციასა და, შესაბამისად, მის სტატუსს. ვინაიდან საქართველოსა და ინდოეთისათვის დამახასიათებელია რელიგიური, კულტურული და ტრადიციული მრავალფეროვნება, ორივე ენას მოუხდა სხვა ენებსა და კულტურებთან მკვეთრად დაპირისპირება. თავისი ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში საქართველოს განუწყვეტლივ უხდებოდა ბრძოლა თვითგადარჩენისა და დამოუკიდებლობისათვის. პოლიტიკური დაქუცმაცების პერიოდშიც კი ქვეყანა ფსიქოლოგიურად იყო ერთიანი და სწორედ ენა იყო ამ ეთნიკური და ფსიქოლოგიური ერთობის განმსაზღვრელი უპირველესი ფაქტორი. მაშინ, როდესაც ინდოეთში, დიდი ხნით ადრე იმ დრომდე, სანამ დამპყრობლები შექმნებდნენ პოლიტიკური კონტროლი დაემყარებინათ მასზე, სანსკრიტი ჩამოაქვეითეს „პრესტიჟული“ ენის სტატუსამდე, რითაც მან დაკარგა პოპულარობა. პალი და პრაკრიტი, რომლებიც დაკავშირებული იყვნენ ახალ რელიგიებთან – ბუდიზმსა და ჯაინიზმთან – გახდნენ „lingua franca“, ხოლო სანსკრიტის გამოყენების სფერო შემოიზღუდა მხოლოდ არისტოკრატიითა და სასულიერო საზოგადოებით. მან თანდათანობით დაკარგა სახალხო ფუნქცია.

საქართველოს ისტორიაში მხოლოდ ცარისტულმა რუსეთმა სცადა საგანმანათლებლო სისტემის ენად რუსული ენა ექცია. 1978 წელს საბჭოთა კავშირში იყო მცდელობა ქართული ენის ოფიციალური სტატუსის გაუქმებისა, თუმცა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის ძალისხმევითა და საყოველთაო-სახალხო მოძრაობის შედეგად ქართულის ოფიციალური სტატუსი აღდგა. საბჭოური ტოტალიტარული რეჟიმის პირობებშიც კი რესპუბლიკის მთავრობა ქართველ მეცნიერებს ქართული ენის დაცვისა და განვითარების საქმეში მტკიცედ უჭერდა მხარს. სანსკრიტს კი ასეთი მხარდაჭერა არასოდეს ჰქონია.

ქართულ ენას ყოველთვის მოეპოვებოდა გამაერთიანებლის სოციალური ფუნქცია. პოლიტიკური და სამხედრო აგრესიის პერიოდში საქართველო მტრის წინააღმდეგ იყენებდა თავის უძლიერეს იარაღებს – ენასა და სარწმუნოებას. სანსკრიტმა კი პირიქით, განხეთქილების გამომწვევი როლი შეასრულა ინდოეთის საზოგადოებაში, რადგანაც ბრაჰმანები საკუთარ თავს მიიჩნევდნენ საღვთო განათლებისა და ენის ერთადერთ დამცველებად. დაბალი კასტის წარმომადგენლებსა და ქალებს ეკრძალებოდათ სანსკრიტის გამოყენება. ამან გამოიწვია კასტების ენობრივი დაყოფაც. ასეთი პედანტური სანქციების წყალობით სანსკრიტის განვითარება შეწყდა. სანსკრიტის აპათიის ანალიზი კარგად განხორციელდება ქართულთან შეპირისპირებით, რადგანაც ამ უკანასკნელის ევოლუცია წარმოაჩენს არა მხოლოდ წლების, არამედ ათწლეულების განმავლობაში ენის შენარჩუნების ზოგიერთ სოციოლინგვისტურ ასპექტს.

T. D a l a l y a n (Paris)

Georgian cultural and religious terms in Ossetic

Being characterized as an East-Iranian language Ossetic has been subjected at the same time to a considerable influence of the Caucasian substratum [Abaev 1949: 75-80 ; Vogt 1988: 177-192; 469-475]. However, besides a quantity of substratum words the vocabulary of Ossetic contains also many borrowings from various languages of the region, since the ancestors of the contemporary Ossets – the Alans have had interrelations and contacts with many peoples of the region [see *Aleman* 2000]. A considerable part of foreign borrowings into Ossetic are the Georgian loan-words.

Summarizing the data received one can assume that:

1. The great part of the Georgian borrowings in Ossetic is characterized with a final vowel (-i, -a or -o) corresponding the same vowel in Georgian;

1.1.1. In some cases in Iron dialect the final -ə corresponds to Digorian existing or hypothetical -i (this can be explained by the fact that the given words have been first borrowed in Digor dialect and afterwards they have been transmitted to Iron);

1.1.2. In some perplexing cases (the earliest borrowings from Kartvelian?) Ossetic has added a final -y after the vowel (of course, if these are not just substratum words or borrowings from other (e. g. Nakh) languages;

1.2. When an Ossetic word receives suffix -æg / -ag (or the ending of an Ossetic word is contaminated with this suffix), or the ending of plural -tæ, the final vowel in Ossetic word can be lost;

2. In other cases when Ossetic words have no final vowel but in the parallel words in Georgian we have an -i or other vowel, these are common borrowings from the third languages (Middle or Modern Persian, Arabic, Turkic, Armenian, Avarian, Greek, etc.).

In the paper the concrete examples for each case are given, as well as the main semantic groups of cultural and religious borrowings are determined.

თ. დ ა ლ ა ლ ი ა ნ ი (პარიზი)

ქართული კულტურული და რელიგიური ტერმინები ოსურ ენაში

ოსურში, რომელიც განიხილება, როგორც აღმოსავლეთ-ირანული ენა, კავკასიური სუბსტრატი საკმაოდ საგრძნობია. გარდა სუბსტრატული სიტყვებისა, ოსური ენის ლექსიკა შეიცავს აგრეთვე მრავალ ნასესხობას სხვადასხვა ენიდან, ვინაიდან თანამედროვე ოსების წინაპრებს – ალანებს ურთიერთობა ჰქონდათ კავკასიის

რეგიონის ბევრ ხალხთან. უცხოური ნასესხობის მნიშვნელოვან ნაწილს ოსურ ენაში წარმოადგენს ქართული ენიდან შემოსული სიტყვები.

მონაცემთა შეჯამების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ:

1. ოსურში ქართულიდან ნასესხები სიტყვების დიდი ნაწილი ხასიათდება ხმოვანი დაბოლოებით (i, a, ან o) ისე, როგორც ეს სიტყვები წარმოდგენილია ქართულ ენაში.

2. ზოგიერთ შემთხვევაში, ირონულ დიალექტში სიტყვის ბოლოკიდური -ჟ შეესატყვისება დიგორულში არსებულ ან ჰოპოთეზურ i-ს (ეს შეიძლება აიხსნას იმით, რომ მოცემული სიტყვები თავდაპირველად დიგორულ დიალექტში შევიდა და შემდგომ გავრცელდა ირონულში).

3. ზოგიერთ საორტოგო შემთხვევაში (ქართველურიდან უძველესი ნასესხობა?) ოსური იმატებს y დაბოლოებას ხმოვნის შემდეგ (რა თქმა უნდა, იმ შემთხვევაში, თუ ეს არ არის მხოლოდ სუბსტრატული სიტყვები ან ნასესხობები სხვადასხვა (მაგ. ნახური ჯგუფის) ენიდან.

4. როდესაც ოსური სიტყვა დაირთავს -ჟგ / -ag სუფიქსს ან მრავლობითის tჟ დაბოლოებას, ბოლოკიდური ხმოვანი შესაძლოა დაიკარგოს.

5. სხვა შემთხვევებში, როდესაც ოსური სიტყვა არ ბოლოვდება ხმოვნით, მაგრამ ამავედროულად ქართულ სიტყვაში გვაქვს i ან სხვა ხმოვანი, ის ნასესხებია მესამე ენიდან (საშუალო ან თანამედროვე სპარსული, არაბული, თურქული, სომხური, ხუნძური, ბერძნული და ა. შ.).

წინამდებარე ნაშრომში მოცემულია კონკრეტული მაგალითები თითოეული შემთხვევისათვის და ასევე განსაზღვრულია კულტურული და რელიგიური ნასესხობების ძირითადი სემანტიკური ჯგუფები.

A. R o s t o v t s e v - P o p i e l (Frankfurt)

Combining the Uncombinable: An Insight from Megrelian

This paper addresses the phenomenon of negative assertion in the Megrelian verb and in cognate constructions in West Georgian dialects.

The initial position in the Megrelian verbal template (aka Status, e. g., A. Harris) is reserved for the negative marker *va-* (the morphologized particle *var* ‘no’) and the so-called affirmative marker *ko-* (*утвердительная частица*, И. Кипшидзе; *dadast’urebiti nac’ilak’i*, Arn. Ćikobava) which is traditionally believed to originate from the particle *ko* ‘yes.’ Furthermore, here one may find such perfectivizing prefixes as *o-* and *ge-*, the latter occurring to the left of the derivational preverb and the former attaching to the verb without the preverb. The applicability of the perfectivizers is lexically conditioned. All these prefixes are mutually exclusive and cannot co-occur.

However, there is a construction that features both *va-* and *ko-* within the same verbal form. Most basically, these are yes-no questions asked when the speaker presumes that the addressee does not expect some action or situation to take place, but, to his/her surprise, it nevertheless happens, cf. (i). For instance, the addressee has already heard from the speaker that someone had visited him/her to borrow some money and, in breach of decency, came back later again to borrow some more.

- (i) *do vakumortuo?*
MEGR do   **va-ko**-mo- $\emptyset$ -rt-u-o
and   NEG-AFF-PRV-S_{2/3}-go.PRT-S₃SG.PRT-QST
‘And **do you think** X did **not** come?’
(implying that X did and the addressee must be surprised)
(2008 fieldwork)

Now, the question arises: why do these prefixes co-occur if they belong to the same morphotactic slot and exhibit the polar opposite of content values? To explain this phenomenon, one should most probably step away from the notion of affirmative value as the original content of the prefix *ko-*, and determine it otherwise.

In the scope of the present study, data to be researched include, on the one hand, similar Megrelian constructions with the verbs that do not allow for the use of *ko-* and attach other prefixes from the accepted set in this slot (e. g., the perfectivizer *o-*), cf. (ii):

(ii)	<i>do vaoč'k'omuo?</i>	
MEGR	do	va-o-ø-č'k'om-u-o
	and	NEG-PRF-S_{2/3}-eat-S₃SG.PRT-QST
		‘And do you think X did not eat Y?’
		(implying that X did and the addressee must be surprised)
		(2008 fieldwork)

On the other hand, I shall deal with congruous constructions found in the West Georgian dialects whereby the particle *ke*, a Georgian cognate of Megrelian *ko*, combines with the negative marker *ar*, which results in the emergence of the particle *kar* that immediately precedes the verb in the question, cf. (iii), and serves the polar function compared to the *va-ko-* complex in Megrelian (with the negative answer assumed).

(iii)	<i>kar momit'ana vali?</i>		
GEO	ke-ar	mo-m-i-t'an-a	val-i
	DP-NEG	PRV-O₁-VER_o-take-S₃SG.PRT	debt-NOM
			‘And do you think X brought me the debt back?’
			(implying that X did not and the addressee must be surprised)
			(Pačava 2009: 85)

Abbreviations:

1, 2, 3	person	PRF	perfectivizer
AFF	affirmative marker	PRT	preterite
DP	discourse particle	PRV	preverb
GEO	Georgian	QST	question marker
MEGR	Megrelian	S	subject person
NEG	negative marker	SG	singular
NOM	nominative	VERO	object versionizer
O	object person		

ა. როსტოვეცევი-პოპელი (ფრანკფურტი)

შეუთავსებადთა შეთავსება მეგრულში

მოსხენება შეეხება ნეგატიურ დადასტურებას მეგრულ ზმნაში და შესატყვის კონსტრუქციებს ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში.

მეგრული ზმნის თავკიდურ პოზიციაში გვაქვს უარყოფითი ნაწილაკი ვა- და ე. წ. ფოკუსის ნიშანი („დადასტურებითი ნაწილაკი“) ქო-, რომელიც ქო „დაიას, კი“ ნაწილაკიდან მომდინარედ მიაჩნიათ (ი.ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა, ა. ჰარისი).

აღნიშნული ორი ნაწილაკი, რომელთაც ურთიერთსაპირისპირო სემანტიკა აქვთ, ზმნაში შეიძლება ერთად შეგვხვდეს და მათ წინ დო ნაწილაკი დაისვას. ეს ხდება კონსტრუქციაში, რომელიც გამოხატავს ადრესატისთვის მოულოდნელ მოქმედებას ან სიტუაციას:

- (1) დო ვაქუმორთუო?
მეგრ. დო ვა- ქო- მო- რთ- უ- ო
ქართ. და არ- კი- მო- ვიდ- ა- (განა)
და (რა გგონია) არ მოვიდა?

მოსხენებაში გაანალიზებულია კონსტრუქციები, რომლებშიც მეგრული ქო არ არის გამოყენებული, მაგრამ გვხვდება სხვა პრეფიქსი (მაგ., სრული ასპექტის თ):

- (2) დო ვაოჭკომუო?
მეგრ. დო ვა- თ- ჭკომ- უ- ო
ქართ. და არ- (შე-) ჭამ- ა- (განა)
და (რა გგონია) არ შეჭამა?

მეგრულის მსგავსი კონსტრუქციები გამოვლენილია ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში, სადაც მეგრული ქო-ს ეტიმოლოგიური შესატყვისი ქე- უერთდება უარყოფის არ-ს და შედეგად ქარ-ს ვიღებთ, რომელიც კითხვით წინადადებაში ზმნას უშუალოდ წინ უსწრებს:

- (3) ქარ მომიტანა ვალი? (ფაღავა 2009: 85).

И. А. Абдулаева (Махачкала)

Функционально-семантические особенности модальной частицы *-хъIe* в ахвахском языке

В ахвахском языке широко функционируют модальные частицы, которые, не имея своего самостоятельного лексического значения, способны уточнять, усиливать или ослаблять эмоциональность других слов в предложении. Значения, выражаемые модальными частицами, чрезвычайно разнообразны. Классифицировать частицы по выражаемой им семантике сложно, так как одна и та же частица может передавать самые различные (разнообразные) эмоции, а с другой стороны, для выражения одних и тех же оттенков употребляются различные частицы.

Модальную частицу *-хъIe* можно охарактеризовать как наиболее распространенную в ахвахском языке. Она служит для придания субъективно-модального значения отдельному слову или предложению в целом. В зависимости от интонации или от того, к какому члену предложения присоединяется частица *-хъIe*, проявляется ее значение.

Присоединяясь к глаголу, частица *-хъIe* в императивных конструкциях может передавать семантику побуждения, совета, смягченного требования. Например: *ВанхъIe микъIа гъудуйе тIо нулъIа*. «Пойди же проводи ее».

Присоединяясь к формам будущего времени, частица *-хъIe* может передавать и собственную решимость совершить какое-либо действие, например: *ГъувахъIe деде никва*. «Спою-ка я песню». *ОхъувахъIe гъу гъо-ча дулъIа*. «Подарю-ка эту книгу тебе».

Сочетание с формами прошедшего времени модальной частицы *-хъIe* передает решимость совершить какое-то действие, уверенность в неотвратимости действия. *БельльарихъIe деде гъу ххаба*. «Оставляю-ка этот разговор». Иногда частица *-хъIe* в сочетании со сказуемым в форме повелительного наклонения может обозначать готовность, решимость к совместному действию. Обычно это имеет место при обращении, например: *ЭлохъIe анкъIо эхха гъечIойили*. «Пойдемте-ка вместе все выйдем».

Модальная частица *-хъIe* в сочетании со сказуемым может выражать также возникшее желание или принятое решение, что-либо сделать

(предпринять), после некоторых колебаний, например: *Йельльувахъле деде гьудуйе инльльигада жида*. «Оставлю-ка я ее в покое». Такая семантика возможна, если речь идет о первом лице.

Частица *-хъле* может выражать также побуждение к действию. Особенно часто это происходит при сочетании с междометием *-гъа* «давай», «ну». Например: *Гъанхъле мача гъанже!* «Ну-ка выкладывай теперь!»

Если частица *-хъле* присоединяется не к сказуемому, а к другим членам предложения, то она приобретает усилительно-выделительную семантику, например: *Гъанжехъле дильла качидала къварагле гведа*. «Как раз теперь-то мне деньги и понадобились». *Менехъле деде эхъедаро вукладо*. «Тебя-то я как раз и искал». *Цпододайехъле деде кълоне йищилада*. «Смышленную-то я и выбрал».

Тот член предложения, к которому присоединяется частица *-хъле*, обнаруживает тенденцию к перемещению в начало предложения. Например:

Имодехъле ваша кантллотлада. «Именно отец-то и образумил сына».

Ахъларильлахъле дибе жабе боллере гведа. «В следующем году как раз я и завершаю учебу». Модальная частица *-хъле*, подчеркивая значение того или иного слова, усиливает выразительность речи.

В ахвахском языке имеет место присоединение нескольких модальных частиц к одному и тому же слову. Иногда число частиц в таких случаях доходит до четырех и пяти в слове (*-ла + -чи, -ла + -гела, -ла + -да, -ла + -хъле, -чи + -хъле, -ла + -гела + -чи + -хъле* и др.), например: *Ральлалагелачихъле (-ла, -гела, -чи, -хъле) мене къелла вокъликэ?* «И даже вечером ты домой не придешь?». Особенностью исследуемой частицы – *хъле* является то, что она всегда выступает в таких комбинациях последней.

Частица *-хъле*, присоединяясь к частице *-лбуну*, усиливает оттенок сомнения, например: *Индильунухъле дульла вашольла тарбийа охъегъе?* «Сумеешь ли ты воспитать сына?».

Присоединяясь к утвердительной частице *-у^н* «да», частица *-хъле* усиливает это значение *-у^нхъле* «да, конечно», например: *-Шуниральлену мене вокълада?* «Вчера ночью же ты приехал?»

-У^нхъле. Шуниральле. «Да, конечно. Вчера ночью».

Употребление частицы *-хъле* в сочетании с вопросительными частицами усиливает также эмоциональность последних, например: *жельлачихъле мети гведа?* «Сегодня что ли состоится свадьба?»

Сочетание частиц *-чи* + *-хъIe* употребляется в риторических вопросах, выражая при этом также дополнительные оттенки, например: *Гьуш-течихъIe гьубе бикIвава?* «Значит, это было так?».

Таким образом, модальная частица *-хъIe* выступает в ахвахской речи как самостоятельно (отдельно), так и в разнообразных комбинациях. Как в самостоятельном употреблении, так и в комбинациях, частица *-хъIe* дифференцирует модальность предложения, обогащает и уточняет оттенки мысли.

I. A b d u l a e v a (Makhachkala)

Functional-Semantic Features of Modal Particle - *хъIe* in Akhvakh Language

The Akvakh language is characterized by widespread use of modal particles which, although devoid of independent lexical meaning of their own, are nevertheless capable of clarifying, intensifying or weakening the emotional colouring of other words within a sentence. Such particles defy classification by the meaning they convey, since, on the one hand, the same particle may express most diverse emotions and, on the other hand, various particles are used to express one and the same emotional colouring.

Modal particle *- хъIe* may be described as the most frequently used one in the Akvakh language. It serves to impart subjective-modal meaning to a particular word or a whole sentence. Its meaning changes depending upon intonation or upon the parts of sentence to which it is attached.

Based on numerous examples cited therein, the paper highlights various semantic and emotional aspects of the use of the modal particle *- хъIe* in the Akvakh language.

П. А. Абдулкаримова (Махачкала)

**Фразеологические единицы с компонентом зоонимом
положительно характеризующие лицо
в аварском и английском языках**

Фразеологизмы – это устойчивые словосочетания, которые удовлетворяют потребность человека в образных, красочных, точных и метких выражениях и делают речь более гибкой, эмоционально насыщенной, придают ей определённую стилистическую окраску.

Фразеологические единицы аварского и английского языков весьма многочисленны. А. В. Кунин определяет фразеологическую единицу как устойчивое сочетание лексем с полным или частично переосмысленным значением. Видный исследователь аварской фразеологии М. М. Магомедханов даёт следующее определение фразеологической единице: это устойчивое и воспроизводимое словосочетание, состоящее из двух и более раздельно оформленных словесных знаков и грамматически оформленное по имеющимся моделям словосочетаний или предложений. Фразеологические единицы от каждого языка отражают особенности данного языка. Невозможно подвести под общее правило фразеологию даже двух близкородственных языков, тем более таких разносистемных языков как аварский и английский.

Своеобразие фразеологических единиц заключается в том, что их невозможно дословно перевести с одного языка на другой. Кроме того образы, лежащие в основе фразеологических единиц, в разных языках различны и часто не имеют себе соответствий.

Использование названий животных для образной характеристики человека объясняется экстралингвистическими причинами. Из живых существ только животные подобно человеку обладают собственными повадками, каждому из них присущ особый тип поведения и образ жизни. Поэтому неудивительно, что слова, называющие животных, охотно используются для образного представления духовного облика человека и особенностей его поведения.

В обоих языках при оценке положительных качеств человека употребляются названия животных. Например, фразеологические единицы со значением «мужественный, храбрый смелый» в аварском языке: *къвекIаб цIудул тIинчI* «мужественный» (букв. «крепкого орла птенец»), *бацI гIадав* «храбрый как волк» (букв. «волку подобный»); в английском языке: *lion-hearted* «храбрый» (букв. «с сердцем льва»), *fierce as a tiger* «свирепый как тигр», *fighting cock* «смельчак, забияка» (букв. «дерущийся петух»). Одна и та же семантическая основа представлена в сопоставляемых языках в разных фразеологических образах: волк, орел – тигр, лев, петух.

Образ трудолюбивого человека, работяги в аварской фразеологии ассоциируется с образом пчелы, быка, осла, например: *най гIадин хIалтIулев* «трудолюбивый как пчёлка» (букв. «как пчела работающий»), *оцIама гIадин хIалтIулев* «работоспособный как бык/осёл» (букв. «работающий как бык/осёл»). В английском языке этот образ передаётся фразеологизмами, содержащими в своём составе такие зоонимы как лошадь, бобр, пчела: *an eager beaver* «работяга» (букв. «нетерпеливый бобр»), *a willing horse* «трудяга» (букв. «жаждущая лошадь»), *busy as a bee* «трудолюбивая пчёлка».

Такое качество как «послушание, робость, застенчивость» в аварском языке выражено такими фразеологизмами: *аваргасул бече* «мягкий человек» (букв. «телёнок пророка»), *бальго нису кунёб кету* «тихоня» (букв. «кошка, которая втихомолку (тайно) ест творог»). В английском языке это качество передаётся фразеологизмами с зоонимами *chicken* «цыпленок», *lamb* «тёленок», *mouse* «мышь», *fish* «рыба», *oyster* «устрица»: *tame as a chicken* «совсем ручной, послушный» (букв. «тихий (застенчивый) как цыпленок»), *gentle as a lamb* «тише травы, ниже воды» (букв. «мягкий как телёнок»), *quiet as a mouse* «тихий как мышь» и т. д.

При образном выражении такого качества как «ловкость, проворность» в аварском языке используются такие зоонимы лошадь, голубь, рысь, кузнечик: *чIотIода тукъби чIвалёб* «ловкий, умелый» (букв. «подковывающий блоху»), *цIиркъ гIадин тирияв* «проворный как рысь», *гарцI гIадав* «шустрый» (букв. «как кузнечик»). В английской фразеологии в данном случае используются образы таких животных как обезьяна, пантера: *agile as a monkey* «проворный как обезьяна», *lithe as a panther* «гибкий как пантера».

Жизнерадостность, энтузиазм, хорошее расположение духа ассоциируется в аварском языке с образом животных в комфортных для них условиях: *ральдаль чугла гладын* «как рыба в море», *глыдра квараб кьеглер гладын* «как ягненок, пасшийся на альпийских лугах» и т. д. В английском языке – с образом птицы, жаворонка, птичьих перьев: *gay bird* «весёлая птица», *cheerful as a lark* «жизнерадостный как жаворонок», *in fine feather* «в хорошем настроении» (букв. «в красивых перьях»).

Такое качество как хитрость в обоих языках ассоциируется с лисой, например: *схлыраб цер* «хитрый как лиса» (букв. «хитрая лиса»), *царал махI бугев* «хитрый, ловкий» (букв. «имеющий запах лисы»); *sly as a fox* «хитрый как лиса», *old fox* «старый лис».

Удачливость, везучесть характеризуется в аварской фразеологии такими выражениями как: *хIамил рачIчIалъ чаргъедо кквезе* «счастье привалило кому-л.» (букв. «ослиным хвостом поймать сороку»), *чIегIераб цер* «редкая удача» (букв. «чёрная лиса») и т. д.

Из приведённых примеров видно, что тождественная для сопоставляемых фразеологических единиц семантика может иметь одинаковую форму выражения, одинаковые лексические составы и соответственно однотипные фразеологические образы. Вместе с тем может быть так, что близкие фразеологические образы выражают другие значения качественной характеристики человека.

P. A. A b d u l k a r i m o v a (Makhachkala)

Phraseological Units with Zoonims Positively Characterizing a Person in the Avar and English languages

Phraseological units are word-combinations which are not created anew every time, but are used entirely as ready units. These steady phrases satisfy a person's need for figurative, colourful, exact and neat expressions, they make speech more flexible, emotionally saturated, stylistically coloured.

Phraseological units of each language reflect specific features of the

given language. It is impossible to have some general rules of formation of phraseological units even in two closely related languages. This is especially true for Avar and English, structurally and semantically so different from each other.

The peculiarity of phraseological units is that they cannot be translated literally from one language to another. Besides that, the images underlying phraseological units are different in different languages and often do not conform with each other.

The use of zoonims for the figurative characterization of a person has some extra linguistic reasons. Among living creatures only animals, like people, have their own habits; they possess their own type of behaviour and way of life. Therefore, it's no wonder, that words denoting animals are willingly used for figurative representation of spiritual image of a person and features of his behaviour.

Avar and English phraseological units are rather numerous. In both languages names of animals are widely used in positive characterization of a person. For example, phraseological units with the meaning «courageous, brave, bold» in Avar: *къвеклаб ӕӀудул тӀинчӀ* "courageous" (lit. «a strong eagle's nestling»), *баӕӀ ӕӀадав* «brave as the wolf» (lit. «to the wolf similar»); in the English language: *lion-hearted* "brave" (lit. «with heart of a lion»), *fierce as a tiger* «furious as a tiger», *fighting cock* «the daredevil, the squabbler». These examples show that in the languages in question, the same semantic meaning is represented by different phraseological images: a wolf, an eagle, a tiger, a lion, a cock.

The image of a hardworking person in the Avar phraseology is associated with the image of a bee, a bull, a donkey: *на ӕӀадин хӀалтӀулев* «hardworking as a bee» (lit. «as a bee working»), *оу/хӀама ӕӀадин хӀалтӀулев* «efficient as the bull/donkey» (lit. «working as the bull/donkey»). In English this image is transferred by the phraseological units containing in their structure such names of animals as horse, a beaver, and a bee: *an eager beaver* "hard worker" (lit. «an impatient beaver»), a willing horse «hardworker» (lit. «a thirsting horse»), busy as a bee «hardworking bee».

Such quality as «obedience, shyness, » in the Avar language is expressed by such phraseological units: *аварагасул бече* "gentle person" (lit. «prophet's calf»), *балъго нису кунѐб кету* «cagy» (lit. «a cat that secretly eats cheese»).

In English this quality is transmitted by phraseological units with the following zoonims: chicken, lamb, mouse, fish, oyster: *tame as a chicken* «absolutely manual, obedient», *gentle as a lamb* "meek and mild", *quiet as a mouse* «silent as the mouse», *close as an oyster* «mute as a fish».

While expressing figuratively such quality as «dexterity, swiftness» in the Avar language the following names of animals are used: a horse, a pigeon, a lynx, a grasshopper: *чIомIода тукъби чIвалѣб* «dexterous, skilful» (lit. «killing fleas on a horse»), *цIуркъ гIадин тирияв* «quick as a lynx», *зацI гIадав* «brightly swift» (lit. «as a grasshopper»). The English phraseology in such cases resorts to the images of following animals: a monkey, a panther. For example, *agile as a monkey* «quick as a monkey», *lithe as a panther* «flexible as a panther».

Cheerfulness, enthusiasm, good spirit in the Avar language is associated with the image of animals in comfortable for them conditions: *ралъдалъ чIуцIа гIадин* «as a fish in the sea», *гIидра квараб къегIер гIадин, хиялазул чода вукIине*. In English - with the image of a bird, a lark, a bird's feathers: *gay bird* «a cheerful bird», *cheerful as a lark* «cheerful as a lark», *in fine feather* «in good mood».

Such quality as slyness in both languages is associated with a fox, for example: *сукIураб цер* «artful as the fox» (lit. «an artful fox»), *царал махI бугев* «cunning, dexterous» (lit. «having smell of a fox»); *sly as a fox* «artful as a fox», *old fox* «old fox».

In the Avar phraseology good luck, success is rendered by such expressions as: *хIамил рачIалъ чаргъедо кквезе* «someone got good luck » (lit. «to catch a magpie by the tail of an ass»), *чIегIераб цер* «rare success» (lit. «the black fox»).

From the given examples it is clear, that identical meanings for compared phraseological units can have the identical form of expression, identical lexical structures and accordingly the same phraseological images. At the same time, it can be so, that similar phraseological images express different values of the qualitative characterization of a person.

И. Х. Абдуллаев (Махачкала)

Отражение отвлеченных существительных от имен лиц в словарях дагестанских языков

1. Работа по нормализации и развитию литературных языков, в особенности тех, которые не имели многовековых письменных традиции и на которых не было литературы различных жанров, а дагестанские литературные языки относятся к таковым, требует соответствующей лексикографической обработки всего словарного состава языка. Лексико-семантическая структура современного литературного языка, который должен эквивалентно передавать сложный понятийный аппарат современной жизни, требует своего «лексикографического обеспечения». Это связано с необходимостью составления разнообразных словарей: орфографических, толковых, национально-русских и других. При составлении таких словарей по дагестанским языкам одним из сложных вопросов является проблема словника. Этот вопрос в дагестанской лексикографии (теоретической и практической) нуждается в разработке как в частеречном плане, так и на уровне тематических и словообразовательных групп. Однако в дагестанской теоретической лексикографии такие вопросы не стали объектом специальных исследований, а накопленный в дагестанской практической лексикографии огромный опыт все еще требует своего научного осмысления.

2. Не нашедшим своего окончательного и оптимального решения и нуждающимся в научной разработке принципов подачи в словарях дагестанских языков является вопрос лексикографирования производных существительных отвлеченного значения, образованных от имен лиц со значением профессии, рода занятий, склонностей, характера, родственных отношений и свойства людей. Такие имена образуются при посредстве суффиксов: авар. –**лъи**, дарг. –**деш**, лак. –**шиву**, лезг. и табас. –**вал**. Ср.: авар. *эмен-лъи*, дарг. *дудеш-деш*, лак. *ппу-шиву*, лезг. *буба-вал*, табас. *адаш-вал* «отцовство»; авар. *гьудул-лъи*, дарг. *гьалмагъ-деш*, лак. *дус-шиву*, лезг. и табас. *дуст-вал* «дружба»; авар. *инженер-лъи*, дарг. *инженер-деш*, лак. *инженер-шиву*, лезг. и табас. *инже-нер-вал* «занятие, профессия,

должность инженера» («инженерство»). Подобные существительные могут быть образованы от всех имен лиц и отнесены к т.н. «потенциальным словам». Однако нередки случаи, когда такие дериваты подверглись обособлению и стали устоявшимися лексическими единицами, ср. авар. *тушман-лъи*, дарг. *душман-деш*, лак. *душман-шиву*, лезг. и табас. *душман-вал* «вражда; враждебность».

3. В дагестанской лексикографии до сих пор не сложилась строго определенная система подачи отвлеченных существительных от различных типов имен лиц. К примеру, в «Лакско-русском словаре» С.М.Хайдакова приведены такие отвлеченные имена: *авчи-шиву* (*авчи* «охотник»), *вакил-шиву* (*вакил* «представитель»), *тямада-шиву* (*тямада* «тамада»), *ударник-шиву* (ударник), *къалайчи-шиву* (*къалайчи* «лудильщик»), *паччах/-шиву* (*паччахI* «царь») и др. Но не даны многие такого же типа образования: *чагурт-шиву* (*чагурт* «подмастерье»), *балайчи-шиву* (*балайчи* «пе-вец, певица»), *х/алт/ухъан-шиву* (*х/алт/ухъан* «мастер-отходник»), *учитель-шиву* (учитель), *хан-шиву* (*хан* «хан, правитель») и др.

Хотя в словарях других дагестанских языков (аварского, лезгинского) такие лексические единицы приведены более полно и последовательно (ср.: авар. *агроном-лъи*, *инженер-лъи*, *министр-лъи*, *учитель-лъи*, *хъвадарухъан-лъи* («писательство») и др.; лезг. *агент-вал*, *агроном-вал*, *бюрократ-вал*, *ученик-вал*, *учитель-вал* и др.), но и в словарях этих языков многие из подобных образований оказались вне корпуса словаря.

4. Для решения вопроса о подаче таких слов в качестве самостоятельных словарных единиц (реестровых слов) необходимо, в первую очередь, выяснить их статус, их «словность» и в какой мере они являются сложившимися и обособившимися словами в лексико-семантической структуре языка. Следует выяснить, *создаются* ли они в момент речи, ситуативно, или *воссоздаются* (в момент речи) как *готовые единицы языка* [Хохлачева].

Включение отвлеченных существительных от имен лиц в словари дагестанских литературных языков должно быть систематизировано и опираться на определенные принципы их лексикографирования. При этом следует отметить, что нет необходимости включать все возможные образования с аффиксами отвлеченных существительных от имен лиц, так как это приведет к чрезмерной загрузке словаря, к тому же во многих

случаях такие производные имена будут носить искусственный характер, хотя часто такие лексические единицы были использованы, или «созданы» в русско-национальных словарях при переводе русских слов на дагестанские языки.

5. Отбор отвлеченных имен существительных от имен лиц для словника (и словаря) обусловлен рядом условий, среди которых должны быть учтены, в частности, степень «абстрагированности» значения производного слова, его определенная обособленность и функционирование как самостоятельного с установившейся семантикой лексической единицы («*воссоздаваемой* готовой единицы языка»), употребительность в языке и речи. Устойчивое значение, к примеру, прослеживается тогда, когда производящая основа выступает в качестве имени лица и прилагательного, ср. лак. *душман* «враг» и «враждебный», но *душман-шиву* «вражда» и «враждебность». Для выявления таких словарных единиц необходимо создать базу данных, опирающуюся на конкретный языковой материал из различных источников – словарей и художественной литературы.

Для разработки принципов подачи отдельных тематических групп слов, в том числе отвлеченных существительных от имен лиц в словарях дагестанских языков следует учесть опыт включения подобных слов в словарях других языков, в частности тюркских, для которых этот вопрос также является не столько разработанным, точнее решенным по-разному в словарях различных тюркских языков (азербайджанский, карачаево-балкарский, кумыкский и др.). Для дагестанской лексикографии исключительно важным и плодотворным окажется опыт лексикографической разработки аналогичных слов в восьмитомном «Толковом словаре грузинского языка» под редакцией А. С. Чикобава.

6. Вопросы лексикографирования отдельных тематических и словообразовательных групп слов в словарях дагестанских языков нуждаются в специальной разработке и выработке единых принципов их отражения в лексикографических работах. Это будет способствовать закреплению норм литературного языка, его совершенствованию и развитию.

I. A b d u l l a e v (Makhachkala)

Abstract Nouns Derived from Person Nouns in Dictionaries of the Daghestan Languages

1. Normalization and development of languages, which have only recently acquired a written form, require appropriate lexicographic adaptation of the whole vocabulary. It is necessary to work out scholarly principles of proper lexicographic treatment of different semantic, derivational and thematic groups of words belonging to different parts of speech that will meet the peculiarities of language structures.

2. One of the poorly studied questions in Daghestan lexicography (in dictionaries of literary languages – the Avar, the Dargin, the Lak, the Lezgin, the Tabasaran) is the question of lexicographic treatment of abstract nouns derived from the person nouns denoting profession, occupation, properties, family relations, etc. with the suffix *l'i* (Avar), *-deŠ* (Darg.), *-Šivu* (Lak.), *-val*; (Lezg. And Tabas.) : *hudul-l'i*, *halmah-deŠ*, *dus-Šivu*, *dust-val* «friendship». There is no adequate system of presentation of such words in Daghestan dictionaries so far, a great disparity is observed in this respect. There is no **consistency** in reflection of these words. For example, the Lak-Russian dictionary gives a number of these words (*tamada-Šivu* "the duties of toastmaster" etc.), but it lacks many words of the same unit: *čagurt-Šivu*, "the duties of an apprentice, "h`alt`uq`an-Šivu" occupation of seasonal workers".

3. Including abstract nouns in the vocabularies of Daghestan languages should be systematized and based on certain lexicographic principles. The first thing to be done is to find out their status, their "wordiness" and to what extent they are not just situationally formed words but independent and stable units of lexical-semantic structure of a language.

4. In order to develop principles of presentation of individual thematic and derivational groups in the dictionaries of Dagestan languages, the experience of lexicographic development of similar words in the "Explanatory Dictionary of the Georgian language," edited by A. S. Chikobava should be taken into account. Such questions are relevant for Daghestan lexicography, both theoretical and practical, and require special formulation. This will help to consolidate the norms of literary language, its improvement and development.

А. Н. А б р е г о в (Майкоп)

Неоценимый вклад академика К. В. Ломтатидзе в развитие адыгской этимологии

Кетеван Виссарионовна Ломтатидзе – блистательный языковед тбилисской лингвистической школы и выдающийся исследователь системы картвельских и абхазо-адыгских языков. Ее научно-исследовательская деятельность многогранна и продуктивна. Фактически Кетеван Виссарионовна заложила основы абхазо-абазинского языкознания, написав несколько крупных монографий по абхазскому и абазинскому языкам, и внесла весомый вклад в адыгскую лингвистику: в ее трудах исследуются все ярусы абхазо-адыгских языков, в них материал указанных языков рассматривается в синхронно-диахронном аспекте.

В своем первом этимологическом исследовании К. В. Ломтатидзе дает происхождение названия соловья в грузинском языке, что свидетельствует о ее высокой теоретической подготовке и научной зрелости ученого. В дальнейшем более тридцати статей было посвящено специально этимологии абхазских, грузинских и сванских лексем. Адыгский лексический корпус исследуется в работах, посвященных проблемам сравнительно-исторического анализа иберийско-кавказских, абхазо-адыгских и адыгских языков.

В одной из своих статей К.В. Ломтатидзе реконструирует протоадыгскую форму слова *ps'ă* «шея». В ней пишет, что осетинское *æfcaeg* «шея» заимствовано из протоадыгского, в котором вместо свистяще-шипящего *s'* современных адыгских языков фигурировала аффриката *c*.

По мнению К. В. Ломтатидзе, в адыгских языках в числительном *jə* «восемь», *j* восходит к *r*, полученному из $\omega > \gamma$.

Большая заслуга ученого состоит в установлении исходных корней адыгских слов, содержащих в своем составе окаменелые экспоненты грамматических классов в таких словах, как *psă* «душа», *blə* «семь», *bză* «самка», *sabă/sapă* «пыль», *mafă/maş'ă* «огонь» и мн. др.

Научные познания К. В. Ломтатидзе настолько масштабны и многогранны, что они позволяют авторитетному лингвисту доискиваться до глубинного состояния анализируемого языкового материала и расширять возможности этимологического исследования, сближая абхазо-адыгские

языки с картвельскими и другими группами иберийско-кавказских языков, что лишний раз подтверждают высокую эрудицию и аналитический склад ума талантливого ученого. Так, в частности, К. В. Ломтатидзе утверждает, что «в абхазско-адыгских языках числительное «один» представлено основной $z(a)$ », в которой « z восходит к согласному заднего образования, как и в картвельских языках r в основе числительного «один», можно думать, является дальнейшей разновидностью согласного заднего ряда», что подтверждает общность происхождения данного числительного. В другом месте К. В. Ломтатидзе абхазо-абазинско-адыгский корень со значением «медь» сближает с картвельским *rwali* 'медь', исходя из звукосоответствия $\gamma^{\circ}:\omega^{\circ}:rw$.

Анализируя основу глагола «знать» в абхазо-адыгских языках, К. В. Ломтатидзе исходным для них считает корень $\zeta'a-$, причем восстанавливает исходный вид данного глагола в адыгских языках $-wa-$ $\zeta'(\ddot{a})-qa$ и ставит вопрос о возможности увязки с ним основы грузинского глагола *იცყ-ის* «знает».

В своих монографиях и статьях К. В. Ломтатидзе дает этимологию большого числа заимствованных слов. Так, в частности, признавая вторичность происхождения губно-зубного f в абхазо-адыгских языках, она выяснила, что в словах, заимствованных из других языков в абхазо-адыгские языки, спирант f передается по-разному: 1) f как f (адыгейск. *čăf* «веселье», ср. тур. *keyif*); 2) f как x° (ср. каб. *wəl'a x^{\circ}a* «зарплата», ср. тур. *ülufe*); 3) особая передача комплексом в слове, обозначающем «ружье» (ср. адыгейск. *šə x^{\circ}ānč' šək^{\circ}āč, fāwəč*, каб. *foč*, абх. *aš^{\circ}ak'*, тап. *š^{\circ}ak', š^{\circ}o k'*, ср. тур. *tüfek*); 4) на почве характерного процесса в кабардинском языке ($s^{\circ} \rightarrow f$) получено в абхазском и убыхском языках f в слове «шелк»: абх. *abərfən*, убых. *abafəm*. Приведенный анализ свидетельствует о скрупулезности научного исследования крупного ученого.

Таким образом, вклад академика К. В. Ломтатидзе в развитие адыгской этимологии весом и масштабен: исследования выведены на высокую ступень анализа с расширением параметра обзора и установлением глубинных взаимоотношений между абхазо-адыгскими, картвельскими и нахско-дагестанскими языками, что не под силу любому специалисту иберийско-кавказских языков. В этом сила исследовательского таланта академика Кетеван Виссарионовны Ломтатидзе.

A. A b r e g o v (Maikop)

Invaluable Contribution of K.V. Lomtadze to the Development of Adyghe Etymology

Ketevan Vissarionovna Lomtadze is a brilliant linguist of the Tbilisi linguistic school and outstanding investigator of the Kartvel and Abkhaz-Adyghe languages. Her scientific activities are many-sided and productive. In fact, Ketevan Vissarionovna laid down the foundations of Abkhazo-Abazin linguistics by writing some prominent monographs in Abkhazian and Abazin languages; in her works she investigated all the levels of Abkhazo-Adyghe languages, all the material of the languages is treated synchronically and diachronically.

In her first etymological investigation K.V. Lomtadze explains the origin of “nightingale” in the Georgian language, which confirms her high theoretical preparation and scientific maturity. Later on more than thirty articles were devoted to etymology of Abkhaz, Georgian and Svan lexemes. Adyghe lexical stock is investigated in the works devoted to the problems of comparative historical analysis of Iberian-Caucasian, Abkhaz-Adyghe and Adyghe languages.

In one of her articles K. V. Lomtadze reconstructs proto-Adyghe form of the word *ps'ǎ* “neck”. In it she writes, that the Ossetian *æfcæg* “neck” is borrowed from proto-Adyghe in which the sibilant *c* (Cyrillic alphabet) was used instead of *s'* in modern Adyghe languages [K. V. Lomtadze 1967: 541-542].

According to K.V. Lomtadze in the Adyghe languages *jə* in the numeral “eight” goes back to *r* from *ω>γ* [K.V. Lomtadze 1955: 826-827].

Great contribution of the scholar is establishing original roots of Adyghe words with fossilized exponents of grammatical classes in such words as *psǎ* “soul”, *blə* “seven”, *bzə* “female, bitch” [K.V. Lomtadze 1961: 117], *sabǎ/sapǎ* “dust” [K.V. Lomtadze 1961: 121], *mafǎ/mas'ǎ* “fire” [K.V. Lomtadze 1942: 826, 865] and many others.

Scientific knowledge of K.V. Lomtadze is so deep and many-sided that it allows her get into the very essence of the analysed material and widen the potentialities of etymological investigation, bringing together Abkhazo-Adyghe

languages with Kartvel languages and other groups of Iberian-Caucasian, it confirms once again her high erudition and analytical thinking. In particular, K. V. Lomtadze asserts that in Abkhazo-Adyghe languages the stem of the numeral “one”, *z(a)* goes back to the back consonant *z*, likewise in Kartvel languages *r* in the stem of the numeral “one” is a variety of a back consonant [K.V. Lomtadze 1962: 71-72, 76, 80] which proves the common origin of the numeral “one”. Elsewhere K. V. Lomtadze brings together the Abkhazo-Abazin-Adyghe root with the meaning “copper” with Kartvel *rwali* (“copper”), coming from sound correspondencies $\gamma^o: \omega^o:rw$ [K.V. Lomtadze 1955: 827; 1961: 116].

Analysing the stem of the verb ‘know’ in Abkhazo-Adyghe languages K. V. Lomtadze finds the root *č'a-* to be the basis for it, she connects the original aspect of the given verb in the Adyghe languages *-wa- č' (ǎ)-qa* with the stem of the Georgian verb *u č q-* is <“knows” [K. V. Lomtadze 1972: 129, 131].

In her monographs and articles K.V. Lomtadze explains the origin of many borrowed words. In particular, admitting the secondary origin of the labiodental *f* in the Abkhazo-Adyghe languages she cleared out that in the words borrowed from other languages into Abkhazo-Adyghe languages the spirant *f* is rendered differently: 1) *f* by *f* (Adyghe *čǎf* “gaiety” compare Turkish *keyif*); 2) *f* by *x'°* (compare Karbadian *wəl'a x'°a* “wages” > with Turkish *ülufe*; 3) *f* by a complex in the word denoting “shot-gun” (compare Adyghe *š_°x'°ǎnč/š_°k'°ǎč, fǎwǎč* and Kabardian *foč*, Abkhaz *aš'°ak'*, Tapant *š'°ak'*, *š'°ok'*, Turkish *tüfek*; 4) on the basis of a typical process in the Kabardian language (*s'° → f*) we got *f* in the Abkhaz and Ubykh languages in the word “silk”: Abkhaz *abǎrfǎn*, Ubykh *abafǎm*. This analysis shows thorough investigation of the great scholar.

So, academician K.V. Lomtadze’s contribution to the development of Adyghe etymology is great: her investigations are carried on at such a high level of analysis and such deep interrelations are established between Abkhazo-Adyghe, Kartvel and Nakhsko-Dagestan languages that it is beyond the power of any investigator of Iberian-Caucasian languages.

М. Р. Багомедов (Махачкала)

Чирагские топонимические термины

Термины, называемые в научной литературе по-разному («местные географические термины», «топонимические термины», «индикаторы», «ключевые слова», «нарицательные слова», «апеллятивы» и др.) в значительной мере определяют «лицо» топонимов языка, выступая важнейшим его строительным материалом. Анализируя микротопонимию любого села, нельзя обойтись без их характеристики, т. к. они являются ядром топонимической системы. Выявление и описание этих средств, приобретает важнейшее значение, т. к. исследование массово повторяющихся элементов стало магистралью топонимики во всем мире (В. Д. Никонов).

Работа посвящается исследованию топонимических терминов микротопонимии одного из более трехсот даргинских населенных пунктов – уникального селения Чираг Агульского района Республики Дагестан.

В топонимической системе чирагского диалекта даргинского языка представлены следующие термины: *магъалла* (мн.ч. *магъалламе*) «квартал села», *ххяб* «могила», *ххябре* «могилы; кладбище», *урхаб* (мн.ч. *урхбе*) «мельница», *хъу* (мн.ч. *хъуме*) «пашня», *даразе* (мн.ч. *даразме*) «ток; гумно», *марккуле* (мн.ч. *марккле*) «покос; сенокосный участок», *нух* (мн.ч. *нухре*) «пещеры», *къулла* (мн.ч. *къулланне*) «родник», *гъинци* (мн.ч. *гъянцибе*) «водопой для скота», *чях-чях* (мн.ч. *чях-чяххе*) «водопад», *гъаркIв* (мн.ч. *гъаркIбе*) «река», *ччиме* (мн.ч. *ччимре*) «мост», *хъуне* (мн.ч. *хъунбе*) «дорога», *вацIа* (мн.ч. *вацIупне*) «лес», *дабура* (мн.ч. *дабре*) «гора», *ба* (мн.ч. *баре*) «вершина», *дя* (мн.ч. *дяре*) «склон», *ссана* (мн.ч. *ссанбе*), «южный склон», *хъхъана* (мн.ч. *хъхъанбе*) «северный склон», *къатта* (мн.ч. *къаттанне*) «ущелье», *дагъар* (мн.ч. *дагъре*) «скала», *барккIва* (мн.ч. *барккIванне*) «ложбина», *майдан* (мн.ч. *майдане*) «поляна», *шаре* (мн.ч. *шарбе*) «пруд», *машиие* (мн.ч. *махъхъанне*) «сезонное поселение», *ккама* (мн.ч. *ккамре*) «годекан», *батмагъ* (мн.ч. *батмагъе*) «болото», *бакара* (мн.ч. *бакарме*) «загон для скота», *къуши* (мн.ч. *къушире*) «летняя чабанская

стоянка», *чӀирикӀ* (мн. ч. *чӀирикӀме*) «оползень», *чакъва* (мн. ч. *чакъурме*) «яма». Их состав во многом обусловлен географической средой данного региона.

Таким образом, нами зафиксированы общеизвестные топонимические термины, обозначающие более или менее распространенные черты рельефа, особенности ландшафта, гидрографии, почвенно-растительного покрова и т. п., бытуют слова с ограниченной известностью, а также встречаются слова, содержание которых зависит от природных условий данной местности, ибо «каждая географическая зона имеет свои, только ей присущие природные условия, для отражения которых служат особые специфические географические слова» (А. В. Суперанская). Необходимо отметить, что в данной топонимической системе не представлены широко употребляющиеся в других даргинских населенных пунктах термины, которые употребляются для выражения таких понятий как «стоянка для путника» (здесь не принято их строить), «перевал», «сад», «дерево». Но здесь наличествуют такие термины, которые не представлены в микротопонимии многих даргинских сел: *батмагъ* (мн.ч. *батмагъе*) «болото», *чӀирикӀ* (мн.ч. *чӀирикӀме*) «оползень», *бакара* (мн.ч. *бакарме*) «загон для скота», *къуш* (мн.ч. *къушре*) «летняя чабанская стоянка», *чакъва* (мн. ч. *чакъурме*) «яма».

В топонимии Дагестана «иногда географические термины выступают в качестве самостоятельных названий» (Е. Н. Бушуева). Данное явление характерно даргинской топонимической системе (М. Р. Багомедов). В микротопонимии с. Чираг зафиксированы следующие единицы: *Ххябре* «Кладбище», *Урхаб* «Мельница» *Къулла* «Родник», *Тима* «Речка» *Дабри* «Гора».

В силу оттока населения на равнину и слабого использования сельхозугодий, в речи жителей села наблюдается процесс редкого употребления не только отдельных микротопонимов, но и самих терминов, выражающих понятия «ток, гумно», «загон для скота», «летняя чабанская стоянка», «скала», «ложбина», «болото», «оползень», «яма» (лишь единицы владеют такой информацией).

M. B a g o m e d o v (Makhachkala)

Chirag Toponymic Terms

The terms named in the scientific literature differently (“local geographical terms”, “toponymic terms”, “indicators”, “keywords”, “nominal words”, “appellatives” etc.) determine “portrait” of toponyms of a language to a considerable extend, acting as its major building material. While analyzing microtoponymy of any village, it is impossible to do without their characterization, as they are the basis of toponymic system. The identification and description of these means is very important as the study of toponymic elements, characterised by high frequency of occurrence, becomes the focal point all over the world (V. Nikonov 1964).

The present paper is devoted to the research of toponymic terms of microtoponymy of one of more than three hundred Dargin settlements – unique village Chirag of Agul area of Republic Dagestan.

In toponymic system of Chirag dialect of the Dargin language following terms are presented: *магъалла* (pl. *магъалламе*) “block of village”, *ххяб* “tomb”, *ххябре* “tombs; a cemetery”, *урхаб* (pl. *урхобе*) “mill”, *хъу* (pl. *хъуме*) “arable land” (“ploughed field”), *даразе* (pl. *даразме*) “threshing floor; a barn”, *марккуле* (pl. *марккле*) “a mowing; hayfield”, *нух* (pl. *нухре*) “caves”, *къулла* (pl. *къуллапне*) “spring”, *гъинци* (pl. *гъинцибе*) “a watering place for cattle”, *чях-чях* (pl. *чях-чяххе*) “waterfall”, *гъаркIв* (pl. *гъаркIбе*) “river”, *ччиме* (pl. *ччимре*) “bridge”, *хъуне* (pl. *хъунбе*) “road”, *вацIа* (pl. *вацIупне*) “wood” (“forest”), *дабура* (pl. *дабре*) “mountain”, *ба* (pl. *баре*) “top”, *дя* (pl. *дяре*) “slope”, *ссана* (pl. *ссанбе*), “southern slope”, *хъхъана* (pl. *хъхъанбе*) “northern slope”, *къатта* (pl. *къаттапне*) “gorge”, *дагъар* (pl. *дагъре*) “rock”, *барккIва* (pl. *барккIванне*) “narrow gully”, *майдан* (pl. *майдане*) “glade”, *шаре* (pl. *шарбе*) “pond”, *маише* (pl. *махъхъанне*) “seasonal settlement”, *ккама* (pl. *ккамре*) “a place where old men of village meet” *батмагъ* (pl. *батмагъе*) “bog”, *бакара* (pl. *бакарме*) “an enclosure for cattle”, *къуш* (pl. *къушре*) “summer shepherd parking”, *чирикI* (pl. *чирикIме*) “landslip”, *чакъва* (pl. *чакъурме*) “hole”. Their structure is in many respects caused by the geographical environment of the given region.

Thus, we have identified the well-known toponymic terms designating lines of relief, features of a landscape, hydrography, vegetation, etc. These terms include words with limited popularity, and also the words which depict natural

conditions of the given district for «each geographical zone has its unique natural conditions which are reflected in specific geographical words» (A. Superansky 1985). It is necessary to note that the given toponymic system does not include terms widely presented in others Dargin settlements which express such concepts as «parking for the traveler», "pass", "garden", "tree". On the other hand, the mentioned toponymic system comprises the terms which aren't presented in microtoponymy of many Dargin villages: *батмагъ* (pl. *батмагъе*) "bog", *чирикI* (pl. *чирикIме*) "landslip", *бакара* (pl. *бакарме*) "an enclosure for cattle", *кьуш* (pl. *кьушре*) "summer shepherd parking", *чакъва* (pl. *чакъурме*) "hole".

In toponymy of Dagestan "sometimes geographical terms serve as independent names" (E. Bushueva 1972). The given phenomenon is characteristic for Dargin toponymic system (M. Bagomedov 2001). In microtoponymy of the village Chirag the following units are identified: *Ххябре* "Cemetery", *Урхаб* "Mill", *Родник* "Spring", *Тима* "River", *Дабри* "Mountain".

Owing to the population outflow towards plains and poor development of farming, in the speech of inhabitants of the village is observed the rare use of not only separate microtoponyms, but also the terms expressing the following concepts "threshing floor, a barn", "an enclosure for cattle", "summer shepherd parking", "rock", "narrow gully", "bog", "landslip", "hole".

Ц. Б а р а м и д з е (Тбилиси)

Согласные ларингального ряда в иберийско-кавказских языках

В докладе рассмотрены согласные ларингального ряда в иберийско-кавказских языках. Существование согласных ларингального ряда имеется во всех подгруппах иберийско-кавказских языков: картвельской, абхазско-адыгской, нахской и дагестанской.

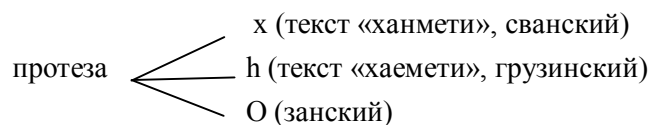
В нахских и дагестанском языках наблюдается одинаковое положение: выделяются два ларингальных согласных: ларингальный глухой спирант и ларингальный смычный согласный. Ларингальный смычный квалифицируется по-разному. В нахских языках выделяют звонкий смычный

ларингал. В будухском и хиналугском языках, как и в нахских языках, подтверждается существование звонких смычных. В большинстве дагестанских языков ларингальный смычный считается абруптивным согласным. В языках дидойской (цезской) группы ларингальный смычный согласный не считается абруптивом.

В аварско-андийских языках вопрос о фонемности ларингального смычного согласного остается под вопросом. Ларингальный смычный согласный встречается в анлауте перед всеми гласными или в интервокальной позиции и считается твердым ларингальным проступом гласной фонемы (И. Церцвадзе, Т. Гудава). Ср.: в мегрельском языке согласный ' ларингального ряда, который, как и в абхазско-адыгских языках, считается рефлексом **q** и выявляется только в анлауте перед гласным или в интервокальной позиции. По мнению исследователей, в этом случае согласный ' должен отражать твердую протезу ларингальный гласной фонемы (аналогичное положение отмечается в аварско-андийских языках).

В абхазско-адыгских языках представлена сложная система ларингальных согласных. В абхазском языке подтверждается фонема четырех ларингальных рядов: ларингальный глухой, звонкие спиранты (**h** и **ω**) и их лабиализованные разновидности (**h⁰** и **ω⁰**). Предполагается, что все четыре ларингальные фонемы должны существовать во всех языках абхазско-адыгской группы (Г. Рогава, К. Ломтатидзе). В абхазско-адыгских языках лабиализованные согласные считаются восходящими к вторичным, лабиальным комплексам. Исходя из этого, Е. Осидзе считает, что в абхазско-адыгских языках также можно предположить существование в начальной позиции двух ларингальных спирантов.

В картвельских языках спирант **h** ларингального ряда имеется только в составе двух морфем. Это глагольные префиксы **S₂** и **O₃**. В корневых морфемах в картвельских языках существование **h** не подтверждается. По мнению Е. Осидзе, сванское морфологическое соответствие **x** грузинскому **h** должно отражать сопутствующий элемент, ларингальный приступ гласного звука, находящегося в позиции перед паузой. Впоследствии были осуществлены три возможности фонологической реализации протезы:

С точки зрения Е. Осидзе, рефлексy, отражающие ларингальный приступ, свидетельствуют о том, что должны были существовать два диалектически различающихся вида протезы (придыхательный и твердый или твердый и слабый).

Фонемность ларингального смычного и спиранта является несомненной в лезгинских и лакско-даргинских языках. Здесь ларингальные фонемы подтверждаются в корневых морфемах и в маркерах.

Можно допустить, что в иберийско-кавказских языках существовали ряды ларингальных смычных и спирантов. Впоследствии эти ряды, как конечные фонемы при артикуляции, испытывали колебание, в результате чего они не представлены в полном виде ни в одной из подгрупп языков. Процесс их утраты быстрее должен был произойти в картвельских и нахских языках.

Смычные ларингального ряда (звонкие, глухие абруптивы и глухой придыхательный) передвинулись бы к соответствующему фарингальному ряду, а ларингальные спиранты – к велярным спирантам.

Утрата ларингальных согласных позволила выявить второй путь изменений, который прослеживается в адыгских и убыхском языках. В частности, в адыгских языках имеются ларингализованные гласные, а в убыхском представлена серия ларингализованных согласных.

Можно предположить, что ларингализованные гласные являются результатом утратившегося согласного. Серия ларингализованных согласных в убыхском также является вторичной, появившейся в результате утраты ларингального согласного (Г. Рогава).

Данные убыхского и адыгского языков позволяют сделать весьма важный вывод: две последние графемы *h* и *ω*, имеющиеся в грузинском алфавите, являются не графическими знаками, отражающими протезу ларингального приступа гласных, а соответствуют фонемам ларингального ряда, которые во время создания грузинского алфавита (III в. до н.э.), по-видимому, испытывали колебание, однако все еще подтверждались в корневых морфемах.

Мегрельский ' следует считать не рефлексом *q*, а исконной фонемой. Тот факт, что он встречается только в анлауте или в интервокальной позиции, объясняется фонотактическими ограничениями, характерными для данного языка (в табасаранском языке указанная фонема также встре-

чается в ауслауте). Аналогичное положение должно было наблюдаться и в аварско-андийских языках.

Особенности взаимоотношений ларингальных фонем и латералов в дагестанском языке дает возможность более детально изучить изменения ларингального ряда. В латералах, которые представляют собой комплексы, одним из компонентов является ларингальный согласный. Нельзя исключать и того, что формирование латералов в этих языках является результатом слияния простых согласных и ларингальных согласных. Следовательно, ларингальный ряд согласных древнее, чем ряд латеральных согласных. Ларингальный ряд согласных должен был существовать в исходной фонематической структуре всех иберийско-кавказских языков. Впоследствии этот ряд согласных утратился. В дальнейшем утратился и фарингальный ряд согласных, следующий за ларингальным.

Ts. B a r a m i d z e (Tbilisi)

Laryngeal Consonants in the Iberian-Caucasian Languages

The paper deals with the laryngeal consonants in the Iberian-Caucasian languages. The existence of the laryngeal consonants is confirmed in all sub-groups of the Iberian-Caucasian languages: the Kartvelian, Abkhazo-Adyghean, Nakh and Daghestanian languages.

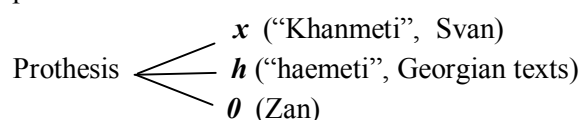
The similar picture is observable in the Nakh and Daghestanian languages: two laryngeal consonants are distinguished: laryngeal unvoiced spirant and laryngeal occlusive consonant. Laryngeal occlusives are qualified according to different ways. In the Nakh languages a voiced occlusive laryngeal is distinguished. In the Budukh and Khenal languages, like in the Nakh languages, the existence of voiced occlusives is confirmed. In most Daghestanian languages the laryngeal occlusives are considered to be glottocclusive consonants. In the laryngeals of the Dido group the laryngeal occlusive are not considered to be glottocclusive.

In the Avar-Andian languages the question of phonemic of laryngeal occlusives remains undecided. Laryngeal occlusive consonants occur in anlaut before all vowels or in inter-vocal position and are considered to be hard laryngeal level of vowel phoneme (I. Tsertsvadze, T. Gudava); *cf.* in Megrelian a laryngeal consonant **ʔ**, that like in the Abkhazo-Adyghean languages, is considered to be a reflex of **q** and **f** occurs only in anlaut before **a** vowel or in inter-vocal position. According to researchers' viewpoint, in this case a consonant **ʔ**, should reflect a hard prothesis of laryngeal vowel phoneme (a similar situation occurs in the Avar-Andi languages).

The Abkhaz-Adyghe languages represent a complete system of laryngeal consonants. Four laryngeal phonemes are evidenced in Abkhazian: laryngeal unvoiced, voiced spirant (**h** and **ω**) and their labialized versions (**h^o** and **ω^o**). It is supposed, that all four laryngeal phonemes must have been present in all languages of the Abkhazo-Adyghean group (G. Rogava, K. Lomtadze). In the Abkhazo-Adyghean languages labialized consonants are considered to originate from secondary, labial complexes.

Proceeding from this, E. Osidze considers that in the Abkhazo-Adyghean languages the existence of two laryngeal spirants in anlaut should be supposed.

In the Kartvelian languages a laryngeal spirant **h** occurs only in two morphemes. There are verbal prefixes **S2** and **O3**. In the root-morpheme of the Kartvelian languages **h** does not occur. To E. Osidze's opinion, morphological correspondence of Svan **x** with Georgian **h** must represent a secondary element, a laryngeal glide of a vowel sound existing in position before a pause. Afterwards, three possibilities of phonologic realization of prothesis were accomplished

According to E. Osidze's viewpoint, reflexes of laryngeal glide confirm that two dialectally different kinds of prothesis must have been present (aspirate and hard or hard and weak).

Phonemicity of laryngeal occlusive and spirant is obvious in the Lezgian and Lak-Dargwa languages (aspirate and hard or hard and weak). Here laryngeal phonemes are evidenced in root morphemes and markers.

It may be supposed that in the Iberian-Caucasian languages laryngeal series of occlusives and spirants could have occurred. Later these series, as final phonemes in process of articulation, underwent vibration, as a result of which

they are not fully represented in any subgroup of the languages. The process of their disappearance must have taken place more rapidly in the Kartvelian and Nakh languages.

Laryngeal occlusives (voiced, unvoiced glottocclusives and unvoiced aspirates) would have shifted towards relevant pharyngeals, and laryngeal spirants – towards velar spirants.

The loss of laryngeal consonants revealed a second possible way of changes which is traceable in Adyghe and Ubykh languages. In particular, Adyghe languages have laryngealized vowels and Ubykh has a series laryngealized consonants.

It may be supposed that laryngealized vowels are results of the loss of a consonant. In Ubykh the series of laryngealized consonants is also secondary, brought about by the loss of a laryngeal consonant (G. Rogava).

The data of Ubykh and Adyghe languages allow of making an important conclusion: two last graphemes in Georgian alphabet *h* and *ω* are not graphical characters, reflecting prothesis of laryngeal glide consonants, but they rather correspond with laryngeal phonemes, which were apparently experiencing fluctuation at the time of creation of the Georgian alphabet (the 3rd c. B. C.), although they were still attested in root morphemes.

Megrelian *ʔ*, should not be considered to be reflexive *q*, but rather a vernacular phoneme. The fact that it occurs only in anlaut or intervocal position is explained by phonotactic restrictions characteristic of the language in question (in Tabassaran the mentioned phoneme also occurs in auslaut). Similar situation should have been observable in Avar-Andic languages.

Interrelation peculiarities of laryngeal phonemes and laterals in Daghestanian languages enable us to study the changes of the laryngeal series in more detail. In laterals, which constitute complexes, a laryngeal consonant is one of the components. We must not rule out the possibility that formation of laterals in these languages is the result of fusion of simple consonants and laryngeal ones. Consequently, laryngeal consonants are of earlier origin than lateral ones. Laryngeal consonants should have existed already in the original phonemic structure of all Iberian-Caucasian languages. Later on, these consonants were lost. At the subsequent stage, pharyngeal consonants, following laryngeal ones, were lost as well.

З. Б. Б г у а ш е в а (Майкоп)

вопрос о классификации фразеологического материала и специфика фразеологической единицы

Для классификации фразеологизмов ученые применяют разные методы. Но ведущим принято считать структурно-семантический метод, который восходит к классификации В. В. Виноградова. Под влиянием данной классификации за последние десятилетия было издано большое количество работ, посвященных фразеологии разных языков.

Некоторые адыговеды применяя классификационную схему В. В. Виноградова, выделяют в адыгских языках три группы фразеологизмов: фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания. Иначе подходит А. А. Шаов к классификации фразеологического материала адыгских языков. В зависимости от степени переосмысления компонентов в адыгейских языках он выделяет две группы фразеологических единиц: фразеологизмы с полным переосмысленным значением и фразеологизмы с неполным переосмысленным значением.

При определении специфики фразеологической единицы в первую очередь возникает необходимость отграничения её, с одной стороны, от отдельного слова, с другой, – от свободного словосочетания. Между фразеологизмом, словом и словосочетанием много общего, которое проистекает из того, что фразеология, являясь одной из подсистем языка, находится в тесном взаимодействии с другими подсистемами и прежде всего с лексикологией, семантикой, грамматикой и т. д. Однако вряд ли можно согласиться с мнением тех исследователей, которые фразеологизм полностью отождествляют или со словом, или со словосочетанием. Фразеологизм соотносится как со словом, так и со словосочетанием, но не тождествен им.

Z. B g u a s h e v a (Maikop)

The Question of Phraseological Material and Specificity of Phraseological Unit

Phraseological material of language is classified according to various methods: structural and semantic, structural and grammatical, functional and stylistic. However, the semasiological (structural and semantic or semantic) method is regarded as the most adequate classification method for phraseology. This method dates back to the classification by V.V. Vinogradov, a scientist who studied Russian phraseology. This classification is based upon the criteria of semantic connection or analytical meaning of phraseological units.

Б. М. Б е р с и р о в (Майкоп)

Об этнической и языковой общности адыгов

Ряд специалистов по адыгским языкам и некоторые общественные деятели утверждают, что на современном этапе общеадыгский язык распался на два самостоятельных языка: кабардино-черкесский и адыгейский. При этом для подобного утверждения не выдвигаются сколько-нибудь убедительных аргументов. Вместе с тем установление, когда два различающихся идиома представляют собой разновидности одного языка, а когда – два разных языка, требует специального лингвистического исследования. При проведении границ между языками учитывается множество факторов, среди которых немалую, а часто определяющую роль играют экстралингвистические факторы и пр. (см., например (В. И. Беликов, Л. П. Крысин).

Существует также ряд лингвистических критериев. На наш взгляд, мы имеем дело с адыгским языком, состоящим из двух наречий – верхнеадыгского и нижнеадыгского, каждый из которых состоит из ряда иди-

ом (диалектов): верхнеадыгское наречие распадается на баксанский, бесленевский и кубанский диалекты, нижнеадыгское включает в себя абадзехский, бжедугский, темиргоевский и шапсугский диалекты. Рассмотрим адыгский язык в его современном состоянии и ответим на вопрос, насколько серьезными аргументами мы располагаем в пользу того, чтобы считать адыгский одним языком. При этом важно исходить из презумпции, что множество диалектов, объединяемых в один язык, должно обладать какими-то свойствами, присутствующими в большинстве этих диалектов, но отсутствующими в соседствующих языках. Сначала дадим краткую справку о месте анализируемого языка в системе родственных языков, как это традиционно рассматривается в лингвистике. Адыгский язык относится к абхазско-адыгской группе иберийско-кавказской семьи языков, распространен в трех северокавказских республиках (Кабардино-Балкарии, Адыгее и Карачаево-Черкесии), Краснодарском крае (шапсуги), Северо-Осетинской республике (моздокские адыги) и в 50-ти странах зарубежья. Общее количество адыгов по разным источникам оценивается от трех до восьми миллионов человек. Историческая судьба адыгов оказалась безжалостной: большая часть этноса рассеяна по всему миру, а на исторической родине расчленена на Кабардино-Балкарию, Карачаево-Черкесию, Адыгею, Причерноморскую Шапсугию, а моздокские адыги оказались в Северо-Осетинской республике – Алании. В этих условиях формирование двух литературных языков – реальность, которая негативно влияет на сохранение общеадыгской языковой основы, этнопсихологического единства, многовековых традиционных институтов. Естественно, что в этих условиях усиливаются процессы дивергенции двух наречий, на основе которых созданы литературные языки. Поэтому необходимо наряду с унификацией орфографических и алфавитных систем двух сложившихся литературных языков принять и другие меры по сближению двух письменных языков, например, научная разработка по звуковым, грамматическим и лексическим соответствиям, преподавание адыгейского литературного языка в школах и вузах Кабардино-Балкарии и Карачаево-Черкесии и соответственно кабардино-черкесского в Адыгее. Важно также проведение совместных исследований учеными республик по адаптации заимствованной лексики, выработке общей терминологии. К сожалению, в Адыгее до сих пор на уровне Госсовета – Хасэ

не утвержден проект М. А. Кумахова по унификации общеадыгского алфавита на основе действующей кириллицы, принятый несколько лет назад Парламентом КБР. Отсутствие государственной и адресной поддержки приводит к тому, что изучение адыгского языка в школе объявлено добровольным, что чревато серьезными отрицательными последствиями. В этих условиях национальный язык никогда не выйдет за пределы бытового общения и некоторых ограниченных сфер культуры.

Рассмотрим последовательно критерии, на основе которых можно идентифицировать **адыгский** как отдельный язык, состоящий из названных выше двух наречий и их диалектов.

1. Экстралингвистические критерии

1.01. Самоидентификация, этническая и религиозная принадлежность

При решении рассматриваемого вопроса определяющим фактором считается отнесение себя каждым индивидуумом к определенному этносу и языку. В этом отношении каждый адыг на родном языке определяет себя как «адыгэ», а свой язык – как «адыгэбзэ» // «адыгабзэ». Правда, на русском языке обычны самоназвания по паспорту «кабардинец», «адыгеец», «черкес» – в зависимости от того, в какой из адыгских республик проживает индивидуум. Это результат административного расчленения некогда единого народа и соответствующей паспортизации населения.

Что касается религиозной принадлежности, адыги-мусульмане суннитского толка, за исключением некоторой части моздокских адыгов, исповедующих православие еще с XVIII века.

Традиции, общественная и политическая жизнь

Важным регулирующим фактором повседневной жизни этноса являются традиции, сложившиеся и сохраняющиеся продолжительное время. В этом отношении адыгами выработан универсальный феномен **адыгэ хабзэ** детально регламентирующий общественную жизнь, семейный уклад, нюансы поведения отдельного человека. Несоблюдение норм, предписанных **адыгэ хабзэ**, чревато потерей уважения общества, а то и обструкцией. Этот свод неписаных законов сыграл колоссальную роль в сохранении адыгского этноса и его языка. Исторически занимая огромную территорию с расчлененным ландшафтом (горы, долины рек, морское по-

бережье, низменность и т. д.), адыгский этнос не распался на множество народов со своими самостоятельными языками, как это имело место во многих регионах. Составной частью рассматриваемого феномена является **адыгагъэ** – кодекс чести, которому каждый адыг обязан был безусловно следовать.

В роли государственного регулятора общественной жизни адыгов выступал **адыгэ хасэ** – своеобразный парламент, деятельность которого нацелена была на разрешение всех проблем, с которыми сталкивался субъэтнос или этнос в целом. По рассказам информаторов, каждые тридцать лет созывался **адыгэ хэсашъхъэ** – общеадыгский конгресс, который приспособлял адыгэ хабзэ к сложившимся условиям, решал проблемы мира и войны, с помощью народной дипломатии устранял конфликты между субъэтносами, с соседними народами. Наличие таких компонентов, как **адыгэ хабзэ**, **хэсашъхъэ**, а также готовность каждого адыга по призыву исполнять свой долг для защиты отечества, дает основание считать, что у адыгов была своя государственность неклассического типа. Иначе невозможно объяснить борьбу адыгов за сохранение своей свободы в течение полутора столетий с самой грозной военной машиной, какой была царская Россия в XVIII-XIX вв.

Возобновление деятельности **адыгэ хасэ** в разных регионах проживания адыгов, создание Международной Черкесской Ассоциации будут способствовать консолидации этноса, сохранению языка и традиций.

1.03. Взаимопонятность субъэтносов

Критерий взаимопонятности зачастую зависит не только от близости сравниваемых языков, но и от языкового опыта конкретных носителей. Так, например, регулярные контакты между жителями кабардинских аулов в Адыгее и рядом живущими абадзехами и темиргоевцами способствуют тому, что без каких-либо затруднений осуществляется общение друг с другом. Сложнее обстоит дело с бжедугами и шапсугами, чье общение с носителями кабардинского наречия носит менее регулярный характер, чем у других субъэтносов. Проблема эта легко снимается при более или менее интенсивных взаимных контактах. В целом серьезных препятствий взаимопониманию между различными адыгскими субъэтносами не существует, а трудности, возникающие на первом этапе общения через некоторое время легко снимаются.

2. Лингвистические критерии

2.01. Лексический критерий

Сопоставление словарного состава сравниваемых языков в лингвистике широко используется для установления степени их родства. Этот принцип лежит в основе глоттохронологии, созданного венгерским лингвистом Сводешем на основе сравнения базовых ста слов двух языков или диалектов. В применении к адыгским наречиям степень совпадения базовых слов по стословному списку составляет свыше 90%, что традиционно считается свойственным для относительно близких диалектов. Здесь важно отметить, что расхождения в лексике, выходящей за пределы базовой, носят относительный характер: Например, адыгейскому **пшьашьэ** «девушка» в кабардинском соответствует **хьыджэбз**, однако **пшьашьэ** встречается и в кабардинском с иной коннотацией. Такое же положение с кабардинским **псальэ** «слово» (адыг. соответствие **гушы1**), которое характерно и для адыгейского, но с иной семантической наполненностью. В целом лексика сравниваемых идиом является одним из определяющих фактов для квалификации адыгского как единого языка, отличающего его от соседних родственных языков.

2.02. Фонетико-фонологические критерии

Наиболее существенные различия между сравниваемыми идиомами наблюдаются в области их звукового состава. Консонантизм кабардино-черкесского литературного языка по своему составу является менее сложным по сравнению с другими системами адыгских диалектов. В этой системе отсутствуют не только лабиализованные смычные и спиранты типа адыг. **tly**, **ply**, **дзу**, **цу**, **жъу**, **шьу**, **шly**, но и противопоставление шипящих аффрикат и спирантов по твердости-мягкости, характерное для других диалектов (М. А. Кумахов). Такие существенные различия в области согласных звуков – результат раздельного существования нижнеадыгского и верхнеадыгского наречий. Однако звукосоответствия между ними настолько регулярны, что это не создает сколько-нибудь непреодолимых трудностей для взаимопонимания говорящих на двух сравниваемых идиомах.

2.02. Грамматические критерии

Морфология сравниваемых двух систем, по сравнению с фонетической, проявляет удивительную идентичность. «По выделению частей речи, по их категориям и характеристике в адыгских языках нет особых расхождений» (Н. Т. Гишев). Парадигмы спряжения глагола и склонения имен, показатели числа, грамматические категории имен и глаголов, словообразование частей речи в основном в кабардино-черкесском и адыгейском литературных языках одно и то же. Расхождения наблюдаются в показателях времени, наклонения, отрицания некоторых инфинитных форм.

В заключение можно с достаточной степенью уверенности утверждать, что сравниваемые две идиомы не проявляют сколько-нибудь существенных системных различий. Экстралингвистические и лингвистические факторы свидетельствуют о том, что адыги являются одним народом со своим общенациональным языком. Следует констатировать, что территориальная расчлененность адыгского этноса, существование двух письменных литературных языков – кабардино-черкесского и адыгейского – явились той психологической предпосылкой, породившей неверное понимание сути рассматриваемой проблемы.

B. Bersirov (Maikop)

On Ethnic and Linguistic Affinity of the Adyghs

Some specialists of Adyghe languages, as well as some public figures assert that at the present stage the common Adyghe language has broken up into two independent languages: the Kabardian-Circassian language and the Adyghe language. At the same time no convincing arguments are advanced for this statement. In addition to that, the ascertainment of the fact whether two different idioms are the varieties of the same language or of the two different languages, demands special linguistic research. For drawing a boundary line between languages many factors are taken into account. Among them, along

with linguistic criteria, extralinguistic factors play a considerable and often a crucial role.

In our opinion, we are dealing with the Adyghe language, consisting of two dialects – upper Adyghe dialect and lower Adyghe dialect. We give the following arguments for this statement: extralinguistic criteria (self-identification, ethnic and religious affiliation; traditions, social and political life; mutual comprehensibility of subethnoses) and linguistic criteria (lexical, phonetic-phonological and morphological peculiarities).

Б. Ч. Б и ж о е в (Нальчик)

Особенности масдара в кабардино-черкесском языке

Традиционно в исследованиях по кабардино-черкесскому языку выделяется одно из двух – инфинитив или масдар. В академической же Грамматике 1970 года эти два понятия по сути объединены в одно. Между тем нельзя согласиться с мнением, что масдар не отличается от инфинитива. Хотя формально они оба образуются с помощью одного и того же суффикса *-н*, каждый из них имеет свою специфику по своему строению и функционированию.

Масдар – отглагольное образование, характеризуется неглагольным словоизменением, и прежде всего склонением по падежам: *кIуэны-р* (именительный падеж), *кIуэны-м* (эргативный падеж) «хождение»; *лэжьэны-р* и *лэжьэны-м* «занятие трудом» и т. д. Не следует смешивать подобные формы с причастиями будущего времени. Последние лишены, например, форм посессивности, а масдар образует посессивные формы по модели имен существительных: *уи кIуэныр* «твое хождение», *фи щысыныр* «ваше сидение»...

К именным признакам масдара наряду с указанными формами падежа и посессивности относится наличие у него категории союзности:

Сэ си тхэн-р-и сyублащ «Я начал и свое писание»; *Щысын-м-и чэзу илэщ* «Сидению тоже есть своя пора».

Масдар определяется прилагательным, что сближает его синтаксически с именем:

Уэ уи дын кЫхьы-р бухац «Ты закончил свое длинное (большое) шитье».

В ряде случаев от масдара образуется также именная форма числа с помощью суффикса *-хэ*:

Дэ ди еджэн-хэ-р цIэддзэжынуц «Мы возобновим наши чтения».

Оформление масдара падежными окончаниями имеет ряд особенностей, связанных с синтаксическим окружением. При транзитивном масдаре прямой объект может находиться в эргативном падеже: *Фэ тхылъым и тхыныр фухац* «Вы закончили писать книгу». Здесь формант *-м* в прямом объекте масдарной конструкции обусловлен посессивным показателем 3-го лица *и-*. Приведем другой пример: *Фэ тхылъы-р тхын фухац* «Вы закончили писать книгу». В данном случае прямой объект находится в именительном падеже, а сам масдар не оформлен падежным аффиксом. Эти различия связаны с посессивностью прямого объекта в первом примере.

Именной член масдарной конструкции может быть оформлен также окончаниями обстоятельственного и послеложного падежей:

Гугъуц мывэ-у унэ цIыныр «Трудно строить дом из камня»;

Тынищ къуажэм машинэ-кIэ кIуэныр «Легко ехать в село на машине».

Масдар, в отличие от инфинитива, не имеет категории лица. Среди вербальных признаков масдара можно отметить транзитивность-интранзитивность, возвратность, ориентацию, завершенность действия.

Транзитивность-интранзитивность проявляется в том, что при транзитивном масдаре может быть только прямой объект в абсолютиве, а при интранзитивном масдаре – косвенный объект в эргативе:

Фэ тхылъы-р тхын фухац «Вы закончили писать книгу».

Фэ тхылъы-м еджэныр фухац «Вы закончили чтение книги».

В первом предложении окончание именительного падежа *-р* в прямом объекте *тхылъы-р* определяется транзитивным масдаром *тхын*, как и показатель косвенного эргатива *-м* в косвенном объекте *тхылъы-м* определяется интранзитивным масдаром *еджэныр*.

Показатели ориентации, возвратности, завершенности действия в масдаре сохраняют свои позиции, свойственные им в глаголе.

B. Bizhoev (Nalchik)

Peculiarities of Masdar in Kabardian-Circassian Language

Traditionally, in researches on Kabardian-Circassian language, there are singled out either infinitive or masdar. However, in the academic Grammar published in 1970, these two concepts are in fact merged into one. Meanwhile, one could not agree with the opinion, that masdar does not differ from infinitive. Despite the fact that they both are derived by means of the same suffix: *-н*, each of them has the specificity of its own in respect to its structural composition and functioning.

Masdar is a verbal formation characterized by non-verbal inflexion, in the first place, by declension for case: *кIуэны-р* (nominative case), *кIуэны-м* (ergative case) “walking”; *лэжэны-р* and *лэжэны-м* “working”, etc. Such forms should not be confused with future participles. The latter lack, for example, forms of possessivity, whereas masdar derives possessive forms following the pattern of nouns: *уи кIуэныр* “thy walking”, *фи щысыныр* “your sitting”...

Nominal features of masdar, alongside the forms of case and possessivity indicated above, also include the category of connectivity: *Сэ си тхэн-р-и сыублаиц* “I began my writing as well”; *Щысын-м-и чэзу иIэиц* “sitting also has its proper time”.

Masdar is modified by adjective, which makes it syntactically resemble noun:

Уэ уи дын кIыхьыр бухаиц “Thou finishedst thy long (extensive) sewing”.

In many cases, masdar also derives the nominal form of number by means of suffix *-хэ*:

Ди еджэнхэр иIэддэжынуиц “We shall resume our readings”.

The set of case endings included in the paradigm of masdar has certain peculiarities which are connected with its syntactic environment. In case of transitive masdar, direct object may stand in ergative case: *Фэ тхылы-м и тхыныр фухаиц* “You finished writing the book”. Here, the formant *-м* in direct object of masdar construction is due to the third-person marker of possessivity *и-*. Let us give another example: *Фэ тхылы-р тхын фухаиц* “Фэ тхылы-р тхын фухаиц” “You finished writing the book”. In this case, direct

object stands in nominative case, whereas the masdar itself is not provided with case affix. These differences are connected with the possessivity of the direct object in the first example.

Nominal member of masdar construction may be also formed with the endings of adverbial and postpositional cases:

Гугъуиц мывэ-у унэ ицIыныр “It is difficult to build house out of stone”;

Тынишиц къуажэм машинэкIэ кIуэныр “It is easy to travel to the village by car”.

Unlike infinitive, masdar does not have the category of person. Among verbal peculiarities of masdar, we could mention transitivity-intransitivity, reflexivity, orientation, and completeness of action.

Transitivity-intransitivity manifests itself in the fact that with a transitive masdar there can be only a direct object in absolutive, and with an intransitive masdar – an indirect object in ergative case.

Фэ тхылъы-р тхын фухаиц “You finished to write the book”;

Фэ тхылъы-м еджэныр фухаиц “You finished the reading of the book”.

In the first sentence, the ending of nominative case –*p* in the direct object *тхылъы-р* is determined by the transitive masdar *тхын*, as well as the indicator of the indirect ergative –*m* in the indirect object *тхылъы-м* is determined by the intransitive masdar *еджэны-р*.

Indicators of orientation, reflexivity, and completeness of action in masdar retain their positions, which are characteristic of them in verb.

А. Д. В а г а п о в (Грозный)

К вопросу о пракавказском корне *ghad

Этот корень широко представлен в индоевропейских языках:

и.-е. *ghadh- ‘объединять, связывать, обхватывать, совпадать’ // *ghad ‘крепко связывать, прилаживать, приравнивать’, ‘дерево, ствол’.

Германские языки

Герман. *gad ‘соединяться, подходить, быть в пору’, др.-фриз. gadia ‘объединять’ (Т. В. Гамкрелидзе), нем. Gatte ‘супруг’, др.-сакс. gaduling ‘родственник’, др.-англ. gad ‘жердь’ (Маковский).

Славянские языки

Корень *god*, как пишет О. Н. Трубачев, «обладает в славянских языках исключительно разнообразной и богатой семантикой, ср. укр. *годувати* ‘кормить’, рус. *погодить* ‘подождать’, *негодовать* ‘возмущаться’, *годиться*, чеш. *hoditi* ‘бросить’, рус. *угодить* ‘попасть (бросив)’, ст.-слав. *годити* ‘быть приятным’ (О. Н. Трубачев 2008, 197).

болг. *годеж* ‘помолвка, обручение’, *годежник* ‘сват’, *годеник* ‘жених’, *годеница* ‘невеста’, польск. *godu pl* ‘свадьба’.

Индо-иранские языки

Др.-инд. *gadh* ‘крепко держать’ (Т. В. Гамкрелидзе), осет. *qæd* // *ghædæ* ‘бревно, дерево; стебель; лес’, *qaddux* // *ghæddux* ‘крепкий, сильный’.

Картвельские языки

Картв. **ghwed-* ‘ремень’: груз. *ghvedi*, мегр. *ghwed-*, чан. *ghwed-*, сван. *ghwed-* ‘ремень’ (Г. А. Климов).

Развитие значения в картвельском нам видится следующим образом: ‘поясница, талия, стан’ > ‘пояс’ > ‘ремень’. Ср. чеч. *ghodajuq* ‘талиа, поясница’, образованное сложением основ *ghodan* (туловища) + *juq* (середина).

Абхазо-адыгские языки

Абаз. *gha*, абх. *a-a* ‘ремень’, адыг. **гъуэ* ‘время, пора; год’ (А. К. Шагиров).

Нахские языки

Чеч. *ghad* ‘стебель, ствол; туловище, стан; платье с еще не вшитыми рукавами’, *ghodam* ‘кукурузный стебель’ (< *ghad-um*), *ghori ghoddax* ‘со всей силы, изо всех сил, от души’, инг. *ghad* ‘кукурузный стебель’.

Ошибочна точка зрения, по которой вайнахское слово считается идущим из осетинского. Скорее наоборот, потому что осет. *qad* не имеет закономерных соответствий в иранских языках, тогда как в чеченском оно разлагается на *gla* ‘стебель, ствол, остов; стояк; нога, бедро’ (чеч. *gha-š* ‘пешком’ < ‘by foot’, инг. *gha* ‘нога, шаг’, бац. *gha* ‘бедро’) и глагольный классн. показатель *da* ‘есть, суть; имеется’, ср. чеч. *gIē-xъ* ‘как раз, в пору’, *gIē-метта хIотта* ‘быть в расцвете, в поре зрелости; вырасти в полный

рост', буквально 'тело (*zIē*) встать (*xIomta*) на место (*metta*)'.

Разновидностью этого же слова, но с обратным порядком составляющих его элементов является чеч. *diezI* 'туловище', также имеющее надежные связи в индоевр. языках.

Далее следует отметить чеч. глагол *ghadvagha* 'обрадоваться, прийти в восторг', инг. *ghadvagha*. Это сложное слово, образованное слиянием *ghad* 'стан, остов' и *vagha* 'пойти'. Развитие значения легко объясняется через 'прийтись в пору', ср. однокоренные рус. *годный* 'подходящий', *удобный*, *удодить*, *удодник*, сербохорв. *годити* 'нравиться, доставлять удовольствие'. С противоположным значением *негодник* и *негодяй*.

Дагестанские языки

Прадагестанск. ***gh^wad-** 'дерево, ствол' (авар. *gh^wet'*, диал. *ghot'*, *ghet'*, дарг. диал. *ghat'*, *ghwet'*, арч. *q^wat'i*, *q^wat'i* 'дерево', рут. *G^wat'* 'пень', рут. *gha* 'мост', таб. *ghad* 'мост' (< 'бревно, перекладина'), крыз. *Gov* 'мост', удин. *Xod* 'дерево', лезг. *gad* 'лето' < 'середина года' (Г. А. Климов; Б. Комри 2010, 403).

Интересно отметить, что данный корень представлен также в арабском языке: араб. *q'æd* 'стан, талия' (ср. чеч. *ghad* 'стан, туловище'), *q'ædæm* 'нога' (ср. чеч. *ghodam* 'стебель, ствол' < *ghadum*). Из арабского слово проникло в азербайджанский язык: азерб. *ghædd* 'стан, фигура, рост', *ghædd-ghamət* 'осанка, статья, грация', *ghædəm* 'шаг'.

Сравнительно-исторический анализ приведенной лексики позволяет сделать следующий вывод. Пракавказский корень ***ghə**, сохранившийся в нахских и абхазо-адыгских языках, в сочетании с кл. детерминантом ***də** дал основу ***ghədə** 'дерево, ствол, стояк, нога; стан, поясница; ремень', представленную в и.-е., картвельских и семитских языках. При обратном порядке составляющих его элементов получается исторически засвидетельствованная в и.-е. и нахских языках форма *dəgh-* 'тело, туловище'. Обе эти формы присоединяют суф. *-əm* в результате чего возникают дериваты ***ghədəm** // ***dəghəm** (ср. чеч. *ghədəm* 'стебель, ствол', араб. *ghədəm* 'шаг' // нах. **deghəm* в чеч. *daghum-aš* 'тела', и.-е. **deghom*).

A. V a g a p o v (Grozny)

On Protocaucasion Root *ghad

This root is widely presented in Indo-European languages: *ghadh - 'to unite, connect, clasp, coincide'// *ghad 'strong to connect, fit, adapt', 'tree, trunk'.

The German languages

German. *gad 'to connect, to fit, to do for, to suit', Old-Frees *gadia* 'to unite' (Gamkrelidze 1984, 146), Germ. *Gatte* 'a spouse, a husband', OS *gaduling* 'a relative'. OE *gad* 'a pole' (Makovsky 1996, 286).

Slavic languages

The root *god* as writes O. N. Trubachev, «possesses in Slavic languages exclusively various semantics, compare Ukr. *годувати* 'to feed', Rus. *погодить* 'to wait', to wait for a while', *негодовать* 'be indignant', *годиться*, Chekh. *hoditi* 'to throw', Rus. *угодить* to get, to hit (throwing)', O-Slav. *годити* 'to be pleasant', Bolg. *годеж* 'engagement, a betrothal', *годежник* 'the matchmaker', *годеник* 'a fiance', *годеница* 'a bride', польск. *gody pl* 'wedding' (Trubachev 2008, 197).

The Indo-Iranian languages

Skt. *gadh* 'to hold strongly' (Gamkrelidze 1984, 146), Osset. *qæd* // *ghædæ* 'a beam, a tree, stem, a wood', *qaddyx*//*ghæddux* 'strong, strong'.

Kartvelian languages

We see the development of meaning in Kartvel in such way: 'loin, waist, figure' > 'belt'. Compare Chech. *ghodajuq* 'a waist, loins', formed by addition of stems *ghodan* (trunks, bodies) + *juq* (middle).

Abkhaz-Adyghe languages

Abaze. *gha*, абх. a-a 'a belt', Adyg. *ghuə 'time, is time; year' (Shagirov 1977, 56).

Nakh languages

Чеч. *ghad* 'a stalk, a trunk; a trunk, a camp; a dress with sleeves', *gho-dam* 'a corn stalk' (<ghad-um), *ghori ghoddax* 'by all force, with all the heart', инг. *ghad* 'a corn stalk'. In our opinion the assertion of some linguists that the Vajnakh word originates from Osset. is erroneous. On the contrary, as Osset.

qæd has no natural congruences in the Iranian languages, but in Chechen it decomposes on *gha* ‘a stalk, a trunk, a skeleton; a strut; a foot, a hip’ (Chech. *gha-š* ‘on foot’ < ‘on foot’, Ing. *gha* ‘a foot, a step’, бац. *gha* ‘a hip’) and verbal indicator of class *yes* ‘to have, an essence’, compare Chech. *ghē-ḥ* ‘to suit, to fit’, *ghē-metta huotta* ‘to be in prime of life, to be in a maturity time; to grow to the utmost’, word for word ‘body (*ghē*) to rise (*huotta*) on a place (*metta*)’.

The version of the same word, but with inversed order of elements is чеч. *diegh* ‘a body’, and it also has strong links with Indo-European Languages. We should note the Chechen verb *ghadvagha* ‘to be delighted, delighted’, инг. *ghadvagha*. This is a compound word formed by merging of *ghad* ‘a statue, a skeleton’ and *vagha* ‘to go’. It is easy to explain the development of the meaning with the help of ‘to fit’, compare single-root Rus. *годный* ‘suitable’, *удобный* ‘pleasing’, *удобный, удобить, удобник*, Serb. *годити* ‘to be pleasant, to give pleasure’. The words *негодник* and *негодяй* < /SPAN> have the contrary meaning ‘a wretch’ and ‘a villain’.

Daghestanian languages

Protodaghestan. **gh^wad-* ‘tree, trunk’ (Avar. *gh^wet*’, dial. *ghot*’, *ghet*’, Darg. dial. *ghat*’, *ghwet*’, Arch. *q^wat’i*, *q^wat’i* ‘tree’, Rutul *G^wat*’ ‘stub, stump’, *gha* ‘bridge’, Tab. *ghad* ‘bridge’ (< ‘beam, crossbar’), Kryz. *Gov* ‘bridge’, Udin. *Xod* ‘tree’, Lezg. *zad* ‘summer’ < ‘middle of year’ (Klimov 2003, 20 2, 212; Comrie 2010, 403).

We’d like to note that this root is represented also in Arabian: Arab. *q’æd* ‘figure, waist’ (compare: Chech. *ghad* ‘stem, trunk’), *q’ædæm* ‘leg’ (cf. Chech. *ghodam* ‘stem, trunk’ < *ghadum*). This word was borrowed from Arabian into Azerbaijani: Azer. *ghædd* ‘figure, body, height’, *ghædd-ghamət* ‘carriage, bearing, grace’, *ghædəm* ‘step’.

According to the comparative-historical analysis of above-mentioned vocabulary we make the conclusion that the Procaucasian root **ghə* which has been preserved in Nakh and Abkhaz-Adyghe languages in combination with class mark **də* formed a stem **ghədə* ‘tree, trunk, leg; waist; belt, represented in Indo-European, Kartvelian and Semitic languages. If we use the reversed order of components we get the historically certified in Indo-European and Nakh languages form *dəgh-* ‘body, torso’. These both forms take the suffix *-əm*, and form the derivatives **ghədəm* // **dəghəm* (cf. Chech. *ghodəm* ‘stem, trunk’, Arab. *q’ædæm* ‘step’ // Nakh. **deghəm* in Chech. *daghum-aš* ‘bodies’, PIE **deghom* ‘clay, body, figure’).

З. М. Г а д ж и е в а (Махачкала)

Названия плодовых деревьев в дагестанских языках

Становление и дальнейшее существование лексического состава каждого конкретного языка представляет интерес не только в лингвистическом, но и в историческом аспекте. История развития языка тесно связана с историей развития народа – носителя данного языка, поэтому необходимо все глубже исследовать языки, на которых говорим мы и говорили наши предки.

В данной работе мы исследовали названия плодовых деревьев и плодов в аварском, даргинском, лакском, лезгинском и табасаранском языках. Как и вся растительная лексика, так и исследуемая ее часть представлена исконными и заимствованными лексемами.

В структурном отношении названия плодов, в основном, представляют собой непроеизводные наименования, ср.: ав. *соно*, лак. *суну*, таб. нар «гранат»; ав. *микьир*, дарг. *кьурч*, лак. *цӀулит*, лезг. *шефтел*, таб. *жвугьри* «персик»; ав. *коком*, дарг. *кякян*, лак. *кякан*, лезг. *жум*, таб. *хут* «слива» и др. Что касается происхождения данных слов, то источник их разнообразен. Можно разделить названия плодов на следующие группы:

– исконно аварские слова: ав. *гени* «груша», *цӀулакьо* «орех», *микьир* «персик»;

– слова общедагестанского происхождения: дарг. *чимис*, лак. *ккурмуз*, лезг. *жум* «слива»; таб. *кумиш* «айва»; ав. *гӀеч*, дарг. *гӀинц*, лак. *гьивч*, лезг. *ич*, таб. *вич* «яблоко»;

– слова общелезгинского происхождения: таб. *хиф.*, дарг. *хив* «орех»);

– заимствованные: «вишня» - лезг. *пӀини*, *багӀли* (иран.); «груша» – дарг. *хьяр*, лак. *хьурт* (иран.); «каштан» - ав. *шагьбулут*, лак. *шяьбанут*, лезг. *шабалт* (перс.);

– инновации: лезг. *кӀерец* «орех».

Названия плодовых деревьев во всех исследуемых языках, в большинстве случаев, представляют собой сочетание двух частей: названия плода и слово «дерево» на конкретном языке.

В аварском языке наименования плодовых деревьев образованы по схеме «существительное в генитиве + существительное в номинативе», например: *багIлидул гъветI* «черешневое дерево», *кокомул гъветI* «сливовое дерево», *цIулакьодул гъветI* «ореховое дерево», *инжиральул гъветI* «инжировое дерево», *зайтуналъул гъветI* «оливковое дерево» и т. д. Названия плодовых деревьев являются двухкомпонентными и/или сложными словами. Многие вопросы, имеющие отношение к теории словосочетаний, фразеологических единиц, аффиксальных морфем и сложных слов, структурные и семантические отношения между компонентами сложного слова, продолжают оставаться в числе наиболее актуальных проблем, поскольку в дагестановедении до сих пор четко не определены критерии разграничения сложных слов и смежных языковых единиц. В качестве иллюстрации к вышесказанному можно привести следующие примеры: ав. *мокърогъветI* и *мокърол гъветI* «персиковое дерево»; *гIечугъветI* и *гIечул гъветI* «яблоня»; *генугъветI* и *генул гъветI* «грушевое дерево».

Фитонимы, обозначающие названия плодовых деревьев даргинского языка образованы по модели сочетания названия плода в генитиве с суффиксами *-ла* и *-нна* со словом *галга* «дерево», например: *багIлила галга* «черешневое дерево»; *гIинцла галга* «яблоня»; *зайтунна галга* «оливковое дерево»; *жияла галга* «вишневое дерево»; *хъярла галга* «грушевое дерево»; *жунабла галга* «кизиловое дерево»; *къурчла галга* «персиковое дерево»; *инжирла галга* «инжировое дерево» и т. д.

При образовании названий плодоносящих деревьев в лакском языке использована модель «название плода в форме генитива с суффиксами *-ла*, *-далул*, *-лул* + слово *мурхъ* «дерево», например: *ахъвазандалул мурхъ* «абрикосовое дерево»; *бяьлилул мурхъ* «черешневое дерево»; *жунаврил мурхъ* «кизиловое дерево»; *сунурал мурхъ* «гранатовое дерево»; *цIулитул мурхъ* «персиковое дерево» и т. д.

Лезгинские названия плодовых деревьев образованы при посредством прибавления суффиксов *-дин*, *-ун*, *-ин*, *-ид* к фитониму, обозначающему наименование плода + слово *ттар* «дерево»: *инжилдин ттар* «инжировое деево»; *шабалтдин ттар* «каштановое дерево»; *зейтундин ттар* «оливковое дерево»; *кIерецдин ттар* «ореховое дерево» и т. д.

Наименования плодовых деревьев табасаранского языка представляют собой сочетание существительного (название плода) в полной форме

в генитиве с существительным *гьар* «дерево»: *вичун гьар* «яблоня»; *жихрин гьар* «грушевое дерево»; *чимлин гьар* «кизильное дерево»; *хифрин гьар* «ореховое дерево» и т. д.

Как видим, большинство названий плодовых деревьев в дагестанских языках образуются описательно. Первым компонентом, как правило, выступают названия вида дерева в полной или усеченной форме родительного падежа со словом-индикатором «дерево», например: таб. *вичун гьар* «яблоня», досл. «яблоневое дерево»; *жихрин гьар* «груша», досл. «грушевое дерево»; *чимлин гьар* «кизил», досл. «кизильное дерево»; *хифран гьар* «орех», досл. «ореховое дерево» и т. д. Само название дерева во всех языках носит исконный характер, хотя по характеристике лексемы *гьар* табасаранского языка мнения у лингвистов расходятся. Так, Г. Х. Ибрагимов, С. М. Хайдаков и В. М. Загиров данную основу считают общедагестанской. Иного мнения придерживается Б. Б. Талибов, У. А. Мейланова и Ф. А. Ганиева, которые считают, что лексемы *гьар* в табасаранском, *ттар* в лезгинском имеют иранское происхождение.

По структуре фитонимическая лексика, а именно, названия плодов состоят из одного, двух, трех слогов: СГС: дарг. *хив*, таб. *хиф* «орех»; таб. *хут*, лезг. *жум* «слива»; таб. *нар* «гранат»; ав. *геч* «яблоко»; дарг. *хьар* «груша»; СГГ: дарг. *жия* «вишня»; СГСГ: ав. *жага* «вишня»; ав. *соно*, лак. *суну* «гранат»; ав. *гени* «груша»; СГСС: лак. *хьют* «груша»; лак. *гьивхь* «орех», *гьивч* «яблоко»; дарг. дарг. *глиць* «яблоко», *кьурч* «персик»; СГСГС: таб. *кумиш* «айва»; ав., дарг., лак., лезг., таб. *банан* «банан»; ав. *жулан.*, дарг. *жунаб*, лак. *жунав*, таб. *чимил* «кизил»; ав. *микьир*, лак. *цӀулит* «персик»; ав. *коком*, дарг. *кякян*, лак. *кякан*, лезг. *жумар* «слива»; СГССГ: ав., дарг. *багӀли*, «черешня»; лезг. *вишни* «вишня»; ГССГС: ав., дарг., лак., таб. *инжир* «инжир»; ГССГСГ: лезг. *инжилар* «инжир»; СГСГСС : лезг. *жабалт* «каштан»; СГСГССГ: дарг. *гимиргьи* «айва»; СГСГГС: ав. *хӀавагӀеч* «айва» (букв. «яблоко Евы»); таб. *шабалут* «каштан»; лезг. *чумалар* «кизил»; СГССГС: лезг. *машмаш*, таб. *мишмиш* «абрикос»; СГССГСГ: ав. *шагьбулут*, лак. *шяьбанут* «каштан»; ГССГСГ: ав. *ахбазан*, дарг. *авхазан*, лак. *ахьвазан* «абрикос» и т. д.

Как уже было сказано выше, в составе фитонимов, обозначающих названия плодов, встречается немало заимствований из арабского (лезг. *машмаш*, таб. *мишмиш* «абрикос»; ав., лак., дарг. *зайтун*, лезг. таб. *зейтун*

«олива»), персидского (ав. *шагьбулут*, лак. *шяъбанут*, лезг. *шабалт* «каштан»), иранского (лезг. *пIини*, багIли, ав. *багIли*, дарг. *бягIли*, лак. *бяъли*, таб. *беъли* «вишня»; дарг. *хъяр*, лак. *хъюрт* «груша»), русского (ав., дарг., лак., лезг., таб. *банан* «банан»), ав., дарг., лак., таб. *инжир*, лезг. *инжилар* «инжир»).

Отраслевая лексика привлекает к себе неизменное внимание исследователей, поскольку может дать богатый материал, способный пролить свет на становление и развитие языка, свидетельствовать о контактах между носителями как родственных, так и неродственных языков. Изучение отраслевой лексики в целом воссоздаст картину мира носителей языка, а также откроет основные параметры, характеризующие их материальную и духовную культуру.

Z. G a d j i e v a (Makhachkala)

Names of Fruits and Fruit-trees in Daghestan Languages

Formation and further existence of the vocabulary of a concrete language is interesting not only from the linguistic, but also from the historical points of view. History of a language development is connected with the history of the development of a nation. Therefore it is extremely important to investigate our languages, as well as the languages of our ancestors.

The aim of the present paper is to study the names of fruits and fruit-trees in the Avar, Dargwa, Lak, Lezghi, Tabasaran languages. All phytonyms and the lexical material that is investigated in this paper are native and borrowed words.

Structures of the names of fruits are mainly simple (avar. *соно* lak. *суну*, таб. *нар* «pomegranate»; avar. *микъир*, dargwa. *къурч*, лак. *цIулит*, lezghy. *шефтел*, таб. *жвугъри* «peach»; avar. *коком*. dargwa. *кякян*, лак. *кякан*, lezghy. *жум*, таб. *хут* «plum»).

Names of fruit-trees in these languages consist of two parts: the name of fruit and the word “tree” in a given language. The sources of these words are

various. Names of fruits can be divided into the following groups: a) native words: avar. *гени, цIулакьо. микьир*; b) source common to Ddaghestan languages: dargwa. *чимис*, lak. *ккурмуз*, lezghy. *жум*, tab. *кумиш* «quince; avar. *гIеч*, dargwa. *гIинц*, lak. *гьивч*, lezghy. *ич*, tab. *вич* «apple»; c) source common to Lezghy languages: tab. *хиф*, dargwa. *хив*; d) source common to the East Lezghy languages: tab. *хут* «plum»; d) borrowed words: «cherry» - lezghy. *пIини, багIли* (iran); «pear» – dargwa. *хъяр*, lak. *хъярт* (iran.); «fig» (pers); «chestnut» - avar. *шагьбулут*, lak. *шяьбанут*, lezghy. *шабалт* pers.); e) innovations: lezghy. *кIерец* «nut».

In the Avar language names of fruit-trees are formed according to the model “noun in Gen. + noun in Nom”. Names of fruit-trees are compound words or/and consists of two parts. Many questions concerning the theory of word combinations, phraseological units, affixes and compound words, structural and semantic relations between the elements of compound word are important problems, as the criteria of demarcation of compound words and adjacent linguistic units are not defined in the Daghestan linguistics, for example: avar. *мокърогъветI* and *мокърол гъветI* «peach tree»; *гIечугъветI* and *гIечол гъветI* «apple tree»; *генугъветI* and *генул гъветI* «pear tree».

Names of fruit-trees in Dargwa are built from the names of fruit in Gen. with suffix -ла,-нна with the word *галга* «tree», for example: *багIлила галга* «cherry tree»; *гIинцла галга* «apple tree»; *къурчла галга* «peach tree»; *инжирла галга* «fig tree» etc.

Lak phytonyms are formed according to the model «the name of fruit in Gen. with the suffixes -ла.-далул,-лул + the word «tree», for example: *ахъвазандалул мурхъ* «apricot tree»; *сунурал мурхъ* «pomegranate tree»; *цIулитул мурхъ* «peach tree» etc.

Names of fruit-trees in the Lezghy language are formed with the addition of suffixes –*дин,-ун,ин,-ид* to the names of fruit + the word *ттар* «tree»: *шабалтдин ттар* «chestnut tree»; *кIерецдин гттар* «nut tree» etc.

These phytonyms in the Tabasaran language are formed from the nouns (the names of fruit) in full form in Gen. with noun *гъар* «tree»: *вичун гъар* «apple tree»; *жихрин гъар* «pear tree» etc.

The structure of phytonyms (namely names of fruits) consists of one, two, three syllables: **CVC**: dargwa. *хив*, tab. *хиф* «nut» ; tab. *хут*, lezghy. *жум* «plum» etc.; **CVV**: dargwa. *жия* «cherry»; **CVCV**: avar. *жага* «cherry»; lak.

суну «pomegranate» etc.; **CVCC**: lak. *хьюрт* «pear»; dargwa. *кьурч* «peach» etc.; **CVCVC**: tab. *кумиш* «quince»; avar. *микьир*, lak. *цлулит* «peach» etc.; **CVCCV**: avar, dargwa, «cherry»; lezghy. *вишни* «cherry»; **VCCVC**: avar, dargwa, lak, tab. *инжир* «fig» etc.; **CVCVCC** : lezghy. *жабалт* «chestnut»; **CVCVCCV**: dargwa *гимиргьи* «quince»; **CVCVCVC**: avar. *хлавагъеч* «quince»; tab. *шабалут* «chestnut»; lezghy. *чумалар* «cornel»; **CVCCVC**: lezghy. *машмаш*, tab. *мишмиш* «apricot»; **CVCCVCVC**: avar. *шагьбулут*, lak. *шяьбанут* «chestnut»; **VCCVCVC**: avar. *ахбазан*, dargwa. *авхазан*, lak. *ахъвазан* «apricot» etc.

Ф. А. Г а н и е в а (Махачкала)

Названия лошади в хиналугском языке

Названия, связанные с вьючными животными, в хиналугском языке, как и названия мелкого рогатого и крупнорогатого скота, разнообразны. Это связано с тем, что хиналугцы с древнейших времен использовали их как тягловую силу и как средство передвижения. Различны эти названия не только по семантике и происхождению, но и в структурном отношении. Много здесь терминов, обозначающих пол, возраст, характер, нрав, поведение животных.

Название лошади *пиш* в хиналугском языке является исконным. Генетически родственные основы с разной семантикой представлены и в других дагестанских языках ("Сравнительно-историческая лексика дагестанских языков").

Интересно отметить, что для обозначения лошади и коня в хиналугском языке используется одна самостоятельная лексема общедагестанского круга (*пиш*). А все остальные названия лошади по полу и возрасту в хиналугском языке, как и в большинстве дагестанских языков, являются заимствованиями из тюркских языков, так как в тюркских языках названия, связанные с лошастью и конем, представлены во всем разнообразии и многообразии. Наличие большого количества терминов тюрк-

ского происхождения в названиях лошади в хиналугском языке можно объяснить тем, что хиналугцы издревле имеют самые тесные контакты с азербайджанцами, азербайджанский язык для хиналугцев является языком обучения и делопроизводства. Все эти факторы не могли не отразиться на лексике хиналугского языка.

Названия молодняка в хиналугском языке почти все заимствованы из тюркских языков: *дейчаь* «жеребенок до двух лет», *къулан* «жеребенок после трех лет», *йабы* «кляча». Понятие «жеребенок» здесь также передается заимствованным из азербайджанского языка термином *айгъыр*. Е.И.Убрятова *айгъыр* выводит от глагольной основы, близкой по значению с глаголом *ай* «творить» в якутском языке.

Термины, передающие масть и состояние лошади, в хиналугском языке в основном являются составными, образованными из прилагательного в сочетании с названием лошади: *мичлаь пши* «вороная лошадь», *хъырыцI пши* «белая с просинью лошадь», *халлы пши* «пегая лошадь».

Для обозначения масти и состояния лошадей используются и самостоятельные термины, некоторые из которых заимствованы из азербайджанского языка: *мыр* «лошадь мышинового цвета», *курап* «рыжая лошадь», *чал* (азерб.) «сивый», *кайар* «гнедой» (ср. азерб. *кеһер*), *семаьн* «буланая лошадь» (ср. азерб. *семенд*), *къашкъа* «лошадь со звездочкой на лбу» (ср. лезг. *къашкъа*).

Редко встречаются и сложные названия лошади, заимствованные из азербайджанского языка: *демиргоьг* «голубая лошадь» < *демир* «железо» + *гоьг* «серый», *айагъсакыл* «лошадь–белоножка» < *айагъ* «нога» + *сакыл* «белая часть ноги лошади выше копыта».

Названия, обозначающие физическое состояние лошади, образованы по модели: имя прилагательное или глагол + видовое название лошади – *арыгъ пши* «худая лошадь», *бугъаз пши* «жеребая кобыла», *тIуьли мадйан* «ожеребившаяся кобыла» (< *тIуьли* «рожать»).

Различна по происхождению и по структуре группа слов, выражающая характер, нрав и поведение лошадей. Простыми по составу и разными по происхождению являются названия: *хъуриц* «рысца» (ср. лезг. *хъуриц* «иноходь»), *йургъа* «иноходь» (ср. азерб. *йоргъа*).

В эту группу большей частью входят описательные названия, среди которых выделяются наименования, состоящие из двух компонентов, пер-

вым из которых является имя прилагательное, а второе – видовое название лошади: *таьнбаьл шиш* «ленивая лошадь», *майлын шиш* «трудноуправляемая лошадь», *фырслы шиш* «красующаяся лошадь», *кьурсагь // ттат-тырмыкьри шиш* «пугливая лошадь», *туьнт шиш* «живая, резвая лошадь». Трехкомпонентными являются названия: *калла кIаьви шиш* «норовистая лошадь» (букв. «голова крепкая лошадь»), *гаьби ккондаь шиш* «лошадь, не поддающаяся объездке» (букв. «скакать не желающая лошадь»), *чIипхьы ккондаь шиш* «лошадь, которую трудно поймать» (букв. «поймать не желающая лошадь»).

К названиям, связанным с уходом за лошастью и конской сбруей, относятся: *хашьбькири* «чистить скребком», *нагьыл гичIури* «подковывать лошадь», *кьажшикIури* «завязывать хвост», *синтыраж* «нож для подрезывания копыт», *йаьгьаьр гаьшири* «оседлать лошадь», *йаьгьаьр* «седло», *ччебири джизгаь* «седелка», *таьррик* (тюрк.) «потник», *кьаши* (тюрк.) 1) «лука (у седла)» 2) «орчак, ленчик седла» 3) «драгоценный камень в оправе», *йаьгьаьри уьстти таьраьф* «вся верхняя часть седла», *тIасма//ттанхур* «подпруга», *зонгу* «стремя», *зонги тIасма* «ремень, к которому прикрепляется стремя», *йаьгьаьрчаь* «коврик для седла».

Понятие «узды, уздечка» передается самостоятельным исконным термином *кьен*. Название уздечки *кьен* в форме родительного падежа, сочетаясь со словами *ура* «железо», *калла* «голова» и *тIасма* «ремень» передает новые понятия: *кьени ура* «грызло» (букв. «уздечки железо»), *кьени калла* «вся уздечка без поводьев» (букв. «уздечки головка»), *кьени тIасма* «ремень, облегающий шею».

Модель *кьабагьы тIасма* «надлобник» (букв. «передний ремень») состоит из слова тюркского происхождения *кьабагь* в родительном падеже (ср. азерб. *габаг* «перед» + имя существительное *тIасма*). А в композите *ккули тIасма* «намордник» оба компонента составного названия составляют исконные названия.

Понятие «плеть», «кнут» передается исконным словом *чIучIон* с редупликацией корневого согласного [чI].

F. G a n i e v a (Makhachkala)

Names of a Horse in the Khinalug Language

Names of baggage animals in the Khinalug language as well as names of small cattle and black cattle are numerous. It is connected with the fact that since the ancient times the Khinalugs used them both as draft-cattle and as a means of transportation. These names are various not only from the point of view of meaning and origin but also from the point of view of structure. There are a lot of terms denoting sex, gender, age, character, temperament and behaviour of the animals.

The name of a horse *pshi* is native in the Khinalug language. Genetically related stems with different meanings are represented in some other Dagestan languages too (SILDY 1971:152).

It is interesting to note that in the Khinalug language one and the same lexeme *pshi* is used for both he-horse and she-horse. All other names for horse according to sex and age are borrowed in many Dagestan languages from the Turkic languages. In the Turkic languages names connected with he-horse and she-horse are represented in all their variety and multiformity. Existence of a large quantity of terms of the Turkic origin for the names of a horse is explained by the fact that from the ancient times the Khinalugs have had close contacts with the Azerbaijanians, and for the Khinalugs the Azerbaijanian language is the language of education and administration.

Almost all the names of growing stock in the Khinalug language are borrowed from the Turkic languages: *deicha* “foal under two years”, *kulan* “foal after three years”, *yaby* “jade”. The notion “foal” here is given also by the term *aigyr* borrowed from the Azerbaijanian language. E.I. Ubryatova traces *aigyr* from the verbal stem close to the verb *ai* “create” in the Yakutian language (Ubryatova 1961:87).

In the Khinalug language the terms denoting colour and physical state of a horse are mainly composites formed from adjective with the name of a horse: *micha pshi* “black horse”, *kyrytz pshi* “white horse”, *khally pshi* “piebald”.

For denoting colour and state of a horse independent terms are also used, some of which are borrowed from the Azerbaijanian language: *myr* (mouse-colour horse) *kuran* “red horse”, *chal* (azerb.) “grey horse”, *kayar* “bay” (cf. azerb. keher), *seman* “cream-coloured horse” (cf. azerb. semend), *kashka* “a horse with a pip on the forehead” (cf. lezghinian kashka).

There also occur compound names of a horse which are borrowed from

the Azerbaijani language: **demirgog** “blue horse” <demir “iron” +gog “grey”, **ayagsakyl** “white-foot horse”< ayag “foot” + sakyl “white part of a foot of a horse”.

Names denoting physical state of a horse are formed according to the model: adjective or verb + specific name of a horse – **aryg pshi** “lean horse” , **bugaz pshi** “pregnant she-horse”, **tyuli madyan** “a she-horse who gave birth” (<tyuli “give birth”). A group of words denoting character, behaviour and temperament of horses is various by origin and structure. Simple by structure and various by origin are the following names: **khurtz** “dog-trot” (cf. lezghinian **khurtz** “amble”, **yurga** “amble” (cf. Azerb. yorga).

To this group mostly belong descriptive names, among which there are names consisting of two components, the first being an adjective and the second – specific name of a horse: **tanbal pshi** “lazy horse”, **maylyn pshi** “formidably managed horse”, **fyrslly phi** “a showing horse”, **gursag //ttattyrmykri pshi** “a fearful horse”, **tyunt pshi** “quick, lively horse”. The names consisting of three components: **kalla kaavi pshi** “a restive horse” (literally “horse with strong head”), **gaabi kkonda pshi** “a horse not yielding dressage” (lit. a horse not wishing to race), **chipkhi kkonda pshi** “a horse difficult to catch” (lit. a horse which does not wish to be caught).

The following names refer to the notions of care for horses and trap-pings: **khashokiri** “to clean with scraper”, **nagyl gichiri** “to horseshoe”, **kazhshikuri** “to knot tail”, **sintyrazh** “a knife for cutting hoofs”, **yahar gashiri** “to saddle a horse” , **yahar** “a saddle”, **chebiri dzhiga** “pad”, **tarrik** (Turk.) “saddlecloth”, **kash** (Turk.) 1) “bow (saddle)” 2) “saddletree”, 3) “mounted gem”, **yahari ustti taraf** “all the upper part of a saddle”, **tasma// ttapkhur** “saddle-girth”, **zongu** “stirrup”, **zongi tasma** “a bell to which stirrup is fastened”, **yaharcha** “cloth for saddle”.

The notion “bridle, snaffle” is given in its original independent meaning **ken**. The name of **ken** in the form of genitive with the words **ura** “iron”, **kalla** “head”, **tasma** “belt” give new notions: **keni ura** “a gnaw” (lit. bridles iron”, **keni kalla** “all the bridles without leading reins” (lit. “bridles head”), **keni tasma** “belt lightening neck”.

Model **kabagi tasma** “a thing for forehead” (lit. “front bell”) consists of a word of the Turkic origin **kabag** in the genitive (cf. Azerb. gabag “front” + noun tasma). In the composite **kkuli tasma** “muzzle” both components of compound name are native names.

The notion “lash”, “whip” is rendered by the native word **chuchon** with reduplication of root consonant [ch].

Г.-Р. А.-К. Г у с е й н о в (Махачкала)

О внешних и внутренних связях дагестанских языков

Несмотря на кажущуюся исчерпанность проблематики, связанной с внутренней и внешней историей дагестанских языков, многие ее аспекты еще нуждаются в дополнительном комплексном рассмотрении с привлечением всего арсенала средств, имеющих в распоряжении современной лингвистики. Так, по лексикостатистическим (глоттохронологическим) данным, распад общедагестанского языкового единства относится ко времени свыше 2500 лет до н. э. В принципе, он подтверждается аналогичными подсчетами, произведенным Б.К. Гигинейшвили, – XXIII в. до н.э., и соотносится им с эпохой ранней бронзы в Дагестане. Однако все они нуждаются в подтверждении посредством привлечения экстралингвистических сведений, так как могут быть адекватными лишь для языков с письменной историей от одной до двух тысяч лет, чего, в принципе, не скажешь в отношении рассматриваемых языков.

Само же существование нахско-дагестанского (восточнокавказского) праязыка приходится, естественно, на более раннее время, однако при этом его выделение из постулируемой С. А. Старостиным северокавказской семьи языков, в которую включаются и западнокавказские абхазо-адыгские языки, имело место, по тем же лексикостатистическим данным, за три с половиной тысячи лет до н. э. Однако многие лингвисты по-прежнему рассматривают абхазо-адыгские и нахско-дагестанские языки как независимые семьи, с которыми сближаются древние языки Передней Азии – хаттский с первыми, хуррито-урартский – со вторыми.

Значительная часть языковедов скептически относится к возможности существования сино-кавказской макросемьи, к которой С. А. Старостин, помимо северокавказских, относит сино-тибетские, включая китайский, енисейские (нынешние кеты – ок. 500 человек – в Красноярском крае), на-дене языки индейцев Аляски и Северо-Западной Канады, язык басков Испании и Франции, а также бурушаски – изолированный язык на севере Индии. В этом случае прародина синокавказской этноязыковой

общности также локализуется в Юго-Западной (Передней) Азии (возможно, в Анатолии). С ее северной периферии будущие северокавказцы (дивергенция их праязыка, по данным других исследователей, относится к VI-V тыс. до н.э.) после распада в IX-VIII тыс. до н. э. синокавказского праязыка должны были продвинуться на Северный Кавказ, но маршрут и время этого продвижения до сих пор не могут считаться установленными.

Возвращаясь к глоттохронологическим данным С. А. Старостина, получившим отражение в «Атласе кавказских языков» Ю. Б. Корякова, следует отметить достаточно древнее (между 1500 и 2000 гг. до н. э.) время распада аваро-андо-цезской общности, выделение (ок. 500 г. до н. э.) андийской из аваро-андийской в то время, как распад аварской приходится на сравнительно недавнее время (в I тыс. н. э.). Нуждается в осмыслении и практически одновременное с распадом аваро-андийского праязыка выделение лакского языка из центральной (лакско-даргинской) общности и тем более заключение автора атласа о том, что традиционно рассматриваемый как один даргинский язык «на самом деле представляет группы довольно далеко разошедшихся языков (по глубине сравнимую с германской)». При этом более адекватный и достоверный ответ на последний вопрос ввиду того, вышеупомянутый вывод основан лишь на лексических данных, может быть получен после фронтального и обобщающего анализа фонетических и грамматических особенностей всех даргинских диалектов.

Известна вместе с тем и точка зрения, в частности отдельных американских языковедов, о том, что дагестанские языки не родственны между собой и следует говорить лишь о семьях лезгинской, лакско-даргинской, андо-аварской и цезской. В отношении первой нуждается в дополнительном рассмотрении вопрос об отношении к ней хиналугского, арчинского и удинского языков. Последний из них, согласно нашим лексикостатистическим подсчетам, оказывается равноудаленным как от лезгинских, так и других дагестанских языков.

G.-R. G u s e j n o v (Makhachkala)

About External and Internal Relations of Daghestanian Languages

Despite the seemingly exhausted range of problems, connected with internal and external history of Daghestanian languages, many of its aspects still require additional complex consideration with the involvement of all available means of modern linguistics. So, according to lexicostatistical (glottochronological) data, the division of Common-Daghestanian linguistic unity dates back to the period as remote as over 2500 years BC. Basically, the dating of the event is corroborated by similar calculations conducted by B. K. Giginishvili, – XXIII century BC, and corresponds the period of Early Bronze Age in Daghestan. However, all of them still need to be corroborated by means of adducing extralinguistic data, as far as they can be adequate only for the languages with the written history of 1 to 2 thousand years, which, as a matter of fact, is not the case as far as the languages under consideration are concerned.

The existence of Nakh-Daghestanian (East Caucasian) parent language itself dates back, naturally, to an earlier period; at the same time however, its separation from the North Caucasian family of languages as postulated by S.A. Starostin, which also includes West Caucasian Abkhaz-Adyghe languages, took place, according to the same lexicostatistical data, as early as three thousand years B. C. However, many linguists still regard Abkhaz-Adyghe and Nakh-Daghestanian languages as independent families having certain affinity with ancient languages of Western Asia – the first with Hattic, and the latter with Hurro-Urartian languages.

Considerable part of linguists are sceptical about the possible existence of Sino-Caucasian macro family, which, according to S.A. Starostin, comprises, besides North Caucasian, also Sino-Tibetan, including Chinese, Yeniseian (contemporary Kets – *circa* 500 people in Krasnoyarsk district of Russia), Na-Dené languages of Native Americans of Alaska and Northwest Canada, Basque language in Spain and France, as well as Burushaski – a language isolate in the North of Hindustan. In this case, the *Urheimat* of Sino-Caucasian ethnolinguistic community is also localized somewhere in South-Western

(Western) Asia (possibly in Anatolia). From its northernmost periphery of the said language community, the future North Caucasians (the divergence of their language, according to data provided by other researchers, dates back to VI-V millennia B.C.) must, after the division of Sino Caucasian parent language in IX-VIII millennia B. C., have progressed to North Caucasus, although the route and time of such progress can not yet be deemed to be finally established.

Reverting to the glottochronological data of S. A. Starostin, which were reflected in the Atlas of the Caucasian Languages composed by Yu. Koryakov, we should mention rather early (between 1500 - 2000 BC) division of Avar-Andic-Tsezic language community, separation (circa 500 BC) of Andic from Avar-Andic language community, whereas the division of Avar language community has taken place comparatively recently (in the I millennium AD). We must interpret the separation, practically simultaneously with the division of Avar-Andic parent language, of Lak language from the central (Lak-Dargwa) language community, as well as the conclusion by the author of the Atlas to the effect that what is traditionally regarded as a single Dargwa language, “is in fact the groups of fairly divergent languages (comparable by the profundity of their divergence to the Germanic language community)”. At the same time, more adequate and reliable answer to this question (as far as the conclusion quoted above is based only upon lexical data) may be obtained after a frontal and general analysis of phonetic and grammatical peculiarities of all Dargin dialects.

At the same time, well-known is the opinion, advocated in particular by some American scholars, to the effect that Daghestanian languages are not in fact related and that one should talk only about Lezgif, Lak-Dargwa, Andic-Avar and Tsezic language families. As concerns the first one of the said families, the question of its relation with Khinalug, Archi and Udi languages needs additional consideration. The last of them, according to our lexicostatistical calculations, proves to be equally divergent both from Lezgif and other Daghestanian languages.

А. Г. Далгатова, А. М. Исмаилова (Махачкала)

Об этнолингвистических аспектах взаимодействия грузинского и азербайджанского языков

Являясь ареалом зарождения и развития человеческой цивилизации, Кавказ во все времена играл важную роль в процессах культурного развития народов, населяющих этот уникальный регион мира. Здесь соприкасаются многие народы, взаимодействуют их культуры. Вместе с тем он обладает своими специфическими особенностями, отличающими его от других регионов.

Компактное расселение на сравнительно небольшой географической территории большого числа народов оказывало значительное влияние на становление их культуры, зарождение и развитие традиций, обычаев. Столь разнообразные национальные взаимовлияния расширяли и обогащали ментальность кавказских народов, способствовали формированию многонациональной среды, уважительных отношений, солидарности, сплоченности. Кавказская общность издревле складывалась как многонациональная и характеризовалась отношениями толерантности, уважения, понимания друг друга. Одним из сторон этих взаимоотношений является этнолингвистический аспект. Исключительно богат и разнообразен лингвистический ландшафт Кавказа. Необходимость объяснения факта необычайного многоязычия Кавказа еще в XIX столетии вызвала к жизни теорию, согласно которой в течение многих веков, особенно в эпохи так называемых великих переселений народов, Кавказ должен был служить местом прохода, своего рода транзитным путем для миграции многих племен и народов. Невозможно, однако, отрицать того обстоятельства, что в прошлом этнолингвистическая карта Кавказа подвергалась неоднократным изменениям. Среди этнических признаков важное место занимают этническое самосознание и язык. В этом плане представляет интерес насколько самосознание опирается на язык, каков его механизм и в каком направлении происходит взаимодействие этих двух этнических признаков.

Азербайджанцы Грузии (более 284 тыс. человек по данным переписи 2002 г.) представляют собой одну из наиболее крупных этни-

ческих групп, компактно проживающих в южных районах республики. В настоящее время в Грузии выделяется восемь основных ареалов проживания азербайджанцев: Тбилисский (около 11 тыс.), Марнеульский (98245), Руставский (4993), Болнисский (49 026), Гардабанский (49993), Дманисский (18716), Цалкский (1992), Тетрицкарыйский (1641) (Там же: 116). Азербайджанцы живут также в Шида Картли (5768), Кахети (40036 чел.: районы Телавский – 8373, Дедоплисцкарыйский – 1019, Лагодехский – 11392, Сагареджойский – 18907). Азербайджанцы проживают и в Мцхетском р-не – 2236 (Там же: 114). В основном они объединяются в азербайджаноязычные этнолингвистические подгруппы. У них много общего и в традиционной культуре. Важно отметить, что поселения здесь в основном однородны в этническом отношении. Из 45 сел Болнисского р-на 36 – азербайджанские, три – армянские и шесть – грузинские, из 43 селений Гардабанского р-на азербайджанских насчитывается 13, и из 58 сел Дманисского р-на 39 – азербайджанские, из 68 селений Марнеульского р-на 47 – азербайджанские и лишь четыре грузинские, и т. д. Имеются также населенные пункты со смешанным населением.

В Тбилиси при Конгрессе азербайджанцев Грузии создан центр по азербайджано-грузинскому и грузино-азербайджанскому переводу. Лига грузинских структур в Азербайджане, в свою очередь, открывает в Баку бесплатную школу грузинского языка." Однако для улучшения качества переводов книг, журналов, документов с азербайджанского на грузинский язык и наоборот" имеется необходимость открытия нового центра.

Первый проект, рассчитанный на 10 лет, - это открытие бесплатной школы грузинского языка в Баку, в которой будут изучать грузинский все желающие. Будут организованы лекции по культуре Грузии, истории и устройству страны", – рассказал Керимов, добавив, что его организация планирует также устраивать встречи с известными лицами Азербайджана и Грузии, "вносящими большой вклад в дело вечной дружбы" народов двух стран Многовековая дружба и сотрудничество грузинского и азербайджанского народов вступили в XXI веке в новую эпоху – эпоху стратегических взаимоотношений. Такими словами в Доме Европы начал свою приветственную речь на презентации Фонда культурно-экономического сотрудничества Грузии и Азербайджана «Геотуран» его сопредседатель, писатель и журналист Ариф Ибрагимов. Многие вы-

дающиеся азербайджанские деятели культуры жили и создавали лучшие образцы своего творчества именно в Грузии, в Тбилиси. Это – связь времен, корни которой уходят в глубокую древность, в X век, когда в Тбилиси, при царском дворе, создавал свои шедевры Хагани, причем не только на азербайджанском, но и на грузинском языке. Здесь жили и творили поэт, драматург и общественный деятель, основоположник литературной критики в азербайджанской литературе Мирза Фатали Ахундов, писатель и журналист Мирза Джалил и многие другие, жизнь и деятельность которых в Грузии может стать темой не одной научной монографии.

«Геотуран» является неправительственным общественным объединением, деятельность которого распространяется как на территорию Грузии, так и за ее пределы. – Мы будем всемерно способствовать делу изучения этническими азербайджанцами грузинского языка, изданию книг, журналов и газет, организации празднования юбилеев известных деятелей культуры, художественных выставок и книжных выставок-ярмарок, – отметил Ариф Ибрагимов. По его словам, под эгидой фонда будут проводиться спортивные соревнования, праздничные концерты. Профессор Мамед Гюльмамедов, автор первого, уже реализованного проекта фонда, – вышедшего в свет азербайджано-грузинского разговорника, в своем выступлении заострил внимание на историческом аспекте грузино-азербайджанских взаимоотношений. Он напомнил, что не только азербайджанцы в Грузии, но и грузины в Азербайджане вели активную творческую деятельность; в качестве примера можно назвать Нико Канделаки, отсылавшего из Баку Максиму Горькому свои произведения. Один из юбилеев Ильи Чавчавадзе был торжественно отмечен в Баку, а Акакий Церетели до слез был тронут приемом, оказанным ему азербайджанской общественностью. С особым вниманием гости выслушали приветственное слово блестящего (по признанию знатоков) переводчика на грузинский язык 1001 азербайджанского байяты и народного эпоса «Кер-оглы» Зезвы Медулашвили, в совершенстве владеющего языком оригинала. Одним из партнеров «Геотурана» выступает Союз писателей Грузии. Азербайджанцы в Грузии – часть азербайджанского этноса и этническая группа населения Грузии, являющаяся этническим меньшинством страны, составляющим 6,5 % населения

Грузии и на сегодняшний момент самой крупной из общин в Грузии наряду с армянами, русскими, абхазами и осетинами. В Тбилиси функционирует Тбилисский государственный азербайджанский драматический театр.

В 2010 году президент Грузии Михаил Саакашвили объявил справляемый некоторыми народами, в том числе азербайджанцами, праздник Новруз — общенациональным праздником Грузии. Выступая в Марнеули, в населённом в основном азербайджанцами, президент заявил: *"Поздравляю с этим большим праздником и хочу, чтобы вы знали, что вместе с вами празднует вся Грузия, так как вы наша кровь и плоть, вы важнейшая часть нас, и мы вас очень любим"*. В мае того же года был учреждён Союз азербайджанской молодёжи Грузии.

Тюркско-кавказские языковые контакты зародились в период раннего средневековья. Немецкий путешественник Адам Олеарий, посетивший еще в 30-х годах XVII века Шемаху, отмечал, что помимо коренного населения «живут здесь персы, армяне и немного грузин; хотя каждая из этих наций и имеет свой особый язык, все они как и вообще жители Ширвана, говорят по-турецки, т.е. по-азербайджански». Многонациональным был состав населения Азербайджана и к началу XIX в. Здесь наряду с другими народами проживали народы, говорящие на картвельских языках. Велика была роль азербайджанского языка и в Восточной Грузии, включая и Тифлис, где он выполнял функции «лингвафранка». В Азербайджане проживает 13595 грузин, из которых 11452 считают родным языком грузинский. Живут они компактно в Закатальском, Кахском и Белоканском районах. Одним из слабо разработанных является вопрос о взаимоотношении литературного азербайджанского и грузинского языков. Анализ изучения этих языков дает возможность определить степень взаимного влияния древнеписьменного грузинского и старописьменного азербайджанского как генетически различных языков Кавказа.

О взаимодействии азербайджанского и грузинского языков говорит следующий факт. В восьмитомном толковом словаре грузинского языка дано около трехсот лексем тюркского происхождения, большинство которых азербайджанского происхождения.

Наличие тюркизмов во сферах грузинской лексики — факт неоспоримый. Азербайджанизмы сводятся в основном к следующим

пластам лексики: названия частей тела и животных груз. леша «падь» – азерб. леш; предметы обихода: груз. абга «сумка» – азерб. хейба; груз. алами «флаг» – Азерб. элем, байраг; груз. гутани – азерб. котан; груз. дапи «бубен» – азерб. деф; груз. кеча «войлок» – азерб. кече; названия домостроения и домашней утвари: груз. айвани «балкон» – азерб. ейван; груз. бина «помещение» – азерб. бина; Названия объектов растительного мира: груз. алубали «вишня» – азерб. албалы; и другие тематические группы: топонимы, оронимы: груз. архи «канал» – азерб. арх; груз. аузи «бассейн» – азерб. ховза.

Азербайджанской лингвистической науке достаточно известна также роль албанских языков, имевших тесные связи с соседним грузинским языком. Постоянные контакты и взаимодействия азербайджанского и грузинского языков способствовали обогащению их словарного состава, взаимопроникновению слов. Грузинский язык сохранил древнеазербайджанские лексические единицы, которые в современном азербайджанском языке считаются архаизмами. Заимствования из азербайджанского языка в грузинском подвергаются фонетическим и грамматическим изменениям, подчиняясь закономерностям грузинского языка могут быть образованы новые слова.

Что же касается влияния грузинского языка на азербайджанский литературный, то оно гораздо слабее. Трудно встретить грузинские слова в различных сферах азербайджанской лексики. В дманисском говоре азербайджанского языка встречаются грузинские слова характерные для речи азербайджанцев, проживающих в Грузии, распространены грузинские имена: Шота, Сосо, Тенгиз, Теймураз, Тамара.

Влияние грузинского языка на азербайджанские говоры Грузии и азербайджанского на ингилойский диалект грузинского языка по объему и характеру сильно отличаются друг от друга.

A. Dalgatov, A. Ismailova (Makhachkala)

About Ethnolinguistic Aspects of Interaction of Georgian and Azerbaijani Languages

As the area of origin and development of human civilization, the Caucasus has always played an important role in the processes of cultural development of nationalities inhabiting this unique region of the world. Many peoples come in contact with one other here, with their cultures interacting. At the same time, the region has some specific features of its own, which make it differ from any other region of the world.

Compact settlement of large number of nationalities on a comparatively small geographical area has greatly influenced the formation of their cultures, as well as the origination and development of traditions and customs. Such multiform reciprocal national influences expanded and enriched the mentality of the Caucasian peoples, contributing to the formation of multinational environment, respectful attitudes, solidarity and unity. From the earliest times, the Caucasian community was formed as a multinational one and was characterized by relations of tolerance, respect and mutual understanding. One side of these interrelations is the ethno-linguistic aspect. Linguistic landscape of the Caucasus is extremely abundant and multiform. The necessity to somehow explain the fact of unique multilinguality of the Caucasus gave rise, as far back as in XIX century, to the theory according to which through many centuries, especially in the periods of so-called great migrations of peoples, the Caucasus must have served as a place of passage, a kind of transit route for the migration of many tribes and peoples. However, it is impossible to deny the fact that in the past the ethnolinguistic map of the Caucasus was subject to numerous changes. Among ethnic features, ethnic self-consciousness and language play an important role. In this respect, it is of interest to see how much self-consciousness relies upon language, what is its mechanism and how exactly the interaction of these two ethnic features plays itself out. Ethnic Azerbaijanis of Georgia (more than 284 thousand people according to the General Census of Population held in 2002) represent one of the largest ethnic groups compactly living in the Southern districts of the republic. Nowadays, there are eight main

areas in Georgia where Azerbaijanis live: Tbilisi (about 11 thousand people), Marneuli (98245), Rustavi (4993), Bolnisi (49 026), Gardabani (49993), Dmanisi (18716), Tsalka (1992), Tetrtskaro (1641) (Ibid: 116). Azerbaijanis also live in Shida Kartli (5768), Kakheti (40036 people: Telavi - 8373, Dedoplistskaro - 1019, Lagodekhi - 11392, and Sagaredjo - 18907, districts). Azerbaijanis also live in Mtskheta district - 2236 people (Ibid: 114). They are mainly united into Azerbaijani-speaking ethnolinguistic subgroups. They have much in common also with respect to the traditional culture. It is important to note that settlements here are, as a rule, ethnically homogeneous. Out of 45 villages of Bolnisi district, 36 are Azerbaijani, three – Armenian and six - Georgian; out of 43 villages of Gardabani district 13 are Azerbaijani; and out of 58 villages of Dmanisi district 39 ones are Azerbaijani; out of 68 villages of Marneuli district 47 are Azerbaijani and only four – Georgian, and so on. There are also settlements with mixed population.

In Tbilisi, the centre of Azerbaijani-Georgian and Georgian- Azerbaijani translation was established at the Congress of Azerbaijanis in Georgia. In its turn, the League of Georgian Structures in Azerbaijan opens in Baku a free-of-charge school of Georgian language. “However, in order to improve the quality of translation of books, magazines and documents from Azerbaijani into Georgian and vice-versa”, it is necessary to open a new centre.

The first project intended for 10 years consists in the opening in Baku of a free -of-charge school of Georgian language, where the possibility to study Georgian will be available to anyone who wishes to do so.

“There will be arranged lectures on the Georgian culture, as well as on the country’s history and government system.” – said Mr. Kerimov, adding that his organization also plans to arrange meetings with famous people of Azerbaijan and Georgia “making major contribution to the cause of the everlasting friendship” of the peoples of the two countries.

In the 21st century, the centuries-long friendship and cooperation between Georgian and Azerbaijani peoples have entered a new era – the era of strategic relations. These were the words with which writer and journalist Arif Ibrahimov, the co-chairman of the Foundation of Cultural and Economic Cooperation between Georgia and Azerbaijan “Geoturan”, began in the House of Europe his salutatory speech at the presentation of the Foundation. It was Georgia, Tbilisi where many prominent Azerbaijani cultural workers have lived

and produced their best works of art. It is the link of times, whose roots go deep into the olden times, to the 10th century AD, when in Tbilisi, at the Royal Court, Khagani created his masterpieces, and this was done not only in Azerbaijani, but also in Georgian language. Here lived and worked Mirza Fatali Akhundov – poet, playwright and public figure, the founder of literary criticism within the Azerbaijani literature, Mirza Djalil – writer and journalist, as well as did many others, whose lives and activities may provide ample material for scores of scholarly monographs.

“Geoturan” is a non-governmental public association whose range of activities includes not only Georgia, but other countries as well. “We shall by all means available promote the study of the Georgian language by ethnic Azerbaijanis, the publication of books, magazines and newspapers, as well as shall promote the organization of anniversary celebrations with respect to prominent cultural workers, art exhibitions and book fairs” said Arif Ibrahimov. According to him, sporting competitions and festive concerts will be held under the aegis of the foundation. Professor Mamed Gulmamedov, the author of the first, already completed project of the foundation – an Azerbaijani-Georgian Phrasebook, emphasized in his speech the historical aspect of Azerbaijani-Georgian relations. He stressed that not only Azerbaijanis in Georgia, but also Georgians in Azerbaijan have been carrying on intense creative activity; for example, Niko Kandelaki, who sent his works to Maxim Gorky from Baku. One of the jubilees of Ilia Chavchvadze was solemnly celebrated in Baku, and Akaki Tsereteli was moved to tears by the welcome he received from the Azerbaijani public. With special attention the guests listened to the welcoming speech delivered by a brilliant (according to the experts) translator into Georgian of 1001 Azerbaijani *bayati* and folk epic “Ker-ogli” Zezva Medulashvili, who has perfect command of the source language. The Writers’ Union of Georgia is one of the partners of “Geoturan”. Azerbaijanis in Georgia represent a part of Azerbaijani nation and an ethnic minority of Georgia accounting for 6,5% of the country’s population, being for the present the largest ethnic communities in Georgia along with Armenians, Russians, Abkhazians and Ossetians. Tbilisi State Azerbaijani Drama Theatre functions in Tbilisi.

In 2010, the President of Georgia Mikheil Saakashvili declared Novruz, a traditional holiday celebrated by some nations including Azerbaijanis, a national holiday of Georgia. Speaking in Marneuli, the town with mainly Azerbaijani

population, the President said: *“I congratulate you on this great holiday and want you to know that the whole Georgia celebrates it together with you, because you are our blood and flesh, you are the most important part of us, and we love you very much.”* In May of the same year, there was founded the Union of Azerbaijani Youth of Georgia.

Turkic-Caucasian linguistic contacts began to take place in the period of early Middle Ages. German traveller Adam Olearius, who visited Shemakha as early as in 1630s, noted that besides the native population “here live Persians, Armenians and some Georgians; although each of these nations has the language of its own, they all, as well as the inhabitants of Shirvan in general, speak Turkish, that is Azerbaijani.” The population of Azerbaijan was multinational by its composition already in the beginning of the XIX century. Together with other peoples, here lived Kartvelian-speaking nationalities. Azerbaijani language played a major role in Eastern Georgia including Tiflis, where it functioned as a *lingua franca*. In Azerbaijan there live 13595 Georgians, out of which 11452 people consider Georgian their native language. They live compactly in Zaqatala, Kakh and Belokan districts. One of the issues which has not yet been studied sufficiently enough, is that of the interrelation between literary Azerbaijani and Georgian languages. The analysis of the study of these languages provides an opportunity to define the extent of interaction of old written Georgian and old written Azerbaijani, as two genetically different languages of the Caucasus.

The interaction of Azerbaijani and Georgian languages is manifested in the following fact: the eight-volume Explanatory Dictionary of the Georgian Language contains *circa* three hundred lexemes of Turkic origin, most of which are of Azerbaijani descent.

Presence of Turkic borrowings in all layers of the Georgian vocabulary is an undisputed fact. Azerbaijani borrowings mainly occur in the following strata of the Georgian vocabulary: names denoting body parts and animals - *lesh* “carrion” - Azer. “lesh”; items of everyday life: *abga* “bag” - Azer. “kheiba”; *alami* “flag” - Azer. “elem, bairag”; *gutani* “plough” - Azer. “kotan”; *dapi* “tambourine” - Azer. “def”; *kecha* “felt” - Azer. “keche”; names relating to house-building and household utensils: *aivani* “balcony” - Azer. “eivan”; *bina* “room, housing” - Azer. “bina”; names denoting the vegetable world: *alubali* “cherry” - Azer. “alwali”; and other thematic groups - toponyms, oronyms: *arkhi*

“canal” - Azer. “arkh”; *auzi* “swimming pool”, Azer. “khovza”.

Azerbaijani linguistic science is sufficiently well acquainted with the role of Caucasian Albanian languages, which had close contacts with the neighbouring Georgian language. Constant contacts and interactions between Azerbaijani and Georgian languages enriched their vocabularies and stimulated interpenetration of loanwords. Georgian language has preserved Old Azerbaijani lexical units, which in modern Azerbaijani language are considered to be archaisms. Azerbaijani borrowings in Georgian undergo phonetic and grammatical modifications conforming to the regularities of the Georgian language; they can also form new words. As for the influence of the Georgian language on the Azerbaijani literary one, it is much weaker. It is difficult to find any Georgian words in different areas of Azerbaijani vocabulary. In Dmanisi dialect of the Azerbaijani language there can be found Georgian words characteristic of the speech of ethnic Azerbaijanis living in Georgia; names of Georgian origin, such as Shota, Soso, Tengiz, Teimuraz, Tamara are common.

The influence of the Georgian language on the Azerbaijani dialects of Georgia and that of the Azerbaijani language on Ingiloy dialect of the Georgian language differ greatly with respect to their extent and nature.

И. А. Д и б и р о в (Махачкала)

Аварско-грузинское языковое контактирование (на материале закатальского диалекта)

Аварско-грузинское языковое контактирование на территории Закатальского-Белоканского и Кахского районов Азербайджана имеет многовековую историю, которое создало благоприятные условия для взаимодействия и взаимопроникновения языковых явлений.

Рассматриваемый ареал имеет богатую этническую, культурную историю, располагает разными в структурно-типологическом и генетическом отношении языками, которые развивались во взаимодействии друг с другом.

Исследование ареальных взаимоотношений, и в том числе грузинско-аварских лингвистических связей, в которых в какой-то степени будут выявлены структурные и материальные общности контактного характера, возможно, станет шагом вперед в направлении признания наличия некоего языкового союза в пределах кавказского региона.

Закаतालский диалект аварского языка имел более тесные контакты с носителями ингилойского диалекта грузинского языка.

Остановимся подробнее на тематической классификации грузинизмов в закаतालском диалекте аварского языка.

Название орудий труда

кутян «плуг» < гутани (груз.)

тухна «мотыга» < тохна «мотыжить» (груз.)

аст1ами «лопаточка» < аст1ами (груз.)

Название диких и домашних животных

лѣк1о «щенок» < лек1ви (груз.)

сикъи «белка» < цикъви (груз.)

Лексика растительного мира

ц1убули «каштан», лобия «фасоль», варди «роза», бириндз «рис», г1анц1ли «бузина», питри «омела», мукъали «ежевика», мач1ари «молодое вино», ч1ач1а «выжимка, самогон», ц1епел «бук», лапан «сусак», хавси «мох», хашхаш «мак снотворный».

Предметная номенклатура

тири «бревно», къавари «дранка», к1ермет «черепица», пардя «занавеска», архи «канал», чирдах «чердак».

Название украшений, одежды, обуви и их частей

чустал «тапочки», ц1инда «носок, чулок», к1олоч «калоша».

Название предметов домашнего обихода, хозяйственных принадлежностей

гирдIBIL «поперечная пила», хъипи «мастерок», кура «печь для обжиги извести, хлеба», гъадагъ «крупный гвоздь», мошок1 «мешок», гедж «чан, лоханка», забру «лейка», джами «миска, чашка», к1исри «деревянная чашка», сини «поднос», дулча «кружка», чангал «вилка», к1ит1бан «сундук», супра «скатерть» и т.д.

«Если учесть, что в процессе заимствования особенно подвижным элементом языковой структуры оказывается словарь, то вполне естествен-

но, что в ходе многовековых лингвистических контактов на Кавказе сложился определенный лексический фонд, в значительной степени общий не только для групп автохтонных кавказских языков, но и для некоторых других, представленных в этом ареале языков», - пишет Г.А. Климов.

Из общей характеристики языковых взаимоотношений в регионе видно, что грузинско-аварские контакты, продолжившиеся около двух тысячелетий, носили в целом довольно активный характер. Результаты этих контактов отразились почти на всех уровнях контактирующих языков. По существу, перед нами одно из важнейших направлений лингвоареальных исследований в закатальском регионе. Можно констатировать, что некоторые из результатов изучения контактного взаимодействия языков в регионе представляют определенный интерес и для теории ареальной лингвистики.

I. D i b i r o v (Makhachkala)

The Avar-Georgian Lexical Parallels (on the example of the Zakatal dialect)

Avar-Georgian linguistic contact on the Zakatal-Belocan territory and the Kakh area in Azerbaijan has a centuries-old history. This has created favourable conditions for the interaction of languages in the region.

The mentioned area has a rich ethnic, cultural history and comprises numerous languages, different from structural, typological, as well as genetic points of view, which have been developing in close interaction with each other.

The study of the aerial interrelation, including Georgian-Avar linguistic contacts will reveal structural and material unity of the languages in question. This may prove to be a step forward towards the recognition of the existence of a certain linguistic union within the Caucasian region.

Zakatal dialect of the Avar language had closer contacts with the Ingilo dialect of the Georgian language.

Avar of Zakatal-Belokan area has had constant contacts with Georgians, which is reflected in its vocabulary.

Georgian borrowings in the Zakatal dialect of the Avar language can be divided into the following thematic groups:

Names of tools and instruments:

Kutan «plough»<**gutani** (Georg.)

Tuxna «mattock»<**toxna** (Georg.)

Astami «Rake»<**astami** (Georg.)

Names of wild animals and pets:

Leko «Puppy»<**lekvi** (Georg.)

Siqei «squirrel»<**ciqvi** (Georg.)

Words denoting flora:

Cubuli «Chestnut», **lobia** «string bean», **vardi** «rose», **birindz** «rice», **yancli** «elder», **pitri** «omela», **muqali** «blackberry», **macari** «young wine», **caca** «moonshine», **cepel** «beech», **lapan** «csusak», **xavsi** «moss», **xasxes** «a poppy somnolent».

The subject nomenclature:

Tiri «log», **qeavari** «shingle», **kermet** «tile», **parlda** «curtain», **arkhi** «channel», **chirdax** «attic».

Name of ornaments, clothes, footwear and their parts:

Custal «slippers», **cinda** «a stocking», **koloc** «galosh».

Names of household goods, economic accessories:

girdibil «a cross-section saw», **qipi** «a thing to work with», **a hen** «the furnace for burning exhaust», **yaday** «a large nail», **mosok** «bag», **gez** «a tub», **zabru** «watering can», **zami** «a bowl, a cup», **kisri** «a wooden cup», **sini** «tray», **dulca** «mug», **cangal** «plug», **kitban** «chest», **supra** «cloth», etc.

«If we bear in mind that during borrowing, the most mobile element of the language structure is its vocabulary, it is natural to conclude, that during centuries-old linguistic contacts in the Caucasus there appeared a certain lexical fund, common not only for the autochthonal Caucasian languages, but also for some other languages present in this area», - writes G.A. Klimov.

The study of language interaction has revealed that Georgian-Avar contacts, which have proceeded for about two millennia, on the whole were very active. The results of these contacts were reflected almost in all levels of the contacting languages. We are dealing with the major direction in the linguoareal research of the Zakatal region. It is possible to ascertain, that some of the results of the present study may be of some interest for the theory of areal linguistics.

Р. Н. Д о л е в а (Майкоп)

О некотором различии пословиц и поговорок

Предметом нашего исследования являются пословицы и поговорки – одни из малых жанров фольклора. Определение пословиц и поговорок имеет свою историю. Определить их пытались разные ученые и писатели. Например, Ф. И. Буслаев писал: «Пословицы будем мы рассматривать как художественные произведения родного слова, выражающие быт народа, его здравый смысл и нравственные интересы». Н. В. Гоголь подчеркивал, что пословицы представляют собой результат длительных наблюдений народа, его коллективный опыт: «Пословица не есть какое-нибудь вперед поданное мнение или предположение о деле, но уже подведенный итог делу, отстой уже перебродивших и кончившихся событий, окончательное извлечение силы дела из всех сторон его, а не из одной».

Если с пословицей все более или менее ясно, то определение поговорки является более затруднительным. Поговорка, по определению В.И. Даля, – «окольное выражение, переносная речь, простое иносказание, обиняк, способ выражения – но без притчи, без суждения, без заключения, применения; это одна первая половина пословицы. Поговорка заменяет только прямую речь окольную, не договаривает, иногда и не называет вещи, но условно, весьма ясно намекает. Она не говорит «он пьян», а скажет «У него в глазах двоится, он навеселе, язык лыка не вяжет».

По определению М.А. Рыбниковой, поговорка – это оборот речи, выражение, элемент суждения. Пословица же – законченное суждение, завершенная мысль. В речи поговорка иногда становится пословицей, а пословица – поговоркой. Вот несколько примеров пословиц и поговорок:

Поговорки Пословицы

И наши и вашим. И нашим и вашим за копейку спляшем.

Воду в ступе толочь. Воду в ступе толочь – вода и будет

(М. А. Рыбникова).

Это говорит о том, что граница между поговоркой и пословицей очень подвижна.

Итак, если подвести некоторый итог, то вырисовывается следующее

различие между пословицей и поговоркой:

1. Пословица обладает внутренним художественным единством – в одном предложении может быть заключен огромный смысл. Поговорка же не является самостоятельным суждением, она – компонент предложения.

2. Пословицы сосредоточены на одном факте или явлении, обладают грамматической и логической завершенностью. Поговорки также могут быть сосредоточены на одном каком-либо факте или явлении, но не обладают грамматической завершенностью.

3. Пословицы могут содержать поучение, запрет, суждение. А поговорка, как часть предложения, может определять лицо/предмет, действие или обстоятельство.

Что касается адыгских малых жанров фольклора, то более полному описанию подверглись пословицы. Кабардинскими исследователями фольклора предприняты попытки разграничения пословиц и поговорок. Например, один из исследователей И. Пшибий среди малых жанров фольклора описывает следующие: псальэжъхэр «пословицы», псальэ 1эрыхуэхэр или псальэ щэрыуэхэр «поговорки», псынщ1эрыпсальэхэр «скороговорки», къуажэхьхэр «загадки» и т.д.

Отличие этих двух жанров он видит в том, что пословицы и поговорки, с одной стороны, в чем-то схожи, но при этом пословицы выражают более глубокую мысль, правдивую, уходящую своими корнями в древность, выражающую многовековой опыт народа. Поговорки относятся, в основном, к конкретному событию, явлению, человеку. Поговорки более склонны к иносказанию.

Именно стертость границ между этими жанрами не позволяет их выделить с уверенностью и описать.

Адыгейские исследователи фольклора чаще используют термин «гущы1э щэрыхэр» (букв. меткие слова), часто подразумевая под ним разные единицы: и поговорки, и пословицы, и фразеологизмы, и афоризмы.

R. Doleva (Maikop)

About some Differences between Adyghe Proverbs and Sayings

The subject of our investigation are proverbs and sayings which constitute a minor genres of folklore. Definition of proverbs and sayings has its history. Many different scientist and writers have tried to define them. In speech, a proverb sometimes becomes a saying, and vice versa. The loss of boundaries between these two genres makes it difficult to define and describe them with any degree of certainty.

Adyghe researchers of folklore prefer to use the term «гушы1э щэрыохэр» (literary “apt expressions”) often denoting thereby different units – sayings, proverbs, set expressions and aphorisms.

Т. В. Ж е р е б и л о (Магас)

Заметки о терминах лингвистики

Анализ терминологии с точки зрения динамики, функционирования – вполне привлекательное и уважаемое занятие, но вместе с тем очень трудно и практически невозможно обычными методами, которые использует аспирант, соискатель учёной степени кандидата наук, проанализировать каждый фрагмент терминологического поля, уловить все нюансы его использования. Здесь нужны более совершенные методы. Но сделать синхронный срез на определённом уровне развития языка, располагая достаточно обширным корпусом текстов, вполне возможно, и всё это позволяет, в первую очередь, отследить состояние терминологии, а обращая при этом к материалу предшествующего или последующего периодов, можно судить и о динамике терминосистемы лингвистики текста, но на фоне выявленного состояния. То есть момент статики

необходим, в противном случае мы не сможем оценить динамику.

Говоря о мотивированности изменений терминологии, нужно отметить, что смещения наблюдаются не только в сторону антропоцентризма, но исследовательский стиль современной эпохи отличается постоянным возвращением к структуралистской парадигме, поэтому так часто наблюдаются противоречия в значениях терминов, семантические сдвиги в терминологической системе.

Если принять за точку отсчёта традиционный подход, то термины будут обладать следующими качествами: 1) наличие строго дефинитивного (определяющего) значения в определенной отрасли знания; 2) логизированность семантики; 3) конвенциональность (сознательная договоренность) в употреблении; 4) однозначность; 5) способность быть членом той или иной терминологической системы

Аналогичными свойствами будет обладать и терминологическая система лингвистики: 1) Наличие теории – системы научных идей как системообразующего экстралингвистического фактора; 2) конструирование терминосистемы специалистами в области знания как психолингвистический фактор: когнитивная лингвистика, когниция, фрейм, фигура-фон и т. п.; 3) системность как проявление закономерных и регулярных связей терминологии: лексическая система – лексико-семантическая подсистема; 4) отсутствие вариантных терминов: фонема, морфема.

Исследования терминов с точки зрения лингвостилистической абстракции подводит нас к результатам, доказывающим, что термин развивается по законам естественного языка. Как результат – следующие его свойства: 1) полисемия термина; 2) логизированность семантики на фоне размытости семантики; 3) естественное возникновение термина в процессе научного общения; 4) ретерминологизация термина как результат его употребления в разных областях знания; 5) возникновение синонимичных терминов; 6) омонимия терминов; 7) появление терминов-паронимов; 8) наличие терминов-антонимов; 9) формирование терминологических словообразовательных гнезд в результате развития терминосистемы по аналогии со словообразовательными гнездами естественного языка; 10) наличие в терминосистеме терминов-историзмов; 11) наличие терминов-архаизмов; 12) появление терминов-неологизмов; 13) образование терминов-потенциализмов и окказионализмов, принадлежащих

метаязыку того или иного ученого; 14) наличие активного терминологического фонда; 15) наличие пассивного терминологического фонда; 16) преобладание составных терминов; 17) системность термина, стремление войти в состав тематических парадигм, терминологических полей.

Аналогичные особенности наблюдаются также при анализе терминологической системы: 1) возникновение полисемии терминов; 2) расширение или сужение значения термина в результате его употребления в научном тексте; 3) ретерминологизация терминов, принадлежащих определенной терминосистеме, в результате употребления их в разных областях науки; 4) детерминологизация терминов и превращение их в общеупотребительные слова в результате их применения в профессиональной речи, в разговорном, художественном, публицистическом стилях; 5) появление терминологических синонимичных парадигм; 6) возникновение омонимических парадигм в терминосистеме; 7) появление паронимических парадигм; 8) наличие терминологических антонимических парадигм; 9) формирование терминологических словообразовательных гнезд по типовым моделям; 10) формирование типовых моделей словообразовательных типов, по которым образуются новые термины; 11) наличие в терминосистеме парадигм, включающих термины-историзмы; 12) наличие в терминосистеме парадигм, включающие термины-архаизмы; 13) появление терминов-неологизмов как результат развития терминосистемы под воздействием экстралингвистических факторов, психолингвистических условий, лингвистических особенностей терминосистемы; 14) образование терминов-потенциализмов и окказионализмов, принадлежащих метаязыку тех или иных ученых, и функционирование данных терминов на определенных фрагментах информационного пространства терминологии; 15) наличие в системе активного и пассивного терминофонда; 16) преобладание в системе производных и составных терминов; 17) образование и развитие в терминосистеме тематических парадигм, терминологических микрополей, семантических групп; 18) терминологический «бум» в системе под воздействием развития информационного общества.

T. Zherebilo (Magas)

Some Notes on Linguistic Terms

The paper deals with the methods of analysis of terminological words from the diachronic and functional points of view.

According to the traditional approach, terms should have: strictly defined meaning; logicality, consistency of its semantics; uniformity of application; ability to be part of this or that terminological system.

Linguistic terminological system should also conform to the aforementioned requirements

П. А. Ибрагимова (Махачкала)

К вопросу о возникновении письменности в Дагестане на родных языках

Зарождение и развитие письменности в Дагестане представляет собой очень сложный и длительный исторический процесс и вопрос о времени возникновения письменности народов Дагестана окончательно еще не разрешен. Утверждение некоторых ученых, что у народов Дагестана до революции не имелось письменности и письменной литературы на родных языках, не соответствует действительности.

На базе социально-экономического, общественно-политического и духовного развития, а также растущих связей с народами других стран в Дагестане сложились предпосылки для возникновения и функционирования буквенно-звуковой системы письма.

Однако христианство в Дагестане, как об этом пишет П. К. Услар, по разным причинам не нашло себе почву, хотя грузинские миссионеры одно время имели в северном Дагестане кое-какие временные успехи, оно не успело пустить глубокие корни. Точно так же и письменность на

местных языках на основе грузинской графики не получила здесь распространения. А обнаруженные каменные кресты с надписями на грузинском языке не являются доказательством наличия у народностей Дагестана письменности на родных языках на основе грузинской графики.

Миссионеры в горах проводили пропаганду, чтобы склонить часть горцев к принятию ислама. Принятия отдельными джамаатами Дагестана арабской религии – ислама с его традиционной письменностью до появления элементов письма на родных языках на основе арабской графики прошел длительный период времени, почти два с лишним века.

До наших дней сохранились арабские рукописи, переписанные дагестанцами до появлений письменности на родных языках, например, рукопись «ал-Мухаррар», переписанная дервишем Имам ад-Дином сыном Шейх-Мухаммеда из Тануси в 1479 г. в гор. Дербенте, рукопись, переписанная 20 июня 1246 г. Даудом сыном Б'м сына Сулеймаи из К. д. г. л, рукопись, переписанная Мухаммедом сыном Абу-л-Хасана в 1290 г. в Цахуре и др.

С начала 1600 года на аварском языке арабской графикой начали писать ученые Шаабай сын Исмаила из Обода, Тайиб сын Омара из Харахи (ум. в 1668г.), которые оставили нам много глоссариев на аварском языке.

Окончательная разработка устойчивой аджамской системы аварского алфавита принадлежит Дибиркади из Хунзаха (1742–1817 гг.). Сперва он составил систему аварского алфавита на основе арабской графики, с применением гласных с согласными внутри строк, как это было принято спустя 139 лет после него (реформированный алфавит) в двадцатые годы. Видимо, этот алфавит не получил тогда одобрения в народе, поэтому Дибиркади разработал систему аджама, которым аварцы пользовались без особого изменения вплоть до революции.

Среди вакфных рукописей акушинской мечети имеется объемистый том в кожаном переплете, переписанный в 912 (1507) году в ауле Акуша рукой Идриса, сына Ахмеда. Сам факт, что еще 470 лет назад здесь пользовались произведением видного арабского ученою философа-мистика ал-Газали (ум. в 1111г.), несомненно, имеет культурно-историческое значение. Рукопись оказалась ценным историческим документом, проливающим свет на вопрос возникновения письменности у

даргинского народа: на ее полях были сделаны записи на даргинском языке арабской графикой.

Таким образом, народы дореволюционного Дагестана, приспособив в определенной степени арабский алфавит к специфическим особенностям фонетической системы дагестанских языков, создали аджамскую систему письма. С применением этой системы было создано и издано значительное количество произведений различного содержания и жанра. Из этих произведений население дореволюционного Дагестана усваивало не только догмы ислама и мусульманской юриспруденции, но и черпало знания по истории родного края, медицине и другим отраслям естественных наук.

P. I b r a g i m o v a (Makhachkala)

On the Question of the Origin of Writing in Dagestan in Native Languages

The origin and development of writing in Dagestan is a very complex and long historical process. The question of the time of origin of writing among the peoples of Dagestan has not yet been fully solved. Assertion by some scholars to the effect that the peoples of Dagestan had no written language prior to the October Revolution of 1917 is groundless.

Due to favourable socio-economic, socio-political and spiritual development, as well as growing links with other countries, there were formed the prerequisites in Dagestan for the emergence and application of an alphabetic writing system.

However, Christianity, as Uslar notes, did not become widespread in Dagestan for various reasons, despite the fact that Georgian missionaries enjoyed some temporary success in the North of Dagestan. Similarly, writing in local languages based on the Georgian alphabet did not become established here. Stone crosses with Georgian inscriptions found in Dagestan cannot likewise serve as a proof of the Dagestani peoples' having had local writing language based on the use of the Georgian script.

Muslim missionaries in the mountains were trying to persuade some highlanders to convert to Islam. Conversion of certain *jamaat* (communities) of Dagestan to Islam gave rise to the growing influence of Arab writing system and culture.

As a result of such influence, there soon appeared manuscripts in Arabic language written by Dagestani Muslims.

Later on there appear manuscripts in Avar, one of the Dagestani languages, written in Arabic script with some modifications to reflect the phonetic peculiarities of the Avar language.

Glosses in Dargwa language made in Arabic script have also been found.

Thus, applying certain modifications to the Arabic alphabet, the Dagestani peoples created an Ajami script. This script was used to create many works of various contents and genres. These pieces of writing were used by pre-revolutionary Dagestani peoples not only for acquainting themselves with the dogmata of Islam and the Muslim jurisprudence, but also in order to acquire knowledge of their historic past and ethnic culture.

Х. М. Ибрагимова (Махачкала)

Сопоставление как основа оптимизации обучения русскому языку как неродному

Каждый язык, как известно, обладая целым рядом специфичных только для него черт, что собственно и делает его самостоятельной системой, обнаруживает вместе с тем также определенные схождения или общности и с другими языками. Последнее обстоятельство и позволяет говорить о так называемых лингвистических универсалиях.

В то же время следует знать, что схождения или общности между языками могут быть двоякого рода: в одном случае схождения или общности ограничиваются внешней «похожестью» фактов разных языков; в другом же случае общности между разными языками имеют системный

характер. Поэтому имеет смысл общности первого порядка называть схождениями поверхностными, внешними или нефункциональными, несистемными. К ним, в частности, можно отнести наличие фонем <а э о> в русском и в любом другом языке, или наличие категории склонения, лица и т.д.. Дело в том, что фонемы <а э о> в русском и в другом языке, например, в даргинском ведут себя внутри каждой из систем совершенно по-разному. В русском языке указанные фонемы материально представлены определенным набором звуков: фонема <а> представлена в потоке речи звуками [а °а а° °а° ∩ и³ ь ь], например: [дар], [р °ат], [ра°т'], [т' °а°н'ьт], [т'и³н³т'], [з³г³р], [з³р'и³ди³т'] и т. д. Фонема <э> может быть представлена звуками [э э ы и³ ь], например: [д'эн'], [жэ³нск'иц], [жына³], [л'и³са³], [л'ьс³п³в³л] и т.д.

Фонема <о> реализуется в потоке речи звуками [о °о ∩ и³ ь ь], например: [дом], [т' °омныц], [т'и³мно³], [д³м³в³о³ц], [л'ьгк³в'э³сныц] и т.д.

Такое разнообразие представительства этих фонем в потоке русской речи объясняется действием двух фонетических законов: закона редукции и закона аккомодации. При этом в русском языке действует редукция как количественная, так и качественная; аккомодация же направлена прежде всего от согласного к гласному.

Иначе обстоит дело с представительством этих фонем и их субститутов в даргинском языке. Прежде всего отметим, что фонема <о> в исконно даргинских словах совершенно отсутствует (Магомедова 2003). Некоторые исследователи отмечают, «что главный звук о в дагестанских языках в основном возник в результате делабиализации исконно лабиализованных согласных» (Сравнительно-историческая лексика дагестанских языков 1971). З.М. Загиров отмечает: «Ошибки на смешение «о» и «у» как близких по артикуляционно-акустическим признакам звуков являются наиболее типичными для учащих-дагестанцев».

«Учащиеся-дагестанцы, - отмечает Буржунов Г.Г., - при обучении их русскому произношению [о] заменяют наиболее близким к нему звуком [у]».

Но акцент в неродной русской речи учащиеся не обязательно обусловлен отсутствием в его родном языке «похожих» на чужие звуковые единицы. Звуки речи люди «слушают» и даже «слышат» по-разному, так как это в наименьшей степени «физические вещи». А в

основном – знаки, то есть элементы второй сигнальной системы различной в зависимости от того или другого языка, на котором люди говорят» (Реформатский 1970).

Следовательно, акцент в русской речи даргинцев следует ожидать не только в части произношения сочетаний со звуком [o], но и в артикуляции звуков [a э].

Для фонемы <a> в даргинском языке характерны следующие особенности. Во-первых, эта фонема представлена только ударным и безударным звуками [a], например: *дукала*[дукáла]»крыло», *ника* [ни'ка] «ноготь», *шайгИла* [шáйгИла] «подмышка», *къапИкИан* [къáпИкИан] «веко», *анда* [áнда] «лоб» и т.д. Как видно из примеров, фонема <a> в даргинском представлена звуком [a], сильным и долгим под ударением, слабым и недолгим – в безударном положении. Это объясняется тем, что в даргинском языке, в отличие от русского, действует только количественная редукция, т.е. в безударном положении звук не теряет характерного тембра и не происходит нейтрализации фонем.

Таким образом, вместо восьми звуков русского языка, которые выступают субститутами фонемы <a>, в даргинском эта фонема представлена фактически одним звуком. Поэтому русские слова [с^мá], [бъл^гáн], [бъл^хóн], *барахолка* [бър^хóлкъ], где фонема <a> представлена различными субститутами, даргинцы будут произносить с одним звуком [a]: [самá],[балагáн],[балахóн],[барахóлка].

Естественно, человек с хорошо поставленным русским речевым слухом сразу же обнаружит неправильное произношение этих слов даргинцами.

Аналогично обстоит дело и с фонемой <э>: в русской речи эта фонема представлена несколькими звуками в зависимости от позиции, в которой фонема <э>: находится, например: [л'и'сá], [л'ьсьп^вáл], [жэ'нск'ий], [жы́нá], [шъс't'ир'óнкъ] и т. д. Здесь также в даргинском произношении субституты фонемы <э> между собой различаться не будут, например: [л'эсá], [л'эсапавáл], [ж'энск'ий], [ж'енá], [ш'эст'эрóнка].

Относительно же функциональной (фонологической) характеристики указанных фонем в сопоставляемых языках следует также заметить, что в русском и в даргинском дифференциальными выступает различное

количество признаков. В русском языке фонема <a> характеризуется единственным дифференциальным признаком – подъем, ибо только эта фонема в русском языке является нижнего подъема. Причем, она не противопоставлена никакой другой фонеме нижнего подъема и по другим дифференциальным признакам.

В даргинском языке фонема <a> также является нижнего подъема, но, кроме <a>, нижнего подъема является также фонема <aь> фарингализованная. (З.Г. Абдуллаев называет этот звук «нечто среднее между э и а с оттенком фарингализации»).

Следовательно, в нижнем подъеме в даргинском расположены две фонемы – <a> и <aь>, которые представлены по признаку «фарингализованный – нефарингализованный». Поэтому, в отличие от русской фонемы <a>, в даргинском эта фонема функционально характеризуется двумя дифференциальными признаками: нижний подъем, нефарингализованный.

Фонема <э> в русском языке характеризуется двумя дифференциальными признаками: средний подъем, нелабиализованная. Ряд же гласного в русском языке не является самостоятельным признаком, поскольку он позиционно обусловлен.

В даргинском же языке гласные расположены по следующей схеме:

	задний ряд	средний ряд	передний ряд
верхний подъем	у	-	и
средний подъем	-	-	э
нижний подъем	-	а аь	-

Средний подъем в даргинском языке представлен одной фонемой <э>; поэтому только одного этого признака достаточно, чтобы охарактеризовать данную фонему, т.е. ее не нужно характеризовать по признакам «ряд», «лабиализованность», «фарингализованность», ибо они в данном случае избыточны.

Таким образом, совершенно одинаковые на первый взгляд фонемы <а> и <э> в русском и даргинском языках оказываются такими разными и непохожими. Причем расхождения между этими фонемами в сопоставляемых языках обнаруживаются как в части набора интегральных и дифференциальных признаков, так и в расхождении их внутри системы языка, и в их функционировании в речевом потоке. Это еще раз убеждает в справедливости утверждения Л. В. Щербы, который, говоря об обучении неродному произношению, писал, что «особые трудности кроются даже не в тех звуках, которым нет аналогичных в родном языке учащегося, а как раз в тех, для которых в этом последнем имеются сходные звуки».

Сопоставление позволяет обнаружить расхождения, как внешние, так и функциональные, там где не первый взгляд кажется нет основания для интерференции. При этом, как отмечает М.Ч. Черчиев, «кажущаяся внешняя схожесть отдельных единиц и их признаков, равно как и их функциональное поведение внутри системы, в действительности оказываются совершенно различными единицами, признаками и функциями. Это, в свою очередь, во многом препятствует освоению дагестанцами правильных фонетических норм русского языка и вызывает акцент в русской речи дагестанцев».

Сопоставительное изучение различных языков позволяет обнаружить общности и расхождения между этими языками и служит средством оптимизации обучения русскому языку как неродному.

H. I b r a g i m o v a (Makhachkala)

Comparison as a Basis for Optimization of Teaching Russian as a Second Language

In the phonemes which seem to be absolutely identical at first sight in the Russian and Dagestan languages, there appear divergences in a set of integrated and differential features as well as in their functioning in speech. This prevents the learning of phonetic norms of the Russian language by Dagestanis and

causes accent in their Russian speech. Only comparative study of various languages reveals both external and functional similarities and differences between the languages and serves as a means of optimization of teaching Russian as a second language.

И. Капанадзе (Тбилиси)

**особенности функционирования лексических дублетов
в славяно-русских библейских текстах и их семантическое
преобразование**

В деле формирования единой нормы русского литературного языка, как известно, огромная роль принадлежит семантическим процессам. К числу наиболее регулярных изменений можно отнести процессы расширения и сужения семантики слова, происходящие в процессе длительного исторического развития или в контексте речевого употребления. Особую роль в названных процессах играют факторы, обусловившие процесс деэтимологизации. Именно поэтому при восстановлении первоначального значения слова следует учитывать фонетические, структурные, стилистические изменения, которые претерпело то или иное слово. Следует отметить, что восстановление истории конкретного слова путем определения изменений, происшедших в его семантике, довольно сложно. Прежде всего это объясняется тем, что в силу общеизвестной подвижности лексического значения слова многие семантические сдвиги, которые наблюдаются в тот или иной период развития языка, уже забыты. С этой точки зрения особый интерес представляет исследование семантических процессов в кругу библейской лексики. Материалом для исследования послужили славяно-русские библейские тексты, а также произведения художественной литературы и материалы из интернета.

В работе рассмотрены особенности функционирования лексических

дублетов *евангелие-благовестие, апостол-посланник, аллилуя-хвалите Господа, аминь-право*, а также выявлены семантические сдвиги, имевшие место в семантике указанных слов.

Следует отметить, что перевод греческих библейских книг в ряде случаев обусловил совместное функционирование равнозначного славяно-русского материала, семантически эквивалентного приходящим иноязычным религиозным терминам. Исконное слово, часто привлекаемое как семантический ориентир для иноязычного слова с целью облегчить его вхождение в новую лексическую систему, зачастую вытеснялось иноязычным словом из языка Библии, целиком перенимая на себя его функции. Дублетные отношения иноязычных религиозных терминов к исконно славянским словам были одним из источников определенной словарной избыточности. Тенденция к упразднению этой избыточности была причиной многих перемен в сфере складывающейся на славяно-русской почве христианской терминологии.

Функционирование указанных двуязычных дублетов характерно для Острожской Библии — первой полной славянской Библии (1581 г.). Однако подобные дублетные пары не могли появляться в ней в результате сознательной замены редакторами и правщиками одного слова другим, тем более, что члены дублетной пары, согласно нашим наблюдениям, часто бывают расположены в пределах одного стиха.

При этом для русского языка характерно семантическое наполнение заимствованных религиозных терминов. Появление в заимствованных словах, наполненных определенных религиозным значением, нового значения не разрушало ни семантического единства слова, ни словообразовательного гнезда, уже сложившегося вокруг него в языке. Старые слова наполнялись новым содержанием, по-новому проявляли свое значение, создавали новое значение в словосочетании.

I. K a p a n a d z e (Tbilisi)

Features of Lexical Doublets in the Slavic-Russian Biblical Texts and their Semantic Transformation

The present paper deals with the attempt to use translation as a verification criterion of the results of comparative research as well as of the peculiarities of semantic structures and the national specific features of the compared languages.

There are considered the peculiarities of rendering Greek words such as *εναγγελιον, αποστολος, αλληλωνια* etc. in the Georgian and Slavic-Russian Biblical texts as well as the semantics of their translated pairs in the Russian and Georgian languages.

Corresponding to the above-mentioned Greek terms, in the Slavic Bible there are bilingual «doublets» *евангелие-благовестие, апостол-посланник, аллилуя-хвалите Господа, аминь-право*. This lexical redundancy is overcome in the Russian Bible. The Russian word is substituted with a foreign one. Such technique of translation – that of «bilingual doublets» – is characteristic of Slavic, but not of Russian or Georgian Bibles.

Semantic development of the borrowed religious terms is characteristic of the Russian language and to a lesser extent – of the Georgian language. At the same time, in the Russian language the religious terms basically acquire negative implication.

Differences in rendering the same meaning by the resources of the languages studied by us are of a regular character and might be modelled. Due to the latter fact, it becomes possible to raise a task of a complete comparison of languages necessary to resolve a problem of the connection of language with thought as well as for conducting a research into the mechanism of the language nomination – the latter being of a considerable significance for the translation practices and the study of languages in general.

М. Д. Кунова (Майкоп)

Парцелляция как грамматическая структура речи (на материале исторических произведений Т. Керашева)

Парцелляция и парцеллированные конструкции привлекают к себе внимание лингвистов, особенно в последнее время. Повышенное внимание исследователей к данному явлению обусловлено тем, что оно связано с широким кругом вопросов языкознания – проблемами синтаксиса, пунктуации, стилистики и т. д. Слово парцелляция происходит от *парцелла* (франц. *parcelle* букв. "частица") и означает способ речевого представления единой синтаксической структуры – предложения несколькими коммуникативно самостоятельными единицами – фразами, например: Он тоже пошел. В магазин. Сигарет купить (В. Шукшин – см. ЛЭС).

В русском языкознании к изучению парцелляции лингвисты приступили сравнительно недавно. К данной проблеме в своих работах обращались Е. А. Иванчиковой, А. П. Сковородников, А. А. Виноградов и др. Задолго до появления термина парцелляция это явление подвергалось научному рассмотрению в кругу явлений, обозначаемых термином присоединение. В лингвистической литературе парцелляции и присоединению дается сравнительное описание, зафиксированы различные точки зрения на характер сходства и различия данных структур. Парцелляция, выделенная из более широкой системы присоединения, не получила в лингвистике четких дифференцирующих признаков, в связи с чем ряд лингвистов – синтаксистов считают два данных явления тождественными. Также подчеркивается, что в ряде случаев невозможно однозначно отнести синтаксические конструкции к одному из явлений. В связи с этим мы согласны с мнением тех ученых-лингвистов, которые оценивают парцелляцию и присоединение как родственные синтаксические приемы, различие которых трудноуловимо, так как происходит на этапе между формированием мысли и коммуникацией (Р. О. Зелепукин).

Парцелляция как особая разновидность синтаксической связи, отличается от сочинения и подчинения. При сочинении элементы

высказывания выступают как равноправные в синтаксическом отношении единицы, при подчинении – как зависимые. Но и в том и в другом случае они, как пишет академик В.В.Виноградов, «умещаются в одну смысловую плоскость». Присоединение как бы накладывается на сочинение и подчинение, являясь связью вторичной. Сущность присоединения в том, что последующие элементы высказывания возникают в сознании не сразу, а лишь после того, как высказана основная мысль. Парцеллированными, присоединительными, или сдвинутыми, называются такие конструкции, в которых фразы не умещаются в одну смысловую плоскость, но образуют цепь присоединения. Они детализируют сообщения и в то же время делают его более обозримым, в результате чего усиливается его действительность и – в целом – возрастает информативность. В основе парцелляции лежит подражание естественному развертыванию разговорной речи, когда речь формируется по мере течения мысли, а не является заранее обдуманной и вмещенной в готовые законченные формулы. Парцеллированная конструкция делится на базовую (основную) структуру и присоединение, т.е сам парцеллят, всегда постпозитивный.

В адыгейском языкознании ученые-языковеды к проблеме парцелляции пока еще почти не обращались и этот вопрос является одним из самых неразработанных (Ю. А. Тхаркахо).

В адыгейском языке использование парцелляции и парцеллированных конструкций характерно как для устной речи, так и для письменной, в частности, в публицистике и в языке художественной литературы. Парцеллирование характерно непринужденному, разговорному стилю изложения речи и тем самым является одним из признаков, подчеркивающих индивидуальный стиль писателя.

Использование парцелляции, например, Т.Керашевым более характерно в авторской речи. Ятлонэрэу Ерстэм щынагъоу зэгуцафэрэм зызэрэфигъэпсыгъэр: икъэлат Iумпырылгыр, шьодэн лIэпсыр кыриши, кыгъэтIэсхъагъ - арии кыхыгъошIу зэрэхъунэу. ЕтIанэ икъамэ еIажы ыгъэтэрэзыгъ (Ш.з.) Нахъ благъэ кызэхъум, шьум ишыкIэ-гъэпсыкIэхэри нахъ зэхиугуфыкIын ыльэкIыгъ. Ежъ Ерстэм илэгъун - ильэс щэкI горэ ыныбжын. КIэлэжъ плIэлубгъу, пкъыеу къобэ-бжъаб. МытIыры (Ш.з.) Ащ дэжым шьузыр зандэу, пагэу кызэшIоуцагъ. Ышъхыи кыIэтыгъ (Ш.з.) АпэрэмкIэ Алэджыкъо шIагъоу Гулэз

кыпылгыгъэп, кыфеплэк1эуи шытыгъэп. Апэрэ икэк1огъум зэрэлэгъугъэхэп ык1и (Ш.пш.) Аужрэ гущы1эхэр Гъуч1ыпсэ пхъэшэ хъазырэу пщым фидзыгъ. Ет1анэ къэгубжыпи кызыщылъэтыгъ (Абдз.ш.)

В языке художественных произведений парцелляция и парцеллированные конструкции выполняют определенные стилистические функции, они придают тексту естественность разговорной речи, подчеркивают народные корни языка писателя. Посредством присоединения автор добивается большей информативности, эмоциональной экспрессивности, стилистической выразительности своих высказываний. Например: Ет1ани, изек1оп1э ч1ып1эу мы 1ошъхъэ нэ1о дэдэр к1ыхихыгъэр сыда? Тамбыр 1уашъхъэр залок1э, зыщагъотыщтри, зыщыхафытэщтри гъэнэфагъэу аш1энэу (Ш.з.) Ары шъхъай, хъэк1э шыу закъоу кьек1уна? Чылэми нибжыи сыдэмыхъагъэу (Ш.з.) Сыд фэдизрэ шьоф губгъо кыхъэми, ик1эрык1эу ымыгъэш1эгъон ыльэк1ырэп. Есэни, гумэк1ыгъо фэмыхъуни ыльэк1ырэп (Ш.з.) Къехъулагъи, 1офыр зэрээхэхъухъагъи на1о хъунэу фэягъэп – к1эмгуе оркъхэр кымыгъэблынхэм пае. Пыибэрэ джэгъогъубэрэ сыдк1э ищык1агъэх зыфи1онэу (Ш.з.)

По составу парцеллированные конструкции в адыгейском языке можно разделить на две группы: а) конструкции с парцеллятом – словом или словосочетанием; б) конструкции с парцеллятом – целым предложением.

В структурно-грамматическом и смысловом отношении среди первой группы можно выделить различные присоединяемые члены предложения: Ерстэм ащ зи пигъодзыжыгъэп. Зиушъэфыжыгъ (Ш.з.) ...Загъорэ нэбгъунджк1э ихъак1э феплэк1ы, зыгорэ кы1онэу ыбзэгупэ кынэсы. Ау зелажэ (Ш.з.) Ильэсыбэрэ шведмэ язаоу апылгыгъ ар, ык1и атек1уагъ (Ш.з.) Пшьашъэм инэплэгъу зэрэк1эхъопсырэр мы к1алэми фихъэу, нахъыбалорэ дэгущы1энэу, нахъ тэрэзы1оу пкыоыупч1ыхъанэу фэягъ. Ау кыыригъэк1угъэп (Ш.з.) Ар зыш1эщтыр Тен к1ыб шы1э нэгъойхэр ары, джамбулакъ зыфалорэ нэгъой лъэккым шыщхэр ары. Е къалмэкых (Ш.з.) «Залыкьо Ерстэм! – кы1уагъ унэшьош1ым. - Мы сигъусэу плэгъурэри Бжъэдыгъу кык1ыгъэ хъак1. Емыл1ыкьо Хъатыу» (Ш.з.) Урысхэр ц1ыф ш1агъох, лэжъак1ох, 1эш1эгъэшхо ахэлъ, бзэджагъэрэ тей-сыягъэрэ агу ильэп. Хъак1эк1и ш1ух. Мамырых (Ш.пш.)

Чылэ 1эгъо-благъомэ ащыщ горэм зыгорэ кыщыхъугъа? Хьадагъа е джэгуа? (Ш.з.) Чыжьэ дэдэу Къохьап1эмк1э ц1ыфыр 1ужьу дэдэу исэу къа1уатэ - французхэр, инджылызхэр зыдэщы1эхэмк1э (Ш.з.) Мыщ фэдиз мэлмэ уизакъоу уапэта адэ? Ц1ыфи хьи уимыгъусэу (Ш.з.) Ш1ыхьагъэм ык1ыбк1э аскэр ухъумэк1уищ 1ут, ренэу къырак1ук1эу (Ш.з.) При этом характерно, что парцеллят связан с основным высказыванием интонационно или посредством союзов *ык1и, ау, е*. Примеры этой группы парцеллированных конструкций в адыгейском языке встречаются чаще, они более характерны для языка, чем примеры второй группы.

Вторая группа – с парцеллированными предложениями. Например: адыгэ хэкух, ежь абдзахэмэ яц1ыф лъэпкъэгъух. Яч1ыгуи зэголь (Ш.з.) Къызэхьагъэри ыльэгъугъэри Ерстэм гъэш1эгъоны фырекъу, ау зи ы1орэп. Зызэкъуиушьэфэгъэу, Батым ыуж итэу къэк1о (Ш.з.) Шыу закъор афэмьщхэу ык1и афемыплъэк1эу, зэрихабзэу, ынап1э едзыхыгъэу заулэрэ зэхимыхэу щытыгъ. Ет1анэ ош1э-дэмыш1эу къашъом къытетьэдагъ (Ш.з.) Ищык1агъэу хъумэ, емыхъырэхъышахэу ыпсэ къурмэн фиш1ын, а зыр арышъы и1эжьыр. Ау ари ащ ищык1агъэп (Ш.з.) Ар зызэхехым, Ерстэм ишъыпкъэу къэгумэк1ыгъ. Суанд пае къэщынагъ (Ш.з.) Чэщым гъогу къырык1уагъэу мычъыгъэти, илэгъунэ ихъанышъ, т1эк1у хэчъые ш1оигъоу ыгу къихьагъ. Ау ари ыдагъэп (Ш.з.) Щэчрэн псыхъо ц1ык1ум ышъхьахэм адэжь, Цуук1эй мэз тхьальэлуп1эм пэмычъыжьэу Цуук1эй къоджэ ц1ык1ури щысыгъ. Ерстэм зыдэс къуаджэр арыгъэ (Ш.з.)

Таким образом, также как и в других языках, парцелляция и парцеллированные конструкции существуют в адыгейском языке. Данная тема является малоизученной в языке. Ее разработка поможет в разрешении некоторых проблем синтаксиса адыгейского языка.

М. К u n o v a (Маикоп)

**Parcellation as a Grammatical Structure of Speech
(Based on the material of historical works by Tembot Kerashev)**

The article is dedicated to the parcellation in the Adyghe language. There is revealed the essence of this phenomenon as a special variety of syntactic connection of language. The author concludes that parcellation exists not only in other languages, but also in the Adyghe language. This aspect of language is not well studied yet. The inquiry into this question will help address some complex aspects of the Adygh syntax. The examples are taken from historical works by Tembot Kerashev.

Б. Х. Л я м о в а (Майкоп)

**Значение для детей творчества Н. Куека,
заложившего основы детского театра**

В адыгейском литературоведении давно выработался устойчивый взгляд на роль и место Нальбия Куека в национальной литературе в целом и детской литературе в частности.

С ранних публикаций на страницах периодической печати и первых сборников стихов молодого автора критики увидели в нем большого, многообещающего поэта.

Нальбий Куек немало сделал в области драматургии: он автор стихотворной пьесы-сказки «Чыгуи огуи зэдытый» («Небо и земля для всех»), «Пщы-оркъ зау» («Война князей и дворян»), «Псым ыхьырэ Іуашъхъ» («Священный курган»), «Тятэжъхэм яорэдхэр» («Песни наших отцов»), «Саусырыкъо имашІу» («Огонь Саусэрыко»), «СышъольгъІу сыжъугъэтІылъыжъ» («Похороните меня») и др.

Н. Куеком переведены на адыгейский язык «Укрощение строп-

тивой» Шекспира, «Хозяйка трактира» Гольдони, «Тартюф» Мольера, «Ревизор» Гоголя, «Иванов» Чехова, отдельные стихи грузинских, немецких, чешских поэтов.

Н. Куек является автором сценария первого адыгейского художественного фильма «Сумерки надежд», завоевавшего главный приз кинофестиваля в Испании, телефильмов о деятелях культуры и искусства.

По поэмам и рассказам Н. Куека созданы телефильмы (Майкоп, Нальчик). Несколько десятков стихов переложено на музыку композиторами Адыгеи.

Одним из ярких примеров обращения Н. Куека к драматургии является пьеса для маленьких зрителей «Чыгуи огуи зэдытый» – «Небо и земля для всех» (сценический вариант назван «Шъэожъемирэ ЦэИунэжьымрэ» – «Мальчик и злой дух»), созданная по мотивам народных сказок. Эта пьеса-сказка демонстрирует неистребимую веру ее автора во всемогущество Человека, ибо после всех злоключений именно Мальчик (главный герой сказки) одерживает победу над злым духом. Немаловажно подчеркнуть, что только люди способны и готовы спасти землю от зла, сумев привлечь на свою сторону и медведя, и лошадь, и колодец, т.е. природу. Причем действовал Мальчик только из альтруистических побуждений, движимый благородной целью – победить ЦэИунэжьа, символизирующего Зло, и восстановить справедливость.

Эта же идея – восприятия человека как центра мира, возвышения его до космических высот – просматривается и в стихах Н. Куека о детях. К примеру, в стихотворении «Мальчишки и солнце» автор-повествователь не на шутку разгневался на солнце за то, что оно скрылось за тучами («пить захотело»), нарушив беззаботное купание мальчишек в реке. Поэт даже выстрелил в светило из лука, сделанного из наклоненных деревьев, стрелами, изготовленными из грома и молнии.

Используя фантастику, гиперболу и олицетворение, Н. Куек дает нам возможность понять истоки его столь бережного, уважительного отношения к маленьким читателям: они, на наш взгляд, в понимании поэтом того, что именно маленькие люди – центр мироздания, значит ничто не должно омрачать их счастья, а если что и случится, он – взрослый, сильный и мудрый – всегда придет им на помощь.

Более чем сорокалетнее творчество Нальбия Куека превзошло даже

самые смелые ожидания первых литературоведов и рецензентов – он сумел не только создать великолепные образцы поэзии, но и стать автором многих драматургических произведений, глубоких по содержанию и новаторских по форме прочно вошедших в репертуар Адыгейского театра.

В. Луанова (Маикоп)

Children's Dramatic Art

The paper discusses some features of children's dramatic art of N. Kuyok. Using various means – fantasy, hyperbole and personification – the author of the mentioned play (“The Sky and the Earth for All”) gives the lessons of the respectful relation to children. This makes this play profound in its meaning.

М. М. Магамедова (Махачкала)

Универсальный характер гендерных стереотипов (на материале женских образов русских и лезгинских сказок)

Релевантным для современной гендерной лингвистики является понятие «гендерный стереотип», получающий свою интерпретацию во всех областях гуманитарного знания – социологии, психологии, культурологии и лингвистике.

Гендерные стереотипы – сформировавшиеся в культуре обобщенные представления о том, как ведут себя мужчины и женщины. Появление гендерных стереотипов обусловлено тем, что модель гендерных отношений исторически выстраивалась таким образом, что

половые различия располагались над индивидуальными, качественными различиями личности мужчины и женщины. В философских, психологических, культурологических текстах прослеживаются гендерные стереотипы, исследования которых позволяют говорить об их универсальной природе.

Вероятность существования универсально распространенных гендерных стереотипов позволяет сделать интересные предположения о возможных эволюционно обусловленных культурных параллелях, связанных с разделением труда между мужчинами и женщинами, и общности психологических характеристик, явившихся следствием этой универсальной формы разделения труда.

В целом гендерные стереотипы достаточно устойчивы во всех культурах земного шара и связаны со значимыми психологическими характеристиками, в соответствии с которыми, мужчины воспринимаются как активные, сильные, самостоятельные и критически настроенные; характеризующиеся потребностью в доминировании, независимости и достижениях, а женщины воспринимаются как более пассивные, слабые, заботливые и адаптивные. Как уже говорилось, стабильность данных стереотипов, обнаруженных во всех культурах и странах мира, является убедительным свидетельством их культурной универсальности.

Язык – невольный свидетель эпох, и отражение опыта, накопленного поколениями, закрепляет данные стереотипы, которые передаются постепенно по мере его усвоения.

Наиболее ярко гендерные стереотипы общества фиксируются и отображаются произведениями устного народного творчества, в том числе и сказками. Как правило, стереотипные женские образы имеют свою семантико-стилистическую специфику и свою функциональную нагрузку, и отражаются шаблонным набором изобразительно-выразительных средств.

Изобразительно-выразительные средства создания образов, естественно, не совпадают в фольклорных и авторских сказках, поскольку первые, передаваясь из уст в уста, с течением времени шлифуясь, приобретают устойчивый и универсальный характер, а вторые являются продуктом авторского мировидения и отражения авторской индивидуальной картины мира.

Наиболее распространены следующие женские сказочные образы: образ ведьмы, колдуньи, бабы-яги (кафтар-къари, кус-кафтар), образ матери, образ молодой красавицы, образ мачехи, образ бабушки.

Женские персонажи и стереотипные представления о них универсальны для разных народов, однако лексико-стилистические средства, используемые для описания их характеристик уникальны. Интерес представляют универсальность качеств, создающих концептуальный образ женственности и сравнительные обороты, метафоры, эпитеты, отображающие стереотипные представления о прекрасном у разных народов. Как правило положительные женские образы характеризуются такими качествами как мудрость, доброта, красота, отрицательные – злобность, уродство.

M. Magamedova (Makhachkala)

Universal Nature of Gender Stereotypes (Based on the material of female images of Russian and Lezghian fairy tales)

The concept of «gender stereotype» receiving its interpretation in all fields of humanitarian knowledge – sociology, psychology, culturology and linguistics, is relevant to modern gender linguistics.

Gender stereotypes are generalized concepts formed within the human culture with respect to the way men and women behave. Appearance of gender stereotypes is determined by the fact that historically, the pattern of gender relations was formed in a way that sexual distinctions were positioned over individual, qualitative distinctions of male and female personalities.

The gender stereotypes can be traced in philosophical, psychological and culturological texts, the study of which make it possible to talk about their universal nature.

As a whole, gender stereotypes are rather stable in all cultures of the globe and are associated with meaningful psychological characteristics,

according to which men are perceived as active, strong, independent and critically-minded, characterized by aspiration for domination, independence and achievements; whereas women are perceived as more passive, weak, careful and adaptive. As already mentioned, the stability of these stereotypes, evidenced in all cultures, is a convincing proof of their cultural universality.

Most visibly gender stereotypes of a society are reflected in folklore, including fairy tales. As a rule, stereotypical female images have their semantic and stylistic specificity and functional significance.

Most common are following female magic images: witch, sorceress, Baba-Yaga (kaftar-kyari, kus-kaftar), image of mother, image of a young beauty, image of stepmother and image of grandmother.

While female characters and their stereotypic perception are universal for different nations, the lexical and stylistic means used for the description of their characteristics are unique. Of interest are universality of qualities forming conceptual notion of femininity, as well as comparative figures of speech, metaphors and epithets reflecting stereotypic notions of the Beautiful, shared by different peoples of the world. As a rule, positive female images are characterized by such qualities as wisdom, kindness and beauty; whereas negative ones are characterized by malignancy, ugliness, etc.

Д. М. Магомедов (Махачкала)

Функциональная характеристика лексики дагестанских языков

В лексикологической практике принято подразделять словарный фонд по происхождению и по функциям, составляющих его лексических единиц. Классификация по происхождению непосредственно связана с историей носителей языка и их взаимоотношениями с другими народами. Вторая – функциональная классификация имеет практическое значение и связана с отношением носителей языка к лексике (и вообще к языку) и практикой использования самой лексики.

Словарный фонд современных дагестанских языков формировался в течение тысячелетий. Основу словарного фонда составляют: а) слова, унаследованные данным языком от доисторических времен, когда предки современных дагестанских народов – аварцев, даргинцев, лакцев, лезгин, табасаранцев и др. – составляли некое единство, скажем условно – группу очень близких прадагестанских племен, говорящих на более или менее близких между собой диалектах или говорах; б) слова, возникшие в каждом языке уже после того, как сформировались отдельные дагестанские (аварский, даргинский, лезгинский...) языки, со своими диалектами, говорами и в) слова, заимствованные каждым отдельным языком из других языков.

При следовании этому постулату в современном, например, аварском языке должны быть выявлены пласты слов, унаследованных и из иберийско-кавказского, и из нахско-дагестанского, и из дагестанского, и из аваро-андо-цезского праязыков, а также из прааварского (или древнеаварского) языка. Какие эти слова? Безусловно, речь должна идти о таких лексических единицах, без которых немислимо функционирование даже самого примитивного языка. Это – слова, обозначающие ближайших родственников («отец», «мать», «брат», «сестра», «сын», «дочь» и т.п.) и человека («мужчина», «женщина», «девушка», «мальчик»); части тела («голова», «рука», «нога», «глаз», «нос», «палец», «волосы» и т.п.), личные, указательные местоимения («я», «ты», «мы», «вы», «он», «они» и т.п.), числительные (единицы), прилагательные («белый-светлый», «темный-черный», «синий-зеленый»), глаголы («стоять», «идти», «лежать», «есть», «пить», «рубить», «колоть», «резать», «сжигать», «взять», «дать», «варить» и т.п.). Но сказанное нельзя понимать в том смысле, что в современном аварском языке должны быть, соответственно количеству предшествовавших ему праязыков, несколько слов «отец», несколько – «мать», несколько – «брат» или несколько глаголов «стоять», «идти», «лежать», «дать» и т.д. Речь идет о следующем: путем историко-сравнительного анализа одних и тех же лексических единиц во всех иберийско-кавказских языках должны быть восстановлены формы вышеперечисленных слов, например, формы слова «брат», которые были (могли быть) последовательно в следующих праязыках: в древнеаварском (путем внутренней реконструкции), в аваро-андо-цезском (путем

сравнения слова «брат» в древнеаварском языке, в андийском и цезском праязыках), в дагестанском (путем сравнения слова «брат» в аваро-андо-цезском праязыке), в даргинско-лакском праязыке (путем сравнения слова «брат» в нахском и дагестанском праязыках), в иберийско-кавказском праязыке (путем сравнения слова «брат» в нахско-дагестанском, абхазо-адыгском, картвельском праязыках). При этом слова «брат» в древнеаварском, праандийском и працезском должны быть более близки друг к другу, чем формы этого же слова в современных аварском, андийском, багвалинском, ботлихском, цезском, хваршинском... языках; и далее «по обратной пропорции» – в пранахском и прадагестанском – более близки, чем в прааваро-андо-цезском, прадаргинско-лакском и пралезгинском языках; в пранахско-дагестанском, праабхазо-адыгском и пракартвельском – более близки, чем в пранахском, прадагестанском. Иными словами, чем отдаленнее от нас временной срез, тем большее сходство должны обнаруживать восстанавливаемые историко-сравнительным методом формы слова «брат».

Данные рассуждения в смысле их реальности правомерны постольку, поскольку правомерно говорить об иберийско-кавказской семье родственных языков и, соответственно, об иберийско-кавказском праязыке. Однако, иберийско-кавказское генетическое единство, несмотря на некоторые бесспорные аргументы в его пользу, пока еще остается научной гипотезой, которая ждет дополнительных подтверждений. Своё веское слово должны сказать историко-сравнительные исследования в области лексики, которые позволят выявить более или менее регулярные ряды звукосоответствий между различными ветвями иберийско-кавказских языков – нахско-дагестанским, абхазо-адыгским и картвельским. Поэтому относительно лексического наследия праязыка в отдельных дагестанских языках более или менее удовлетворительно можно говорить лишь о лексических единицах, унаследованных этими языками от дагестанского праязыка.

К лексическим единицам, унаследованным каждым дагестанским языком от дагестанского праязыка, относятся слова основного словарного фонда – многие названия частей тела и болезней, членов семьи и родственников, небесных тел и явлений природы, окружающей местности, некоторых растений, продуктов питания, домашних и диких животных,

числительные и т.п., то есть те лексические единицы, без которых немислимо функционирование даже самого неразвитого («примитивного») языка. Например:

Зуб – авар. *ца, са, ча, ша*, анд. *сол*, ахвах. *чило*, багв. *сал*. ботл. *салу*, карат. *сали*, тинд. *салу*, чамал. *сал*, бежт. *сила*, гунз. *сила*, хварш. *сел, сьл*, дарг. *цула, сула*, агул. *селеб, сьхв*, арч. *ссат*, будух. *сил*, крыз. *сохв*, лезг. *сас, сахв*, рут. *сьла*, таб. *силиб, сахв, слиб*, удин. *улух*, хиналуг. *цулоз, цах. сьли*.

Сердце – авар. *ракI*, анд. *рокIо*, ахвах. *ракIва*, багв. *ракIва*, ботл. *ракIва*, годоб. *ракIва*, карат. *ракIва*, тинд. *ракIва*, чамал. *йакIва*, бежт. *йакIо // ракIо*, гинух. *рокIе*, гунз. *ракIу*, хварш. *локIва*, цез. *рокIу*, дарг. *уркIи*, лак. *дакI*, агул. *йиркIв*, арч. *икIв*, буд. *йикI*, крыз. *йикI*, лезг. *рикI*, рут. *йикI*, таб. *йукI, йикI*, удин. *ук, укк*, хиналуг. *ункI*, цах. *йикI* и т.д.

D. M a g o m e d o v (Makhachkala)

Functional Description of the Vocabulary of Dagestan Languages

The article is devoted to the functional description of the vocabulary of Dagestan languages. The words of the primary fund, inherited by each Dagestan language from the Dagestan parent language are examined.

The words of the primary vocabulary fund – many names of parts of the body and illnesses, family members and relatives, heavenly bodies and natural phenomena, surroundings, some plants, food, domestic animals and beasts, numerals are lexical units etc., inherited by each of Dagestan language from the Dagestan parent language.

Iberian-Caucasian genetic unity, in spite of some indisputable arguments in its favor, remains a scientific hypothesis, which waits for additional confirmations. Historical-comparative investigations in lexicology allowed revealing more or less regular series of sound correspondences between different branches of Iberian-Caucasian languages – Nakh-Dagestani, Abkhaz-Adygh and Kartvelian.

М. А. Магомедов (Махачкала)

Опыт досоставления и редактирования Аварско-русского словаря

Аварско-русский словарь был издан два раза. Первый раз – латинским шрифтом в 1936 году был издан словарь, составленный Л. И. Жирковым¹. Второй словарь был составлен М.-С. Саидовым. Он был издан в Москве в 1967 году. С тех пор прошло много времени и настала необходимость написания нового словаря, отвечающего требованиям нового времени и отражающего реалии сегодняшнего дня. Такой словарь был составлен группой исполнителей под редакцией М. Гимбатова. По решению ученого совета института нам (Алиханову С. З. и Магомедову М. А.) было поручено редактирование и досоставление данного словаря. Редактирование оказалось очень трудоемкой работой из-за больших изменений, которые нам пришлось внести в саму структуру словаря.

Как показывает опыт, словарь иногда может содержать очень много заимствований из русского языка, которые, на первый взгляд, стали лексемами данного языка, но в словарях отмечаются без адаптации (т.е. как в языке заимствования). По этой причине они не несут никакой новой информации.

Не всегда словарь в полной мере отражает характерные особенности данного языка. Имена существительные аварского языка, как известно, обладают категориями класса, числа и падежа. Имеется три грамматических класса. Первые два класса относятся к человеку. Чередование показателей I и II гр. грамматического класса не приводит к образованию новых слов, т.е. формы с начальными показателями (кроме нескольких имен существительных (*вас* "мальчик" – *яс* "девочка", *вац* "брат" – *яц* "сестра" и т.д.), не являются разными лексемами. От первых двух семантически отличаются формы третьего грамматического класса и

---

¹ По последним данным (см. сб. НекЮ заманаялгул кучИдулги ..МахIачхъала, 1929 (сост. Г. Шамхалов) в составлении данного словаря активное участие принимал А. Шамхалов. После его ареста, Л. И. Жирков вынужден был убрать фамилию Шамхалова А. из списка составителей.

формы во множественном числе с начальными показателями числа (в именах и в глаголе). Говоря проще, мы решили оговорить вначале, что в аварском языке исконные слова, начинающиеся с звука **в**, а также **й** (графически **е, я, ю, йо, йи**) всегда являются словами с начальными классными различителями. Они – формы одного слова, как формы грамматического рода русского языка, поэтому нет необходимости давать в словаре слова и на начальные **б** и на начальные **й** как самостоятельные словарные статьи. Слова **векеризе** и **екеризе** являются формами одного слова "бегать", а не самостоятельными лексическими единицами, в отличие от **бекеризе** которое имеет второе значение «скакать». Все слова II гр. класса (кроме нескольких имен существительных, о которых было сказано выше) мы даем в соответствующих местах с определенным указанием, например: **екеризе** см. **векеризе**.

В буквах **е, й, ю, я** мы даем только заимствованные слова, кроме названных имен существительных. Если слово в форме одного грамматического класса имеет самостоятельное значение, которого нет в форме другого грам. класса, или оно может субстантивироваться, то для данного слова должна быть отдельная словарная статья, например: **жавабияб** «ответственный», но **жавабияв** не только «ответственный», но и «ответчик».

При образовании форм мн. числа и падежа в основе слова происходят определенные изменения, которые должны найти свое отражение в словаре. Для имен существительных в словаре даны в скобках суффиксы эргатива родительного падежа и множественного числа.

В словаре должны быть даны в качестве основных только формы им.п. ед. числа имен и инфинитивы глаголов. Падежные формы имен даются только в том случае, если они лексикализованы.

Ошибочной оказалось и то, что в словаре в качестве основного слова дана форма родительного падежа из-за того, что ей в русском языке соответствует форма прилагательного. Это – аварско-русский словарь, а не русско-аварский. Мы должны ориентироваться на аварский язык, а не на русский. В противном случае придется давать в качестве основных слов и форму эргатива, потому что ей в русском соответствует форма номинатива, и словосочетания, потому что им в русском соответствуют отдельные слова. Это – неправильный путь.

Родительный падеж определенных имен существительных дагестанских(и не только) языков есть относительное прилагательное русского языка, но это не является основанием для того, чтобы считать форму род. падежа словарной единицей. Нельзя оперировать сравнительными умозаключениями, а нужно исходить из фактов самого языка. Нам приходится удалять из словаря подобные формы, а их иллюстративный материал использовать в формах номинатива.

В качестве словарных единиц дано огромное количество диалектизмов, которые не имеют какого-либо применения в составе литературного языка. Литературный язык нельзя смешивать с его диалектами. Существуют диалектологические словари, которые должны отражать все богатство диалектной лексики.

Самым большим недостатком в словаре М. Саидова считается, во-первых, несоответствие написания букв правилам орфографии и, во-вторых, как следствие, неотражение в словаре тех фонем, которые имеются в аварском литературном языке. Это фонемы *кк*, *кIкI*, *лль*, *лI*, *сс*, *хх*, *цц*, *цIцI*, *чч*, *чIчI*. Все они, кроме *лI*, применяются в письме, но их почему-то нет в алфавите. Для новописьменного языка, каким является аварский (письменность на кириллице была введена, как известно, в 1938 году) несоответствие букв алфавита звуковому составу является непозволительной «роскошью». Такие несоответствия в европейских языках являются результатом вековых изменений, происшедших после появления на них письменности. Мы такие изменения вводим изначально, не думая о том, какими же они будут через столетия. Поэтому все эти буквы должны быть в алфавите. Кроме того, не все они являются и парами по геминации: *к* – простой заднеязычный спирант, *кк* – заднеязычная аффриката; *кI* – заднеязычный абруптивный смычный, *кIкI* геминированная непридыхательная аффриката и т.д. По нашему глубокому убеждению, всех их нужно дать (кроме *лI*) как в алфавите так и отдельно каждую в словаре, а не так, как они даны в данном словаре: *кк* внутри *к*, *кI* внутри *кIкI* и т.д.

M. A. Magomedov (Makhachkala)

Experience of Recompiling and Editing Avar-Russian Dictionary

As experience shows, dictionary sometimes may contain plenty of borrowings from Russian, which, at first thought, have become lexemes of the given language, but which are noted in dictionaries without any adaptation (i.e. as borrowings in the language). For this reason, they do not carry any new information.

It is not always the case that dictionary completely reflects characteristic features of the given language. It is well known that nouns in Avar language possess the category of class, number and case. There are three grammatical classes. The first two classes refer to a person. The alternation of grammatical markers of grammatical classes I and II does not result in the formation of new words, i.e. forms with initial markers are not different lexemes.

When building plural noun forms and cases, certain changes occur in a word-stem, and these changes are to be embodied in the dictionary. As for nouns, there are ergative suffixes of genitive case and plural suffixes given in brackets in the dictionary.

As initial forms, there must be given only noun forms of nominative case singular and infinitives of verbs. The case forms of nouns are indicated only if they are lexicalized.

It has also proved to be wrong that the dictionary gives a genitive case form as the initial one on the grounds that in Russian it corresponds to an adjective form. This is an Avar-Russian dictionary, rather than Russian-Avar. We should focus on the Avar language rather than on Russian.

The genitive case of definite nouns in Daghestanian and some other languages is a relative adjective in Russian, but this is not a reason to consider the form of genitive case to be a dictionary entry. We should not rely upon comparative conclusions, but rather should proceed from the facts of the language itself. So we have to delete such forms/entries from the dictionary and to use their illustrative material in the entries containing respective nominative forms.

There are a great number of dialectal expressions included in the dictionary, which are in no active use in the literary language. Literary language should not be confused with its dialects. There are specific dialectal dictionaries which are to reflect all wealth of dialectal vocabulary.

For emerging written languages like Avar (the system of script in Cyrillic is known to be introduced in 1938) discrepancy between letters and sounds is an excessive “luxury”. Such discrepancies in European languages are the result of age-old changes which took place after the appearance of their script systems. We introduce such changes initially, without thinking about their consequences. So, all these letters should exist in the alphabet.

М. И. Магомедов (Махачкала)

Понятие подлежащего и эргативность в аварском языке

Проблема эргативности заключается, как правило, в том, чтобы найти приемлемый способ анализа предложения языков эргативного строя по членам предложения, т.е. в необходимости ответить на вопрос: где подлежащее в предложении эргативной конструкции?

В аварском языке к числу главных членов предложения принято относить подлежащее, сказуемое и объект. В зависимости от категории переходности//непереходности глагола-сказуемого аварское предложение может иметь диремную и полиремную конструкции. Два главных члена предложения – подлежащее и объект – выражаются именными частями речи: существительными, местоимениями разных разрядов, числительными и др.

Синтаксическая сущность главных членов предложения может быть определена лишь в рамках синтаксической корреляции. Подлежащее в аварском языке входит в предикативную основу, хотя не является носителем предикативности. Его участие в оформлении предикативной основы состоит в том, что оно координируется с глаголом-сказуемым в классе и числе.

Таким образом, классное спряжение глагола и субъектно-объектная координация выраженного им сказуемого с подлежащим и объектом являются важными грамматическими характеристиками аварского языка, на основании которых можно определить сущность и своеобразие главных

членов предложения.

Как известно, подлежащее – один из главных членов, входящих в состав предикативной основы предложения, связанный со сказуемым субъектно-объектными отношениями и обозначающий производителя действия или носителя состояния.

Какими же признаками характеризуются подлежащее и дополнение? Какие существуют критерии для их определения?

Прежде всего, подлежащее – это независимый член предложения. От подлежащего в той или иной степени зависят другие члены предложения, но само подлежащее не подчиняется ни одному из них, а координируется со сказуемым. Однако подлежащим может быть не всякий независимый член предложения. Например, в предложениях Бакъ баккана "Солнце взошло" и Эмен хехго щвана "Отец быстро пришел" члены предложения баккана "взошло" и хехго "быстро" находятся каждое на независимом положении, но ни одно из них не является подлежащим. Причиной является то, что указанные члены предложения не имеют предметного содержания. Следовательно, вторым признаком определения подлежащего является его предметное значение. Например, подлежащим является слово т1ехъ в предложении Васас т1ехъ босана "Мальчик купил книгу".

В число главных членов предложения большинством исследователей аварского языка включается прямое дополнение-номинатив на том основании, что в переходной конструкции глагол формально-грамматически связан с прямым дополнением, а не с подлежащим в эргативе.

Мы считаем, что член предложения, обладающий предметным значением, может считаться подлежащим лишь в том случае, если оно имеет еще и статус синтаксической независимости и если эта независимость обозначена каким-либо самостоятельным грамматическим средством. Таким средством обозначения независимости подлежащего служит в аварском языке номинатив.

Специфические особенности именных членов аварского предложения определяются характером глагола. Глагол в аварском языке изменяется по классам и числам субъекта и объекта: при глаголах переходной семантики содержится морфологическое указание на объект действия в виде классно-числовых показателей, а при глаголах же переходной семантики – на субъект.

Кроме того, разграничение подлежащего и дополнения можно осуществить с помощью логического анализа и постановкой вопросов.

Например, в предложении *Васасда эмен вихъана* "Сын увидел отца" к слову *эмен* (номинатив) "отец" ставится вопрос *щив?* "кто?", а к другому именному члену предложения *васасда* (локатив) "сын" – *лъида?* "кто?" (букв. "кем?"). Следовательно, разные слова, имеющие разные падежные формы, отвечающие на разные вопросы и отличающиеся друг от друга классно-числовой координацией, не могут считаться одноуровневыми членами предложения. Здесь слово *эмен* является подлежащим, а слово *васасда* – дополнением. Глагол-сказуемое переходной семантики *вихъана* своим префиксальным классно-числовым показателем координируется с подлежащим *эмен*. Подлежащее *эмен* и дополнение *васасда* взаимно предполагают друг друга.

Однако независимое положение и предметное значение сами по себе еще не составляют подлежащего. Здесь важна также морфолого-синтаксическая характеристика слова. В аварском языке в функции подлежащего выступает независимая, прямая форма имени, выраженная номинативом, с которым координируются классно-числовые показатели глагола-сказуемого. Например: *Инсуе бокъула гӀеч* "Отец любит яблоко" (букв. "отцу любит яблоко"). Здесь префиксальный классно-числовой показатель глагола-сказуемого *б-* координируется с именем в номинативе *гӀеч*, являющимся подлежащим. В аварском языке, как известно, нет категории лица, поэтому координация может идти лишь по линии класса и числа.

Аварские именные члены предложения – подлежащее и дополнение – отличаются друг от друга своими морфологическими формами. Роль слова в предложении определяется, как правило, по его морфологическому оформлению. Каждый именной член предложения имеет специально приуроченный к нему падеж, который является его единственной формой выражения. Таким падежом для подлежащего аварского языка является номинатив. Падежными формами дополнения могут быть следующие: номинатив, эргатив, датив, посессив, локатив. Эти именные члены, каждый из которых характеризуется определенным семантическим своеобразием и обладает соответствующей падежной формой, обусловленной характером глагола-сказуемого, имеют одинаковый синтаксический статус – все они выполняют функции дополнения.

M. I. Magomedov (Makhachkala)

Concept of the Subject and Ergativity in the Avar Language

The present paper deals with the definition of syntactical function of the main parts of the sentence in Avar. The problem of ergativity in Avar is also analyzed.

The main parts of the sentence in Avar are subject, predicate and object. Depending on categories of transition//intransition of the verb-predicate an Avar sentence may have direm or polyrem constitution. Two main parts of the sentence – subject and object – are expressed by nominal parts of speech: nouns, pronouns of different categories, numerals, etc.

The verb in Avar changes according to classes and numbers of subject and object: with transitive verbs there is morphological indication to object of the action as class-number indices, and when the verb is intransitive – to subject.

The role of the word in the sentence is defined, as a rule, by its morphological design. Every nominal part of the sentence has a specially attached case, which is its only one form of expression. Such case for subject of Avar is nominative.

З. М. Маллаева (Махачкала)

Способы грамматикализации пространственных значений в дагестанских языках

Процесс познания мира начинается для человека с восприятия пространства. Поэтому понятийная категория локализации присутствует в языковой картине мира любого народа, несмотря на разное восприятие пространства разными народами и на наличие разных средств выражения пространственной семантики в разных языках. Особый интерес в этом

плане представляют дагестанские языки, в которых представлено большое количество языковых средств, прегнантно выражающих локализацию объекта в пространстве относительно ориентира.

Возросший в последнее время интерес к грамматике пространства объясняется в том числе и тем обстоятельством, что пространственные категории являются центральными для человеческого мышления. Окружающий нас мир существует только в пространстве и во времени. Поэтому каждый язык обладает определенным набором лексико-грамматических средств, выражающих семантику пространственной локализации. И в то же время, каждый язык обнаруживает определенную специфику языковых средств, выражающих семантику пространства. Выявление причин этой специфики, причин этого разнообразия, непосредственно связано с вопросами глоттогенеза языка, и переоценить его значение трудно.

Хотя термин «грамматикализация» введен в научный оборот известным индоевропеистом А. Мейе сравнительно недавно [1912], в значении «приобретение грамматического статуса словом, бывшим до этого автономным», еще задолго до появления этого термина вопросы развития грамматических показателей из лексических единиц рассматривались в трудах В. Гумбольдта, Г. Пауля и др. Единственным нормальным способом возникновения формальных элементов в языке Г. Пауль считал словосложение. Исходя из того, что «новое создается только на основе синтаксиса», Г. Пауль уточнял, что «... образование суффиксов не является делом какого-то определенного доисторического периода, завершаемым в определенный момент, что оно представляет собой процесс, постоянно повторяющийся на протяжении всего того времени, пока язык остается живым и продолжает развиваться» (Г. Пауль).

Наречное происхождение материально и функционально тождественных превербов и послелогов в дагестанских языках не вызывает сомнения. Выражение пространственных отношений посредством наречий места предшествовал всем остальным. Фиксированная позиция наречий перед глаголом и после имени содействовала их превращению в превербы и послелого. Послелого, в свою очередь, превращались в падежные аффиксы, с пространственной семантикой. Историческая эволюция языка представлена перманентным превращением лексических единиц в грамматические, «лексика выступает в качестве в качестве главного

источника грамматики» (Т. А. Майсак). Процесс превращения послелога в падежный аффикс или наречия места в преверб не протекал одинаково в разных дагестанских языках и даже в диалектах одного и того же языка. Наречия места преобразовались в стройную систему превербов в даргинском, лакском и лезгинских языках. В аварском и андо-цезских языках этот процесс находится на уровне словосочетания: наречие + глагол. Хотя некоторые исследователи отмечают в аварском языке процесс становления превербов.

Процесс преобразования послелогов в падежные аффиксы носит более равномерный характер и представлен по всем дагестанским языкам, хотя и не в одинаковой степени.

В докладе предполагается дать типологический анализ системы превербов и местных падежей в дагестанских языках и выявить степень грамматикализации пространственных отношений в глагольной и именной системе дагестанских языков.

Z. M a l l a e v a (Makhachkala)

Means of Grammaticalization of Space Meanings in Dagestan Languages

The process of cognition of the world by a human being begins with the perception of the space. Therefore the conceptual category of localization is present in linguistic picture of the world of every nation, although different nations have different perception of space, resulting in different means of expressing space meaning in different languages. Dagestan languages are especially interesting in this regard. The mentioned languages have numerous means, showing localization of the object in space from some reference point.

Growing interest to the grammar of space can be explained also by the fact that space categories are central for human thinking. Our environment exists only in space and time. Consequently, language possesses definite set of lexical and grammatical means, which express semantics of space localization. At the same time, every language has specific character of language means

which express semantics of space. Examining of the causes of this specific character, of this variety is directly connected with the problems of glottogenesis of the language, and it is difficult to overestimate its importance.

The term “grammaticalization” was introduced into linguistics by famous Indo-European scholar A. Meillet relatively recently [1912], in the following meaning “acquiring grammatical status by a word which was autonomous before”. But long before appearance of this term problems of development of grammatical indices from lexical units were studied in the works of V. Humboldt, H. Paul and others. H. Paul [1960: 385] considered word-compounding as the only normal means of building formal elements in the language. According to the fact, that “new is created on the basis of syntax”, G. Paul clarified that “... suffix building was not the matter of pre-historic period, completed at a definite moment, it is a process, which is constantly occurring, till language remains alive and continues to develop” [Paul 1960: 412- 414].

Adverbial origin of materially and functionally identical preverbs in Dagestan languages doesn't arise doubt. Expression of space relations by means of adverbs of place preceded all others. Fixed position of adverbs before verb and after nouns contributed to its conversion into preverbs. Historical evolution of the language is presented by permanent conversion of lexical units into grammatical, “vocabulary appear in the status of the main source of grammar” [Maysak 2005: 17]. This process was not identical in all Dagestan languages and even in dialects of one and the same language. Adverbs of place transformed into the system of preverbs in the Dargin, Lakskyi and Lezgin languages. In the Avar and Ando-Tsezskyi languages this process is on the level of word-combination: adverb+verb. Though some researchers state that there exists the process of formation of preverbs in the Avar language.

The present paper presents typological analysis of system of preverbs and locative cases in Dagestan languages and reveals the degree of grammaticalization of space relations in verbal and nominal system of Dagestan languages.

Дж. И. М е с х и д з е (Санкт-Петербург)

**Лексема «марджа» / «м̄ржа»
в этнолингвистическом контексте**

Поворот к антропологической лингвистике в исследованиях традиционной духовной культуры, обозначился еще в работах Н. Я. Марра и сторонников его научной теории. Осознание значимости языка, слов и сочетаний особенно возросло с 60-х гг. XX в., что оказало большое влияние на развитие методов исторического анализа и способствовало усилению роли изысканий, посвященных реконструкции смысла и изменению смысла тех или иных высказываний, понятий и представлений в широком культурно-историческом контексте. В данном случае речь идет о лексеме «*марджа*» / «*м̄ржа*», зафиксированной в абхазском, карачаево-балкарском и чеченском языках.

1. Известный этнограф-кавказовед Г. Ф. Чурсин обратил внимание на распространенный у абхазов речевой оборот «*hai, A-Mardzha*», который употребляется для подкрепления просьбы и соответствует русскому «ради Бога». По мысли ученого, в нем законсервировано «воспоминание о каком-то, надо полагать, божестве *Марджа (A-Mardzha)*» – одном из древних божеств, почитавшихся многими кавказскими народами.

2. В карачаево-балкарском языке лексема «*марджа*» употребляется в следующих значениях: побуждение к действию, сопровождение просьбы о помощи, клятва или зарок (любезное сообщение М. Ч. Джуртубаева). В Карачае близ труднопроходимого, «черного», места Аманныхт есть местность *Марджасын*, где некогда находился жертвенник *Марджа*. В верхнем течении р. Индыш в урочище *Марджа* имеются каменные гробницы с «окнами» (обследованы С. Я. Байчоровым).

3. Формула «*М̄ржа яI*» в чеченском языке часто используется для выражения сожаления. Речевые обороты, состоящие из компонента «*м̄ржа*» с каким-либо именем – собственным или нарицательным, одушевленным или неодушевленным, – означают восхищение кем-либо («*М̄ржа М̄риет!*», «*М̄ржа д̄уьне!*», «*М̄ржа з̄ма!*»); поскольку этимология «*м̄ржа*» далека от ясности, перевести их можно весьма

приблизительно с помощью междометий «ах» или «ну». Эти же фразы могут означать и другие эмоции – сожаление, досаду и т. п. (любезное сообщение А. И. Халидова).

Предполагается, что лексема «*марджа*» / «*мържа*» сохраняется как императивная часть древнего заклинания, в котором вербализована просьба к некоей высшей силе – трансцендентальной сущности или божеству. Вопрос состоит в том, к какой именно культурной традиции восходит ее поминание в бытующих выражениях.

Насколько обоснованы параллели с *Марджа* мусульманской мифологии? Это имя связано с падшим ангелом *Иблисом*, который задолго до создания человека был ангелом и носил имя *Азазил*, *ал-Харит* или *ал-Хакам*: согласно одному из вариантов, *Азазил* родился в аду, его отцом был джинн *Маридж*, матерью – созданная из ребра *Мариджа* джинн *Марджа*.

Возможно ли типологическое и семантическое сопоставление «*марджа*» / «*мържа*» с арабской лексемой «*tarġaʿun*» – «источник» от глагола «*raġaʿa*» – «возвращаться к Богу»? (В этом контексте вызывает определенные ассоциации и *миʿрадж* Пророка.)

Лишены ли основания соотнесения *Марджа* с верховным божеством восточно-грузинского пантеона *Мориге Гмерти*?

Вопросы можно продолжить: «В каком направлении пойдет исследование, в конечном счете, зависит от каждого отдельного ученого, от его познавательных интересов и поставленных им вопросов» (Р. К. Козеллек).

J. Meskhidze (Saint Petersburg)

Lexeme “Mardzha” / “Märzha” in the Ethno-Linguistic Context

Investigation of words and collocations on the backdrop of broad cultural-historical context is becoming more and more important. The present paper deals with the lexeme «*mardzha*» / «*märzha*» in three Caucasian languages: Abkhazian, Karachay-Balkar and Chechen.

1. The well-known ethnographer Grigory Chursin has paid attention to the Abkhazian expression: “*hay, A-Mardzha*” which is used for the intensification of requests and corresponds to “for God's sake”. According to the scholar, this expression has preserved the memory of the deity *Mardja (A-Mardja)* – one of the deities venerated by many Caucasian peoples (G. Chursin).

2. In the Karachay-Balkar language the lexeme «*mardja*» is used for calling to action, as well as asking for help (Ch. Dzhurtubaev).

3. The formula “*Mārzha yaI*” in the Chechen language is widely used for rendering different emotions: sadness, admiration, anger, etc (I. Khalidov).

It is assumed that the lexeme “*mardzha*” / “*mārzha*” could be part of an ancient incantation, addressed to some supernatural being or deity. It is to be researched from which cultural traditions do these expressions originate from in the above-mentioned languages.

Л. А. Мисиева (Махачкала)

Гендерные фразеологические единицы характеризующие лиц женского пола в аварском языке

В аварском языке средствами фразеологических единиц актуализируется ряд качеств женщин, которые представляются несущественными для лиц мужского пола. Так, например, фразеологические единицы используются для обозначения внешнего облика женщины:

1. Фразеологические единицы со значением «красивая»: *бадуса бакъ баккарай* «очень красивая» (букв. «из глаз [которой] солнце светит»), *сурат гIадай* «красивая» (букв. «как картинка»).

В основном фразеологические единицы в аварском языке обозначают красоту женщин, для лиц мужского пола актуализируются чаще не внешние качества, признаки, а внутренние.

2. Фразеологические единицы, отражающие умственные способности женщин. При анализе материала обнаружено небольшое количество данных фразеологических единиц: *бетIер гьечIей* «глупая» (букв. «головы

не имеющая»), *гIанкIудул бетIер* «глупая, бестолковая» (букв. «курицы голова») и т.д.

3. Фразеологические единицы, обозначающие черты характера женщин. При анализе данных фразеологических единиц были выявлены следующие ФЕ, называющие черты характера женщин, их психо-эмоциональные свойства: а) женщины плаксивы: *магIу тIезе* «плакать» (букв. «проливать слезы»), *бухIараб магIу тIезе* «сильно плакать» (букв. «лить горячие слезы»); б) женщины болтливы: *кьвачIул кIал бухьунарей* «болтливая» (букв. «не завязывающая верхний (открытый) конец сумки»), *цIумур бараб мацI* «болтливая» (букв. «язык, на котором висит колокольчик»); в) женщина непостоянна: *хисардулеб гьава* (букв. «переменчивая погода»); г) обозначается опрятность женщины, умение наводить чистоту, порядок в доме: *цIилцIиде квер бухьарай* «чистая, опрятная» (букв. «руки которой к венуку привязаны»).

4. Фразеологические единицы, отражающие возраст женщин: *маль гIанасей жо* «совсем еще юная девочка-подросток, на которой не лежит большая ответственность», *гIолей жо* «девочка, приближающаяся к брачному возрасту», *бетIер хьахIльарай* «поседевшая, старая» (букв. «голова у которой побелела») и др.

5. Фразеологические единицы, выражающие поведение женщины в обществе: *кьватIал тирулей* «легкого поведения» (букв. «ходящая по улицам»), *кьватIул жо // кьватIул гьажу* «распутная женщина» (букв. «улицы вещь // улицы сука»), *бокьарал гьунарал гьарулей* «о женщине легкого поведения, способной на все» (букв. «любые подвиги совершающая»).

Как видно из приведенных примеров, в аварском языке образ распутной женщины в основном связывается с улицей, с женщиной, отчужденной от дома и любящей уличный образ жизни.

L. Missieva (Makhachkala)

Gender Phraseological Units, Characterizing Women in the Avar Language.

There are some phraseological units in the Avar language which characterize women and there are no equivalents, characterizing men. There are phraseological units which express the appearance of women:

1. Phraseological units with the meaning “beautiful”: *бадиса бакъ баккарай* «very beautiful», *сурат гIадай* «beautiful».

Phraseological units in the Avar language usually express the beauty of women, as for men, they are characterized from the point of view of inner qualities.

2. Phraseological units which express intellectual abilities of women. Some phraseological units of this group have been found in the analyzed material: *бетIер гьечIей* «stupid», *гIанкIудул бетIер* «muddle-headed, stupid».

3. Phraseological units which express traits of character of women. There were found the following units, characterizing women traits, their psycho-emotional features: а) women are whining: *магIу тIезе* «to cry», *бухIараб магIу тIезе* «to weep»; б) women are talkative: *къвачIил кIал бухъунарей* «garrulous», *цIумур бараб мацI* «talkative»; в) women are inconstant: *хисардулеб гьава* “as changeable weather”; г) phraseological units which describe the neatness of a woman: *цIилицIиде квер бухъарай* «neat, tidy».

4. Phraseological units which express women’s age: *маль гIанасей жо* «youthful, teenager-girl», *гIолей жо* «youthful girl», *бетIер хъахIльарай* «grey-haired woman, an elderly woman».

5. Phraseological units which express behaviour of women in the society: *къватIал тирулей* «dissolute», *къватIул жо // къватIул гьажеи* «dissipated woman», *бокъарал гьунарал гьарулей* «light-minded woman».

The above-mentioned examples of phraseological units show that the image of a dissipated woman in the Avar language is usually connected with the street, and with a woman who is estranged from home.

З. М. Оцомиева-Тагирова (Махачкала)

Анатомическая лексика в географической терминологии

Среди метафорических терминов первое место по частоте употребления в разных языках и по территориальному распространению принадлежит терминам, образованным переносом значений со слов, обозначающих части тела человека и животных. Кажется, не осталось подобных слов, которые таким образом не использовались бы для формирования народной географической лексики. В этот процесс оказались вовлеченными слова, указывающие на внутренние органы: сердце, кишка, легкое, мозг. Однако наиболее часто в разных языках употребляются: голова, глаз, нос, рот, локоть, колено, плечо, шея грива, рог, спина, ребро и другие слова, семантика которых связана с наружными частями человека и животных. В целом данную категорию народной географической терминологии можно назвать анатомической. Легко понять, что приводимые списки далеко не исчерпывают всего богатства метафор, а только показывают типичные примеры.

1. Части тела человека и животных и их географические аналоги в аварском языке: *Къенсер* «бровка террасы, линия излома горного склона»; *Бетлер* «исток, начало, вершина, верховье»; *Глус* «выступающая острая скала, иглоподобная высокая и утесистая вершина горы»; *Нодо* «лобное место, взлобок, холмик»; *Хлемле* «отрог горы, отножина, ветвь горы»; *Меглер* «гора»; *Килищ* «острая скала, пик, отдельная столбообразная скала, недоступная вершина острой формы»; *КІал* «провал, пропасть, долина, ущелье»; *Пегъе\|эгъе* «нижняя часть горы, граница горы с окружающей равниной; низ, подножие, подошва горы»; *Рачел* «горный хребет, протянувшийся узкой полосой на далекое расстояние»; *Хьибил* «скала, крутой склон горы; склон, откос»; *Ллар* «острая вершина»; *РакІ* «середина, центр»; *Мугъ* «горный хребет, цепь высоких гор»; *КІаркъен* «скалистый, обрывистый, высокий берег реки»; *Жал* «грива, каменистый кряж»; *Мугъ* «север, задняя, обратная сторона; удлиненная возвышенность; горная цепь, горный хребет»; *КІал* «ущелье». Приведенные здесь списки позволяют утверждать, что в большинстве случаев метафоры возникают по ассоциациям. В этом сказывается одна из существенных универсалий народной географической терминологии.

В данной работе мы, вслед за Мурзаевым М. делим географическую

терминологию на восемь терминологических рядов, которые специально составлены так, чтобы слова, их слагающие, относились к разным языкам, в том числе не связанным между собой морфологически или генеалогически. Мы соотносим с ними аварские географические названия:

Ряд первый – спина: в аварском *мугь* «спина», но и «горный хребет, цепь высоких гор»; латин. *dorsum* – «спина», но и «хребет, возвышенность»; др. греч. *гахлс* – «спина», но и «хребет» (ср.: *гахиа* – «скалистый берег, береговая скала, прибор»); англ. *back* – «спина», но и «гребень холма» и *chine* – «спинной хребет животного», но и «горная гряда»; болг. *грѣб* – «спина», но и «гребень горы, холма»; казах, и уйгур, *арка* – «спина», но и «возвышенность, горный хребет»; турец. *sirt* – «спина», но и «горный хребет, гребень горы, вытянутая возвышенность»; лакск. *барх* – «спина», но и «горный хребет»; монг. *нуруу* – «спинной хребет», но и «горный хребет, горная цепь» и *сэр* – «позвонок, позвоночный хребет», но и «холм, гряда»; рус. *спинной хребет*, но и «горный хребет»; литов. *курга*, латыш. *kuoge*, *kuoga* – «спина, горб», но и «возвышенность, курган»; литов. *kaubre* – «горб, спина», но и «холм, бугор, небольшая гора» и *gubrys* – «спина, загривок», но и «возвышенность, горка, холм, вершина, гребень»; фин. *selka* – «спина», но и «крюк, возвышенность»; осет. *раг* – «спина», но и «хребет».

Ряд второй – глаз: в аварском *бер* «глаз», но и «открытая водная поверхность на заросшем болоте, глубокая лужа»; араб, айн, эйн – «глаз», но и «родник, источник»; перс, чешм, чешме – «глаз», но и «источник, ручей»; туркм. и азерб. *Гѣз* – «глаз», но и «источник, ручей, иногда речка»; рус. «глаз», а *глазовина* – «открытая водная поверхность на заросшем болоте, окно открытой воды среди болота, глубокая лужа»; арм. *Акн* – «глаз», но и «родник, ключ».

Ряд третий – рот: в аварском *кIал* «рот», но и «провал, пропасть, долина, ущелье»; монг. *ам* – «рот», но и «ущелье, падь, проход»; тюрк, агыз, ауз – «рот», но и «проход в горах»; эвенк, анга – «пасть», но и «ущелье»; рус. *уста* – «рот, губы», но и «устье, место слияния Двух рек или впадения реки в озеро или море»; болг. *уста* – «рот, пасть, губы», но и «вход в пещеру» и *устие* – «теснина, узкий проход между горами». Есть также чешские, польские и словенские соответствия. Осет. *ком* – «рот, пасть», но и «ущелье»; кит. *коу* и *вьет*, *khau* – «рот», но и «устье реки, порт, проход в горах»; арм. *бе-ран* – «рот», но и «устье, место слияния рек». Из

западноевропейских языков параллели: франц. *bouche* – «рот», но и «устье, узкий пролив»; англ. *mouth* – «рот», но и «устье реки». Из классических языков: латин. *Os* – «рот, дыра, вход, отверстие», но и «устье реки».

Ряд четвертый – нос: в аварском *меҕлер* «нос», но и «гора»; рус. нос, но на севере России и «мыс, коса»; болг. нос – «мыс»; тюрк. мурун, бурун – «нос», но и «мыс, окончание гряды, плечо горы»; сюда же относятся тюрк. тумшук – «клюв, конец носа, морда животного», но и «мыс, утес»; монг. хошу – «нос, клюв», но и «мыс, плечо хребта»; хамар – «нос, рыло», но и «мыс, отрог горы, ее выступ»; манс. ньол отвечает той же семантике; кит. цзуй – «нос, клюв», но и «мыс»; вьет. *mi* – «нос», но и «мыс»; чукот. екаак – «нос», но и «мыс». Из западноевропейских параллелей вспомним: франц. *pez* – «нос», но и «острый мыс»; англ. *paze* – «нос», но и «скалистый мыс»; латин. *pasus* – «нос», но и «мыс, коса»; швед. *pas* – «мыс, часть суши между озером и впадающей в него рекой».

Ряд пятый – рог: в аварском *лар* «рог», но и «острая вершина»; рус. рог – «рог», но и много других орографических значений: «острая, зубообразная вершина, пик, мыс, коса, горный отрог, овраг, отвершек балки»; укр. *riz* – «рог», но и «острая вершина, предгорье»; болг. рог – «урочище с одним природным комплексом, вдающимся в другой природный комплекс» (например, лесной клип среди степей); чеш. *roh* – «рог угол», но *roklna* – «овраг, ущелье», что семантически перекликается с балтийскими: литов. *raguva*, латыш. *ragavas* – «овраг, обрыв, ущелье, узкая долина, тесный проход, крутая гора, вершина, глубокая яма»; немец. *Horn* – «рог», но и «горный пик, острая вершина». Отметим также кит. цзяо – «рог», но и «мыс»; вьет. *khau* – «рог», но и «пик, остроконечная вершина».

Ряд шестой – горло: в аварском *щекьер* «горло», но и «ущелье, теснина»; рус. горло – «горло», но и «ущелье, горный проход, устье реки, морской пролив, проран, прорва, проток»; укр. гирло – «горло», но и «устьевой рукав дельты большой реки», гирла Дуная, Днепра. В румын, языке заимствовано из славянских: *girla* – «рукав реки, река». В нижней части Дуная местное румынское население Гырлой называет Дунай. Сербо-хор. *grlo* – «горло», но и «ущелье, теснина»; чеш. и словац. *hrdlo*, польск. *gardlo* имеют помимо основного значения также географические определения. Чукот. пильгин – «горло», но и «проток, пролив, устье

реки»; монг. хоолой – «горло», но и «пролив, рукав реки, долина»; тюрк, богаз (слово, известное и в болг. языке) — «горло, пасть», но и «проход в горах, ущелье, по которому проложена дорога, горный перевал»; тюрк, тамак – «горло», но и «ущелье, теснина в горах, устье реки»; франц. gorge – «горло», но и «узкий проход, ущелье в горах»; англ. throat – «горло», но и «узкий проход, жерло вулкана». Уместно вспомнить соответствия из классических языков: санскрит, gargara – «пропасть»; латин. gurges – «пропасть, пучина, водоворот, бездна».

Ряд седьмой – голова: в аварском *бемлер* «голова», но и «исток, начало, вершина, верховье»; рус. голова – «голова», но и «начало реки, исток, вершина»; болг. глава – «голова», не и глава на река – «исток реки»; франц. tete – «голова», но и «вершина горы»; англ. head – «голова», но и «исток реки, мыс»; эвенк, дыл – «голова», но и «исток, верховье реки, вершина горы»; тюрк, баш, бас – «голова», но и «начало, исток, вершина»; лакск. (Дагестан) бак – «голова», но и «вершина, верх, исток, начало»; чукот. и коряк, левит – «голова», но и «вершина горы, верховье реки»; монг. толгой – «голова», но и «округлая горная вершина, холм»; тадж. сар — «голова», но и «верх, вершина, начало»; вьет, nguен – «голова», но и «начало, исток, родник, плато, равнина».

Ряд восьмой – грива: в аварском *жал* «грива», но и «каменистый кряж»; рус. «грива», но и «горная низкая гряда, возвышенность, удлиненная гора»; литов. ketera – «загривок у животного», но и «горный хребет, верх, вершина»; монг. дэл – «грива», но и «острая вершина, каменная гряда»; казах, жал, джал – «грива», но и «вытянутая возвышенность с крутыми склонами и ясным гребнем»; англ. crest – «грива», холка, гребешок (петуха)», но и «гребень горы». Вспомним: санскрит, grīva – «шея, затылок», но в зендском – «горный хребет»; греч. lotos – «затылок», но и «вершина холма».

Как видим, перенос значений подчинен определенной закономерности. Термины-метафоры строятся в однотипные ряды, в которых четко прослеживается универсальная способность превращения слов, обозначающих части тела человека и животных, в географические термины, обладающие преимущественно геоморфологической (орографической) и гидрографической семантикой. Наличие лексем со значением частей тела человека и животных в географической терминологии является топонимической закономерностью.

Z. Otsomieva-Tagirova (Mahachkala)

Anatomical Lexemes in Geographical Terms

Metaphorical terms, based on parts of the body of humans or animals, are characterized by high frequency of occurrence, as well as wide territorial distribution. Practically all anatomical lexemes are widely used in the formation of geographical vocabulary. The metaphorical process of formation of geographical terms involves such internal parts of the body, as: heart, intestine, lung, brain. However, most frequently, different languages resort to the following words: head, eyes, nose, mouth, elbow, knee, shoulder, neck, mane, horn, back, rib, etc. This category of popular geographical terminology can be named as anatomical.

Different types of metaphorical terminology are formed according to identical patterns, which reflect the universal ability of anatomical lexemes to be transformed into geographical terms. Thus, existence of anatomical terms in geographical terminology can be regarded as a toponymic regularity.

С. У. Пазов (Карачаевск)

Об основных значениях простого глагольного сказуемого и способах его выражения в абазинском языке

В современной лингвистической литературе, посвященной проблемам синтаксиса, сказуемое часто определяется по-разному, наблюдается и терминологическая путаница.

Сказуемое в абазинском языке, выражая модально-временные и субъектно-объектные отношения, является организующим центром предложения. В нем «грамматически сконцентрированы синтаксические функции и именных, и глагольных компонентов предложения других языков (например, русского)» (Ш. К. Аристава).

Основной формой выражения сказуемого является глагол, который в

силу своей полисинтетической природы имеет большие синтаксические возможности. Однако не всякий глагол (не все существующие в современном абазинском языке грамматические формы глагола) может брать на себя функцию сказуемого. Главной глагольной формой, занимающей синтаксическую позицию сказуемого, является финитный глагол. Это могут быть как динамические, так и статические, как переходные, так и непереходные, как первичные, так и отыменные. Функцию сказуемого могут выполнять и инфинитно-вопросительные формы глагола. Все остальные глагольные образования (инфинитные глаголы и инфинитные конструкции) в силу того, что не имеют определенного семантически завершенного значения и не могут самостоятельно выражать время, не используются в синтаксической позиции сказуемого (кроме случаев, обусловленных контекстом, ситуацией).

По своей структуре или компонентному составу сказуемое в абазинском языке бывает простым или составным. Простое глагольное сказуемое сочетает в себе вещественное и грамматическое значения. Идеальной формой выражения простого сказуемого является финитный глагол. При этом динамические глаголы (как обычные, так и релятивные) синтаксическую функцию сказуемого выполняют в семи глагольно-временных формах изъявительного наклонения, статические – в двух. Простое глагольное сказуемое может быть также выражено и другими финитными формами глагола – допускательным, повелительным, желательным, сослагательным, предположительным наклонениями и различными вопросительными формами.

Простое глагольное сказуемое в форме динамического глагола в изъявительном наклонении абазинского языка реализует семь временных форм – одну форму настоящего времени, четыре – прошедшего и две – будущего (К. В. Ломтатидзе; Р. Н. Клычев; Н. Т. Табулова):

– настоящее время выражает действие, которое происходит в момент речи: *Агъвыма пхдзы йишгайуа ашита йцахитI* «Чужое добро уходит также, как и приходит»;

– прошедшее результативное (аорист) выражает однократное совершенное действие: *Ахъапц тоба амц йазцатI* «Золотая гора превратилась в ложь» (соотв.: Сулить золотые горы);

– прошедшее неопределенное обозначает незаконченное действие,

которое протекало в прошлом: *Ан лхІа длайбэжун, ахІа ачвынцІква лхьадзун* «Мать свою дочь наставляла, а дочь мух считала»;

– давнопрошедшее результативное указывает на совершившееся в отдаленном прошедшем времени действие: *Ауицтара аиша пстхІва щарда нкьвнацахьатІ, адунейгы йыквцІхьатІ уагІа щарда* «С тех пор много туч разогнал ветер, и много людей ушло на тот свет»;

– давнопрошедшее незаконченное выражает действие, которое произошло в далеком прошлом и предшествовало другому действию: *Амара таивахьан* «Солнце село (давно)».

В абазинском языке существуют еще и релятивно-динамические глаголы, т.е. производные от статических форм глаголы действия. Они приобретают все признаки первичных динамических глаголов, в том числе и вышеперечисленные временные формы в синтаксической позиции сказуемого.

В абазинском языке, как уже было выше сказано, динамические глаголы имеют две формы будущего времени: будущее первое (или будущее неопределенное) и будущее второе (или будущее определенное). Обе формы могут быть реализованы в синтаксической функции сказуемого:

– будущее первое (неопределенное) обозначает действие, которое должно произойти после акта речи: *Ари ахьвыкІ амив йучІвынІ – ари щымтачара йуфанІ, йыгІвбахьауа ахьвгы амив йучІвынІ – ауи щыбжьанчара йуфанІ, ари йхпахьауагы амив йучІвынІ – хьвлапынчара йуфанІ* «Вот эта часть, медведь, тебе принадлежит – съешь ее утром (на завтрак), и вторая часть твоя, медведь, - пообедаешь им, и третья также для тебя, медведь – съешь ее на ужин»;

– будущее второе (или будущее определенное) также выражает действие, которое должно произойти после акта речи, но с оттенком уверенности и категоричности: *Адзын гІаталтІ. Аласа хІсуиттІ. Сара кІвымжвыкІ аласа йгІалехуаштІ* «Настала осень. Будем стричь шерсть (овец). Я из этой шерсти сделаю черкеску.

Статические глаголы в форме изъявительного наклонения в синтаксической позиции сказуемого, выполняя функцию сказуемого, реализуют две временные формы:

– настоящее время: *ДцІаранІ, кьару батырта йыланІ, йгвы йтула*

даншнI йгласыз асы «Он ловкий, имеет богатырскую силу, чист в помыслах своих как снег»;

– прошедшее незаконченное время: *Абна ачвыцIа апны тишара дукI аман* «На опушке леса имелась большая поляна».

Глаголы в форме императива в абазинском языке часто встречаются в позиции сказуемого, выражая значения ирреальной модальности и абсолютного времени. При этом в положительных формах повелительного наклонения переходный глагол-сказуемое не содержит в своей структуре показатель субъекта во втором лице единственного числа, который должен был бы соотноситься с подлежащим предложения и согласоваться с ним в классе, лице и числе, как это бывает в других случаях. Отсутствие форманта субъекта в структуре сказуемого в данном случае объясняется природой переходного глагола и особенностями эргативной конструкции в кавказских языках и исторической первичностью объектного спряжения транзитива (Арн. Чикобава). Сказуемое, представленное глаголом в повелительном наклонении, может выражать:

– категоричный приказ, повеление, категоричное требование немедленного выполнения чего-либо: *«ЙгIашIарыс! ЙгIашIарыс!»* - *дцIыруан Газали* «Останови! Останови!» - кричал Газали»;

– просьбу, мольбу, уговор: *АчкIвынчваква алыгажсва шырхъаштылхуа апшта сурхъуымраштылын* «На забывай меня, как обычно молодые забывают стариков»;

– совет: *Адзырырта унамдзаскIва укIалта хъауымгылын* «Не поднимай подол пока не вошел в воду (досл.: пока не дошел до брода);

– побуждение, приглашение к действию: *УгIайгва агIапын насып* «Приди (досл.: зайди в гости) весеннее счастье»;

Глаголы желательного наклонения в синтаксической позиции сказуемого выражают абсолютное временное и ирреальное модальное значение пожелания (исполнения желания) как в положительной, так и в отрицательной форме: *Бызшвата йаъу зымгIвагьи удырында, зыквла йгъынквэвугум* «Знать бы все языки, не на плечах же носить» (т.е. знать языки – не в тягость);

Глаголы допускательного наклонения (конъюнктив) в синтаксической позиции сказуемого выражают абсолютное временное значение и ирреальную модальность. Значение конъюнктива может проявляться с

допускательной или побудительной семантикой. Семантика допущения с оттенком призыва часто встречается в таких традиционных формулах абазинской речи, как клятва, заздравный тост, приветствие, проклятие и т.д. *Сара мчы схъузтын сыхъвда ахъвыц ацкыс йцIагIвхаргIамI* «Если я говорю неправду, пусть моя шея станет тоньше волоска».

Глаголы сослагательного наклонения в синтаксической позиции сказуемого имеют ирреальное значение – они выражают действие, которое в действительности не реализовано или еще не осуществлено, но могло бы произойти при определенных условиях. Эти глагольные формы «имеют двойную временную ориентацию: на момент речи и на время действия глагола, выражающего условие... временной план части высказывания, выражающей обусловленность, часто зависит от временного плана другой части, выражающей условие» (Л. П. Чкадуа): *Аслъамбакъ йылиазарквын ауи микъыла дацIихварын, анхара дазибъжъарын* «Если бы это было в силах Асламбака, он за день сделал бы его взрослым и приучил бы к труду».

Глаголы предположительного наклонения (по другой терминологии «заглазная форма глагола») в синтаксической позиции сказуемого выражают реальную модальность (субъективную и объективную) с оттенком неуверенности: *Сара сапхъала араъа йынхуз дхъацIазарын* «Работавший до меня здесь, по всей вероятности, был мужчина».

S. P a z o v (Karachayevsk)

On the Main Meanings of Simple Verbal Predicate and Means of its Expression in Abazin

There are often variations in defining the predicate and some terminological confusion on the problem of syntax in modern linguistic literature.

The predicate in Abazin, as it expresses modal-tense and subject-object relations, is an organizing centre of the sentence. It is where “syntactic functions

of nominal, as well as verbal components of the sentence of other languages (for example Russian) are grammatically concentrated” [Sh. Aristava].

The main form of expressing the predicate is the verb which, due to its polysynthetic nature, has large syntactic opportunities. However, not all the verbs (not all the grammatical forms of the verb existing in modern Abazin) can function as predicates. The main verbal form that takes the syntactic position of the predicate is a finite verb. These can be both dynamic and static, transitive and intransitive, primary and denominative verbs. Predicate function may be fulfilled by non-finite-interrogative forms of the verb. All other verbal forms (non-finite verbs and non-finite constructions), as they do not have particular semantically complete meaning and cannot express tense on their own, are not used in the syntactic position of the predicate (except for the cases determined by the context, situation).

According to its structure or components, the predicate in Abazin can be simple or compound. Simple verbal predicate combines material and grammatical meanings. The ideal form of expressing simple verbal predicate is a finite verb, with dynamic verbs (both usual and relative) fulfilling the function of the predicate in the seven verbal tense forms of the Indicative mood and static verbs – in the two forms. Simple verbal predicate can also be expressed by other finite verb forms – Admissive, Imperative, Optative, Subjunctive, Suppositional moods and various interrogative forms.

Simple verbal predicate in the form of a dynamic verb in the Indicative mood in Abazin has seven tense forms – one Present, four Past forms and two Future forms. [K. Lomatidze; R. Klychev; N. Tabulova]:

– Present tense expresses the action that happens during the moment of speech: *АгIвыма пхдзы йицIайуа аниа йцахумI* “Things belonging to others go away as easily as they come”;

– Past Terminative (Aorist) expresses semelfactive action (fulfilled once): *Ахьаниц тоба амц йазцатI* “The golden mountain has turned into a lie” (Cf.: Promise the moon);

– Past Indefinite means unfinished action that took place in the past: *Ан лпхIа длайбэжун, апхIа ачвынцIква лпхьадзун* “Mother was instructing her daughter, but Daughter was counting flies”;

– Pluperfect Terminative tense means an action that took place long ago: *Ауицтара аниа пстхIва щарда нкьвнацахьатI, адунейгы йыквцIхьатI*

yazla uarda “Since that time a lot of clouds have been taken away by the wind and a lot of people passed away”;

– Pluperfect Interminative tense expresses an action that happened in the past long ago and preceded another action: *Амара ташвахъан* “The sun had set (long ago)”.

In Abazin there are also relative-dynamic verbs, that is the verbs of action derivative from the static forms. They get all the features of the primary dynamic verbs, including the above-mentioned tense forms in the syntactic position of the predicate.

As it has been already said, in Abazin dynamic verbs have two forms of the Future: Future I (or Future Indefinite) and Future II (or Future Definite). Both forms may take the syntactic position of the predicate:

– Future I (Indefinite) means an action that is to happen after the act of speech: *Ари ахъвыкI амиш йучIвынI – ари цымтачара йуфанI, йыгIвбахуа ахъвгъи амиш йучIвынI – ауи цыбжъанчара йуфанI, ари йхпахуагъи амиш йучIвынI – хъвлапынчара йуфанI* “Here is this part for you, the bear, you will eat it in the morning (for breakfast), and another one for you, the bear, you will dine with it and the third part is also for you, the bear to eat it in the evening”;

– Future II (Definite) also expresses an action that is to happen after the speech act, but it has the shade of certainty and categoricalness: *Адзын гIаталтI. Аласа хIсуштI. Сара кIвымжвыкI аласа йгIалсхуштI* “The fall has come. We shall shear the wool (from the sheep). I will make a Circassian coat of it”

Static verbs in Indicative mood in the syntactic position of the predicate and the corresponding function have two tense forms:

– Present tense: *ДуIаранI, къару батырта йыланI, йгъвы йтула дануштI йгIасыз асы* “He is dexterous, has force of a giant, and his thoughts are white as snow”;

– Past Interminative tense: *Абна ачвыцIа анны тишара дукI аман* «There was a big clearing at the edge of the forest”.

Verbs in Imperative form in Abazin can be often met in the predicate position, expressing the meanings of unreal modality and absolute tense. At the same time in positive forms of Imperative mood the transitive predicate verb does not contain in its structure the indicator of the second person singular which should have corresponded to the subject of the sentence and agree with it

in class, person and number, as it happens in other cases. The absence of the subject formant in the predicate structure in this case can be explained by the nature of the transitive verb and peculiarities of the ergative construction in Caucasian languages and the historical priority of the object conjugation of the transitive [Arn. Chikobava]. The predicate expressed by the verb in Imperative mood may mean:

– a strict order, command, categorical demand of doing something immediately: «**ЙгIаиIарыс! ЙгIаиIарыс!**» - *дцIыруан Глазали* “Stop! Stop!

– Gasali was crying”;

– a request, plead, encouraging somebody to do something: *АчкIвынчвакwa алыгажwкwa шырхъаштылхуа аишта сyxъуымраиштылын* «Do not forget me as usually young people forget about the old”;

– advice: *Адзырырта унамдзаскIва уклалта хъауымгылын* “Do not raise the lower hem of your dress before entering the water (literally: until you have reached the shallow of the river);

– encouragement, invitation to fulfill the action: *УгIайгwa агIапын насыт* «Come (literally: Do come to our place) spring happiness”;

The verbs of the Optative mood in the syntactic position of the predicate express absolute tense and unreal modal meaning of the wish (to be fulfilled) both in affirmative and negative form: *Быживата йаъу зымгIвагъи удырында, зыкwла йгъынкъwгум* “I wish I knew all the languages, as you do not have to carry them on your shoulders (that is it is not a burden to speak foreign languages”);

The verbs of Admissive mood (Conjunctive) in the syntactic position of the predicate express absolute tense meaning and unreal modality. The meaning of the conjunctive can have admissive or incentive shade. Admissive semantics can be often found in such traditional formulas in Abazin as a vow, toast to somebody’s health, greeting, curse, etc. *Сара мцы схIвузтын сыхъwда ахъwыц ацкIыс йцIагIахаргIамI* “If I lie, may my neck become thinner than a hair”.

The verbs of Subjunctive mood in the syntactic position of the predicate have unreal meaning – they express an action that has not happened in reality or has not occurred yet, but could happen in certain circumstances. These verb forms “have twofold time orientation: to the moment of speech and to the time of the action of the verb expressing the condition...tense aspect of the part of utterance expressing what is conditioned often depends on the tense aspect of

the other part expressing the condition” [L. Chkadua]: *Асльамбакъ йылиазарквын ауи микъыла дацИхварын, анхара дазибжъарын* “If Aslambek could, he would make him grown up in a day and trained him to work”.

The verbs of suppositional mood (in another terminology “behind-one’s-back” verb form) in the syntactic position of the predicate express real modality (subjective and objective) with the shade of uncertainty: *Сара санхъала араъа йынхуз дхъацГазарын* “The one who worked here before me must be male”.

П. Д. П а т а х о в а , М. В. М и ш а е в а (Махачкала)

**Модификация пространственной семантики
превербов в абстрактную
(в даргинском, немецком и английском языках)**

В исследуемых языках представлен целый ряд глаголов, образованных с помощью пространственных превербов, которые в той или иной степени отошли от своих первоначальных значений. Общей чертой пространственных превербов даргинского, префиксов немецкого и постфиксов английского языка является то, что они постоянно десемантизируются. Причем степень десемантизации в разных глаголах различна.

В даргинском языке функционирует огромное количество глаголов, образованных посредством превербов *че-* и *че-б (в, р)-*, но в большинстве новообразованных глаголов семантика пространственного преверба стерлась, в них произошло семантическое переосмысление: *чеб-бицлес* «отомстить» – *чеб-бирцлес* «мстить»; *чеб-биэс* «победить» – *чеб-бирес* «побеждать»; *чеб-аклес* «ожить» – *чеб-алклес* «оживать» и т.д. Изначально во всех этих и других глаголах, образованных с помощью превербов *че-* и *че-б (в, р)*, была представлена пространственная семантика.

В исследуемых языках среди префиксальных глаголов имеются мотивированные, частично мотивированные и немотивированные

образования. Характер мотивированности тесным образом связан со степенями разложения производных. Наиболее четкая мотивация наблюдается у глаголов, превербы которых сохранили первоначальную пространственную семантику и свободно членятся на преверб и основу, например: глаголы с превербом *ка-* с семантикой направления «сверху вниз», например: *кабакIес* «вдеть» (сверху вниз), *кабикес* «упасть (вниз)», *кабицес* «спускаться», *кабурхIес* «гнать (сверху вниз)», *кагIес* «утонуть», *какъес* «насыпать», *каркес* «падать (вниз)», *картIес* «налить» и т.д.

Нередки случаи, когда при четкой членимости производного на префикс и основу наблюдается определенная идиоматичность семантики производного. Часто имеет место, когда у многозначного глагола одни лексико-семантические варианты (ЛСВ) мотивированны, а другие – нет. Например, полисемантический глагол *aufheben* располагает следующими значениями: 1) «поднимать»; 2) «прекращать», «оканчивать»; 3) «отменить», «упразднить», «ликвидировать»; 4) «вылавливать», «ликвидировать (банду)»; 5) «сохранять», «обеспечивать», «устранять»; 6) мат. «сокращать». Мотивированным является первый ЛСВ значением опорного глагола *heben* «поднимать», остальные ЛСВ немотивированны. Хотя, в некоторых случаях, можно восстановить мотивацию, зная этимологию слова.

В даргинском языке у большинства глаголов с направлятельными превербами на базе пространственных значений также развиваются абстрактные значения:

а) глаголы с направлятельным превербом *ка-* с семантикой направления «сверху вниз»: *кабарцес* «поместиться», *кабердес* «разломать», *кабилтIес* «удалять (зуб)», *кабирхъес* «печатать».

б) глаголы с пространственным превербом выражения семантики направления «движение вверх» *че*: *чебакIес* «прийти (внезапно)», *чебарсес* «накрутить веревку на что-л.», *чебасес* «снять».

в) глаголы с превербом, выражающим направление к объекту по горизонтали *са-*: *сабалтес* «передавать», *сабацIес* «перейти», *сабилтIес* «выводить», *сабитIес* «вывести» и т.д.

г) глаголы с превербом *бет-*, указывающим на движение в направлении «отсюда туда (в сторону от говорящего)»: *бетикес* «завершиться», *бетиркес* «завершаться», *бетикъес* «теряться».

Как отмечает С. М. Темирбулатова: «Локальные превербы менее срослись с производящей основой глагола. Они чаще всего встречаются в сочетании с направительными, в составе сложных превербов выступают первым компонентом. Присоединение локального преверба к глаголу с направительным превербом меняет семантику глагола: *кассара* «снять сверху», *чи-кассара* «терпеть». Присоединение пространственного преверба не только меняет оттенки пространственных значений глагольного действия, но может путем развития абстрактных значений на базе локальных изменить и лексическое значение глагола». Например, преверб *ка-*, означающий направление «сверху вниз» (*кабацлес* «спуститься», *кабицлес* «спускаться», *кабикес* «упасть»), приобретает следующие абстрактные значения: 1) помещение в какое-либо пространство – *кабарцес* «поместиться», *кабалтес* «сажать», *кабатес* «посадить», *кабаклес* «всунуть», *какъес* «насыпать» и т.д.; 2) достижение результата – *кабаэс* «дойти», *кабердес* «разломать», *кабилтес* «удалять (зуб)», *кабиэс* «доходить» и т.д.; 3) устранение объекта – *кабуришес* «убивать»; 4) изменение состояния – *кайхъес* «вешать»; 5) направленность действия – *кабухъес* «течь» и т.д.

В английском языке категория направленности представлена значениями пространственной направленности и направленности любого другого характера. Направленность в пространстве выражается обычно в системе глагола «достаточно четкими по лексическому смыслу аффиксами и аффиксоподобными наречными компонентами, которые теряют собственно-наречную синтаксическую и даже отчасти лексическую самостоятельность, превращаясь в часть составной или сложной лексемы» (Воронцова Г. Н., 1960), например: *come in* «входить», *go out* «выходить», *take off* «завершить выполнение», *go under* «придираться» и т.д.

P. P a t a h o v a , M. M i s h a e v a (Makhachkala)

The Modification of Preverbs with Place Meaning into Preverbs with Abstract Meaning (in Dargwa, German and English).

The languages under study have series of verbs, formed by using place preverbs which have lost to different extent their original meanings. The process of constant desemantization is a common feature of place preverbs in Dargwa, of prefixes in German and of postfixes in English. The degree of desemantization differs in different verb groups.

There is a huge quantity of verbs in Dargwa formed by using preverbs *çe-*, *çe- b* (-v, -r), but the majority of these derivatives have lost the place meaning of the preverb and a new meaning has developed: *çeb-biçes* “to have revenged” – *çe-birçes* “to revenge”; *çeb-biäs* “to have won” – *çeb-bires* “to win”: *çeb-akhes* “to come back to life” – *çeb-alkhes* “to revive” and so on. Originally all these verbs as well as other verbs formed by using *çe-* and *çe- b* (-v, -r) had a place meaning.

The languages under study have motivated, half motivated and not motivated derivatives among prefix verbs. The degree of that motivation is closely connected with the degree of derivative decomposition. The clearest motivation have verbs the preverbs of which kept original place meaning and can be easily divided into preverb and stem, for example: verbs with preverb *ka-* (that has meaning of “moving from up to down”), *kabakhes* “to thread/to put into (from up to down)”, *kabikes* “to fall down”, *kabices* “to come down (down stairs/to descend)”, *kaburhes* “to drive (down)”, *kağes* “to sink”, *kak`es* “to put/to full”, *karkes* “to fall down”, *karthes* “to pour/to fill” and so on.

In German there can be traced a connection between prefix *auf* and analogous place adverb *auf* “up” in verbs *ablegen* “to superimpose upon” (*legen* “to put”), *aufladen* “to load over” (*laden* “to load”), *aufbahnen* “to put on a hill” (*die Bäre* “hand-barrow”), *aufgießen* “to pour on” (*gießen* “to pour”).

There are also cases when an idiomatic meaning of derivatives can be seen by clear decomposition in prefix and stem.

There are also polysemantic verbs which have motivated and not motivated semantic variants. For example polysemantic verb *aufheben* has

following meanings: 1) to take up/ to raise; 2) to stop/to cease; 3) to wind up/to liquidate; 4) to abolish/to eliminate; 5) to conserve; 6) math. to cancel out.

The first semantic variant that has the meaning of basic verb *heben* “to raise” is motivated. The other semantic variants are not motivated. But in some cases the motivation can be reconstructed, if the etymology of the word is known. So the meaning “to stop/end” (*den Tisch, die Tafel aufheben* “to take off the board”) goes back to the time when the surface (board) of the table was taken off from its support as soon as the meal was over. This action meant the end of the meal and gradually acquired semantic variant “to stop/to end”, this meaning became popular and the connection with the table was lost. Nowadays this semantic variant is not motivated.

In some cases among not motivated meanings weak motivation can still be traced. For example verb *abfahren* (prefix *ab-* means “removal”; *fahren* “to ride/to go”) has following semantic variants: 1) to go away/to remove; 2) to slide down (the hill); 3) fam. to die/to turn up one’s toes; 4) fam. to be rejected; 5) to take smth. away; 6) to be cut (by wheels to train); 7) to out wear; 8) to drive round; 9) sp. to use (ticket, money for fare). Here the first semantic variant is completely motivated and has the common meaning of “to go away from a certain place”, the second semantic variant has weak motivation as it means “the removal of a skier from the certain place”. The other meanings are not motivated at all.

Thus during the process of language changing abstract meanings are developing on the basis of place meanings.

In Dargwa the majority of verbs with preverbs of movement get abstract meanings on the basis of place meanings:

a) verbs with preverbs of movement *ka-* (meaning movement “from up to down”): *kabarces* “to get in/to got in”, *kaberdes* “to break down”, *kabilthes* “to move off/to take out”, *kabirhes* “to print”, *kabirxes* “to put on”, *kabiäs* “to sit down”, *kabukes* “to bring”, *kales* “to stay”, *kalxes* “to lay down” and so on.

b) verbs with place preverbs *çe-* (meaning movement up): *çebakhes* “to come (unexpectedly)/to appear”, *çebarses* “to wind a thread over smth.”, *çebases* “to take off”, *çebates* “to add”, *çebaşes* “to tread/to step”, *çebaäs* “to catch a sight”, *çebbalkhes* “to lose one’s way”, *çebbekhes* “strip off”, *çebbikhes* “to fall behind”, *çebbikhes* “to chose”.

c) verbs with preverb *sa-* (meaning movement of an object on the horizontal surface): *sabaltes* “to shift/to pass”, *sabaçes* “to cross”, *sabiçes* “to be

crossing”, sabilthes “to hatsh”, sajçes “to climb over”, sabelçes “to be extractive” and so on.

d) verbs with preverb bet- (meaning movement from the certain place away from the speaker): betikes “to be comlited”, betirkes “to culminate”, betiğes “to be lost”, betkajxes “to disappear”, beturkhes “to send out”, beturxes “to go through/to pass”, betičes “to enter”.

e) verbs with preverb a- (meaning movement from down to upwards): abizes “to get up”, abirxes “to put on over smth.”, aās “to get to the place”, abulğes “to enter”.

f) verbs with preverb çedi- (meaning a process on/over/above the surface): çedibyaxes “to look through”, çedibuxes “to coin” and so on.

In modern English the meaning of the movement in space is expressed in verb system “by rather clear on lexical meaning affixes or similar to affix adverb components, which have lost their adverbial syntax and even lexical independence and became parts of compound or complex lexemes.” [2:52], for example: to come in “to enter”, to go out “to leave”, to make off “to end”, to go under “to cavil”, and so on. These markers of movement can develop not place meanings, for example to do away “to destroy”, to do in “to kill”, to make up “to settle”.

Between not place meanings of English category of direction G.N.Voronzova points out as the most important the meaning of transition, purposefulness and adherence.

С. У. П а т и е в (Магас)

Деепричастие в ингушском языке

В грамматическом строе ингушского языка, деепричастие играет довольно существенную роль, будучи глагольным образованием, ему присущи не только морфологические, но и синтаксические функции, а также от деепричастий образуются ряд временных форм. Т.к. деепричастие – это отглагольное наречие, естественно, его характерные черты – это суффиксация.

Деепричастие настоящего времени образуется от глагола

настоящего времени, если глагол оканчивается на согласный звук, при помощи суффикса **-аш**, например:

латт – латташ – стоящий,
хъеж – хъежаш – смотрящий,
оал – оалаш – говоря,
хехк – хехкаш – катая,
улл – уллаш – лежа и др.

Деепричастие настоящего времени образуется также и от причастия в настоящем времени и суффикса **-ш**, например:

вагIа – вагIаш – сидящий,
вода – водаш – идущий,
воагIа – воагIаш – проходящий и др.

Формы причастия и глагола в настоящем времени совпадают, причастие занимает препозицию к определяемому слову, глагол стоит в постпозиции,

например: *вагIа кIаьнк – сидящий мальчик,*
кIаьнк вагIа – мальчик сидит,
но *кIаьнк ваьгIа* – деепричастие в прошедшем времени – *мальчик сидевший.*

При образовании деепричастия в прошедшем времени, конечный согласный звук у глаголов давнопрошедшего времени выпадает, т.е. принимают форму деепричастия:

лайзав – лайза – играя,
дийшад – дийша – читая,
яздаьд – яздаь – писавшая,
аьннад – аьнна – сказав.

Деепричастие будущего времени образуется от глагола в будущем времени при помощи суффикса **-лаш**, например:

эцаргда – эцаргдолаш – будет куплена,
хъежаргва – хъежаргволаш – будет смотреть,
дехаргда – дехаргдолаш – будет просить,
тоссаргда – тоссаргдолаш – будет бросать.

Деепричастие образа действия

Данный разряд деепричастия обозначает, что действие может протекать быстро, скоропостижно или медленно, равномерно, каким-то

образом и отвечают на вопрос **мишта?** «как?».

Например:

ЦагIара сихвенна араийккхар Берс. Досл.: Из дома торопясь выскочил Берс.

Хулаиш, хулаиш хиннад даьна вир (поговорка). Досл.: Бывая, бывая стал отцу ишак.

Техха чудахийтар цо йилбаз (фольклор). Досл.: Ударя скинул он ведьму.

Уйла кьаьга, дог ловзадаьнна, водар говрабаьри (Дж. Я.). Досл.: Мысль сверкая, сердце играя, ехал всадник.

Дог эттIадеи санна мухь беттар йиIиго. Досл.: Сердце разбивая как вопли издавала девочка.

Деепричастие образа действия по значению близки наречиям данного разряда, но различаются в контексте способом образования, т.е. деепричастие – это прежде всего форма глагола.

Например: *Беттаиш, беттаиш* кхера баьттIаб (поговорка)

Досл.: Ударяя, ударяя камень треснул.

Деепричастие причины

В данном случае мы имеем дело со сложным образованием, так лексемы: бахьан, цудухьа присоединившись к деепричастиям, вследствие чего происходит вербализация сочетания со значением причинности.

Например: *Из бахьан долаиш цагIа Iийр Берс.* Досл.: По этой причине дома остался Берс.

Цудухьа дийха хиннадар цо ахча. Досл.: Поэтому просил оказалось он деньги. Отвечают на вопрос хIана? «почему?».

Аналогичные явления, например, наблюдаются и в аварском языке, правда, в другом аспекте.

Л.И. Жирков пишет, что в аварском «система словоизменения и словообразования диффузно проникает одна в другую, имеют ряд общих для той и другой системы формативов».

Это положение необходимо учитывать и при изучении формантов деепричастия, потому что в зависимости от структурной семантики они могут выступать в роли формантов наречия.

S. P a t i e v (Magas)

The Gerund in the Ingush Language

Within the grammatical system of the Ingush Language, the gerund plays rather significant role. As a derived verbal form, it has both morphological and syntactic functions. A number of tense forms can also be derived from the gerund. As far as the gerund is a verbal adverb, it is only natural that suffixation is its characteristic feature.

Р. И. Сефербеков, М. М. Мусаев (Махачкала)

Номенклатура божеств охоты народов Кавказа

Древнейшим занятием человека со времени палеолита являлась охота, а божество-патрон охоты было наиболее архаичным божеством времен культа природы. Вера в этих богов занимала большое место в религиозных воззрениях и обрядовой культуре народов Кавказа. Так, у народностей аваро-андо-дидойской этноязыковой группы довольно устойчиво сохранялась вера в божества гор, диких животных и охоты – *Будулаал* // *Будалаал*. Наряду с ними у аварцев-ахвахцев бытовали и «хозяева лесов» *ПатIахьа* // *ПатIахье*, которые представлялись в образах диких животных – медведя, волка, оленя, кабана и др. Вера в «хозяек леса» бытовала и у даргинцев. У даргинцев-кайтагцев с. Гулли этот мифологический персонаж известен как *Вагыгг*, у которой была маленькая дочь – *НикъятIи* (букв. «Маленькая плешивица»). У кайтагцев с. Чумли ведьму, живущую в лесу, в скалах, и у которой также имелась дочь *НикъятIи*, называли *Иней-аба*. У жителей кайтагского с. Хадага сохранилась вера в персонаж *Мамахъус* (букв. «С волочащимися грудями»). Возле пещеры, где она жила, находились скалы, у которых она будто бы доила оленей. У лакцев покровителем зверей и охоты был *Авдал*,

который представлялся в образе старца с белой бородой. У цахуров покровителем зверей был *Абдал*, который показывался охотникам в виде белого зверя или белого человека. Покровительницей зверей и охоты у рутульцев была «ясновидящая» *Сифи-Хавалый*. Она кормит зверей солью, доит их и оберегает от истребления. У нее сверкающее белое тело, длинные распущенные волосы. В мифологии рутульцев сохранился и образ доброго лесного духа, хранителя природы *Кашкафтара*, обитавшего в «святых» лесах. Среди кумыков были популярны персонажи охотничьих легенд и преданий – хозяйка, богиня леса *Орман-есси*, божество леса *Авамчы*, «лесные люди» – одноглазый *Къылычтеш* («Саблегрудый»), *Балтатеш* («Топорогрудый»), *Албаслы* и ее муж *Агач-Англи*.

У чеченцев и ингушей богом охоты был одноглазый *Елта*, «покровитель охотников, царящий над лесами и дикими зверями», а в лесах обитали лесные люди – *хупо-саг*, или *алмасы*.

У адыгов богом леса и покровителем охотников был *Мэзытхэ* // *Мазитхэ* // *Мезитха*, а богиней леса – *Мезгуаша* // *Мэзгуацэ* // *Мэзгуац*. Они верили также в существование лесного человека – *Мэзыл*. Анализируя образ родственной русской *Бабе-Яге* адыгской ведьмы, «старухи с железными зубами» *НэжьгъуцИыдзэ*, Х.А. Хабекирова отмечает, что, возможно, «в своей самой первой ипостаси это была хозяйка леса и лесных животных». У абхазов богом зверей и охоты являлся *Ажвепша* // *Ажвепшаа* // *Ажвейтшаа* // *Ажвептшаа*. По их верованиям, все звери подчинены царю зверей – глухому и слепому *Адигве*. Из других богов абхазов известны также бог гор *Ашьха-инцаху* и бог леса *Абна-инцаху*.

У осетин божеством охоты был *Авсати* // *Афсати*. Его младшими братьями считались *Хуыджыры* – покровитель медведей и кабанов, и *Карчиклой*, которого северные осетины считали покровителем лисиц и зайцев, а южные – домашних птиц. В мифологии осетин имелся и патрон волков – *Тутыр*. Покровительницей леса была *Барагджын*, а покровителем лесов и лесных богатств был *Сау дзуар* (букв. «Черный святой»). «Лесной человек» с топором, проросшим из груди, которым он рассекает своих врагов, у осетин известен под названием *лаг-сырд* («человек-зверь»). *Хъадох* (ирон.), *кадарахснаг* (дигор.) в осетинском фольклоре – лесной дух, леший. К категории леших относилась и *къулбадаг ус* –

ведунья, колдунья, коварная женщина, которая вредила людям.

В карачаево-балкарском пантеоне покровителем природы был *Дауле*.

У сванов *Дал* // *Дали* была божеством охоты, леса, пастырем туров и диких коз, владычицей зверей и птиц, а *Ал* – повелитель гор. Они же верили в леших (*дав* или *хец*). У мегрелов царицей леса и хозяйкой зверей, ведавшей и охотой, была «красивая женщина с двумя золотыми косами» *Ткаши-мана*, у хевсур божеством охоты был *Очопинтре* // *Очопинте*, в Западной Грузии хозяевами зверей являлись *месены*. Изучение функций хевсурского божества *Анатора* привело Т.А. Очиаури к выводу, что оно также являлось покровителем «священных» диких зверей. Кистинским названием *Анатора* было *Очидаали*.

Таким образом, представленная номенклатура охотничьих божеств кавказских народов демонстрирует их сравнительное многообразие, общность ипостасей, локусов обитания, функций и предикатов, что, вероятно, свидетельствует об их генетическом родстве.

R. Seferbekov, M. Musaev (Makhachkala)

Nomenclature of Deities of Hunting of Peoples of the Caucasus

Hunting has been one of the most ancient human occupations since the Paleolithic Era, and the cult of patron deity of hunting is, accordingly, very archaic. The cult of the deities of hunting has always occupied a very prominent place in the religious beliefs, as well as customs and traditions of the Caucasian peoples. Nomenclature of deities of hunting of the Caucasian peoples is diverse, at the same time displaying similarity of functions and hypostases, which points to their genetic kinship.

М.У. Сулейбанова (Грозный)

Проблема орфографирования сложных слов в чеченском языке

Одна из сложных проблем в современной чеченской орфографии связана с неупорядоченностью ее норм в части орфографирования сложных слов.

Эту проблему осложняют, на наш взгляд, два основных фактора.

С одной стороны, в чеченском языке достаточно много сложных слов, соотносимых со словосочетаниями, и только какие-то тонкие различия на уровне значения и функциональных особенностей, сочетаемости таких единиц и их компонентов дают нам возможность установить, где у нас сложное слово, а где – словосочетание. Скажем, *бедаршюьттург* «прачка» и *бедарш юьттург* «белье стирающая». В предложении *Бедаршюьттург тахана хир яц, иза цомгуш хилла* «Прачки сегодня не будет, она заболела» мы имеем сложное слово со всеми рассмотренными нами признаками. Те же компоненты в другом предложении – *Мила ю сан бедарш юьттург?* «Кто есть мое белье стирающая?» – в качестве сложного слова рассматриваться вряд ли могут. Здесь один из компонентов (*бедарш*) имеет свое определение (*сан* «мое»), подчинительная связь самостоятельного причастия и зависимого имени существительного здесь очевидна. Контекст может быть и таким, что отнесение соответствующих единиц к сложному слову или словосочетанию зависит от того, какой смысл вкладывает сам говорящий, какова сама ситуация, в которой порождается высказывание: *Хаза-м ю бедарш юьттург!* / *Хаза-м ю бедаршюьттург!* Если в конкретной речевой ситуации речь идет действительно о женщине, для которой стирка белья является родом занятий, то уместно слитное написание и соответственно отнесение выделенной единицы к композитным словам. Однако речь может идти и просто о женщине, которая в данный момент занимается стиркой, но это не является для нее профессией, постоянным родом занятий, и в этом случае то же сочетание слов является, безусловно, словосочетанием.

С другой стороны, неопределенность и проблемы, связанные с

орфографированием сложных слов, разграничением сложных слов и словосочетаний, связаны с массовым заимствованием из русского языка обозначений соответствующих понятий, для которых в чеченском языке не находилось нужной мотивирующей базы. В первую очередь речь идет, конечно, о терминологии и специальной лексике. Прямое заимствование особых проблем не создавало и не создает, но калькирование соответствующих единиц из русского языка оказывается сложным процессом, и сложность эта связана со структурными особенностями контактирующих языков, различиями в оформлении и именных, и глагольных композитов, и именных композитов с мотивирующей базой, включающей глагольные и отглагольные формы.

Конечно, при решении вопроса орфографии сложных слов любого языка нужно исходить из признака цельнооформленности. Части слова, являющегося отображением единого понятия и обладающего грамматической цельностью, должны иметь и слитное графическое изображение.

Но вряд ли правильно считать слитное написание одним из критериев цельнооформленности сложного слова. Нужно еще знать, какими правилами руководствоваться, определяя, слитно или раздельно должна писаться та или иная единица, характеризующаяся семантической цельностью, и, наоборот, необходимо знать, какова степень цельнооформленности слова, насколько она достаточна, чтобы решить, писать то или иное сочетание двух и более слов слитно (соответственно считая его сложным словом) или раздельно (относя к словосочетанию).

С цельнооформленностью сложных слов следовало бы связывать неизменяемость 1-го компонента в парадигме склонения в именных композитах с сочинительными и подчинительными отношениями. Так, слова *хIусамнана* «хозяйка дома», *йоIстаг* «девушка», *IаьржабIаьрг* «фурункул, чирей» и под. характеризуются тем, что в качестве сложных слов у них изменяется только вторая часть, первая остается без изменения: *хIусамненан*, *хIусамнанна*, *хIусамнанас*, *хIусамненаца* и т.д. Соотносимые с ними словосочетания этим качеством не обладают, первый компонент, если он выражен изменяемой формой, также имеет свою парадигму: *Iаьржа бIаьрг* – *Iаьржачу бIаьрган* *Iаьржачу бIаьргана* и т.д. При этом семантически сложное слово и словосочетание, как правило, не совпадают: *Iаьржа бIаьрг* – «черный глаз», *IаьржабIаьрг* – «фурун кул». Эти и многие другие примеры, проанализированные в нашем докладе, являются свидетельством того, что цельнооформленность/нецельнооформленность как особое графическое изображение словесных единиц

(слитным, дефисным или раздельным написанием) – не самый надежный критерий отграничения сложных слов от словосочетаний, но формально-грамматическая спаянность компонентов, обусловленная иными семантико-синтаксическими отношениями их, в отличие от отношений между компонентами соотносимых словосочетаний, и новое значение, появившееся в результате соединения и обусловившее единую форму для всего композита, являются существенными признаками, дифференцирующими сложные слова и словосочетания и позволяющими решать, в том числе, вопросы орфографирования сложных слов.

Основные правила написания композитных слов были приняты еще в 1938 году, вместе с принятием действующей и сейчас кириллической графической основы чеченской и ингушской письменности (Алфавит 1938). Согласно этим правилам, в чеченской и ингушской письменности композиты подчинительного типа подлежат слитному написанию, в особенности те из них, компоненты которых подверглись семантической, фонетической модификации. Таковы, например, композиты: *катуоха* (инг. *катуоха*) «цапнуть» (букв. «руку ударить»), *дуогдаха* (инг. *дуогдаха*) «надеяться» («сердце изымать»), *ладуогIа* (инг. *ладувгIа*) «слушаться» («ухо ставить»), *кIалдаьтта* «сыр с маслом», *цетмаьIиг* «улитка» и др. Включение в это правило слов типа *кIалдаьтта* «сыр с маслом» было, конечно, ошибочным, так как здесь не подчинительные, а сочинительные отношения между компонентами (*кIалд*, *даьтта*). Данное правило принято в своде основных правил орфографии чеченского и ингушского языков. Это правило было отражено и сформулировано четче в опубликованных спустя два десятилетия после возвращения из депортации сводах орфографических правил чеченского и ингушского языков (Мацев, Джамалханов 1958; Оздоев 1958). Следует отметить, что, несмотря на малоисследованность самой проблемы сложных слов в нахских языках, принятые тогда правила были продуманными, орфографирование сложных слов представляло собой, может быть, сложную, но достаточно четкую систему.

Стремление свести все словосочетания к сложным словам так, как это считал допустимым К. З. Чокаев (см. выше) привело к тому, что словосочетания с управляемым существительным в абсолютиве, называемом чаще именительным падежом (*гIуллакх дан*, *болх бан*, *дов дан* и т.п.) все чаще пишут слитно: *гIуллакх дан*, *болхбан*, *дов дан*. При этом не обращается никакого внимания на структуру предложений, в которых такие слова употребляются. Как это видно из нашего анализа соответст-

вующих сложных слов и словосочетаний с глагольными компонентами, в чеченском и в целом в нахских языках собственно глагольные композиты каузативного типа, образуемые соединением существительного и каузизирующего вспомогательного глагола, не получили распространения, они сохраняют в себе все основные признаки словосочетания. Композитами являются многие производные от таких словосочетаний единицы – субстантивы (*гIуллакхдар*, *дабагIдар*, *дарбадар*). Если принять слитное написание вспомогательных глаголов, функционирующих в чеченском и ингушском языках в качестве сказуемых эргативных конструкций (*Ас болх бо* «Я работу делаю/выполняю»; *Цуо гIуллакх дира суна* «Он дело (услугу) сделал мне»), мы тем самым нарушаем эргативный принцип построения переходных конструкций, наиболее последовательно, по оценке многих языковедов, выдерживаемый именно в чеченском и ингушском языках. В этих языках нет никаких признаков тенденции к разрушению эргативной конструкции, поэтому в решении вопросов орфографии следует учитывать этот фактор, учитывать последствия для структуры предложения, его функционально-синтаксических свойств вариантов написаний, ориентированных, как бы ни старались это отрицать авторы нововведений, на русские переводы соответствующих единиц одним словом: *болх бан* «работать», *гIуллакх дан* «услужить», *дабагI дан* «выделать», *муотт тоха* «донести» и др. Далеко не всегда, кстати, подобные слова переводятся на русский язык одним словом: *хьун ен* «лес сажать», *ялта кечдан* «зерно заготовить» и многие другие словосочетания так же, как приведенные выше, используются в качестве мотивирующей базы при образовании сложных слов (*хьуньер* «лесонасаждение», *ялтакечдар* «зернозаготовки»). То, что, например, в чеченском языке есть слова этого ряда, слитное написание которых уже стало нормой (*къахъега*, *сакъера*, *сатийса*, *сатаса*, *дуогдаккха*, *гIурбадан*), не означает, что известное исключение необходимо распространить на все словосочетания той же структуры. Единственно верным решением будет, на наш взгляд, раздельное написание во всех подобных случаях, связанных с сохранением эргативной структуры предложения (за исключением вошедших в норму слитных написаний незначительного количества слов).

Другая проблема современной чеченской (и ингушской) орфографии – написание сложных слов, образованных соединением подчиненной словоформы существительного – абсолютива с управляющей формой отглагольного существительного-масдара или самостоятельного причастия: *машарбезар* «миролюбие», *маршоезар* «свободолюбие», *куьг-лацар*

«рукопожатие», *дойлелориг* «коневод», *стоьмашлелориг* «садовод», *сагIадехар* «нищенство, попрошайничество» и *сагIа деха* «порошайничать», *тоамбан* «удовлетвориться, считать достаточным», *туьхадухкур* «солонка», *чимтосург* «пепельница», *Иуьргдоккхург* «пробойник» и др. Представляется, что проблема может быть решена признанием того, что мотивирующей базой во всех подобных случаях являются глагольные словосочетания (*машар бега* «любить/желать мир/а», *маршо еза* «любить/желать свободы/у», *дой лело* «коней разводить», *чим таса* «пепел бросить», *Иуьрг даккха* «дырку сделать» и т.п.), а производные с теми же компонентами являются сложными именами существительными, к которым, в соответствии с их семантикой и функциональными признаками, следует применять слитное написание: *маршоезар*, *дойлелор*, *чимтасар*, *Иуьргдаккхар*.

M. Suleybano va (Grozny)

The Problem of the Orthography of Composites in Chechen Language

One of the most complex problems of modern Chechen orthography is connected with irregularity of its norms for the orthography of composites. In our opinion, this problem is complicated by two factors.

On the one hand, there are a lot of composites in the Chechen language correlating with word combinations (phrases), and only some subtle differences on the level of meaning and functional peculiarities, the combinatory power of these units and their components make it possible to define whether we are dealing with a composite or a word combination. E.g., *бедаршюьттург* «laundress» compared with *бедарш юьттург* «the one, who washes linen». In the sentence *Бедаршюьттург тахана хир яц, иза цомгуш хилла* «The laundress won't come today, she's ill» we have a composite with all above discussed features. The same components in the other sentence – *Мила ю сан бедарш юьттург?* «Who is washing my linen? (liter. being my laundress)» - can hardly be considered as a composite. In this sentence one of the compo-

nents (бедарш) has its attribute (сан «мы»), the subordinate relation of independent participle and dependent noun is obvious here. Sometimes the discrimination of a composite and a word combination depends on the situation that creates the expression, the context, the implication of the speaker: Хаза-м ю бедарш юьттург!/ Хаза-м ю бедаршюьттург! If in the specific speech situation we mean a woman for whom washing is an occupation, the correct spelling will be a solid word and correspondingly the referred unit will be a composite. However, we may ordinarily mean a woman who is in the process of washing at the moment and that isn't her profession or permanent occupation, and in this case the same set of words is undoubtedly a word combination.

On the other hand, the problems involving orthography of composites, word combinations and their differentiation are due to mass adoption from Russian of respective concepts which did not exist in Chechen or had no motivating basis. First of all, it certainly concerns terminology and special vocabulary. Direct borrowings have never caused any special problems, but borrowing of translation loans of the respective units from Russian turns out to be a complex process and this complexity is due to structural peculiarities of contacting languages, differences in noun and verb marking of composites and noun composites of motivating basis, including verb and verbal forms.

Certainly, when dealing with the orthography of composites of any language it's necessary to make conclusions on the basis of its solidity. Components of a word, reflecting a single concept and having grammatical integrity must have a solid word graphical representation.

Perhaps it's not correct to consider a solid word writing as one of the criteria of a composite's solid form. It's still necessary to know which rules one should be guided by when defining whether a solid or separate writing the respective unit should have, characterizing by its semantic integrity and, vice versa, it's necessary to know what is the degree of solidity of a compound word, whether it's sufficient to decide if we can write the respective combination of two or three words solidly (accordingly considering it a compound word) or separately (referring it to word combinations).

Compound solidity should be associated with the inalterability of the first component in declension paradigm of noun composites with coordinative and subordinating relations. So, the words хIусамнана «a hostess», йoIстаг «a

girl», *ӀӕржабӀӕрг* «furuncle, boil» et cetera are characterized by the fact that only the second part of these compound words changes, the first one remaining unchanged: *хӀусамненан*, *хӀусамнанна*, *хӀусамнанас*, *хӀусамненаца* et cetera. The respective word combinations don't have this quality, the first component when being presented by variable form also has its own paradigm: *Ӏӕржа бӀӕрг* – *Ӏӕржачу бӀӕрган* – *Ӏӕржачу бӀӕргана* et cetera. But at that the compound word and word combination semantically don't agree with each other: *Ӏӕржа бӀӕрг* – «black eye», *ӀӕржабӀӕрг* – «furuncle». These and many other examples, analyzed by us, illustrate that solid/separate writing as specific graphic representation of verbal units (close, hyphenated or separate writing) – isn't the most reliable criteria for differentiation of compound words from word combinations. Instead, formal component grammar cohesion, caused by their other semantic and syntactical relations in contrast to respective word combinations' components relations, and the new meaning, having occurred as a result of combination and having made for the integral form of the whole composite are the essential indications, differentiating compound words and word combinations and permitting to solve as well the problem of orthography of compound words.

The general rules of writing composites were adopted in 1938 together with the adoption of currently in force Cyrillic graphic basis of Chechen and Ingush script (Alphabet 1938). According to these rules, in Chechen and Ingush written language the composites of subordinating type are subject to solid writing, especially those the components of which are exposed to semantic and phonetic modifications. Such are, for example, composites: *кагюха* (Ing. *кагюха*) «to snatch» (liter. «to hit hand»), *дуогдаха* (Ing. *дуогдаха*) «to hope» («to eject heart»), *ладуогӀа* (Ing. *ладувӀа*) «listen» («to set up an ear»), *кӀалдаьтта* «cheese and butter», *иетмаьӀиг* «a snail» et cetera. Including into this rule the words of such type as *кӀалдаьтта* «cheese and butter» was, certainly a mistake, as there are coordinative rather than subordinating relations among these components (cheese, butter). This rule is adopted in the code of Chechen and Ingush languages general orthographic rules. This rule was reflected and formulated clearly in Chechen and Ingush languages' code of orthographic rules published after the return from the deportation (Matziyev, Jamalkhanov 1958; Ozdoyev 1958). It should be stated that despite the fact that compound words were not studied properly in the

Nakh languages, rules adopted at that time were well considered, orthography of composites represented may be a complex but sufficiently regulated system.

The attempt to refer all word combinations to compound words in the same way as it considered permissible K.Z. Chokayev (see above) has led to the fact that word combinations with governed noun in absolutive case, more often called a nominative case (Гуллакх дан, болх бан, дов дан et cetera) more often are written solidly: Гуллакхдан, болхбан, довдан. But this disregards sentence structure these words are used within. As it's clear from our analysis of respective word combinations and compound words with verbal components in Chechen and other Nakh languages that verbal composites of causative type, formed by combination of noun and causative auxiliary verb are not regular, because they retain in themselves all signs of word combination. However, most units derived from these word combinations – deverbatives – are composites (Гуллакхдар, дабагIдар, дарбадар). If we accept solid writing of auxiliary verbs, functioning in Chechen and Ingush languages as Ergative construction predicates (Ac болх бо «I do a work»; Цуо Гуллакх дира суна «He did a service to me»), by this we break the Ergative principle of forming of transitive constructions, more regulated, according to the assessments of many linguists, exactly in Chechen and Ingush languages. There are no signs of trend to Ergative construction breaking in these languages, therefore when solving problems of orthography we must consider this factor, to consider these consequences for the sentence structure, its functional and syntactic features of writing variants, oriented, no matter how these innovation authors try to object it, to Russian translations of respective units by one word: болх бан «to work», Гуллакх дан «to do service», дабагI дан «to dress», муотт тоха «to denounce» и др. By the way, not always such words are translated into Russian by one word: хьун ен «to bed forest», ялта кечдан «to prepare grain» and many other word combinations, as well as mentioned above, are used as motivating basis in forming composites – deverbatives (хьуньер «afforestation», ялтакечдар «grainstock»). The fact that there are such words of this kind in Chechen, solid writing of which has become a norm (къахьега, сакъера, сатийса, сатаса, дуогдаккха, ГIурбадан), doesn't mean that this exception should be attached to all word combinations of that structure. The only right solution will be, to our mind, the separate writing in all similar cases, concerned with preserving of Ergative sentence

structure (with the exception of few words solid writing of which has become a rule).

The other problem of Chechen (Ingush) orthography is writing of composites, formed by a combination of subordinated noun form – absolute with governing form of verbal noun-masdar (deverbative) or independent participle: машарбезар «peace loving», маршоезар «liberty loving», куьглацар «handshake», дойлелориг «horse breeder», стоьмашлелориг «a gardener», сагIадехар «mendacity, begging» и сагIа деха «to beg», тоамбан «to satisfy consider sufficient», туьхадухкурт «a saltbox», чимтосурт «ashtray», Гуьргдоккхурт «a puncher» et cetera.

It seems to us, that the problem can be solved by the recognition that the motivating basis in all similar cases are verbal word combinations (машар беза «to love peace», маршо еза «to love/will liberty», дой лело «to breed horses», чим таса «to throw ash», Гуьрг даккха «to make a hole» et cetera), but derivatives with the same components are compound nouns to which, according to their semantic and functional signs, should be assigned solid writing: маршоезар, дойлелор, чимтасар, Гуьрг даккхар.

М. М. Султыгова (Магас)

Роль грузинского языка в развитии отраслевой лексики ингушского языка

Формирование и развитие отраслевой терминологии любого языка происходит, прежде всего, за счет внутренних ресурсов языка. Однако общепризнанна роль взаимодействия и взаимообогащения языков, и как следствие этих процессов, заимствование иноязычных слов, прежде всего, в части специальной лексики.

Проникновение грузинских слов в ингушский язык началось с давних пор и продолжалось на протяжении нескольких столетий. На раннем этапе заимствование происходило в основном устным путем. Это, прежде всего, названия предметов быта и хозяйственной жизни, относя-

щиеся к животному и растительному миру, некоторые названия дней недели, отдельные религиозные термины и др.

Грузинизмы, вошедшие в нахские языки, равно как и в другие кавказские языки, преимущественно были заимствованы в период экономического и культурного расцвета Грузии, в XI-XII столетия. Семантика заимствований этого периода охватывает в основном сферы хозяйства, культуры и религии: *gota* «пахота // период весенней пахоты», *элгац* «храм», *марх* «пост»; *ктура* «неделя», *мангал* «коса» и др.

В ингушском языке встречаются арабизмы и персизмы, заимствованные через посредство грузинского языка: *бел* «лопата», *гамаж* «буйвол», которые заимствованы и другими кавказскими языками, в основном нахско-дагестанскими языками.

Значительная часть заимствований из грузинского языка подверглись фонетическим изменениям: *gota* «пахота» – груз. *гутани*: потеря назализации; *цел* «тляпка» – груз. *цели*; *мангал* «коса» – груз. *намгали*: в груз. языке сохранилась также форма *мангали*; *бога* «глиняная миска» – груз. *баклани* «деревянная чашка»; *вир* «осел» – груз. *вири* и др.

Имеется ряд грузинских заимствований, представленных в ингушском (менее в чеченском) языках. Например: груз. *çurbeli*, чеч. *цубар*, инг. *цубдар* «пиявка» (как представляется, здесь наличествует не прямое заимствование, а вероятно, синтаксическая калька); груз. *katami*, чеч. и инг. *куотам* «курица» (в орфографии совр. инг. языка – *котам*); груз. *лот*, чеч. и инг. *луом* «лев» и многие другие.

В грузинизмах и в словах, пришедших в ингушский язык через грузинский язык, отмечаются следующие фонетические процессы: звукосоответствия, выпадение звуков, ассимиляция гласных (палата-лизация, лабиализация, сужение), потеря назализации и другие процессы, вполне закономерные при заимствовании слов и из других языков.

Проникновение и последующая адаптация грузинизмов в ингушском и чеченском языках, за исключением редких случаев, способствует пополнению их словарного фонда. В бацбийском языке процесс заимствования из грузинского приводит к вытеснению из него слов общенахского фонда. Однако это является неизбежным результатом взаимовлияния и взаимообогащения языков, так как ни в одной языковой группе идеально сохранившегося общего лексического фонда не существует.

M. Sultygova (Magas)

The Role of the Georgian Language in the Development of Specialist Terminology in the Ingush Language

Borrowings from the Georgian language into Ingush are mostly words denoting economic life, plants, animals. Part of these borrowings are etymologically Georgian words, others are of the Arabic and Persian origin, which have entered the Ingush language via Georgian. The borrowings, naturally, undergo the process of phonetic adaptation according to the phonotactics of the Ingush language. Georgian borrowings have considerably enriched the specialist terminology of the Ingush language.

М. О. Таирова (Махачкала)

Особенности рутульского и цахурского языков в оформлении основ склонения

Отсутствие четко сформулированных универсальных принципов разграничения в дагестанских языках типов склонения обусловило применение для этих языков подходов, различающихся в грамматическом и семантическом аспектах.

Вопросы склонения в рутульском и цахурском языках подробно рассматривались в работах Г. Х. Ибрагимова, Е. Ф. Джейранишвили, А. И. Курбанова, С.М. Мусаевой, М.О. Таировой.

Изучение трудов этих и других лингвистов-кавказоведов, раскрывающих специфику исследуемой проблемы в рутульском и цахурском языках, и анализ фактического материала этих двух родственных языков позволяет заключить, что в них для дифференциации типов склонения значимой является структура косвенной основы и принципы ее оформления.

В дагестанских языках склонение характеризуется наличием двух падежных основ – прямой и косвенной. Согласно вышесказанному в рутульском и цахурском языках с учетом оформления косвенной основы при склонении существительных и субстантивов выделяются два типа склонения: первый тип склонения характеризуется именительной (прямой) основой оформления косвенных падежей, второй тип склонения – склонение со вставочными элементами.

Специфика двух исследуемых языков заключается в том, что структурно косвенная основа либо традиционно равна основе номинатива, либо содержит вставочные элементы (в отличие от большинства дагестанских языков, в которых косвенная основа равна основе эргатива).

Тип склонения со “вставочными элементами” – широко распространенная система склонения, характеризующаяся тем, что здесь мы имеем дело с двумя основами, но выяснить то, что из себя представляет вторая основа, из чего она произошла, и какая форма лежит в ее основе, невозможно. Эргатив и генитив в данном случае являются самостоятельными падежами и не служат для образования форм других падежей, в отличие от систем склонения, где косвенной основой служит основа эргативного или родительного падежа. После вычленения прямой основы и чисто падежных аффиксов остается морфологическая единица, которая не совпадает ни с одной из существующих на современном этапе развития языка падежных форм. Эта вставка и обусловила название данного типа склонения – склонение со вставочными элементами.

Таким образом, рутульский и цахурский языки обнаруживают сходство при оформлении косвенной основы, опираясь на единый принцип, наиболее полно отражающий факты двух родственных языков, охватывающий все имена существительные, субстантивы, масдар и позволяющий минимизировать количество типов склонения с сохранением при этом оппозиции форм косвенных падежей.

M. T a i r o v a (Makhachkala)

Peculiarities of the Rutul and Tsakhur Languages in the Formation of Declension Stems

Absence of the accurately formulated universal differentiating principles of types of declension in Dagestan languages, determined the application of approaches for these languages, differing in the grammatical and semantic aspects.

The problems of the declension in the Rutul and Tsakhur languages were considered in detail in the works of G. Kh. Ibragimov, E. F. Dzheyranishvili, A. I. Kurbanov, S. M. Musaeva, M. O. Tairova.

The study of the mentioned works, as well as the works of other experts on the Caucasian languages, analyzing peculiarities of the investigated problem in the Rutul and Tsakhur languages, and the analysis of the factual material of these two related languages allows to conclude that the structure of the indirect stem and the principles of its formation are significant for the differentiation of the declension types in these languages.

In the Dagestan languages the declension is characterized by the presence of the two case stems: direct and indirect. According to the abovesaid in the Rutul and Tsakhur languages, taking into account the form of the indirect stem during the declension of nouns and substantives, two declension types are singled out: the first declension type is characterized by the nominative (direct) stem form of the oblique cases, the second declension type is a declension with the intercalated elements.

The specificity of the two investigated languages resides in the fact that the structurally indirect stem is either traditionally similar to the nominative stem or contains intercalated elements (unlike the majority of the Dagestan languages where the indirect stem is similar to the ergative stem).

The declension type with “intercalated elements” is a widespread declension system. It is characterized by the existence of two stems, although it is impossible to determine the origin, or underlying form of the second stem. The ergative and the genitive in this case are independent cases and do not serve for the formation of other case forms, unlike the declension systems where the

stem of the ergative or genitive case serves as an indirect stem. After singling out direct stem and purely case affixes, there remains a morphological unit which does not coincide with any case forms existing on the present stage of the language development. It is an insertion, which gave rise to the name of the given declension type, the declension with the intercalated elements.

Thus, the Rutul and Tsakhur languages display the similarity in the formation of the indirect stem, based on a common principle. It reflects the facts of two related languages in the fullest degree, covering all nouns, substantives, masdar and allowing to minimize the quantity of declension types, however, keeping the oppositions of the oblique case forms.

А. Х. Танкиев (Магас)

О роли и значении в народной философии и культуре термина ингушского языка «боарам» (мера)

Термин «**боарам**» (мера) современного ингушского языка имеет следующие основные лексические значения: «1. **мера длины** дЮахал дуста боарам; **мера веса** тараза боарам. 2. (мероприятие) гТулакх; **принять необходимые меры** де эшаш дола гТулакх де. 3. (предел) эггара лакхера боарам; **высшая мера наказания** таІазара эггара лакхера боарам; **без меры** боарам боацаш, сов дукха; **сверх меры** боарамал тІех; **в известной мере** къаьсттача цхъан боарамах; **не в меру** боарамал тІех; **знать меру** боарам ха беза» (И.А. Оздоев).

Однако, как видно из анализа материалов ингушской мифологии, фольклора, народной архитектуры и других искусств, ценностей эстетики и этики, термин «боарам» имеет глубинные и многосторонние философские смыслы и значения, в конечном счете, восходящие к пракавказской античной философии и цивилизации.

По всему видно, что термин «боарам» (мера) имел значение универсальной, всеохватной философской категории. Он определял не только «нормальное» бытие всех вещей и явлений, но и многое другое как

в самом ингушском языке, так и в других сферах и ценностях народной культуры.

Категорией «боарам» определялись границы и природа совершенного и несовершенного, познанного и непознанного, высокого и низкого, истинного и ложного, достойного и недостойного, прекрасного и безобразного и т.д. и т.п.

Подобные термины, имеющие значение универсальных философских категорий, находятся во всех кавказских, да и не только кавказских языках. Эта закономерность языков всех народов, все еще совершенно неизученная мировой философией.

В этом плане первостепенное общетеоретическое и методологическое значение приобретают достижения мировой лингвофилософской мысли. Например, труды выдающегося немецкого мыслителя-гуманиста, создателя теоретических основ науки о языке Вильгельма фон Гумбольта (Вильгельм фон Гумбольдт 2001), книга, составленная известным американским философом и лингвистом Джоном Роджерсом Серлом и содержащая статьи по различным проблемам философии языка видных ученых – Дж. Л. Остина, П.Ф. Стросона, Г.П. Грайса, Н. Холмского, Дж. Катца, Х. Путнама и Н. Гудмана. Среди изучаемых проблем – понятие речевого акта; теория трансформационных порождающих грамматик и ее значения для философии; обсуждение гипотезы о врожденном характере идей и эмпирической теории синтаксиса естественных языков, предложенный Хомским (Философия языка 2004), а также труды известного российского ученого, профессора В.С. Юрченко: «Философия языка и философия языкознания: Лингвофилософские очерки», представляющая собой монографическое издание серии лингвофилософских очерков В.С. Юрченко, объединенных общей идеей осмысления основных категорий языка, языковых процессов и лингвистической методологии и рассчитанных для специалистов в области общего языкознания, русского языка, лингвистической философии, преподавателей вуза, аспирантов, студентов и всех интересующихся проблемами связи языковой действительности, языка и языкового мышления, монография О.А. Радченко «Язык как мироздание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианского языковедения – одного из наиболее значительных направлений в современном немецком и европейском языкознании. В монографии дается

характеристика основных положений неогумбольдтианской философии, социологии и психологии языка, получивших наиболее глубокое развитие в трудах И.Л. Вайсгербера и его учеников. Книга впервые в российском языкознании всесторонне освещает это лингвистическое течение, во многом определившее развитие лингвистики XX столетия и начала XXI века. Монография рассчитана на специалистов по общему языкознанию, филологии и философии.

В последнее время мной рассмотрены такие философские категории и термины ингушского языка, как «эздел», «саг», «фарал», «ха», «са» и другие. Изучение вопросов философии конкретного языка, а именно, в данном случае, ингушского языка, показал, что подобные исследования необходимо нам, кавказоведам, проводить по всем кавказским языкам, открывая миру неисчерпаемые богатства философских знаний, накопленных народами Кавказа, которые содержатся в их языках и культурах.

Античный философ, софист Горгий (около 480 – 380 до н.э.) мудро учил, что слово есть великий властелин, который, обладая весьма малым и совершенно незаметным телом, совершает чудеснейшие дела. Ибо оно может и страх изгнать и печаль уничтожить, и радость вселить, и сострадание пробудить...

К таким словам относится и термин ингушского языка «боарам», помимо вышесказанного, выступавший еще и синонимом понятия «эстетика», в ингушском понимании и толковании эстетического. Все выдающиеся ценности ингушской традиционной культуры: сам язык, мифология, фольклор, этика эздел, эстетика, искусство, ингушские чудобашни, которыми восхищается и гордится весь мир – все это веками создавалось нашими предками по эстетическим законам «боарам».

Парадигмы боарам, несомненно, это парадигмы общекавказского значения. Подобные достижения принадлежат всем языкам и народам Кавказа.

A. Tankiev (Magas)

About the Role and Meaning of Ingush Term “boaram” (Measure) in the National Philosophy and Culture

The term “boaram” (measure) has in the Ingush language the universal, all-embracing philosophic meaning. It is applied not only to the things and events of everyday life, but also to a number of abstract concepts pertaining to various aspects of the national culture of the Ingush people.

X. T. Taov, Э. В. Маремуква (Нальчик)

К вопросу о сибилантных звуках в адыгских языках

Известно, что из иберийско-кавказских языков более сложной и богатой системой консонантов отличаются абхазо-адыгские языки.

Согласно, К. В. Ломтатидзе, наличие сложной системы сибилантов, – т.е. пары спирантов и тройки аффрикат – следует считать одной из основных особенностей консонантизма иберийско-кавказских языков (Л. И. Ломтатидзе).

В процессе диахронического развития в системе консонантов адыгских языков произошли существенные изменения. Больше всего этим изменениям подверглась система сибилантов (свистящих – *з, с, дз, ц, цI, дзу, цу*, шипящих – *джь, чь, чIь, джь, чь, чIь, жь, ш, жь, шь* и свистяще-шипящих – *жь, шь, шI, жьу, шьу, шIу* – звуков).

К основным фонетическим процессам, изменившим всю консонантную систему адыгских языков, относятся аффрикатизация заднеязычных смычных и спирантизация шипящих аффрикат.

Относительно аффрикатизации заднеязычных смычных следует заметить, что, как и в ряде других иберийско-кавказских языков, в адыгских диалектах и говорах заднеязычные твердые смычные *г, к, кI*

изменились сначала в палатализованные *гь, кь, кIь*, а затем перешли в переднеязычные мягкие шипящие аффрикаты *дж, ч, чI*.

В отличие от литературного адыгейского языка в литературном кабардино-черкесском языке процесс аффрикатизации палатализованных *гь, кь, кIь* еще не завершен. Заднеязычные палатализованные *гь, кь, кIь* и возникшие от них переднеязычные мягкие шипящие аффрикаты *дж, ч, кI* в литературном кабардино-черкесском языке сосуществуют и фонематически не различаются (М. А. Кумахов).

Из диалектов и говоров кабардино-черкесского языка более архаичным является бесленеевский диалект. М. А. Кумахов полагает, что этот диалект демонстрирует переходное звено между консонантными системами адыгейских и кабардино-черкесских диалектов.

Твердые заднеязычные смычные *г, к, кI*, сохранившиеся в бабугском говоре кабардино-черкесского языка, восходят к общеадыгскому языку. Во всех других адыгских диалектах и говорах эти звуки исчезли. Они изменились в шапсугском и бесленеевском диалектах и ряде кабардино-черкесских говоров в палатализованные заднеязычные *гь, кь, кIь*, а последние – в аффрикаты *дж, ч, кI* в абадзехском, бжедугском и темиргоевском диалектах адыгейского языка и в кабардино-черкесском литературном языке (ср. бабуг. (общеад.) *бзагэ* > шапс., бесл. *бзагьэ*, абадз., бжедуг., темирг., каб.-черк. лит. *бзаджэ* – «хитрый, злой», бабуг. (общеад.) *кIэ* > шапс., бесл. *кIьэ* > абадз., бжедуг., темирг., каб.-черк. лит. *чIэ* – «хвост, конец»).

Первичные аффрикаты в кабардино-черкесском языке подверглись спирализации, поэтому первичным аффрикатам адыгейского языка в кабардино-черкесском языке соответствуют спиранты.

В кабардино-черкесском языке (за исключением бесленеевского диалекта) процесс спирализации шипящих аффрикат завершен. Все первичные шипящие аффрикаты перешли в спиранты: *бажэ* < *баджэ* – «лиса»; *шэ* < *чэ* – «молоко»; *цIалэ* < *кIалэ* – «юноша».

Из диалектов адыгейского языка спирализация шипящих аффрикат более свойственна абадзехскому диалекту. Процесс спирализации, имеющий место в шапсугском диалекте, сближает шапсугский диалект с абадзехским диалектом и кабардино-черкесским языком. Но в шапсугском диалекте в ряде случаев спирализованные аффрикаты существуют

параллельно с неспирантизованными.

Как отмечает Г. В. Рогова, в диалектах и говорах кабардино-черкесского языка утрачены все шипящие спиранты и аффрикаты, как твердые, так и нетвердые, но потом в результате звуковых изменений фонетическая система опять пополнилась нетвердыми шипящими аффрикатами и спирантами.

Указанные фонетические изменения в системе сибилантов, связанные с лингвистическими и экстралингвистическими условиями развития, обусловили наличие сложностей при установлении звукосоответствий между абхазо-адыгскими языками.

Kh. T a o v, E. M a r e m u k o v a (Nalchik)

On Sibilant Sounds in Adighe Languages

It is known that among the Ibero-Caucasian languages, the Abkhazian-Adyghe languages have more complex and richer system of consonants.

According to Lomtadze K. V., the existence of a complex system of sibilants, in other words, –pairs of spirants and triples of affricates – should be regarded as one of the main features of the system of consonants in the Iberian-Caucasian languages [Lomtadze 1986, 30].

In the process of diachronic development, there were significant changes in the system of consonants of the Adyghe languages. Most of all, these changes affected the system of sibilants.

The basic phonetic processes which have formed the consonant system of the Adyghe languages are affricatization of back occlusive consonants and spirantization of hushing affricates.

Concerning the affricatization of back occlusive consonants it should be noted that as in many other Iberian-Caucasian languages in the Adyghe dialects hard back occlusive consonants changed first in palatalized sounds and then became forelingual soft hushing affricates.

Back palatalized sounds and emerged from them forelingual soft hushing affricates coexist and are not distinguished phonemically [Kumakhov 1958, 245].

Among the dialects of the Kabardian-Circassian languages the most archaic is the Beslenei dialect. Kumakhov supposes that this dialect demonstrates a transition link between consonant systems of the Adyghei and the Kabardian-Circassian dialects [Kumakhov 1981, 114].

Hard back occlusive consonants preserved in the Babugoi dialect of the Kabardian-Circassian language go back to the all-Adyghe language. In all other Adyghe languages these sounds have disappeared. They have changed in palatalized back sounds in Shapsug and Beslenei dialects and in a number of dialects of the Kabardian-Circassian language, and palatalized back sounds changed in affricates in Abadzekh, Bzhedug and Shapsug dialects of the Adyghei language and in the Kabardian-Circassian literary language.

Initial affricates in the Kabardian-Circassian language were affected by the process of spirantization, therefore initial affricates of the Adyghei language correspond to spirants in the Kabardian-Circassian language.

In the Kabardian-Circassian language (except Beslenei dialect) the process of spirantization of hushing affricates is completed. All initial affricates become spirants.

Among dialects of the Adyghei language spirantization of hushing affricates is more peculiar for the Abadzekh dialect. The process of spirantization taking place in the Shapsug dialect links the Shapsug dialect with the Abadzekh dialect and the Kabardian-Circassian language. However, in the Shapsug dialect, in some cases, spirantized affricates exist in parallel with non-spirantized affricates.

According to Rogava G. V., in dialects of the Kabardian-Circassian languages all hushing affricates and spirants, both hard and non-hard, are lost, but then as a result of phonetic changes the consonant system was again replenished with hard and non-hard affricates and spirants [Rogava 1974, 77].

These phonetic changes, mentioned above, connected with linguistic and extralinguistic conditions of the development have caused difficulties in establishing sound correspondences between the Abkhaz-Adyghe languages.

А. Д. Тимаев (Грозный)

Структура древнейшего типа качественных прилагательных нахских языков и генезис элемента *ʃi* состава второй склоняемой основы

Историко-сравнительный анализ современных качественных прилагательных нахских языков показывает, что с точки зрения лексического содержания основ, исторически являющихся формой родительного падежа недифференцированной именной основы, они могут быть разделены на две группы:

1. качественные имена прилагательные с десемантизированной основой

ḱēdaⁿ ← ḱādiⁿ (eⁿ) «мягкий»

müstaⁿ ← mustiⁿ (eⁿ) «кислый»

tezaⁿ ← taziⁿ (eⁿ) «пресный»

mōžāⁿ ← māžuⁿ (oⁿ) «желтый»

kōčāⁿ ← kāčuⁿ (oⁿ) «жидкий»

2. Качественные имена прилагательные, семантика основ которых осознается с точки зрения современного языкового сознания:

besaⁿ «бесцветный»; **besaⁿ ḱādi** «бесцветная ткань», срв. **bwos** ← **bas** «цвет»; срв. также **besaⁿ** (род. п. от **bwos**), **xazalla** «цвета, красота»; **büdaⁿ** «сырой» ← **bwodiⁿ**, срв. **bwod** ← **bad** «тесто»; **büdaⁿ siskal** «сырой чурек»; **bedaⁿ** ← (**badiⁿ**) **čām** «теста вкус».

Анализ фонетически видоизмененной основы имени существительного род.п. ед.ч., выступающей в роли качественного имени прилагательного, а также данные диалектов и говоров чеченского языка показывают, что в общенахском языке аффиксами им.п. прилагательного служили **aⁿ**, **iⁿ**, **uⁿ**, (**eⁿ**), (**oⁿ**), гласные аффиксов **i**, **e**, **u**, о переходят в **a**, вызывая в основе имени существительного фонетические процессы (палатализацию, лабиализацию, сужение, сужение с палатализацией). Гласные в составе приведенных аффиксов исторически не что иное, как различные фонетические варианты одной и той же местоименной частицы (Чикобава 1946, 65). Назальный признак гласного есть результат ослабления носового **-n**, представлявшего собой фонетический вариант древнейшего показателя грамматического класса вещей **-d**.

Все качественные имена прилагательные с десемантизированной

основой с аффиксом **-aⁿ** исторически восходят к относительным прилагательным, последние в свою очередь – к форме родительного падежа имени существительного. Данное обстоятельство дает основание говорить об исторической членимости и производности качественных прилагательных, представляющих собой на современном этапе нечленимые словоформы:

‘äržan ← **‘ärž-iⁿ** «черный»; **mōžan** ← **māž-uⁿ** «желтый»; **tezan** ← **taz-iⁿ** «пресный»; **dūran** ← **duriⁿ** «соленый» и др.

Подтверждением сказанному являются факты наличия примеров качественных прилагательных, в структуре которых с очевидностью выявляется, во-первых, их членимость и производность; во-вторых, эти формы легко сопоставимы с относительными прилагательными, представляющими собой род.п. имени существительного: **gōmaⁿ** «кривой», «косой»; срв. **gām** «тяпка», «скребок», «мотыга»; **gōmaⁿ hāžar** «косой взгляд», **gōmaⁿ ’iralla** «тяпки острота»; **besaⁿ** «бесцветный», срв. **bwos** ← **bas** «цвет»; **besaⁿ kwoč** «бесцветная рубаха», **besaⁿ xazalla** «цвета красота»; **qäħaⁿ** «горький», срв. **q äħ** «спертый воздух (от дыма, гари, табака), чад, смрад»; **q äħaⁿ molxa** «горькое лекарство», **qoħaⁿ hoža** «гари запах», **kegiⁿ bēraš** «маленькие дети», **kegiⁿ ’wōla** «отходов куча», **kegiⁿ** «маленькие» – род.п. от **kegaš** «отходы», «отбросы», «мелкий сор»; срв. **keg** в надтеречном говоре «кусочек маленький», «осколок»; срв. также **kagdaⁿ** «сломать» (букв. «куски сделать»); **vwōdaⁿ** ← **viēd-uⁿ** «плоский», **viēd** «наконечник стрелы», **vwōdaⁿ kiep** «плоская форма» **viēdaⁿ ’iralla** «наконечника острота».

Историческая природа местоименной частицы в структуре аффикса родительного падежа **aⁿ, iⁿ, uⁿ, eⁿ, oⁿ** (срв. указ. местоимения **-i, -a**, бацб. яз. **-o, -э, -i**), с помощью которого образуются прилагательные, дает ответ на вопрос генезиса элемента **-ču** в составе второй склоняемой основы. Срв.

Им.п. **xazaⁿ stag** «красивый человек»; **i (a) stag** «этот человек»

Род.п. **xaza-ču stegaⁿ; cu stegaⁿ;**

Дат.п. **xaza-ču stagana; cu staga-na**

Эрг.п. **xaza-ču staga; cu stag-a.**

Вопреки утверждению «что имеются объективные основания генетически связать элемент **-ča (ču, -čo)**, проявившийся в системе склонения атрибутов, с местоименным корнем (šar)» (Чрелашвилли 2007, 206), факты убедительно свидетельствуют, что **-ču** восходит к **-cu** в структуре второй склоняемой основы указательного местоимения **i (a, o, u)**; свистящая аффриката **-c-** замещается шипящей аффрикатой **-č-**.

Исходя из основополагающего положения о том, что в склонении имен отразилась система грамматических классов (Арн. Чикобава), мы считаем, что в структуре качественных прилагательных словообразовательные элементы **-iē, -ieḥ, -ra, -la, -laḥ** исторически представляют собой различные фонетические варианты послелога **-daḥ** (бацб. «по направлению к», чеч. **doa** ← *daḥ*: **čōmiē** «вкусный» ← **čōmaj** ← **čōmaga** ← **čōmada** ← **čōmadaḥ**; **biertaḥ** «согласный» (**bart** «согласие», «мир»), **mesala** «мохнатый», «косматый», «лохматый» (**mac** «волос», «пух», «перо»), **qajlāḥ** «тайный», «секретный» (**qajladāla**ⁿ «скрыться»).

Качественные прилагательные **merza**ⁿ «сладкий» ← **meza**-ra (срв. **mwoz** ← **maz** «мед»), **koarga** «глубокий» ← **koḡara** (срв. **kaḡ** «яма»), **yoḡa** «шероховатый», «крупного размола» ← **yaḡara** (срв. **yaḡ** «кольчуга») – результат метатезы **-r**, представлявшего падежный аффикс **-ra**, исторически восходящий к **-da**.

Элементы **-r, -l** восходят к древнейшему показателю грамматического класса **d**. Различные фонетические варианты **d** – результат тенденции к дифференциации значений падежных форм на стадии формирования послеложных падежей.

A. Timae v (Grozny)

The Structure of the Most Ancient Type of Qualitative Adjectives in Nakh Languages and the Genesis of the Element *čū* Within the Second Declinable Stem

The article deals with the structure of the most ancient type of qualitative adjectives in Nakh languages and the genesis of the component **-čū** within the second declinable stem.

А. С. Токаева (Грозный)

Морфологическое выражение каузатива и декаузатива в чеченском языке

По причине недостаточной изученности глагольного словообразования в чеченском языке у некоторых лингвистов (в частности, у Е.А. Осидзе и А.Е. Кибрика) сложилось мнение, что каузатив и декаузатив слабо реализованы в нахско-дагестанских языках.

В чеченском языке имеются и каузатив, и декаузатив, недостаток переходного или непереходного глагола восполняется посредством рассматриваемых нами глагольных дериваций.

Чеченский язык характерен тем, что в его грамматическом строе элементы агглютинации играют гораздо бóльшую роль, чем аналитические конструкции.

подавляющее большинство глагольных основ в чеченском языке (но не все) образуют серию производных друг от друга форм-дериватов (серии однокорневых глаголов с общей неспрягаемой частью). Дериваты выражают значения интранзитивности, транзитивности и каузативности 1-ой и 2-ой ступени или дитранзитивности.

В чеченском языке имеются соотносительные пары глаголов и имен, члены которых связаны друг с другом как формально, так и по значению. Один из членов такой пары выступает в качестве производящего, другой – в качестве производного, ср.: *kōča* ‘жидкий’, ‘избалованный’; *kāčda* ‘разжидить’/‘баловать’; *kāčdajta* ‘позволить баловать’; *kāčdala* ‘стать жидким’/‘избаловаться’.

В чеченском языке, как и в других кавказских языках, представлено одновременно несколько морфологических показателей каузатива. К числу этих показателей относятся: полусуффикс *-ijta* и суффицированные вспомогательные глаголы *da*ⁿ, *dāqqa*ⁿ, участвующие в деривации в качестве служебных компонентов сложных лексем.

В чеченском языке переходность и каузатив получают морфологическое выражение в производных глаголах, образованных сочетанием инфинитива базового глагола или имени/наречия/послелого с суффици-

рованными вспомогательным глаголом:

1) *daⁿ* (*vaⁿ*, *baⁿ*, *jaⁿ*) ‘делать’; ср.: *viēlaⁿ* ‘смеяться’ - *viēla-vaⁿ/viēluōⁿ* ‘смешить’; *sacaⁿ* ‘остановиться’ - *saca-vaⁿ/sacuōⁿ* - остановить;

2) *-ijta* (происходящего от вспомогательного глагола *ditaⁿ* (*vitaⁿ*, *jitaⁿ*, *bitaⁿ*) ‘позволить’, ‘оставить’, ‘разрешить’; ср.: *vāxaⁿ* ‘идти’ *vāxītaⁿ* ‘позволить/приказать пойти’; *’iēcaⁿ* ‘взять’ - *’iēcījtaⁿ* ‘позволить взять’.

3) *dâqqaⁿ* (*vâqqaⁿ*, *bâqqaⁿ*, *ĵâqqaⁿ*) ‘вести, добыть, извлечь’; ср.: *kerla* ‘новый’ – *karladâqqaⁿ* ‘освежить’; *leqa* ‘высокий’ – *laqadâqqaⁿ* ‘поднять вверх’.

Нужно подчеркнуть высокую продуктивность и регулярность полусуффикса *-ijta*: можно образовать дериват с данным формантом буквально от любого глагола (но: только отглагольные дериваты).

Декаузатив, или маркированная непереходность производного глагола, а также рефлексив и менее часто реципрок формально выражаются при помощи суффиксированных вспомогательных глаголов *dalaⁿ* ‘давать’, *dālaⁿ* «идти, становиться» и *duōlaⁿ* «привыкнуть», сочетающихся: *dalaⁿ* – с инфинитивом смыслового глагола или именами; *dālaⁿ* – именами (непродуктивный тип) и наречиями/послелогоми в качестве корневых элементов и превербов; *duōlaⁿ* «привыкнуть», «проникнуть» – с прилагательными. Потенциалис образуется посредством форманта *dalaⁿ* от глаголов. Необходимо подчеркнуть, что главной задачей, стоящей перед исследователем декаузатива в чеченском языке, является разграничение всех глагольных категорий, маркируемых одним и тем же формантом: имеется в виду тенденция к полисемии декаузатива с рефлексивом, реципроком и потенциалисом.

В чеченской грамматической литературе нет однозначного определения рассматриваемым вспомогательным глаголам.

Ю. Д. Дешериев относит дериваты с глаголом *daⁿ* к композитам, а глаголы с компонентами *dalaⁿ* и *ditaⁿ* – к суффиксальным образованиям, в то время как К.З. Чокаев рассматривает все суффиксированные глаголы как суффиксы, не рассматривая при этом равноценно продуктивные словообразовательные типы, образованные посредством вспомогательных глаголов *dâqqaⁿ* (*vâqqaⁿ*, *bâqqaⁿ*, *ĵâqqaⁿ*) «вести, извлечь, вытащить, добывать» и *dālaⁿ* (*vālaⁿ*, *bālaⁿ*, *ĵālaⁿ*) «идти». Впервые глагол *dâqqaⁿ* стал предметом анализа в качестве деривационной морфемы в статье

Д. С. Имнайшвили. Впервые упоминание о наличии категории каузатива в нахских языках встречается у Р.Р. Гагуа и А.И. Халидова.

Функционально глаголы *ditaⁿ* ‘оставить’, *daⁿ* ‘делать’ и *dalaⁿ* ‘давать’ давно перешли в класс служебных морфем, т.е. суффиксов, однако самостоятельное их употребление дает основание многим языковедам оспаривать их принадлежность к суффиксам. В своей последней работе, посвященной словообразованию чеченского языка, служебные глаголы *daⁿ* ‘делать’, *dalaⁿ* ‘давать’ рассматриваются А.И.Халидовым как суффиксоиды (А. И. Халидов). В указанной работе А.И. Халидов приходит к выводу, что роль аффиксации в словообразовании существительных и глаголов снижена в предшествующих описаниях чеченского языка.

От непереходных глаголов и имен при помощи глагола *daⁿ* ‘делать’ образуются переходные глаголы, при этом одновременно реализуемая грамматическая категория глагола – каузатив, а при детранзитивации переходных глаголов образуются декаузативные глаголы, по форме совпадающие с рефлексивными и потенциальными глаголами.

Примеры показывают, что в чеченском языке довольно велико количество каузативов с глаголом *daⁿ* ‘делать’, имеющих непроизводную декаузативную пару в виде однокоренного глагола: ср.: *sattaⁿ* ‘гнуться’ – *sattadaⁿ/sattuōⁿ* ‘согнуть’;

sacaⁿ ‘остановиться’ – *saca-daⁿ/sacuōⁿ* ‘остановить’.

Глаголы всех словообразовательных моделей, являющихся предметом изучения в настоящей работе (*daⁿ* – *dalaⁿ*; *dâqqaⁿ* – *dâlaⁿ*), участвуют в образовании инхоативно/декаузативно-каузативных пар производных глаголов с общей неспрягаемой частью, ср.: *viēlavaⁿ/viēluōⁿ* ‘смешить’ – *viēlavalaⁿ* ‘засмеяться’;

qiēgavaⁿ/qiēguōⁿ ‘пугать’ – *qiēgavalaⁿ* ‘пугаться’;

vixavâqqaⁿ ‘заставить отступить’ – *vixavâlaⁿ* ‘отступить’.

При помощи служебных глаголов *dalaⁿ* (*valaⁿ*, *balaⁿ*, *jalaⁿ*) «давать» и реже *dâlaⁿ* (*vâlaⁿ*, *bâlaⁿ*, *jâlaⁿ*) «идти, становиться» от качественных прилагательных и наречий образуются инхоативные глаголы, имеющие непереходное употребление, которое интерпретируется как декаузативное:

xaza ‘красивый’ – *xazdalaⁿ* ‘понравиться’;

dîna ‘живой’ – *diendalaⁿ* ‘оживляться’;

morsa «интенсивный» – *marsdâlaⁿ* «усилиться».

Важно отметить, что служебные глаголы *daⁿ*, *dalaⁿ* являются также вербализаторами для именных основ, а *dâqqaⁿ* и *dālaⁿ* – для имен, наречий и послелогов.

Вторая пара сложных глаголов также образует оппозицию коррелятивных пар по переходности-непереходности и оппозицию каузатива-декаузатива: это служебные глаголы *dâqqaⁿ* ‘вести’, ‘извлечь’ и *dālaⁿ* ‘идти’, ‘становиться’ в сочетании с общей неспрягаемой частью (как правило, имя, наречие, послелог в функции превербов в пространственных значениях),

ср.: *sierladâqqaⁿ* ‘осветлить’ – *sierladālaⁿ* ‘становиться светлым’;

čeqdâqqaⁿ ‘закончить’ – *čeqdālaⁿ* ‘закончиться’;

ħalavâqqaⁿ ‘поднять кого-то’ – *ħalavālaⁿ* ‘подняться’;

Глаголы с компонентом *dâqqaⁿ* имеют значение ‘вести объект в определенном направлении’, если мотивирующим является пространственный преверб, происходящий от наречий или послелогов, а также значение ‘доводить объект до определенного состояния’, если мотивирующее слово – прилагательное или наречие. Деривационное значение глаголов с компонентом *dâqqaⁿ* – каузация движения или состояния, а преверб является показателем направления или пространственной ориентации, ср.: *āravâqqaⁿ* «вывести на улицу».

В чеченском языке практически нет лабильных глаголов. Видимо, по этой причине в чеченском языке встречаются очень регулярные деривационные процессы. Из всех названных выше способов выражения каузативного значения морфологический каузатив, образованный при помощи суффиксированных глаголов *ditaⁿ*, *daⁿ* и *dâqqaⁿ*, является наиболее частотным в текстах и покрывает очень широкий спектр значений. Служебные глаголы *dalaⁿ* и *dālaⁿ*, помимо декаузативного значения, способны синкретично передавать несколько грамматических значений, как постфикс *-ся* в русском языке.

A. Tokayeva (Grozny)

Morphological Expression of Causative and Decausative in the Chechen Language

For the reason of insufficient study of verb formation in the Chechen language some linguists believed (particularly, Y.A. Osidze [1991–92:13] and A.Y. Kibrik [2009:143]) that causative and decausative were weakly realized in the Nakh-Dagestani languages.

There are both causative and decausative in the Chechen language, the lack of transitive or intransitive verb is made up by means of the verb derivations in question.

The fact that agglutinate elements play rather greater role than analytical constructions in the grammatical structure of the Chechen language, is the characteristic feature of the Chechen language.

The great majority of verb roots in the Chechen language (but not all) form series of derived from each other verbs (series of common-root verbs that is a non-conjugative component). The derivatives have the meanings of intransitive, transitive verbs, causatives of 1st and 2nd stages or ditransitive verbs.

There are the correlative pairs of verbs and nouns in Chechen, members of which are connected both formally and semantically. One of the pair members acts as a base word, the other as a derivative, e.g.: *kōčā* ‘liquid’, ‘high fed’; *kâčdaⁿ* ‘to make thin’, ‘coddle’; *kâčdajtaⁿ* ‘to let coddle’; *kâčdalaⁿ* ‘to become thin’/‘coddle’.

Like other Caucasian languages Chechen presents several causative morphological markers. These markers are semi-suffix *-ijta* and suffix-like auxiliary verbs *daⁿ*, *dâqqaⁿ*, participating in derivation as functional/accessory components of composites or compound words. In Chechen transitivity and causative have morphological expression in derived verbs formed by combination of base verb infinitive or noun/adverb/postposition with a suffix-like auxiliary verb:

1) *daⁿ* (*vaⁿ*, *baⁿ*, *jaⁿ*) ‘to do’, e.g.: *viēlaⁿ* ‘to laugh’ – *viēla-vaⁿ/viēluōⁿ* ‘to have smb. laugh’; *sacaⁿ* ‘to stop’ – *saca-vaⁿ/sacuōⁿ* ‘to bring smth. to a halt’;

2) *-ijta* (descending from auxiliary verb *ditaⁿ* (*vitaⁿ*, *jitaⁿ*, *bitaⁿ*) ‘to let’, ‘to permit’, e.g.: *vāxaⁿ* ‘to go’ *vāxītaⁿ* ‘to let/to order to go’; *’iēcaⁿ* ‘to take’ – *’iēcījtaⁿ* ‘to let take’.

3) *dâqqaⁿ* (*vâqqaⁿ*, *bâqqaⁿ*, *jâqqaⁿ*) ‘to lead, to take, to extract’, e.g.: *kerla* ‘new’ – *karladâqqaⁿ* ‘refreshen’; *leqa* ‘high’ – *laqadâqqaⁿ* ‘to lift’.

It's essential to note the high productivity and regularity of semi-suffix *-ijta*: derivatives with this formant can be formed from every verb (but only verbal derivatives).

Decausative or marked intransitivity of derived verb, as well as reflexive and less often reciprocal verbs are formally expressed with the help of suffix-like auxiliary verbs *dalaⁿ* ‘to give’, *dālaⁿ* «to go, to become» and *duōlaⁿ* «to orient» (unproductive type), combining: *dalaⁿ* – with verbal infinitive or nouns; *dālaⁿ* – with nouns (unproductive type) and adverbs/postpositions as root elements and preverbs; *duōlaⁿ* «to orient», «to infiltrate» – with adjectives. Certain verbs take formant *dalaⁿ* to form potential verbs.

It's essential to underline, that the principal task, facing a researcher of the decausative is the demarcation of all verb categories, having one and the same marking: we mean the tendency towards polysemy of decausative with reflexive, reciprocal and potential verbs.

The examined auxiliary verbs are not interpreted in a similar way in the grammatical literature of Chechen.

U. D. Desheriyev relates derivatives with verb *daⁿ* to composites [Desheriyev 2006:464], and verbs with components *dalaⁿ* and *ditaⁿ* – to suffixes, while K.Z. Chokayev considers all suffix-like verbs suffixes [Чокаев 1970:142-145], not considering the equally productive word-formation types formed by auxiliary verbs *dâqqaⁿ* (*vâqqaⁿ*, *bâqqaⁿ*, *jâqqaⁿ*) «to lead, to take, to extract» and *dālaⁿ* (*vālaⁿ*, *bālaⁿ*, *jālaⁿ*) «to go». First the verb *dâqqaⁿ* was analyzed as a derivational morpheme in D.S. Imnayshvilli's article [Imnayshvilli 1977:184]. The first mention about the presence of causative category in the Nakh languages is found in R.R. Gagua and A.I. Khalidov's works.

The verbs *ditaⁿ* ‘to let’, *daⁿ* ‘to do’ и *dalaⁿ* ‘to give’ are functionally transferred into the class of accessory verbs, i.e. suffixes, but their independent usage gives ground to many linguists to argue their suffix character. In his last work, studying word-formation in Chechen, the functional verbs *daⁿ* ‘to do’,

*dala*ⁿ ‘to give’ A.I. Khalidov defines as suffixoides (semi-suffixes) [Khalidov 2010:310]. In the mentioned work A.I. Khalidov has concluded that the role of affixation in the noun and verb formation is underestimated in the previous studies of the Chechen language [ib., 29].

Verbal and nominal base words take the verb *da*ⁿ ‘to do’ to form transitive verbs, and at that the concurrently realized grammar category is causative, and when detransitivizing the transitive verbs the decausative verbs coinciding formally with reflexive, reciprocal and potential verbs are formed.

The examples demonstrate that there are a great number of causatives with verb *da*ⁿ ‘to do’, having underived decausative pair in the form of the base verbal root:

cp.: *satta*ⁿ ‘to bend’ – *sattada*ⁿ/*sattu*^o ‘to bow’;
*saca*ⁿ ‘to stop’ – *saca-da*ⁿ/*sacu*^o ‘to bring smth. to a halt’.

Verbs of all word-formation models that are objects for study in the present work (*da*ⁿ – *dala*ⁿ; *dâqqa*ⁿ – *dâla*ⁿ) are employed in the formation of inchoative/decausative – causative correlative pairs of derived words of the common non-conjugative base root,

e.g.: *viêlava*ⁿ/*viêlu*^o ‘to have smb. laugh’ – *viêlavala*ⁿ ‘to laugh’;
*qiêrava*ⁿ/*qiêru*^o ‘frighten’ – *qiêravala*ⁿ ‘to fear’;
*vuxavâqqa*ⁿ ‘drive back’ – *vuxavâla*ⁿ ‘to depart’.

Qualitative adjectives and adverbs take functional verbs *dala*ⁿ (*vala*ⁿ, *bala*ⁿ, *jala*ⁿ) «to give» and less often *dâla*ⁿ (*vâla*ⁿ, *bâla*ⁿ, *jâla*ⁿ) «to go, to become» to form inchoative verbs having intransitive usage that is interpreted as decausative:

xaza ‘good-looking’ – *xazdala*ⁿ ‘to like’;
dîna ‘alive’ – *diendala*ⁿ ‘to animate’;
morsa «intensive» – *marsdâla*ⁿ «to aggravate».

It’s important to note that functional verbs *da*ⁿ, *dala*ⁿ verbalize nominal stems, and *dâqqa*ⁿ, *dâla*ⁿ – nominal, adverbial and postposition stems.

The second pair of compound verbs also form opposition of correlative pairs of transitivity- intransitivity and causative-decausative: these are functional verbs *dâqqa*ⁿ ‘to lead’, ‘to extract’ и *dâla*ⁿ ‘to go, ‘to become’ in combination with common non-conjugative component (as a rule, noun, adverb, postposition in the preverb function of spatial meanings),

e.g.: *sierladâqqa*ⁿ ‘to clarify’ – *sierladâla*ⁿ ‘to lighten’;

čeqdâqqaⁿ ‘to finish’ – *čeqdālaⁿ* ‘to conclude’;
ħalavăqqaⁿ ‘to raise’ – *ħalavālaⁿ* ‘to raise’;

Verbs with component *dâqqaⁿ* have the meaning ‘to lead an object in definite direction’, if they are motivated by spatial pre-verb of adverbial or postposition origin, and as well the meaning ‘to drive an object to a certain state’ if the motivating word – an adjective or adverb. The derivational meaning of the verbs with component *dâqqaⁿ* – causation of movement or state and pre-verb is a direction or spatial orientation marker, e.g.: *āravâqqaⁿ* «to throw out».

Practically there are no labile verbs in Chechen. Apparently, for this reason there are very regular derivational processes in Chechen. Among all the mentioned means of expressing the causative meaning the morphological causative, formed by means of suffix-like verbs *ditaⁿ*, *daⁿ* and *dâqqaⁿ* is the most frequent one in the texts and covers very broad meaning spectrum.

Functional verbs *dalaⁿ* and *dālaⁿ*, except decausative meaning, are able to express several grammatical meanings like postfix *-sya* in Russian.

М. М. Хайбулаева Н. М. Хайбулаева (Махачкала)

Бранные слова в аварской лексике

Язык возникает одновременно с сознанием и мышлением. Являясь чувственно воспринимаемой оболочкой мышления, язык обеспечивает мысли человека реальное существование.

Во всех слоях общества для выражения эмоций в определенных ситуациях служат бранные слова. Брань и проклятия – слова, передающиеся из поколения в поколение. Брань служит для снятия стресса, для успокоения души. Без сомнения ясно, что надо избежать в своей речи бранных слов, проклятий. «Терпимость – ключи в ворота рая», – говорят аварцы.

В лексикологии аварского языка до сих пор бранные слова не изучены, не создан ни на одном национальном языке словарь бранных

слов. Это несмотря на то, что по употребительности они занимают ведущее место в обиходном аварском лексиконе. Нами впервые в дагестанской лексикографии сделана попытка отразить аварские бранные слова и выражения. На сегодня выявлено около 330 бранных слов. В аварской бранной лексике можно выделить следующие функционально-тематические группы:

а) Наименования лиц, поведение которых не соответствует этическим нормам горской морали: цЮгъор – вор, гъакъличехь – пьяница;

б) Слова, дающие оценку лицу, к которому обращена речь: мацЦихъан – сплетник, гАбдал – дурак;

в) Слова, выполняющие воспитательную, нравоучительную функцию, стимулирующего человека на благородные поступки: барщук – обидчивый, бахил, къарум – жадина и др..

Для обозначения тех или иных оценочных характеристик используются

а) мифологемы: аздагъо – дракон.

б) Названия птиц, насекомых, животных: бацЦ – волк, гарцЦ – кузнечик, гагу – кукушка;

в) Называние животными в сочетании с частями тела: гьерсироц – лгун, гъвелроц – собачий зад;

г) Название лиц по физиологическим действиям, состояниям: бещук – слепой, хунчЦук – сопляк.

д) Наименование лиц по поступкам: бидулав – кровник, бикъуч – воришка.

В толковых словарях аварского языка крайне редко дается толкование бранных слов. Наша работа представляет собой попытку максимально полного описания многослойной бранной лексики аварского языка, что позволит выяснить не только значение слова, но и увидеть, в какой среде оно употребляется, какую имеет стилистическую окраску, с какого времени фиксируется в источниках.

Иллюстрации из художественной литературы, средств массовой информации, разговорной речи отражают особенности употребления бранной лексики.

M. Khaybulayeva, N. Khaybulayeva (Makhachkala)

Terms of Abuse in the Avar Language

Terms of abuse in the Avar language have never been studied before and there are no dictionaries of such terms for Dagestan languages, despite the fact that the proportion of such words is very high in the Avar language. About 330 terms of abuse have been identified. The vocabulary of abuse of the Avar language can be subdivided according to the following functional-semantic groups: a) names of persons who do not conform to the norms or the moral behaviour (a thief, a drunkard, etc); b) words, denoting negative attitude to people (stupid, gossiping, etc); c) words, used in the admonishing function, pointing to the negative qualities and aiming at their mending (greedy, easily offended, etc). Evaluation, assessment is also expressed by: a) mythological terms (monster, etc); b) names of birds, animals, insects (cuckoo, wolf, grasshopper, etc); c) names of parts of the body and so on.

Materials, obtained from the spoken language, the literature and media reflect specificities of application of the terms of abuse in the Avar language.

А. И. Халидов (Грозный)

Об установлении родства иберийско-кавказских языков (в поддержку концепции М.Е. Курдиани)

До недавнего времени большинство лингвистов, работающих в области иберийско-кавказского языкознания, не сомневались, что нас объединяют и историческое родство, и типологическая близость языков. Но в последнее время это подвергается не только сомнению, но и критике, причем часто в отношении языков, входящих в одну группу. Говорю не только о фактическом разделении нахско-дагестанской группы на две (нахскую и дагестанскую), для чего, возможно, есть некоторые основания. Дело в попытках разделить уже и эти группы: скажем, усомниться в

родстве бацбийского (цова-тушинского) языка чеченскому и ингушскому, или в родстве ингушского и чеченского языков. Причем каждый из иберийско-кавказских языков (или, реже, их группа) возводится к какому-то древнему языку в отрыве от других или вообще возводится в ранг праязыка для всего человечества или его значительной части. Полагаю, что основная причина в том, что мы значительно отстаем в сравнительно-историческом изучении кавказских языков. В дагестанском и адыгском языкознании определенные результаты в этом направлении получены, но вряд ли можно считать, что они настолько существенны и убедительны, чтобы быть фактической базой для выводов о безусловном родстве или неродстве всех языков народов Кавказа и тем более – о родстве и древних связях их с другими языками. Можно сколько угодно рассуждать о хуррито-урартско-нахских (соответственно хуррито-урартско-адыгских и т.п.) языковых связях, или связях тех или иных кавказских языков с какими-то другими, но языковеды могут судить об этом не намного убедительнее, чем параученые, поскольку серьезно, основательно в сравнительно-историческом плане наши языки не изучены и сопоставить с теми же хуррито-урартскими корнями и формами нам практически нечего: необходимые для этого «праформы», которые хронологически могли бы быть соотнесены с хуррито-урартскими, методом внутренней реконструкции по многим языкам народов Кавказа нами не получены. Не говоря о малоизученности самого хуррито-урартского языка и фактическом отсутствии у нас специалистов, хорошо владеющих этим материалом. Что касается родства между собой самих кавказских языков, то оно также может быть установлено только в результате фундаментальных сравнительно-исторических разысканий, начало которым было положено в том числе известной «Сравнительно-исторической грамматикой...» Ю.Д. Дешериева, но это лишь незначительная часть того, что должно быть сделано. Впечатляющая не только своим объемом (1039 страниц) книга покойного М.Е. Курдиани "Основы иберийско-кавказского языкознания (Тбилиси, 2007)" не только вернула нас к актуальнейшей проблеме: в ней на основе скрупулезного сравнительно-исторического исследования фонетических систем множества языков народов Кавказа (установления звуковых соответствий методом внутренней реконструкции в каждом из языков и сравнения результатов) вполне убедительно обосновано их род-

ство. По отзыву Ц. Барамидзе, «приоритеты исследования ученого Михаила Курдиани в Грузии и, вообще, в языкознании были связаны с решением таких кардинальных и нерешенных в свое время вопросов, каким является доказательство родственности картвельских и горных кавказских языков, с использованием строгих и верифицированных методов» (Ц. Барамидзе). О том, что для профессора М.Е. Курдиани доказательство родства языков народов Кавказа было делом жизни, свидетельствует и то, что об этом сказал видный дагестанский языковед И.Х. Абдуллаев, читавший, насколько мне известно, в «Основах иберийско-кавказского языкознания» тексты и на грузинском языке: Именно в этой связи в одном из своих интервью, опубликованном в Интернет (к сожалению, газета в момент написания этого доклада оказалась недоступна), проф. И.Х. Абдуллаев заявил: «Я считаю, что отдаленное родство между картвельскими и северокавказскими языками существует. Родство северокавказских языков с южнокавказскими, картвельскими языками, по мнению некоторых, еще не доказано. Представители разных школ сомневаются в этом вопросе, они подчеркивали, что можно говорить о родстве, если есть звукосоответствие. Эта теория требует доработки. Этим вопросом занимался известный грузинский ученый Михаил Курдиани, который скоропостижно скончался в прошлом году. Он основательно взялся за изучение этой темы. По утверждению Курдиани, строгое звукосоответствие выявляется. Другой ученый, Мераб Чухуа, тоже настаивает на родстве иберийско-кавказских языков, потому что столько сходства не может быть случайным».

В решении этого главного для него вопроса М.Е. Курдиани в названной книге продвинулся серьезно. Помню, после ее выхода, когда я получил книгу через нашего общего знакомого, ездившего в Тбилиси, мы созвонились. Я поздравил с таким впечатляющим успехом, но напомнил ему, что, к сожалению, читать на грузинском не могу, и сразу успокоил, что прочитать ту часть книги, которая написана на немецком, сумею. Проговорили долго. Михаил строил планы на будущее, говорил, что наша с ним задача – поставить точку в этом вопросе, а для этого нужно вдвоем написать новую книгу с привлечением еще более объемного материала. К сожалению, не успели мы поработать вдвоем... А без него смогу ли? Не уверен, что смогу сделать даже десятую часть того, что мог этот

выдающийся ученый, блеснувший не только среди грузинских лингвистов...

Для того чтобы с уверенностью утверждать или отрицать родство языков народов Кавказа, нужно быть настолько подготовленным компаративистом, которым был Михаил Курдиани. Только в этом случае языковед-кавказовед сможет сделать то, о чем писал Б.А. Серебренников: «Перед кавказоведами стоит дилемма: или, пользуясь нормальным сравнительно-историческим методом, установить генетическое родство иберийско-кавказских языков в целом, или прийти к выводу, что три группы кавказских языков – картвельская, абхазско-адыгская и нахско-дагестанская – не являются между собой родственными и образуют только языковой союз». А поскольку в отношении кавказских языков это не сделано, считал Г.А. Климов, «попытки их непосредственного сближения без предварительных сравнительно-исторических реконструкций внутри отдельных групп дают крайне ограниченный эффект», и основанием для такого вывода являются «очень значительные расхождения, выявившиеся между абхазско-адыгскими, картвельскими и нахско-дагестанскими языками». Я уже высказывал свою точку зрения на подобную постановку вопроса ранее (в 2008 году), здесь постараюсь изложить ее еще раз очень коротко.

Если предъявлять к сравнительно-историческому изучению кавказских языков те же требования, которые лежат в основе сравнительно-исторического изучения индоевропейских, семитских, тюркских, скажем, языков, то придется признать, что во многих вопросах дальше историко-генетических *предположений* в обозримом будущем мы не сможем продвинуться: фактическое отсутствие памятников письменности или их ничтожное количество у некоторых народов, «сравнительная «молодость» немногих имеющихся источников не позволят подвергнуть формы и лексемы тех или иных языков внутренней реконструкции в полном соответствии в лежащим в основе компаративистики методом. Но почему индоевропейцы, от которых, как правило, исходят такие оценки состояния сравнительно-исторического изучения кавказских языков и которые предъявляют к нему такие высокие требования, не берут в учет то, что степень гипотетичности индоевропейского языкового родства тоже остается еще достаточно высокой: известно, например, что языковое

родство индоевропейцев возводится к первобытнообщинному строю, а конкретных исторических данных, относящихся к этому периоду, не имеется – их «не сохранилось ни в письменной, ни в фольклорной традиции народов, говорящих на индоевропейских языках» (А. В. Десницкая 1955, 298). Что касается «значительных расхождений, выявившихся между абхазско-адыгскими, картвельскими и нахско-дагестанскими языками», то, как бы их не объяснял Г.А. Климов, выявлены они не сравнительно-историческим методом, а методом синхронного сопоставления, а синхронное сопоставление тех же индоевропейских языков между собой дает еще большие расхождения (сравните русский и осетинский, немецкий и персидский, датский и чешский, болгарский и русский и т.п.); тем не менее, индоевропейцы не считают это основанием для скептицизма в отношении индоевропейского языкового родства. Что касается высоких требований, которые Б.А. Серебренников и другие индоевропейцы предъявляют к сравнительно-историческому исследованию иберийско-кавказских языков (пожалуй, более жестких даже, чем к индоевропейистике), то я абсолютно уверен в том, что последняя и самая значительная книга Михэила Курдиани как раз соответствует этим требованиям, не в меньшей степени, чем любая значительная работа, посвященная установлению звукосоответствий и через них – генетического родства индоевропейских языков.

К сожалению, книга М.Е. Курдиани, основная часть которой написана на грузинском языке, издана к тому же небольшим тиражом и поэтому малодоступна широкому кругу лингвистов-кавказоведов – и по тиражу, и по языку опубликования. Институт кавказоведения ТГУ и Институт языкознания АН Грузии, правда, планируют перевести ее на русский язык, но сейчас трудно сказать, когда это случится. Не только думаю так – уверен, что перевод на русский язык и издание этой книги достаточным тиражом с последующим распространением по всем вузам и научным учреждениям, крупным библиотекам всего Кавказа и России помогло бы многим нашим коллегам убедиться в обоснованности иберийско-кавказского языкового родства, а также освободиться от сомнений в явном, неоспоримом их типологическом сходстве.

A. Khalidov (Grozny)

**About Ascertainment of Affinity of
Ibero-Caucasian Languages
(in support of M.E. Kurdiani's conception)**

Until recent times the absolute majority of Ibero-Caucasian linguists had no doubt about uniting us historic affinity and typological propinquity of our languages. But recently this is not only discredited but is subjected to criticism even towards the languages, forming one group at that. I mean not only the actual division of Nakh-Dagestanian group into two (Nakh and Dagestanian) for what, may be, there are some grounds. The question is in attempts to divide even these groups: let's say to put to doubt the kinship of Batz (Tzova-Tushin) to Chechen and Ingush or the kinship of Chechen and Ingush. And each of Ibero-Caucasian languages (or less often their group) is related to some ancient language in isolation from the others or is considered to be a parent language of all the mankind or its considerable part at that. I believe that the basic reason is in the fact we fall behind in the study of Caucasian languages. In Dagestan and Adyghe linguistics certain results have been achieved in this field, but it is doubtful whether they can serve as essential and convincing basis for conclusions about absolute affinity of all languages of Caucasian nations or absence of it and moreover – about their kinship and ancient links with other languages.

We can discuss as much as we want Hurrit-Urartu-Nakh (or Hurrit-Urartu-Adyghe respectively and so on) language links or links of any Caucasian languages with some others, but linguists can't judge them more convincingly than para-scientists, since on the comparative historical level our languages haven't been studied thoroughly and we have nothing to compare with the same Hurrit-Urartu roots and forms: the necessary for it "proforms" of most Caucasian languages, which could be chronologically correlated with Hurrit-Urartu by internal reconstruction method, are not obtained yet, to say nothing of little-studied Hurrit-Urartu languages and an actual absence of specialists, well-qualified in this material. As to the kinship among Caucasian languages, it also can be ascertained after fundamental comparative historical studies, that were initiated among others by famous "Comparative historical grammar..." by U.D.

Desheriye, but it's only a negligible part of what is to be done. Impressing not only by its volume (1039 pages) the book of the deceased M.E. Kurdiani [Kurdiani 2007] has done more than to bring us back to the most pressing problem: on the basis of scrupulous comparative historical study of great number of phonetic systems of languages of Caucasian nations, he fully scientifically proved their kinship. In the opinion of Tz. Baramidze, "Michael Kurdiani's research priorities in Georgia, and generally in linguistics were connected with the resolution of cardinal and unsolved in its due time problem – the proof of kinship of Kartvelian and Caucasian mountaineers' languages applying strict and verified methods" [Baramidze 2010, 349]. The fact that proof of kinship of languages of Caucasian nations was the matter of his life, testifies the statement of outstanding Dagestan scientist I.Kh. Abdullayev, who has read, as far as I know, in "Fundamentals of Ibero-Caucasian linguistics" the texts in Georgian. Exactly in this connection, in one of his interviews, published in Internet (unfortunately, the newspaper wasn't available at the moment of writing the present report), prof. I.Kh. Abdullayev said: "I consider there is distant kinship among Kartvelian and North-Caucasian languages. Kinship of North-Caucasian languages with South-Caucasian, Kartvelian, in the judgement of some scholars, hasn't been proved yet. Representatives of different schools doubt this point, arguing that one can speak about kinship if there are sound correlations. This theory requires improvement. Famous Georgian linguist Michael Kurdiani, who suddenly died last year, studied this problem. He undertook a thorough study of this problem. According to Kurdiani's assertion, sound correlations reveal themselves. The other linguist Merab Chukhua also insists on the kinship of Ibero-Caucasian languages, because so much similarity can't be occasional".

In solution of the most important for him problem M.E. Kurdiani advanced seriously in the mentioned book. I remember, after appearance of the book, when I received it from our mutual acquaintance, who had visited Tbilisi, I called him. I congratulated him on such an impressive success, and reminded him that unfortunately, I couldn't read it in Georgian, and set him at ease at once, saying I'd be able to read that part of the book which was written in German. We talked for a long time then. Michael was making plans, saying that our mutual task was to finish the solution of the problem by writing together a new book involving more voluminous material. Unfortunately, there was no

time for us to work together... I'm not sure whether I'll manage to do even the tenth part of what could do this outstanding scholar who shone out not only among Georgian linguists...

To prove or negate kinship of languages of Caucasian nations, one must be as well prepared comparative linguist as Michael Kurdiani was. Only in this case Caucasian linguist will be able to do the work, about which B.A. Serebrennikov wrote: "Caucasian linguists are faced with the dilemma: the first way is to prove genetic kinship of Ibero-Caucasian languages, using normal comparative historical method or to come to conclusion that three groups of Caucasian languages – Kartvelian, Abkhaz-Adyghe and Nakh-Dagestania – are not kindred languages and only make language union". [Serebrennikov 1982, 28]. So long as it hasn't been done for Caucasian languages, considered G.A. Klimov, "attempts for their convergence without preliminary comparative historical reconstructions within separate groups give limited effect", and the basis for the conclusion are "very considerable discrepancies, having been revealed among Abkhaz-Adyghe, Kartvelian and Nakh-Dagestania languages" [Klimov 1967, 332]. I have already expressed my viewpoint on such a statement of the question earlier [Khalidov 2008₁, 21-26; Khalidov 2008₂, 42-56], I'll try to give an account of it briefly once more.

If we are going to make the same demands to comparative historical study of Caucasian languages as, let's say, of Indo-European, Semitic, Turkic languages, we'll have to admit in many issues that in the foreseeable future we won't be able to advance further than historical genetic suggestions: actual absence of written records or their tiny number in languages of certain nations, "comparative youth" of few available sources, doesn't allow to put forms and lexemes of mentioned languages to internal reconstruction in full compliance to methods underlying comparative study. But why Indo-European linguists, from whom, as a rule, come such assessments of comparative historical study of Caucasian languages and who make the most high demands to it, never take into consideration that hypothetical degree of kinship of Indo-European languages is also still high, it's known, for example, language kinship of Indo-European nations is traced to primitive communal system, but there are no concrete historical data related to this period – "they remained neither in written record nor in folk traditions of nations, speaking Indo-European languages [Desnitskaya 1955, 298]. As to "considerable discrepancies, having been

revealed among Abkhaz-Adyghe, Kartvelian and Nakh-Dagestanian languages”, no matter how G.A. Klimov explained it, they haven’t been revealed by comparative historical method but by synchronic comparison method when synchronic comparison of the same Indo-European languages reveals more discrepancies (compare Russian and Ossetian, German and Persian, Danish and Czech, Bulgarian and Russian et cet.), nevertheless Indo-European linguists don’t account it as the basis for skepticism of kinship of Indo-European languages.

Unfortunately, the book by M.E. Kurdiani, is written substantially in Georgian, with a small number of printed copies. Therefore it is unavailable to broad reading public of Caucasian linguists for its circulation and edition language. Institute of Caucasian Linguistics of Tbilisi State University and Institute of Linguistics of Georgian Academy of Sciences, though, are planning to translate it into Russian, but it’s difficult to say when it will happen. I believe, more than that – I am sure, translation into Russian and publication of the book in sufficient copies with further its distribution to educational and scientific institutions, main libraries of all the Caucasus and Russia would help our colleagues to be convinced of validity of Ibero-Caucasian Linguistic affinity and free themselves from doubt in evident, indisputable similarity.

К. Г. Халиков, Т. С. Айгунова (Махачкала)

Фразеологическое пространство семемы *гъачIа* «глаз» в багвалинском языке

Носителей бесписьменного багвалинского языка аваро-андо-цезской группы восточно-кавказских языков насчитывают всего 7 тысяч человек. Тем не менее, багвалинский язык уже фронтально документирован (Кибрик, 2001) имеются отдельные статьи, посвящённые проблемам затронутой коммуникативной единицы (Гудава Т. Е. 1867, Халиков К. Г. 2007; 2008). Однако вопросы языковой картины мира всё ещё не нашли должного освещения.

Наше исследование проблемы (в данном случае на материале фразеологизмов с компонентом *гъачла* «глаз» в силу того, что 80 % информации человек, как известно, получает через зрительную фиксацию объективной реальности) свидетельствует о разнообразных способах видения мира.

Фразеологический корпус с соматизмом *гъачла* «глаз» репрезентирует множество фрагментов языковой картины мира. Больше всего (семь) фрагментов метафорически вербализуют различные способы зрительной фиксации, например: *гъачла агъис бахха бугъучидабо* (букв. глаз сверху не снимая) «пристально глядя».

В сознании носителей багвалинского языка удовлетворение концептуализуется приписыванием глазу гастрономических характеристик, ср.:

гъачла беџила (букв. глаз насытиться) «удовлетвориться». Причём этой же гастрономической характеристикой передаётся также удовлетворение эстетического и душевного планов, что отразилось в производных фразеологических значениях, ср.:

– *Аб мисула диб гъачла беџлех ида*. «Этот дом мне очень нравится (насыщает глаз)».

– *Ай яшлъир оџуб гъачла беџлал*. «Эта девушка ему приглянулась (насытила глаз)».

В этническом сознании носителей багвалинского языка семема «глаз» очень аксиоматична. Рассматриваемый соматизм репрезентирует морально-этические параметры концептуализованные знаками семиотической системы телодвижения, получившими вербальное оформление.

Так, хамство в сознании носителей багвалинского языка – это метафорическое прыгание глаза в глаз, ср.: *гъачла – гъачалъи кланџудила* (букв. глаза в глаза прыгать) «встревать в разговоры, вести себя по хамски»;

– грех (взглядом) для багвалинца больший, чем грех, творимый руками: *гъачлалъ мунагъ, лелулъас гъичлаб* (грех глаз больше чем рук) грех глазами, больше чем руками;

– смелость передаётся через недрогнувшие глаза, ср.: *гъачла къабдичидабо* (глаз не дрогнув) «смело»;

– гнев воспринимается через метафорическое ослепление глаз, ср.:

гъачІалы бессулгъыла (букв. в глазах слепнуть) «сильно разозлиться, прийти в ярость»;

– слёзы на глазах - являются признаком печали, горя: *гъачІала магла бела* (букв. в глаза слеза прийти) «сожалеть, печалиться, горевать»;

– от страха «свет из глаз уходит» *гъачІаль кванчІар белъыла* (букв. глаза свет уйти) «испытать страх».

В общественном сознании носителей багвалинского языка метафорическое завязывание глаз концептуализует ментальную сущность лжи, ср.: *гъачІа чІвайна* (букв. глаза завязать) «пускать пыль в глаза, обманывать». Видимо интернациональным представляется и свойственное багвалинскому этническому сознанию приписывание глазу магической силы, ср.: *гъачІаль булъула* (букв. глаз случиться) «сглазить».

Таким образом, в общественном сознании носителей багвалинского языка глаз не только видит, но и судит, гневается и любит, печалится, боится и проявляет смелость, грешит и ведёт себя по-хамски, обманывает и способен нанести магический вред.

K. Khalikov, T. Aygunova (Makhachkala)

Phraseological Units with the Lexeme *гъачІа* "Eye" in the Bagvali Language

Phraseological corpus, containing the somatic term *гъачІа* "eye", displays various manifestations of the linguistic perception of the world in the Bagvali language. In the ethnic conception of the native speakers of the language, "eye" is connected not only with the vision, but in the phraseological units it expresses: judgement, approval, anger, melancholy, fear, courage, sin, rudeness, deception. This term is also associated with the ability of causing magical harm.

М. К. Халимбекова (Махачкала)

Междометия, обслуживающие сферу речевого этикета в лезгинском языке

Язык является средством, с помощью которого человек регулирует свои отношения и взаимосвязи с окружающим миром. Лексические средства выражения речевых формул в лезгинском речевом этикете образуют особую семантико-стилистическую систему, отражающую национально-культурную специфику общения. Этикетные речевые формулы в лезгинском языке отличаются многообразием. Речевой этикет включает в себя устойчивые формулы общения, предписываемые обществом для установления речевого контакта коммуникантов. Существуют два понятия речевого этикета: речевой этикет в широком смысле и речевой этикет в узком смысле. «В широком смысле речевой этикет, связанный с семиотичным и социальным понятием этикета, осуществляет регулирующую роль в выборе того или иного регистра общения .... В узком смысле слова речевой этикет составляет функционально-семантическое поле единиц доброжелательного, вежливого общения в ситуациях обращения и привлечения внимания, знакомства, приветствия, прощания, извинения, благодарности, поздравления, пожелания, просьбы, приглашения, совета, предложения, согласия, отказа, одобрения, комплимента, сочувствия, соболезнования и т.п.» (Лингвистический энциклопедический словарь, 1990).

Сферу речевого этикета обслуживает также целый ряд междометий, представленный в лезгинском языке следующими единицами: - *вун гьинай, и чкаяр гьинай?!* – приветствие для дорогого гостя (букв.: «ты откуда, эти места откуда?»), - *абатхийир* – ответ на приветствие людей – ровесников или примерно одного возраста (букв.: «обратное здравие»), а также – ответ на утреннее приветствие - *пакам [сабагъ] хийир!* (букв.: «утренняя (обратная) польза»), вечернее приветствие (*нянин [ахшам] хийир!*) и на приветствие в любое время суток (*и вахт хийир!* (букв.: «этого времени привет»)); - *вун атуй (атурай), рагъ атуй (атурай)!* – «Сколько лет, сколько зим!» – форма приветствия гостя, которого давно не видели,

не ждали и очень рады видеть (букв.: «ты пришел – солнце пришло»); - *геже хийир(ар) < хуй>!* – «спокойной ночи!» (букв.: «последние приветы»); - *кефияр гьикI я [ава]?* – приветствие в форме вопроса «Как дела?» (букв.: «как состояния?»); - *кIвачерик ракъ вегьена кIанда!* – «милости просим!» (букв.: «под ноги надо бросить железо») – приветствие очень желанного, дорогого гостя; - *кIвал къени хъайиди!* (обращение) «счастливая, дорогая (букв.: «у которой дом процветает»); - *кIвал чIур хъайиди!* (обращение) – «несчастливая» (букв.: «у которой дом обрушился», например: *Мегьамед, ваз сабагъ хийир!* – *Абатхийир, Гъажи. Ша, ацукъа кван (Фатахов)* «Магомед, здравствуй! – Здравствуй, Гаджи. Заходи, садись»; *Квез и вахт хийир хуй!* – *лагъана салам гана къве стхадини.* – *Абат хийир, чан рухвар!* – *агъсакъалар мугъманрин гъилер къаз, виликди фена (Саидов)* – «Здравствуйте!, – сказали братья. – Здравствуйте, сынки!, – аксакалы прошли вперед, чтобы пожать им руки. *Яда, Усман! Я Аллагъ рази хъайи инсан... Вун гъинай, и чкаяр гъинай? Вун атурай, рагъ атурай!* (Саидов) «О, брат Усман! О, не гневящий Аллаха человек! Сколько лет, сколько зим!». "*Геже хийир*" *лагъана, къуна гъилер, Къурбан къарагъна кIвалелди хъфена (Саидов)* – «Курбан поднялся, пожал всем руки, сказал «Спокойной ночи!» и вышел». *Абур гъич, ваз хваикалди, сафагелди, Ви кефияр, къаридин кефияр, аялрин кефияр гьикI ава? (Фатахов)* – «Это ладно, тебе добро пожаловать, как ты проживаешь, как здоровье жены, детей?». -*О-гъо-о! ...секинсузвал акатна иесидик. Амма, кIвачерикракъ вегьена кIанда. Де ша кван, ша кван...* (Саидов) «Ого! - заволновался хозяин. Милости просим! Да заходи, заходи!». *Мад им мугъман къабулдай вахт туш къван, кIвал чIур хъайиди, захъ вун къурурдай кIвал авач,* – *лагъана везирди хъел кваз (Фатахов)* «Но сейчас не время принимать гостей, о, несчастная, я не собираюсь сейчас тебя развлекать, – сказал визир со злостью».

К междометиям, обслуживающим сферу этикета, в лезгинском языке У.А. Мейланова относит «целый ряд слов и выражений, – поздравлений, приветствий и др., многие из которых также заимствования: *хваикалди, хайирар* «здравствуйте», *мубаракрай* «поздравляю» и т.д.» (Майланова, 2000). Лезгинский язык, как и другие языки лезгинской группы характеризуется тем, что большинство междометий, связанных с этическими традициями, заимствованы из тюркских языков, вероятнее

всего из азербайджанского, например: *буюр* «пожалуйста», *чухсагьул* «спасибо», *хушгелди* «с приездом», «с приходом», *йохъ* «нет» и т.д. Последнее заимствование представлено также и в других дагестанских языках, например, Г. И. Мадиева полагает, что в аварском языке *йохъ* – единственное междометие, заимствованное из тюркских языков (Мадиева, 1980). В лингвистике нет однозначного мнения по вопросу о том, куда отнести утвердительные и отрицательные слова: *да* и *нет*. Они занимают промежуточное положение между наречиями и междометиями. *Нет*, употребляемое в значении отрицательной оценки, А. А. Шахматов считал наречием, а не междометием потому, что это слово выражает не только данное чувство, но и известное представление. Утвердительное *да* А. А. Шахматов сначала причислил к междометиям. Но затем он делает приписку: «Едва ли *да* — междометие: это — наречие (Шахматов, 1952). Таким образом, А. А. Шахматов не всегда проводит четкую пограничную черту между наречиями и междометиями. Особенно неустойчивыми оказываются различия между междометиями и теми типами наречий, которые А. А. Шахматов относил к синтаксической категории «сопутствующего обстоятельства».

На наш взгляд, междометия лезгинского языка *ваъ* «нет» и *эых* «да» можно причислить к междометиям, поскольку данные слова выражают преимущественно чувства, а не конкретные представления.

Особый разряд составляют междометия, являющиеся своеобразными экспрессивными звуковыми жестами, которыми обмениваются соответственно общественному этикету знакомые или встречные в разных случаях жизни. В этих междометиях выражается сложная цепь бытовых эмоций и обрядностей. Например: *вагъ бабай!* – восклицание, выражающее удивление, радость (нет дословного перевода); *вай-вай!* – восклицание при плаче; *йикъ!* – (разг.) восклицание при споре, не имеющее прямого отношения к его переводу типа «Ну да!», «Мало тебе!» и т.д. (букв.: «умри»); *квахъ!* – для выражения недоверия или неодобрения типа «Ну да!», (букв.: «Отойди! Исчезни!»); *керемат(ар)!* «Ну и ну!», «Вот так и да!» – для выражения удивления, неожиданной радости, изумления, например: *Вув-в, керематар!.. За им киц! ятIа лугъузвай, вич килигайтa, кьве кIвач квай «куруцIул» я! (Саидов)* «Ну и ну! Я думала, это большая собака, а оказывается, это «двуногий» щенок!». *Фад-фад гьалар дегии жедан, вагъ бабай (Курбан)* «Ух ты, как быстро ты идешь на поправку!». «*Вай-вай*» -

шехъиз вич алимдиз тахсирсуз яз къалурзава... (Саидов) «С плачем «Ой-ай», себя показывает учителю невиновной...» и т.д.

Некоторые эмоциональные междометия употребляются в крайне разнородных, экспрессивно-противоречивых значениях. Они служат средством выражения очень далеких, иногда даже исключаящих друг друга чувств и настроений. Например, междометие *ва!* выражает догадку, удивление, иногда с оттенком иронии или злорадства, ужас, боль, отвращение, решимость с оттенком отчаяния или досады, иногда просто досаду, даже настойчивость зова или требования.

С грамматической точки зрения междометия лезгинского языка ущербны. Грамматическая ущербность междометий проявляется в том, что они лишены форм словоизменения и не располагают системой грамматических форм. В относительно редких случаях они сочетаются с другими частями речи в синтаксическое единство. Междометия являются сразу и эквивалентами слов и, чаще всего, эквивалентами предложений. Поэтому-то они по своей языковой природе отличны как от частей и частиц речи, так и от модальных слов. Это, конечно, несколько не мешает разным группам междометий пополняться за счет и тех, и других, и третьих.

Легко установить также родство и различие между повелительным наклоном и междометием, например: *къалумрай!* «пусть на тебя вернется! (ответ на проклятие)», *яшамиирай!* «да здравствует! (букв.: «пусть живет»): *Чур хьурай зулум, яшамиирай азадвал!* (Фатахов) «Пусть исчезнет зло, процветает добро!».

Однако у форм повелительного наклонения сохраняются такие конструктивные свойства глагола, которые чужды междометиям. Междометия находятся в теснейшем взаимодействии с частями речи — и не только с формами глагола. Так, среди междометий выделяются слова знаменательные, обратившиеся в выкрики для выражения душевного состояния, например: *я хва къей кас* (разг.) обращение при удивлении или досаде «Ах, ты!» (букв.: «человек, у которого умер сын»).

Междометия выступают как особый тип выразительных слов-высказываний, синтаксически неорганизованных, однако социально осмысленных, образующих своеобразные формы эмоционального выражения и испытывающих воздействие со стороны грамматических категорий интеллектуальной речи.

M. Khalimbekova (Makhachkala)

Interjections Serving the Sphere of Speaking Etiquette in the Lezgian Language

Language is means by which a person regulates his attitude and relations with the surrounding world. Lexical means of expressing speech formulas in the Lezgian speaking etiquette make special semantic-stylistic system which reflects national-cultural specification of communication. Formulas of speaking etiquette in the Lezgian language are characterized by their diversity. Speaking etiquette includes set communicative formulas. We can point out two notions of speaking etiquette; speaking etiquette in its widest sense and speaking etiquette in its narrowest sense. “Speaking etiquette in its widest sense, connected with semiotics and social notion of etiquette, performs a regulating function in choosing this or that register of communication... as for the narrowest sense of the word, speaking etiquette makes a functional-semantic field of units expressing benevolent, polite communication in the cases of address or attraction of attention, acquaintance, greeting, parting, apology, gratitude, congratulations, wishes, requests, invitations, advice, suggestions, agreement, refusal, approval, compliments, sympathy, condolence etc.” [1, 413]

The sphere of speaking etiquette is served by a number of interjections which can be expressed in the following way :- вун гъинай, и чкаяр гъинай?! – greeting for a dear quest (literally: “where are these places from?”), - абатхийир – the answer to a persons greeting – people of about the same age (literally: “reverse greeting”, as well as – the answer to a meaning greeting – накам [сабагъ] хийир! (literally: “morning (reverse) favour”), evening greeting (нянин [ахшам] хийир!), the greeting for any part of the time (и вахт хийир! (literally : “greeting for this time”); - вун атуй (атурай) рагъ атуй (атурай) – “How many years, how many winters!” – a greeting of the guest, who was not expected to come and everybody is very glad to see him (literally: “you have come and brought the sun with you”); ини хийир (ар) <хъуй> - “good night!” (literally: <the last greetings>;- кефир гъик я [ава]? – a greeting in the form of a question “How are you?”(literally: “what is your state of health?”); к!вачерик ракъ вегъена к!анда! – “you are welcome!” (literally: “it is necessary to throw

iron under your fut”) – the way to greet a desired, clear quest; - к!вал кьени хьайиди! (address) – “a happy, dear one” (literally: “the one whose house is flourishing”); - к!вал г!ур хьайиди! (address) “an unhappy one!” (literally: “the one whose house has destroyed”).

U.A. Meilanova considers “a number of words expressions,- congratulations, greeting and others, many of which have also been borrowed: хвашкалди, хайирап “Hello” мубаракрай “I greet you” and so on [3, 166] to be interjections serving the sphere of etiquette in the Lezgian language. The Lezgian language like other languages of the Lezgian group of languages in characterized by a great number of interjections connected with ethnic traditions and which have been borrowed from the Turkic group of languages, more likely from the Azerbaijani language, for example: буюр “please”, гухсагьул “thank you very much”, хушгелди “you are welcome – so one`s arrival”, йохъ “no” and so on.

It can be stated that the interjections of the Lezgian language ваъ “no” and эых “yes” can be referred to interjections, since these words mainly express feelings rather than definite actions.

There can be pointed out a specific group of interjections in the Lezgian language which are a kind of expressive sound gestures and are used by acquaintances or friends in different situations of life to exchange corresponding social etiquettes.

Some emotional interjections are used in rather heterogeneous, expressive-contradictory meanings. They serve as means of expressing very distant, sometimes even contradicting to each other feelings and moods. For example, the interjection “ва!” expresses supposition, surprise, sometimes with the shade of irony or malice, horror, pain, disgust, certainty with the shade of despair or vexation, even persistence and demand.

From the grammatical point of view, the interjections of the Lezgian language are defective, as they lack word-formation and do not possess any system of grammatical forms. Only in rare cases they can combine with the other parts of speech making a synthetic unit. Interjections are simultaneously equivalents to words and even more often they are equivalents to sentences.

Consequently, they differ from the parts and particles of speech, as well as from the modal words, but this fact does not prevent different groups of interjections from enriching themselves on account of the above mentioned

parts and particles of speech.

Interjections in the Lezgian language can be regarded as a special type of expressive words – statements which are not syntactically organized but are socially comprehended, forming specific forms of emotional expressions and are subject to influence on the part of the grammatical categories of intellectual speech.

М. Р. Харчиева (Махачкала)

Структурно-грамматические модели адъективных компаративных фразеологических единиц андийского языка

Компаративные фразеологические единицы (КФЕ) имеют большой удельный вес во фразеологической системе андийского языка. Основными признаками, выделяющими устойчивые компаративные словосочетания как особую группу в составе фразеологизмов, являются характерные для них компаративные отношения. Для выражения этих отношений каждый язык располагает внутрисктурными специальными средствами. Структурное своеобразие КФЕ андийского языка состоит в том, что характеристика свойства или действия происходит через сравнительную лексику *льидду*, *гагу* (*гвагу* – в речи лиц женского пола) и *гасси*, грамматический статус которых предстоит выяснить, являются они союзами, послелогами или частицами.

При анализе КФЕ андийского языка мы исходим из определения их как «устойчивых и воспроизводимых сочетаний слов, фразеологическая специфика которых, основана на традиционном сравнении» (Чернишева И. И.). Большинство исследователей ФЕ рассматривались, как «вещь в себе», как уникальные, формально и семантически иррегулярные образования. Наряду с этим другие лингвисты (Н. М. Шанский, В. П. Жуков, В. Л. Архангельский и др.) отмечают возможность образования определенного ряда ФЕ по структурно-грамматическим моделям. Мнения исследователей фразеологии о моделировании ФЕ кардинально рас-

ходятся. Мы придерживаемся мнения тех исследователей, которые допускают возможность моделирования фразеологических единиц при обязательном условии, что моделирование ФЕ отличается от моделирования в области словообразования. Моделирование фразеологизмов реально лишь в плане описания, а не в плане порождения, т.е. нельзя определить правила фразообразования. Даже в плане описания пока неизвестно имеет ли моделирование универсальный характер для всех разрядов ФЕ. Компаративная фразеология «довольно значительно отличается от всей остальной фразеологии: если некомпаративная фразеология, прежде всего и больше всего характеризуется индивидуальным, часто неповторимым характером деривации, то для КФЕ прежде всего характерна регулярность образования структуры стройных рядов и серий фразеологических единиц» (Л. И. Рейзензон). Основой компаративных фразеологических единиц является логическая операция сравнения. В логике прием сравнения предполагает установление сходства и различия предметов и явлений путем их сопоставления. Сложение элементов сравнения как логической операции в рамках КФЕ не указывает на сходство или различие проявления признака у сравниваемых предметов. «В силу того, что признак, положенный в основу сравнения, является постоянным, эталонным для объекта (образа) сравнения, то он (объект) выступает в качестве выразителя максимального данного качества (признака)» (Христова В. И., 1986). При отсутствии полного изоморфизма между планом выражения и планом содержания данного класса фразеологизмов, все же в виду общности структуры и идентичности семантического результата, В.И. Христова допускает возможным говорить о структурно-семантическом моделировании КФЕ (В. И. Христова).

Таким образом, под структурно-семантической моделью КФЕ подразумевается определенная синтаксическая структура с одинаковым сравнительно-интенсифицирующим семантическим результатом. Самой продуктивной в андийском языке является простейшая модель: «**существительное (ном.) + гагу (гасси)**», например: *гъайман гагу* «глупый», букв. «баран как», *хвой гагу* «пьяный в доску», букв. «собака как»; *алкуци гагу* «драчливый», «заносчивый», букв. «петух как *цлцекир гасси* «нежный», букв. «козленок как»; *цлуркъи гасси* «свирепый», букв. «тигр как», *чон гасси* «быстроногий», «шустрый», букв. «лань как» и т.д.

Второй по продуктивности и по распространенности моделью является «**прил. + сущ. (ном.) + гагу (гасси)**», например: *битом уэцу гасси* букв. «мокрая курица как», *битом лъльедир гагу* букв. «мокрый теленок как». Довольно распространены в андийском языке КФЕ структуры «**прич. + сущ. (ном.) + гагу**»: *къиральиб белир гагу* «раненая лань как»; *рукъудоси щекиб гагу* «тяжело страдающая», букв. «как раненая (большая) птица» и т.д. Также распространена и модель: «**сущ. (ном.) + гагу (гасси) + прил.**»: *ца гагу хеххи* «шустрый», букв. «огонь как быстрый»; *хлайман гагу абдал* «глупый», «дурной», букв. «баран как глупый»; *гулла гагу хеххи* «шустрый», букв. «пуля как быстрый»; *берча гагу сигьир* «хитрый», «изворотливый», букв. «змея как хитрый»; *руххуна гагу имур* «нежный», «ласковый», букв. «ягненок как нежный».

На следующем месте по продуктивности стоят двухкомпонентные КФЕ структуры: а) «**сущ. (лок.) + сущ. (ном.) + гагу**»: *цццонно хлайманадул гагу* «с жадностью» букв. «на соль овцы как», *хъазолакку лъен гагу* «как с гуся вода», букв. «с утки вода как»; *лъенлълы хвами гагу* «непринужденно», «как рыба в воде», букв. «в воде утка как» и т.д.; и б) «**сущ. (эрг.) + сущ. (ном.) + гагу**»: *тилуди лъанцццли гагу* «легко», «непринужденно», букв. «как слон муравья (раздавил)».

Менее продуктивны трехкомпонентные структуры модели: «**сущ. (ном.) + прич. + сущ. (ном.) + гагу**»: *боццо гъагъоб цццлия гагу* «трусливо», «ни жив, ни мертв», букв. «волка увидевшая коза как»; *гулла рахоб белир гагу* «расстроено», «сам не свой», «отчаявшись», букв. «как лань задетая пулей»; *бицциб иквом геду гагу* «самодовольно», букв. «как кошка, съевшая сычуг»; *беххумгъул иквом геду гагу* «удовлетворенно», «довольно», букв. «как кошка, съевшая курдюк» и т.д. Варианты данной КФЕ представлены структурами: а) «**сущ. (ном.) + прич. + сущ. (ном.) + лъидду**»: *исо иквом геду лъидду* «самодовольно», букв. «как кошка, съевшая творог» и т.д.; б) «**сущ. (лок.) + прич. + сущ. (ном.) + гагу**»: *абчахволулы буккуб гьинкккву гагу* «как мокрая курица», «как мышь в помоях», букв. «в помой попавшая мышь как»; *гудуруди биччиб гъвобгъво гагу* «испуганно, тревожно», букв. «как куропатка, попавшая в силки» и т.д.

Анализ материала свидетельствует о том, что АКФЕ легко переходят в глагольные компаративные фразеологические единицы (ГКФЕ), поскольку всякая сравнительная фраза либо адъективна, либо

глагольна. Но на уровне языка часто фразы, сохраняют тождество при замене адъективной формы на однокорневую глагольную и наоборот.

M. K h a r c h i e v a (Makhachkala)

Structural-Grammatical Models of the Adjectival Comparative Idioms of the Andy Language

There is a great number of comparative idioms (CIs) in the phraseological system of the Andy language.

Basic features that distinguish comparative idioms, as a special group within phraseological units, are relations of comparison typical for them. Every language has intrastructural special means to denote these relations. The structural uniqueness of the CIs in the Andy language resides in the fact that characterization of the quality or action is connected with the lexemes *льидду* (*llidu*), *зазу(ghaghu)* (*zazuy(ghvaghuy)* –in the feminine speech) and *зассу* (*ghassi*), grammatical status of which is still not clear – are they conjunctions, postpositions or particles.

While analyzing CIs of the Andy language, we take into account their definition as “fixed and reproducible phrases, phraseological nature of which is based on the traditional comparison” [I.I. Chernysheva]. The great majority of the linguists considered phraseological units as “a thing in itself”, as unique, semantically and formally irregular units. Along with this viewpoint, others (N.M. Shansky, V.P. Zhukov, V.L. Arkhangelsky) point at the possibility to form phraseological units according to some structural-grammatical models. Opinions of researchers on the modelling of phraseological units cardinaly differ from one another.

We support those who admit the possibility of modelling of the phraseological units on the condition that this type of modelling differs from the modelling in the field of word-formation. Modelling of the phraseological units is possible only on the level of description, not on the level of their origin, as the rules of phrase formation can not be defined. Even on the level of

description it is not clear yet, if the modelling has universal character for all types of phraseological units. CI differs greatly from other types of phraseological units: “if an ordinary phraseological unit is characterized, first of all and most of all, by individual nature of derivation, the CI is characterized, first of all, by regularity of formation of phraseological units” [L. I. Raizenzon].

The basis of the CI is logical operation of the comparison. In logics the process of comparing suggests finding likeness and difference of the things by means of their comparison. Adding of the components as the logical operation within a CI doesn't point at likeness or difference of the qualities of the compared things. “Taking into account the fact that the quality on which the comparison is based on, is constant for an object, it (the object) is used as denotation of the maximum quality” [V.I. Khristova]. Without full coincidence between denotation and meaning in this class of the phraseological units, V.I. Khristova admits the possibility of structural-grammatical modelling of the CI, bearing in mind the sameness of their structure and identical semantic result [V.I. Khristova].

Consequently, structural-grammatical model of the CI is a certain syntactical structure with the same comparative intensifying semantic result. The most productive in the Andy language is the simplest model : “noun (nominative) + ghaghu (ghassi)”, for example, haimanghaghu “stupid” (liter. “like a sheep”), khvoyghaghu “badly drunkard” (liter. “like a dog”), alkhutzhaghu “impudent” (liter. “like a cock”), tzeckirghassi “tender” (liter. “like a goat”), tzirkyghassi “furious” (liter. “like a tiger”), chonghassi “veryquick” (liter. like a deer”), etc.

The second place in productivity and wide-spreading has the model “adjective + noun (nominative) + ghaghu (ghassi), for ex.: bitomwuetzughassi (like a wet hen), bitomlledirghaghu (like a wet calf). Other widely spread models of the CI in the Andy language are such structures as: participle + noun (nominative) + ghaghu: khirralibbelirghaghu (wounded like a deer), rukkudosishchekibghaghu (suffering heavily) (liter. Like a wounded bird), and the model: noun (nominative) + ghaghu (ghassi) + adjective: tsaghaghukhekhi “very quick” (liter. like a fire), khaimanghaghuabdal “stupid” (liter. fool like a sheep), ghullaghaghukhekhi “quick” (liter. quick like a bullet), berchaghaghusikhir “cunny” (liter. sly like a snake), rukhunaghaghaimur “tender” (liter. as tender as a calf).

The next place by their productivity take two-component CIs:

a) Noun (locative) + noun (nominative) + ghaghu: tsonnokhai-manadulghaghu “greedily” (liter. like sheep on salt), khazolakkullhenghagu

“hurtlessly” (liter. like water from a duck), lenllhlikhvamighaghu “independently” (liter. like fish in water),

b) Noun (ergative) + noun (nominative) + ghagu: piludillantsighaghu “easily” (liter. like elephant smashed the ant).

Less productive are the three-component structures of CIs such as: noun (nominative) + participle + noun (nominative) + ghaghu: botsoghakhobtsiyaghaghu “cowardly” (liter. like a goat seeing the wolf); ghullarakhobbelirghaghu “desparately” (liter. like a deer wounded by a bullet), bitsiikvomghedughaghu “self-confidently” (liter. like a cat having milk), bekhumhulikvomghedughaghu “pleaed” (liter. like a cat having meat), etc.

There are some other variants of this CI represented by the structures such as:

a) noun (nominative) + participle + noun (nominative) + lliddu: issoikvomghedulliddu “self-confidently” (liter. like a cat having curds),

б) noun (locative) + participle + noun (nominative) + ghaghu: abchakhvollulyibukkubkhinkkvughaghu “like a wet hen” (liter. like a mouse in dirty waters), ghudurruddibichibkhvobkhvoghaghu “alarmingly” (liter. like a bird in the net), etc.

The analysis reveals that adjectival CI can easily be transformed into verbal CI, as any comparative phrase is either adjectival, or verbal. But on the level of language, phrases often preserve their likeness while substituting adjectival form by verbal, or vice versa.

Б.А. Цей (Майкоп)

Аспекты близости исторических романов

И. Машбаша «Жернова» и М. Кандура «Кавказ»

1. Огромная историческая тема: Кавказская война и махаджирство. Судьбы изломанных войной людей разных национальностей и сословий. Нравственная идея: боль отчуждения от родины и чувство кровной связи с ней.

2. Философско-нравственная трактовка темы:

a) Историческая судьба как своеобразный знак имперской поли-

тики трех государств: Турции, Англии, России и как фатум, тяготеющий над людьми, живущими на Кавказе. Почему его считают «особым местом», то есть «феноменом»?

б) Изображение героев в атмосфере нравственных испытаний. Акцент на главных точках ситуации морального выбора героя как процесса воспитания человеческой души.

в) Объединяющие два романа философско-нравственные вопросы: В чем смысл жизни? Каков нравственный мир человека? Что в нем всего дороже для жизни, для человечности, для настоящего, для будущего? Ощущает ли он ответственность за все, что происходит?

г) Нравственный кодекс (адыгэ хабзэ) – незыблемые устои мироощущения адыгов, основа мужской доблести и чести, женской верности и достоинства.

3. Авторская позиция: ощущение трагизма исторической памяти, близости событий Кавказской войны нашему времени, стремление к исторической правде в изображении исторических лиц, вымышленных персонажей, соответствующая конкретизация реалий.

4. Способы воссоздания драматизма исторической эпохи:

– через воспроизведение облика истории, быта и бытия людей, в сочетании эпоса, лирики и драмы как способов речевой организации;

– изображение подлинных характеров и событий, в частности реальных исторических деятелей;

– создание трагического образа Памяти: реконструкция образов людей по обе стороны «барьеров», погружение автора в глубь истории и движение в гущу недавних событий, ощущение неизбывного трагизма исторической памяти, близости событий Кавказской войны нашему времени.

5. Жанр: исторический панорамный роман.

6. Сюжет: судьба адыгских народов, попавших в жернова истории.

7. Трагический финал Кавказской войны для адыгов и других народов Кавказа, может быть, – и мира.

B. Tsey (Maikop)

**Aspects of Affinity of Historical Novels “Millstones”
by I. Mashbash and “The Caucasus” by M. Kandur**

In the Adyghe literature of the recent decades, novels by I. Mashbash, B. Chuyako, N. Kuek, N. Bagov, Kh. Teuchezh, A. Kushu and other writers are dedicated to the Caucasian War. Adyghe and Abkhaz writers M. Lokhvitski, B. Shinkuba, B. Tkhaitsukov, A. Keshokov, A. Akov, K. Duguzhev, S. Mafedzov, K. Shurdumov, V. Abitov, A. Elmesov, M. Elberdov and others concentrated on the issues of Muhajirism, as well as on the problems affecting the lives of Adyghe individuals living in exile.

Noteworthy among the works of the emigrant writers of Adyghe descent are those by a Turkish-speaking writer O. Khakurate “The Caucasus”, “Old and New Legends of the Caucasus” by K. Natkho, “The Circassians. Balkan History” and the trilogy “The Caucasus” by an English-speaking Adyghe writer M. Kandur.

М. Ч. Черчиев (Махачкала)

**К фонологическому статусу назализованного [y^H]
в аварском языке**

В аварском языке исследователями традиционно выделяются следующие гласные фонемы: <а о э у и>. На наш взгляд, система вокализма аварского языка в данном виде является незавершенной, ущербной. Действительно, указанные фонемы представлены в аварском языке, так как каждая из них представляет собою самостоятельный ряд позиционно чередующихся звуков, не входящих в другие ряды таких же фонетических единиц. Поскольку в аварском языке отсутствуют качественная редукция звуков, то каждая гласная фонема представлена лишь ударным и

безударным гласным звуком, отличие между которыми заключается лишь в большей силе и долготе ударных по сравнению с безударными.

Аккомодация в аварском направлена от гласного к согласному, поэтому соседние согласные не влияют на качество гласных. По этим двум причинам, отсутствие качественной редукции и аккомодирующего влияния соседних согласных, сильно отличает вокализм аварского языка, например, от вокализма русского языка, где наличествует редукция как количественная, так и качественная, аккомодация же направлена от согласных к гласным.

С точки зрения Московской фонологической школы фонема определяется как ряд позиционно чередующихся звуков. С этих позиций интересно рассмотреть фонологический статус назализованного [y^H] в аварском языке. В «Аварско-русском словаре» М.Д. Саидов на стр. 707 указывает, что отличительной чертой аварского языка является «отсутствие назализованных гласных a^H, o^H, y^H, имеющих в языках андо-цезской подгруппы». В то же время на стр. 499 того же словаря он приводит у с отметкой носовое как утвердительную частицу со значением «так, да». На стр. 504 дается уяб (у носовое) со значением «действительный, верный, соответствующий истине, достоверный».

В действительности в аварском языке представлены два различных [y], назализованный и неназализованный. Неназализованный [y] представлен в таких словах, как хъулухъ «служба», ух/уди «откашливание», ургу «матрац», мух/ур «обгоревшая мякина» и т.д. Звуки долгий и сильный [y] под ударением и краткий и слабый [y̥] в безударном положении соотносятся с одной фонемой, так как представляют ряд позиционно чередующихся звуков и не входят в какой-нибудь другой ряд позиционно чередующихся звуков.

Назализованный [y^H] представлен в ограниченном количестве слов: у^H «да, так», у^Hха «да уж», у^Hяб «действительный, верный», у^Hльи «действительность, достоверность», у^Hльize «оказываться верным, подтвердиться». Эти звуки также образуют самостоятельный ряд звуков, не входящий в какой-нибудь другой ряд позиционно чередующихся звуков. Следовательно, этот ряд звуков также следует соотнести с одной фонемой.

Фонема <у> характеризуется следующими функциональными

признаками: верхний подъем, лабиализованный, неназализованный. Фонема же <y^H> характеризуется признаками: верхний подъем, лабиализованный, назализованный.

Таким образом, <y> неназализованный и <y^H> назализованный в аварском языке являются самостоятельными фонемами.

M. Cheerchiev (Makhachkala)

Towards Phonologic Status of the Nasalized [y^H] in the Avar Language

Researchers traditionally single out the following vowel phonemes in the Avar language: <a o э у и>. In our opinion, the Avar vocalism in the given form is incomplete, defective. In reality, the specified phonemes are presented in the Avar language, as each of them corresponds to an independent series of positionally alternating sounds. They do not belong to any other series of similar phonetic units. As there is no qualitative reduction of sounds in the Avar language, each vowel phoneme is only presented by a stressed and unstressed vowel. The difference between them is just in the bigger intensity and quantity of stressed vowels in comparison with unstressed ones.

The accommodation in the Avar language is directed from a vowel to a consonant, therefore the adjacent consonants do not have an influence upon the quality of vowels. Above-mentioned two reasons, the absence of the qualitative reduction and the accommodating influence of the adjacent consonants, strongly distinguish the Avar vocalism, for example, from the Russian vocalism, which is characterized by both: the quantitative and qualitative reduction, as well as the accommodation, directed from consonants to vowels.

According to the Moscow Phonologic School the phoneme is defined as a series of positionally alternating sounds. From these positions it is interesting to consider the phonologic status of nasalized [y^H] in the Avar language. In his “Avar-Russian Dictionary” M.D. Saidov notes, on page 707, that a distinctive feature of the Avar language is “the absence of a^H, o^H, y^H nasalized vowels,

which are present in the languages of the Ando-Tsezian subgroup". At the same time on page 499 of the above-mentioned dictionary he considers y marked as nasal to be an affirmative particle with the meaning "so, yes". On page 504 he gives $y\bar{a}b$ (with nasal y) with the meaning "valid, true, veritable, authentic".

In reality, there are two types of $[y]$ in the Avar language: nasalized and non-nasalized. Non-nasalized $[y]$ is present in such words as $x\bar{y}ulux\bar{x}$ "service", $y\bar{x}/y\bar{d}u$ "expectoration", $y\bar{p}z\bar{y}$ "mattress", $m\bar{y}x/y\bar{p}$ "burnt chaff", etc. The long and strong stressed $[y]$ and the short and weak unstressed $[y]$ correlate with one phoneme, as they represent a series of positionally alternating sounds and do not belong to any other series of positionally alternating sounds.

The nasalized $[y^H]$ is present in the limited number of words: y^H "yes, so", $y^H\bar{x}a$ "certainly", $y^H\bar{y}a\bar{b}$ "valid, true", $y^H\bar{l}y\bar{u}$ "validity, reliability", $y^H\bar{l}y\bar{z}e$ "turn to be true, be confirmed". These sounds also form the independent series of sounds, not belonging to any other series of positionally alternating sounds. Hence, these series of sounds also should be correlated with one phoneme.

The phoneme $\langle y \rangle$ is characterized by the following functional features: a high, labialized, non-nasalized vowel. And the phoneme $\langle y^H \rangle$ is characterized by these features: a high, labialized, nasalized vowel.

Thus, non-nasalized $\langle y \rangle$ and nasalized $\langle y^H \rangle$ in the Avar language are independent phonemes.

Т. Чеишвили-Москаленко (Тбилиси)

Лексическая коннотация как часть системного значения знака

Коннотация является немаловажным компонентом лексического значения слова. Ее изучение в настоящее время весьма актуально, так как, несмотря на большое количество работ, посвященных этой проблеме, многие теоретические и практические вопросы в этой области до сих пор остаются недостаточно разработанными.

Слово «коннотация», появившись примерно в 1200 г. от лат.

connotare «вместе – (обо-)значить» и возникнув в схоластической логике, использовалось в философско-теологических дискуссиях о смысле слов, в философии о языке XIV в. Термин «коннотация» стали применять с целью различать слова по образу и действию, в зависимости от того, на что они указывают.

Существует множество подходов к описанию коннотации: ее трактуют с позиций лингвистической семантики, семиотики, стилистики, психолингвистики, этнолингвистики и т.д. Стоит отметить, что каждое из этих направлений актуализирует те или иные аспекты коннотативного значения слова. При этом большинство исследователей говорит о дополнительной коннотативности значения слова по отношению к денотативному и сигнификативному компонентам значения, определяя коннотацию как добавочный, факультативный элемент значения.

В данной работе мы опираемся на определение коннотации как части системного значения знака (И. А. Стернин), указывающего на отражение в значении условий акта общения, отношения говорящего к предмету речи или участникам акта речи, и рассматриваем коннотативно-семантический компонент, выражающий отношение говорящего к предмету в форме эмоции и оценки. В основе принятой нами классификации лежит степень отдаленности коннотации (зависимости ее) от денотативной семы.

Коннотативная сема первой степени мотивируется денотативной семой, сохраняя с ней логическую связь, т.е. коннотативная сема логически связана с денотативной семой. Коннотативная сема второй степени логическую связь с денотацией утратила, поэтому является немотивированной. Коннотативная сема третьей степени содержится в значении слов, окончательно утративших денотативную соотнесенность. Иначе, коннотация – сумма компонентов, входящих в семантическую структуру знака, формально не содержащаяся в слове-знаке.

Следовательно, коннотация на данном этапе развития лингвистической мысли представляет собой неотъемлемую часть языковой системы, которая не может быть ограничена только стилистическими рамками. В данной работе коннотация рассматривается как обязательный макрокомпонент в значении слова, который присутствует в лексическом значении во всех случаях употребления слова и определяется типичными коммуникативными ситуациями его использования, то есть коннотация зависит от различных экстралингвистических факторов, влияющих на коммуникацию: психолингвистических, социолингвистических, прагмати-

ческих и собственно коммуникативных. При исследовании этого феномена, несомненно, следует учитывать весь спектр характеристик человека, который слово использует, поэтому коннотация должна активно исследоваться и в таких дисциплинах, как психо- и социолингвистика. Хотя до сих пор в лингвистике не существовало работ, которые бы на практике показали социальную обусловленность коннотации, хотя еще Л. Блумфилд и Л. Ельмслев писали о том, что коннотация обусловлена функционированием слова в социальном контексте и выделяли соответствующие компоненты в структуре коннотативного значения.

Идея социальной обусловленности коннотативного значения позволяет рассматривать лексическую коннотацию как функцию от коммуникативной ситуации, в частности – от социальных параметров говорящих, то есть, с одной стороны, коннотация слова зависит от условий его употребления, с другой стороны, осознание коннотативного значения слова носителями языка зависит от их социальных характеристик.

Вследствие неопределенности ареала понятий и компонентов, включаемых в коннотацию, считается (Ю.Д. Апресян), что коннотации очень капризны, сильно различаются у совпадающих или близких по значению слов разных языков или даже одного и того же языка. Субъективность коннотации проявляется в возможности неодно-

значной интерпретации признаков реалии, названной одним и тем же именем и специфичны для каждого языка.

T. Ch e i s h v i l i - M o s k a l e n k o (Tbilisi)

Lexical Connotation as a Part of the Systemic Importance of Lexical Signs

This article discusses the phenomenon of linguistic connotations as a special component in the meaning of words. Analysing different approaches to understanding the connotations, it is emphasized that the main feature of this component is its additional value. Attention is drawn to the fact that while studying this phenomenon, one should, indisputably, consider the full range

of characteristics of the person using the word, in order to thoroughly explore the connotation in such disciplines as psycho-and sociolinguistics.

С. Г. Ш х а л а х о в а (Майкоп)

О характере строения сказуемого в адыгейском языке

Сказуемое как один из главных членов предложения является предметом исследования многих адыгovedов (Н. Ф. Яковлева, Д. А. Ашхамафа, Г. В. Рогава, З. И. Керашевой, М.А. Кумахова, У.С. Зекоха, Н. Т. Гишева, Б. М. Карданова, Х. Ш. Урусова, А. М. Гукемуха, Х. Э. Дзасежева, А.М. Камбачокова и др.). Однако среди специалистов до сих пор нет единого мнения по таким вопросам, как состав и грамматические способы выражения сказуемого, классификация структурных типов сказуемого и т. д.

Сказуемое в составе предложения выполняет три функции:

1) устанавливает подлежащее как носитель признака, например: *Чэщыр ошлугъэ ыкли дэхагъ* «Ночь была тихой и красивой»;

2) обозначает действие, которое производит подлежащее, например: *Осэпс къехы* «Идет роса»;

3) обозначает действие, которое подлежащее воспринимает со стороны, например: *Дунаир къызэ/эхъэ* «Погода меняется».

В зависимости от этих смысловых функций сказуемого в специальной литературе представлено два принципа выделения типов сказуемого. Сказуемое классифицируется либо по морфологической природе, либо по составу.

По морфологическому принципу обычно различают глагольное и именное сказуемое. А на основании состава выделяют простое и сложное или составное сказуемое.

Большинство специалистов адыгских языков придерживается второго принципа, т.е. деление сказуемого на типы производят по структурному строению. На наш взгляд, он действительно оказывается наиболее приемлемым для адыгских языков.

В зависимости от строения в адыгейском языке можно выделить два основных типа сказуемого: простое и сложное.

Сказуемое считается *простым*, если оно выражено одной словоформой независимо от того, является ли она (словарная форма) синтетической или аналитической.

Сложное сказуемое в адыгейском языке представляет собой словосочетание, состоящее из двух и более слов, между которыми распределяются две функции, сосредоточенные в простом сказуемом: вещественное значение выражают различные частеречные слова, а грамматическую семантику (категории наклонения, времени и лица) – вспомогательный глагол.

В сложном сказуемом вспомогательную роль выполняют такие глаголы, как *хъун* «быть», *фежьээн* «начать», *цытын* «стать», *кычIэкIын* «являться», *фэдэн* «быть подобным», *фэен* «должен» и др.

Сложное сказуемое в адыгейском языке образуется инфинитно-финитными образованиями и именными частями речи в сочетании со вспомогательными глаголами.

Инфинитно-финитные образования сложного сказуемого могут быть динамическими и статическими, выступать в вопросительной, подтвердительно-вопросительной и отрицательной формах.

S. Shkhalkhova (Maikop)

About the Nature of the Structure of Predicate in the Adyghe Language

The predicate is classified either by its morphological structure or by its composition. According to the morphological principle, there can be singled out verbal predicate and nominal predicate. According to the composition, there can be singled out simple and complex predicates.

By the structure, there are defined two main types of predicate – simple and complex predicates.

The predicate is considered to be simple if it is expressed by a single word form – no matter whether synthetic or analytical.

Complex predicate in the Adyghe language is a word combination consisting of two or more words, sharing two functions which are otherwise fulfilled by a simple predicate: material meaning is expressed by words belonging to different parts of speech, whereas grammatical semantics (the category of mood, tense and person) is expressed by auxiliary verb.

Complex predicate in the Adyghe language is formed by infinite-finite formations and nominal parts of speech combined with auxiliary verbs.

Infinite-finite formations of a complex predicate may be dynamic and static, appearing in interrogative, affirmative-interrogative and negative forms.

ავტორთა საძიებელი

- რ. აბაშია 5
ი. აბდულაევა 207
ი. აბდულაევი 215
ფ. აბდულქარიმოვა 210
ა. აბრეგოვი 219
ტ. აიგუნოვა 382
ალოკ კ. დასი 198
ლ. აბულაძე, ა. ლუდენი 8
თ. ავალიანი 11
ლ. ავიძბა 14
ლ. აზმაიფარაშვილი 16
ფ. ანთაძე-მალაშხია 22
ა. არაბული, ვ. შენგელია 24
ნ. არდოტელი 32
შ. აფრიდონიძე 34
ც. ბარამიძე 226
მ. ბაჰომედოვი 223
ნ. ბეპიევი 37
ა. ბერთლანი 40
ბ. ბერსიროვი 233
ბ. ბიუოევი 239
მ. ბუკია 44
ზ. ბღუაშევა 232
ე. გაზდელიანი 47
ფ. განიევა 252
გ. გვანცელაძე 50
თ. გვანცელაძე 53
ქ. გიგაშვილი 57
ლ. გიგლეშიანი, მ. საღლიანი,
ნ. შავრეშიანი 60
ე. გიუნაშვილი 66
ბ. გიუნეში 144
გ. გოგოლაშვილი 68
თ. დაღალიანი 201
ა. დაღვათოვი, ა. ისმაილოვა 261
ი. დიბიროვი 270
რ. დოლევა 274
ლ. ეზუგბაია 69
რ. ენოხი, რ. საღინაძე 75
ა. ვაგაპოვი 242
თ. ვაშაკიძე 78
რ. ზეკალაშვილი 80
ა. თანქიევი 355
ხ. თაოვი, ე. მარემუეოვა 358
ა. თიმაევი 362
ა. თოქაევა 365
ფ. იბრაჰიმოვა 279
ჰ. იბრაჰიმოვა 282
ა. ისმაილოვა 261
ი. კაპანაძე 287
ლ. კელაურიძე 83
გ. კვარაცხელია 87
ზაალ კიკვიძე 92
ზეინაბ კიკვიძე 96
მ. კიკონიშვილი 185
მ. კუნოვა 290
კ. ლერნერი 98
ბ. ლიამოვა 294
ნ. ლოლაძე 102
რ. ლოლუა 105
ა. ლუდენი 8
ზ. მალაევა 310
ე. მარემუეოვა 358
ქ. მარგიანი-სუბარი 108
ნ. მაჭავარიანი 112
ნ. მაჭავარიანი 117
მ. მაჰამედოვა 296
დ. მაჰომედოვი 299
მ. ა. მაჰომედოვი 303
მ. ი. მაჰომედოვი 307
თ. მახარობლიძე 122
ჯ. მესხიძე 314
ნ. მეტრეველი 124
მ. მიქელაძე 126
ლ. მისიევა 316
მ. მიშაევა 331
მ. მრეგლიშვილი, ე. საბანაძე 128
ნ. მუზაშვილი, ი. ჯიბუტი 130
მ. მუსაევი 339
მ. ნაჭყებია 132
ს. ოშიაძე 136
ზ. ოცომიევა-ტაჰიროვა 319
ს. პაზოვი 323
ს. პატიევი 336
ნ. პოპიაშვილი 138
ტ. უერებილო 276
რ. რამიშვილი 141
ა. როსტოვცევ-პოპელი 204
ე. საბანაძე 128
რ. საღინაძე 75
მ. საღლიანი 60
რ. სეფერბეკოვი, მ. მუსაევი 339

ტ. სიხარულიძე, ბ. გიუნეში 144
ნ. სულავა 146
მ. სულეიბანოვა 342
მ. სულთიგოვა 350
მ. სუხიშვილი 148
მ. ტაიროვა 352
თ. უთურგაიძე 151
ფ. ფათახოვა, მ. მიშაევა 331
ნ. ფონიავა 154
ნ. ქუთელია 156
რ. ქურდაძე 161
მ. ლლონტი 163
ნ. შავრეშიანი 60
ე. შენგელია 164
ვ. შენგელია 24
ს. შხალახოვა 404
ი. ჩაჩანიძე 169
პ. ჩიმქე 172
მ. ჩუხუა 175
ბ. ცვი 396

მ. ცისკარიშვილი 177
მ. ჭვერჩიევი 398
ტ. ჭეიშვილი-მოსკალენკო 401
ა. ჭინჭარაული 180
რ. ჭკადუა 183
ნ. ჭუმბურიძე, მ. კიკონიშვილი 185
მ. ხაიბულაევა, ნ. ხაიბულაევა 372
ნ. ხაიბულაევა 372
ა. ხალიდოვი 374
ქ. ხალიყოვი, ტ. აიგუნოვა 382
მ. ხალიმბეკოვა 385
მ. ხარჩიევა 391
ნ. ხახიაშვილი 187
რ. ჯანაშია 190
ი. ჯიბუტი 130
ნ. ჯორბენაძე 193
ზ. ჰაჯიევა 247
პ.-რ. ჰუსეინოვი 257

Index of Authors

- R. Abashia 5
I. Abdulaeva 207
P. Abdulkarimova 210
I. Abdullaev 215
A. Abregov 219
L. Abuladze, A. Ludden 8
T. Ajgunova 382
Alok K. Das 198
P. Antadze-Malashkhia 22
Sh. Apridonidze 34
A. Arabuli, V. Shengelia 24
N. Ardoteli 32
T. Avaliani 11
L. Avidzba 14
L. Azmaiparashvili 16
M. Bagomedov 223
Ts. Baramidze 226
N. Bepieva 37
B. Bersirov 233
A. Bertlani 40
Z. Bguasheva 232
B. Bizhoev 239
M. Bukia 44
I. Chachanidze 169
M. Cheerchiev 398
T. Cheishvili-Moskalenko 401
H. Çimke 172
A. Chincharauli 180
R. Chkadua 183
M. Chukhua 175
N. Chumburidze, M. Kikonishvili 185
T. Dalalyan 201
A. Dalgatov, A. Ismailova 261
I. Dibirov 270
R. Doleva 274
R. Enoch, R. Saginadze 75
L. Ezugbaia 69
Z. Gadjieva 247
P. Ganieva 252
E. Gazdeliani 47
K. Gigashvili 57
L. Giglemiani, M. Sagliani,
N. Shavreshiani 60
E. Giunashvili 66
M. Glonti 162
G. Gogolashvili 68
B. Güneş 144
H.-R. Guseinov 257
G. Gvantseladze 50
T. Gvantseladze 53
P. Ibragimova 279
H. Ibragimova 282
A. Ismailova 261
R. Janashia 190
I. Jibuti 130
L. Kelauradze 83
I. Kapanadze 287
M. Khaybulaeva, N. Khaybulaeva 372
N. Khaybulaeva 372
N. Khakhiashvili 187
A. Khalidov 374
K. Khalikov, T. Ajgunova 382
M. Khalimbekova 385
M. Kharchieva 391
M. Kikonishvili 185
Zaal Kikvidze 92
Zeinab Kikvidze 96
M. Kunova 290
R. Kurdadze 161
N. Kutelia 156
G. Kvaratshelia 87
C. Lerner 98
N. Loladze 102
R. Lolua 105
A. Ludden 8
B. Lyamova 294
N. Machavariani 112
N. Machavariani 117
M. Magamedova 296
D. Magomedov 299
M.A. Magomedov 303
M. I. Magomedov 307
T. Makharoblidze 122
Z. Mallaeva 310
E. Maremukova 358
K. Margiani-Subari 108
J. Meskhidze 314
N. Metreveli 124
M. Mikeladze 126
M. Mishaeva 331
L. Missieva 316
M. Mrevlishvili, E. Sabanadze 128
M. Musaev 339
N. Muzashvili, I. Jibuti 130

M. Nachkebia 132
S. Omiadze 136
Z. Otsomieva-Tagirova 319
P. Patahova 331
S. Patiev 336
S. Pazov 323
N. Poniava 154
N. Popiashvili 138
R. Ramishvili 141
A. Rostovtsev-Popiel 204
E. Sabanadze 128
R. Saginadze 75
M. Sagliani 60
R. Seferbekov, M. Musaev 339
S. Skhalakhova 404
N. Shavreshiani 60
E. Shengelia 166
V. Shengelia 24
T. Sikharulidze, B. Güneş 144

M. Sukhishvili 148
N. Sulava 146
M. Suleybanova 342
M. Sulygova 350
M. Tairova 352
A. Tankiev 355
Kh. Taov, E. Maremukova 358
A. Timaev 362
A. Tokaeva 365
B. Tsey 396
M. Tsiskarishvili 177
T. Uturgaidze 151
A. Vagapov 242
T. Vashakidze 78
R. Zekalashvili 80
T. Zherebilo 276

Указатель авторов

- Р. Абашиа 5
И. А. Абдулаева 207
П. А. Абдулкаримова 210
И. Х. Абдуллаев 215
А. Н. Абрегов 219
Л. Абуладзе, А. Лудден 8
Т. Авалиани 11
Л. Авидзба 14
Л. Азмайпарашвили 16
Т. С. Айгунова 382
Алок К. Дас 198
П. Антадзе-Малашхиа 22
Ш. Апридонидзе 34
А. Арабули, В. Шенгелиа 24
Н. Ардотели 32
М. Р. Багомедов 223
Ц. Барамидзе 226
З. Б. Бгуашева 232
Н. Бепиева 37
Б. М. Берсиров 233
А. Берглани 40
Б. И. Бижоев 239
М. Букиа 44
А. Д. Вагапов 242
Т. Вашакидзе 78
З. М. Гаджиева 247
Е. Газделиани 47
Ф. А. Ганиева 252
Г. Гванцеладзе 50
Т. Гванцеладзе 53
К. Гигашвили 57
Л. Гиглემიანი, М. Саглиани,
Н. Шаврешиани 60
Е. Гиунашвили 66
М. Глонти 163
Г. Гоголашвили 68
Г.-Р. А.-К. Гусейнов 257
Б. Гюнеш 144
Т. Далалаян 201
А. Г. Далгатов, А. М. Исмаилова 261
Р. Джанашиа 190
И. Джибути 130
Н. Джорбенадзе 193
И. А. Дибиров 270
Р. Н. Долева 274
Т. В. Жеребило 276
Р. Зекалшвили 80
П. А. Ибрагимова 279
Х. М. Ибрагимова 282
А. М. Исмаилова 261
И. Капанадзе 287
Г. Кварацхелиа 87
Л. Келаурадзе 83
Заал Киквидзе 92
Зейнаб Киквидзе 96
М. Киконишвили 185
М. Д. Кунова 290
Р. Курдадзе 161
Н. Кутелиа 156
К. Лернер 98
Н. Лоладзе 102
Р. Лолуа 105
А. Лудден 8
Б. Х. Лямова 294
М. М. Магамедова 296
Д. М. Магомедов 299
М. А. Магомедов 303
М. И. Магомедов 307
З. М. Маллаева 310
К. Маргиани-Субари 108
Э. В. Маремукова 358
Т. Махароблидзе 122
Н. Мачавариани 112
Дж. И. Месхидзе 117
Н. Метревели 124
М. Микеладзе 126
Л. А. Мисиева 316
М. В. Мишаева 331
М. Мревлишвили, Э. Сабанадзе 128
Н. Музашвили, И. Джибути 130
М. М. Мусаев 339
М. Начкебиа 132
С. Омиадзе 136
З. М. Оцомиева-Тагирова 319
С. У. Пазов 323
П. Д. Патахова, М. В. Мишаева 331
С. У. Патиев 336
Н. Пониава 154
Н. Попиашвили 138
Р. Рамишвили 141
А. А. Ростовцев-Попиель 204
Э. Сабанадзе 128
Р. Сагинадзе 75
М. Саглиани 60

Р. И. Сефербеков, М. М. Мусаев 339
Т. Сихарулидзе, Б. Гюнеш 144
Н. Сулава 146
М. У. Сулейбанова 342
М. М. Султыгова 350
М. Сухишвили 148
М. О. Таирова 352
А. Х. Танкиев 355
Х. Т. Таов, Э. В. Маремукова 358
А. Д. Тимаев 362
А. С. Токаева 365
Т. Утургаидзе 151
М. М. Хайбулаева, Н. М. Хайбу-
лаева 372
Н. М. Хайбулаева 372
А. И. Халиков 374
К. Г. Халидов, Т. С. Айгунова 382
М. К. Халимбекова 385
М. Р. Харчиева 391
Н. Хашишвили 187
Б. А. Цей 396
М. Цискаришвили 177
И. Чачанидзе 169
М. Ч. Чеерчиев 398
Т. Чеишвили-Москаленко 401
Г. Чимке 172
А. Чинчараули 180
Р. Чкадуа 183
Н. Чумбуридзе, М. Киконишвили
185
М. Чухуа 175
Н. Шаврешиани 60
В. Шенгелиа 24
Э. Шенгелиа 164
С. Г. Шхалахова 404
Л. Эзугбаиа 69
Р. Энох, Р. Сагинадзе 75